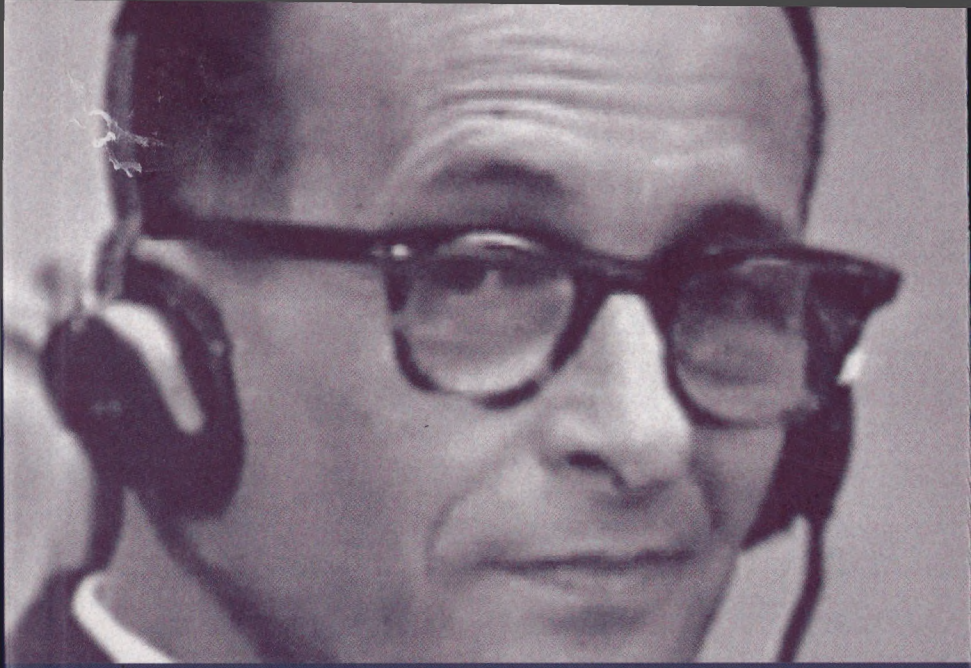

Hannah Arendt

Eichmann la Ierusalim

Raport asupra banalității răului

HUMANITAS

HANNAH ARENDT s-a născut în 1906 la Linden (acum parte a Hanovrei), în sânul unei familii de evrei de naționalitate germană. A studiat filozofia la Universitatea din Marburg, cu Heidegger, apoi s-a mutat la cea din Heidelberg, unde și-a luat și doctoratul, în 1929. Din cauza nazismului, la sfârșitul anilor '30 a fugit în Franța, iar ulterior, în 1941, în SUA. În 1959, a devenit prima femeie din lume titularizată pe post de profesor universitar, la Princeton.

Personalitate proeminentă a gândirii socio-politice contemporane, Hannah Arendt a abordat în lucrările sale cele două mari și foarte dificile teme ale epocii postbelice, totalitarismul și antisemitismul, analizând mecanismele care au creat posibilitatea manifestării unor astfel de fenomene și evidențiind structurile care le asigură perpetuarea.

Selecțiuni bibliografice: *Originile totalitarismului* (1951), *The Human Condition* (1958), *Între trecut și viitor* (1961), *On Revolution* (1962), *Crizele republicii* (1969), *On Violence* (1970), *Life of the Mind* (operă postumă, 1978).

Hannah Arendt

Eichmann la Ierusalim

Raport asupra banalității răului

Traducere din engleză de
MARIANA NEȚ

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Coperta
IONUȚ BROȘTIANU

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
ARENDT, HANNAH
Eichmann la Ierusalim: raport asupra banalității răului / Hannah Arendt; trad.: Mariana Neț. – București: Humanitas, 2007
ISBN 978-973-50-1816-0

I. Neț, Mariana (trad.)

34.096(430) Eichmann,A.
929 Eichmann,A.

HANNAH ARENDT
EICHMANN IN JERUSALEM. A REPORT ON THE BANALITY OF EVIL
© Hannah Arendt, 1963, 1964
Copyright renewed Lotte Kohler, 1991, 1992
All rights reserved including the right of reproduction in whole or in part in any form.
This edition published by arrangement with Viking, a member of Penguin Group (USA) Inc.

© HUMANITAS, 2007, pentru prezenta versiune românească

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/317 18 19, fax 021/317 18 24
www.humanitas.ro

Comenzi CARTE PRIN POȘTĂ: tel. 021/311 23 30,
fax 021/313 50 35, C.P.C.E. – CP 14, București
e-mail: cpp@humanitas.ro
www.librariilehumanitas.ro

Cuvânt către cititor

Aceasta este o ediție revăzută și adăugită a cărții care a apărut pentru prima dată în mai 1963. Am fost reporter al ziarului *The New Yorker* la procesul lui Eichmann de la Ierusalim, din 1961, ziar care, de altfel, a publicat primul această relatare – într-o formă ușor prescurtată – în februarie–martie 1963. Cartea a fost scrisă în vara și toamna anului 1962, și terminată în luna noiembrie a aceluiași an, în timpul șederii mele, ca bursier, la Centrul pentru Studii Aprofundate al Universității Wesleyan.

Revizuirea acestei ediții urmărește în primul rând remedierea unei serii de erori tehnice, nici una neavând însă vreo influență asupra analizei sau argumentării din textul original. Dosarul faptelor ce acoperă perioada în cauză nu a fost încă stabilit în toate detaliile și există chestiuni asupra cărora o ipoteză bazată pe informații nu va fi probabil niciodată saturată de informații întru totul demne de încredere. Astfel, numărul total al victimelor Soluției Finale este o simplă presupunere – între patru milioane și jumătate și șase milioane – și nu a fost niciodată confirmat, la fel și numărul total al victimelor din fiecare dintre țările implicate. Unele materiale inedite, în special în ceea ce privește Olanda, au fost scoase la lumină după publicarea acestei cărți, dar nimic din cele dezvăluite atunci nu a fost important pentru eveniment în ansamblul său.

Majoritatea adăugirilor sunt și ele de natură tehnică, clarificând un aspect particular, introducând fapte noi sau, în

unele cazuri, citate din surse diferite. Aceste noi surse au fost adăugate în bibliografie și sunt discutate în noul Post-scriptum, care se ocupă de controversa generată de publicarea inițială. În afara Post-scriptumului, singura adăugire importantă se referă la conspirația germană îndreptată împotriva lui Hitler, din 20 iulie 1944, pe care, în versiunea inițială, nu o menționam decât în treacăt. Linia cărții, în ansamblul ei, a rămas complet neschimbată.

Le mulțumesc pe această cale lui Richard și Clara Winston, pentru ajutorul acordat la pregătirea textului Post-scriptumului care însoțește această ediție.

iunie, 1964 HANNAH ARENDT

O, Germania —
Auzind vorbele care răsună din casa ta, omul râde.
Dar oricine te vede se întinde să apuce cuțitul.

BERTOLD BRECHT

I. Casa Justiției

Beth Hamishpath – Casa Justiției: cuvintele acestea, rostite cu glas sonor de grefierul tribunalului, ne fac să sărim în picioare, căci anunță sosirea celor trei judecători care, cu capul descoperit, în robe negre, pătrund printr-o ușă laterală în sala de judecată pentru a-și ocupa locurile pe cel mai înalt nivel al podiumului. La cele două capete ale mesei lor lungi, care avea să fie curând acoperită cu nenumărate cărți și peste o mie cinci sute de documente, se află stenodactilografele tribunalului. Imediat lângă judecători se află traducătorii, de ale căror servicii este nevoie pentru schimburile directe de cuvinte între acuzat sau avocatul acestuia și completul de judecată. În rest, acuzații, vorbitori de limbă germană, ca de altfel toți cei din public, urmăresc lucrările conduse în ebraică prin intermediul transmisiei simultane la radio, excelentă în franceză, suportabilă în engleză și de-a dreptul comică, deseori chiar neinteligibilă, în germană. (În contextul obiectivității scrupuloase a tuturor pregătirilor tehnice în vederea acestui proces, printre misterele minore care înconjoară noul stat Israel se numără și acela că, deși exista un procent ridicat al populației de origine germană, totuși nu a fost posibilă găsirea unui translator competent în singura limbă pe care acuzatul și avocatul său o puteau înțelege. Vechea prejudecată care plana asupra evreilor germani – cândva foarte accentuată în Israel – nu mai este suficient de puternică pentru a oferi o explicație. Singura explicație posibilă rămâne încă mai vechea, dar încă foarte populara „Vitamină P", cum numesc

israelienii protecția, în cercurile guvernamentale și birocratice.) Pe un rând mai jos decât translatorii, față în față, și deci cu profilul spre sală, se pot vedea boxa de sticlă a acuzatului și boxa martorilor. Și, în fine, pe rândul cel mai de jos, cu spatele spre public, se află procurorul cu cei patru asistenți ai săi, ca și avocatul apărării, care, de-a lungul primelor săptămâni, avea să fie însoțit de un asistent.

Nici un moment nu se va putea observa ceva teatral în comportamentul judecătorilor. Felul în care se mișcă nu este studiat, atenția lor intensă, veșnic trează, ce se crispează sub impactul durerii în vreme ce ascultă relatările suferințelor, este întru totul naturală; nerăbdarea lor în fața încercării acuzării de a prelungi la nesfârșit aceste audieri este spontană și dinamizatoare, atitudinea lor față de apărare este poate puțin prea politicoasă, ca și cum ar avea permanent în vedere faptul că „Dr. Servatius a fost aproape singur în această bătălie epuizantă, într-un mediu neprietenos", iar comportamentului lor față de acuzat nu i se poate reproșa nimic. Este atât de evident că judecătorii sunt trei oameni buni și cinstiți, încât nu surprinde pe nimeni faptul că nici unul dintre ei nu cedează tentației de a șarja în cadrul acestui proces – pretinzând că ei, născuți și educați în Germania, trebuie să aștepte traducerea în ivrit. Lui Moshe Landau, președintele completului de judecată, îi e destul de greu să-și amâne replica până când traducătorul și-a făcut datoria, și adesea intervine în traducere, corectând-o și ameliorând-o, cu o evidentă mulțumire pentru că are acest prilej de amuzament într-o chestiune altfel sumbră. Câteva luni mai târziu, în timpul interogatoriului contradictoriu al acuzatului, va reuși chiar să-i facă pe colegii săi ca, în dialogul cu Eichmann, să facă apel la limba lor maternă, germana – o dovadă, dacă mai era nevoie de așa ceva, a remarcabilei sale independențe față de opinia publică obișnuită în Israel.

De la bun început, nu există nici o umbră de îndoială că judecătorul Landau este acela care dă tonul și că face tot

posibilul pentru a evita ca acest proces să devină un spectacol, sub influența histriomismului procurorului. Or, dacă nu reușește întotdeauna, unul dintre motive este simplul fapt că lucrările se desfășoară pe un podium, în fața unui public, iar minunatul strigăt al grefierului de la începutul fiecărei noi ședințe joacă rolul de cortină care se ridică. Oricine ar fi fost acela care a proiectat această sală a noii *Beth Ha'am*, Casa Poporului (înconjurată acum de garduri înalte, păzite de la acoperiș până-n pivniță de gărzi de poliție înarmate până în dinți și cu un șir de bărăci de lemn în curtea din față, în care erau percheziționați minuțios toți cei care soseau), a avut în minte, mai mult ca sigur, un teatru, cu fosă pentru orchestră și cu galerie, cu avanscenă și scenă, și cu uși laterale pentru intrarea actorilor. Cu siguranță, acest tribunal nu este un loc nepotrivit pentru procesul-spectacol la care se gândise prim-ministrul Israelului, David Ben Gurion, atunci când hotărâse ca Eichmann să fie răpit din Argentina și să fie adus la Tribunalul Districtual din Ierusalim pentru procesul care îi era intentat pentru rolul jucat în cadrul Soluției Finale a chestiunii evreiești. Or, Ben Gurion, pe drept numit „arhitectul statului", rămâne regizorul tehnic invizibil al lucrărilor procesului. Nu a participat la nici o înfățișare; în sala tribunalului, el vorbește prin gura lui Gideon Hausner, procurorul general, care, reprezentând guvernul, face tot posibilul, chiar tot posibilul, pentru a-și asculta șeful și dacă, întâmplător, performanța sa maximă nu este suficient de bună, aceasta se datorează faptului că procesul este prezidat de cineva care slujește cu credință justiția, așa cum dl Hausner slujește statul Israel. Justiția cere ca acuzatul să fie incriminat, apărat și judecat, iar toate celelalte chestiuni aparent mai importante – „Cum de s-a putut întâmpla așa ceva?" și „De ce s-a întâmplat?", „De ce evreii?" și „De ce germanii?", „Care a fost rolul celorlalte națiuni?" și „În ce măsură Aliații erau și ei răspunzători de desfășurarea evenimentelor?", „Cum de puteau colabora evreii, prin intermediul propriilor

lideri, la propria distrugere?“ și „De ce s-au dus la moarte ca mieii la tăiere?“ – să fie lăsate în suspensie. Justiția insistă asupra importanței lui Adolf Eichmann, fiul lui Karl Adolf Eichmann, omul din boxa de sticlă (special construită pentru a-i asigura protecția), de talie mijlocie, subțire, de vârstă medie, cu început de chelie, cu o proteză care nu i se potrivește și ochi miopi. Pe tot parcursul procesului acuzatul nu încetează a-și întinde gâtul spre banca juraților (nu privește nici măcar o dată spre asistență) și își păstrează cu disperare, iar de cele mai multe ori cu succes, stăpânirea de sine în ciuda ticului nervos al gurii, căpătat cu siguranță mult înainte de a fi început procesul. Sunt judecate faptele sale, nu suferințele evreilor, nu poporul german și nici omenirea, nici măcar antisemitismul sau rasismul.

Iar justiția, deși poate o „abstracție“ pentru cei ce împărtășeau modul de gândire al lui Ben Gurion, se dovedește a fi un stăpân mult mai sever decât primul-ministru, cu toată puterea sa. Modul de guvernare al acestuia din urmă, după cum nu întârzie să demonstreze dl Hausner, este permisiv; îi permite procurorului să țină conferințe de presă și să dea interviuri pentru televiziune în timpul procesului (programul american, sponsorizat de Corporația Glickman, este întrerupt întruna – afaceri, ca întotdeauna! – de reclame imobiliare) și chiar să aibă izbucniri „spontane“ în fața reporterilor din clădirea tribunalului – este sătul de interogatoriul încrucișat la care este supus Eichmann, care răspunde prin minciuni la toate întrebările; permite priviri furișe aruncate în sală și manifestarea teatrală a unei vanități ieșite din comun, care ajunge, în cele din urmă, să triumfe la Casa Albă printr-un compliment al Președintelui Statelor Unite pentru „o treabă bine făcută“. Justiția nu permite nimic de genul acesta. Cere izolarea, permite mai curând regretul decât furia, și recomandă o atenție deosebită pentru a evita ca o anumită persoană să iasă prea tare în evidență. Vizita judecătorului Landau în

Statele Unite, la scurt timp după proces, nu a fost mediatizată, excepție făcând organizațiile evreiești direct vizate.

Și totuși, oricât de susținută ar fi fost încercarea de a împiedica „ieșirea la rampă a vreunuia dintre protagoniști", aceștia se aflau acolo, așezați în partea superioară a platformei, privind publicul ca de pe scena unei reprezentații. Publicul se presupunea că reprezintă lumea întreagă, și, de-a lungul primelor săptămâni, a și fost alcătuit în cea mai mare parte din ziariști și redactori de reviste care sosiseră la Ierusalim din cele patru colțuri ale lumii. Aveau să urmărească un spectacol la fel de senzațional ca Procesul de la Nürnberg, numai că de această dată „în centrul atenției avea să se afle tragedia evreimii ca națiune". Căci, „dacă îl vom acuza pe Eichmann și de crimele comise împotriva ne-evreilor, [...] aceasta" nu este pentru că el chiar le-ar fi comis ci, în mod surprinzător, *pentru că noi nu facem nici o distincție etnică.* O afirmație remarcabilă, desigur, pentru un procuror care o rostește în discursul său inaugural. S-a dovedit a fi afirmația-cheie din dosarul acuzării. Căci acest dosar a fost construit ținând cont de ceea ce au suferit evreii și nu de ceea ce a făcut Eichmann. Or, conform celor spuse de dl Hausner, această distincție avea să fie nerelevantă, deoarece „nu era decât un singur om care fusese implicat aproape exclusiv în probleme care țineau de evrei, a cărui sarcină fusese distrugerea acestora, al cărui rol în instaurarea regimului nedrept se limitase doar la chestiunea evreiască. Acesta era Adolf Eichmann". Nu era oare logic să-i fie prezentate instanței toate detaliile suferințelor evreilor (care, desigur, nu au fost niciodată contestate) și să se caute apoi dovezile care, într-un fel sau altul, l-ar fi pus pe Eichmann în legătură cu cele întâmplate? Procesul de la Nürnberg în care acuzații au fost „condamnați pentru crime comise împotriva indivizilor de diverse naționalități", lăsaseră deoparte tragedia evreilor pentru simplul motiv că Eichmann nu se numărase atunci printre cei aduși în fața instanței.

Credea oare cu adevărat dl Hausner că Procesul de la Nürnberg ar fi acordat o atenție sporită soartei evreilor dacă Eichmann s-ar fi aflat atunci pe banca acuzaților? Greu de presupus. Ca majoritatea celor din Israel, el credea că numai un tribunal evreiesc le putea face dreptate evreilor și că era de datoria evreilor să-și judece dușmanii. De aici și ostilitatea practic unanimă a celor din Israel față de simpla menționare a unui tribunal internațional care l-ar fi condamnat pe Eichmann nu pentru crimele „împotriva poporului evreu", ci pentru crime împotriva umanității aplicate unor reprezentanți ai poporului evreu. De aici ciudata afirmație autolaudativă: „Noi nu facem deosebiri etnice", care sună mai puțin ciudat în Israel, unde dreptul rabinic guvernează statutul personal al cetățenilor evrei, ceea ce are drept rezultat faptul că nici un evreu nu se poate căsători cu un ne-evreu; căsătoriile încheiate peste hotare sunt recunoscute, dar copiii din căsătoriile mixte sunt bastarzi din punct de vedere legal (copiii cu părinți evrei născuți în afara căsătoriei sunt legitimi), iar dacă se întâmplă ca cineva să aibă o mamă ne-evreică, acesta nu poate beneficia nici de ceremonia de căsătorie, nici de cea de înmormântare. Ultragiul privind această chestiune a devenit și mai acut în 1953, când o parte însemnată a jurisdicției privind dreptul familiei a fost preluată de instanța laică. Femeile pot acum moșteni proprietăți și se bucură, în general, de un statut similar cu cel al bărbaților. De aceea, e greu de presupus că respectul pentru credința sau puterea minorității religioase fanatice a fost acela care a împiedicat guvernul israelian să substituie jurisdicția laică dreptului rabinic în ceea ce privește căsătoria și divorțul. Cetățenii Israelului, religioși sau nereligioși, par să fie de acord în privința faptului că este de dorit să existe o lege care să interzică contractarea căsătoriilor mixte, și acesta este principalul motiv pentru care – așa cum au recunoscut-o, în afara tribunalului, chiar și oficialitățile israeliene – toată lumea a fost de acord și cu indezirabilitatea unei constituții scrise în care o asemenea

lege ar fi trebuit să figureze, într-un mod jenant. („Motivația invocată împotriva căsătoriilor civile este aceea că ar diviza Casa Israelului, și că i-ar despărți pe evreii din Israel de evreii din diaspora", așa cum a afirmat recent Philip Gillon, în *Jewish Frontier.*) Oricare ar fi motivele, exista desigur ceva uluitor în naivitatea cu care acuzarea denunța infamele Legi de la Nürnberg din 1935, care interziceau căsătoriile mixte și relațiile sexuale dintre evrei și germani. Corespondenții cei mai bine informați erau pe deplin conștienți de ironia faptului, dar nu au menționat acest lucru în rapoartele lor. Își închipuiau că nu era momentul potrivit pentru a le spune evreilor ce nu era în regulă cu legile și instituțiile din propria lor țară.

Dacă publicul prezent la proces urma să fie lumea întreagă, iar piesa prezentată să fie imensa panoramă a suferințelor evreiești, realitatea depășea cu mult așteptările și scopurile propuse. Ziariștii au rămas la datorie nu mai mult de două săptămâni, după care componența publicului a suferit o schimbare dramatică. Asistența urma să fie formată, de acum încolo, de israelieni, dintre aceia care erau prea tineri pentru a cunoaște povestea sau, în cazul evreilor orientali, care nu o auziseră niciodată. Procesul se voia a-i iniția pe aceștia în ceea ce înseamnă să trăiești printre ne-evrei, încercând să-i convingă că numai în Israel putea fi un evreu în siguranță, ducând o viață onorabilă. (Pentru corespondenții de presă, lecția era rezumată într-o broșură despre sistemul de legi al Israelului, care fusese înmânată jurnaliștilor. Autoarea acesteia, Doris Lankin, citează o decizie a Curții Supreme prin care doi tați care își „răpiseră copiii aducându-i cu ei în Israel" erau sfătuiți să-i trimită înapoi la mamele lor care, trăind peste hotare, aveau, după lege, drept de custodie asupra copiilor. Aceasta, adaugă autoarea – nu mai puțin mândră de o asemenea legalitate strictă decât era dl Hausner în dorința sa de a condamna crima chiar și atunci când victimele erau ne-evrei, – „în ciuda faptului că trimiterea copiilor înapoi,

încredințându-i în custodia și în grija mamelor, însemna a-i condamna la a se angaja într-o luptă inechitabilă cu elementele ostile din diaspora".) În publicul de acum se găseau însă extrem de puțini tineri; asistența nu era formată nici din israelieni, alții decât evreii, în general. Sala era plină de „supraviețuitori", de oameni de vârstă mijlocie sau chiar vârstnici, imigranți din Europa, cum eram și eu, care cunoșteau pe dinafară tot ce era de știut și care nu aveau dispoziția necesară pentru a li se da lecții și nu aveau desigur nevoie de acest proces pentru a trage propriile concluzii. Pe când martorii se perindau unul după altul, ororile adunându-se una după alta, ei stăteau acolo, ascultând în public povești pe care cu greu le-ar fi putut suporta în particular, dacă ar fi trebuit să-l aibă în față pe narator. Cu cât se desfășura mai pe larg „calamitatea poporului evreu aparținând acestei generații" și cu cât retorica domnului Hausner devenea tot mai grandilocventă, cu atât mai palid și mai fantomatic apărea chipul din boxa de sticlă și nici un gest cu degetul în semn de „și acolo se află monstrul responsabil de toate acestea" nu-l mai putea trezi la viață.

Exact aspectul spectaculos al procesului a fost acela care s-a prăbușit sub greutatea acelor atrocități de neimaginat. Un proces seamănă cu o piesă de teatru prin aceea că începe și se încheie cu făptașul, nu cu victima. Un proces-spectacol are nevoie, încă mai mult decât un proces obișnuit, de o delimitare clară, care să stabilească linia de demarcație dintre ceea ce s-a făcut și cum s-a făcut. În centrul unui proces nu se poate afla decât acela care a comis fapta – și, din acest punct de vedere, acesta se aseamănă eroului dintr-o piesă de teatru –, iar dacă suferă, atunci trebuie să sufere pentru ceea ce a făcut, nu pentru ceea ce i-a făcut pe alții să sufere. Nimeni nu știe mai bine acest lucru decât judecătorul care prezidează procesul, în fața ochilor căruia procesul începe să degenereze într-un spectacol sângeros, ca „o navă lipsită de cârmă, aflată în voia valurilor". Dar dacă eforturile sale de

a evita acest lucru erau adesea vane, vina pentru această înfrângere aparținea, în mod straniu, apărării, care abia dacă s-a ridicat să conteste vreo mărturisire, oricât de nerelevantă sau de lipsită de importanță ar fi fost. Dr. Servatius, așa cum îl numea toată lumea, fără excepție, a fost ceva mai curajos atunci când a venit momentul prezentării documentelor, iar cea mai impresionantă dintre rarele sale intervenții a avut loc atunci când acuzarea a introdus ca dovadă jurnalele lui Hans Frank, fostul guvernator general al Poloniei și unul dintre principalii criminali de război spânzurați la Nürnberg. „Nu am decât o singură întrebare. Este oare Adolf Eichmann numele acuzatului menționat în acele douăzeci și nouă de volume [de fapt erau treizeci și opt]?... Numele Adolf Eichmann nu apare niciodată în toate acele douăzeci și nouă de volume. [...] Mulțumesc, nu mai am întrebări."

Așa se face că procesul s-a transformat într-o reprezentație, dar spectacolul cu care dorise Ben Gurion să înceapă a avut totuși loc, sau mai curând „lecțiile" care a crezut el că trebuie ținute evreilor și ne-evreilor, israeliților și arabilor, pe scurt lumii întregi. Aceste învățăminte care urmau să fie trase dintr-un eventual spectacol erau menite a fi diferite în funcție de fiecare dintre receptori. Ben Gurion subliniase aceste învățăminte înainte de a începe procesul, într-o serie de articole care explicau motivul pentru care evreii îl răpiseră pe acuzat. Era lecția dată lumii ne-evreiești: „Vrem să stabilim în fața națiunilor întregii lumi cum milioane de adulți, din simplul motiv că se întâmplase să fie evrei, și un milion de copii, care erau din întâmplare copii evrei, au fost omorâți de către naziști." Sau, în cuvintele *Davar*-ului, organul partidului Mapai al dlui Ben Gurion: „Aduceți la cunoștința opiniei publice din lumea întreagă faptul că nu numai Germania nazistă poartă răspunderea distrugerii a șase milioane de evrei din Europa." Și, din nou, citându-l pe Ben Gurion: „Vrem ca națiunile lumii să știe [...] și ar trebui să le fie rușine." Evreii din diaspora trebuie să-și aducă aminte că

iudaismul, „vechi de patru mii de ani, cu creațiile sale spirituale, cu restricțiile sale etice și cu aspirațiile sale mesianice", s-a confruntat întotdeauna cu „o lume ostilă", că evreii au degenerat până la a ajunge să se îndrepte spre moarte ca oile și că numai constituirea unui stat evreiesc le-a dat evreilor posibilitatea de a răspunde loviturilor primite, așa cum s-a întâmplat și cu israeliții în războiul de independență, în aventura Suezului și în incidentele – practic cotidiene – de la granițele nefericite ale Israelului. Iar dacă evreilor aflați în afara hotarelor Israelului trebuia să li se arate diferența dintre eroismul israelit și supusa pasivitate evreiască, lecția era bună și pentru locuitorii Israelului: „generația de israelieni care au crescut după Holocaust" era în pericol de a-și pierde legăturile cu poporul evreu și, prin extensie, cu propria istorie. „Este necesar ca tineretul nostru să țină minte prin ce a trecut poporul evreu. Vrem ca ei să cunoască cele mai tragice evenimente din istoria noastră." În fine, unul dintre motivele pentru care Eichmann a fost adus în fața instanței a fost acela „de a ne da posibilitatea să descoperim și alți naziști, de exemplu legăturile dintre naziști și unii șefi arabi".

Dacă acestea ar fi fost singurele motivații pentru aducerea lui Adolf Eichmann în fața Tribunalului Districtual de la Ierusalim, procesul ar fi fost un eșec din aproape toate punctele de vedere. În anumite privințe, învățămintele erau superflue, în altele trimiteau pe o pistă greșită. Datorită lui Hitler, antisemitismul fusese discreditat, poate nu pentru totdeauna, dar cu siguranță pentru o vreme, și asta nu pentru că evreii deveniseră dintr-odată mai populari, ci deoarece, pentru a folosi chiar cuvintele domnului Ben Gurion, majoritatea oamenilor „înțeleseseră că, în zilele noastre, camerele de gazare și fabricile de săpun sunt consecințe posibile ale antisemitismului". La fel de superfluă a fost și lecția destinată evreilor din diaspora care nu aveau nevoie de marea catastrofă în care și-a găsit sfârșitul o treime din poporul lor pentru a se convinge de ostilitatea lumii. Convingerea că

antisemitismul este etern și omniprezent a fost nu numai cel mai puternic factor ideologic al mișcării sioniste de la Afacerea Dreyfus încoace; era și cauza unei, altfel inexplicabile, permanente disponibilități a comunității evreiești germane de a negocia cu autoritățile naziste în primele etape ale regimului. (Inutil să mai menționăm că exista o prăpastie între aceste negocieri și colaborarea ulterioară a *Judenräte*-lor [Consiliilor evreiești]. Nu erau puse încă în discuție chestiunile morale, ci numai o decizie politică al cărei „realism" era discutabil: termenul de „ajutor concret", așa cum a fost formulat argumentul, era preferabil denunțurilor „abstracte". Era vorba, de fapt, de o *Realpolitik* lipsită de nuanțe machiavelice. Pericolele ascunse nu au ieșit la iveală decât ani mai târziu, după izbucnirea războiului, când contactele zilnice dintre organizațiile evreiești și birocrația nazistă înlesniseră peste măsură de mult traversarea de către funcționarii evrei a acelui abis care despărțea ajutorul dat evreilor să fugă de sprijinul acordat naziștilor pentru a-i deporta. Această convingere a fost cea care a dat naștere periculoasei incapacități a evreilor de a-i deosebi pe prieteni de dușmani. Evreii germani nu erau însă singurii care își subestimau inamicii, deoarece ei considerau că toți ne-evreii erau cam o apă și un pământ. Dacă primul-ministru Ben Gurion, din toate punctele de vedere practice șeful statului evreu, dorea să întărească acest gen de „conștiință evreiască", atunci el nu a avut un bun sfătuitor. Căci o schimbare de mentalitate este, de fapt, una dintre cerințele esențiale pentru existența statală a Israelului, care a făcut prin definiție din evrei un popor între popoare, o națiune între națiuni, un stat printre state, depinzând acum de o pluralitate care nu putea permite dihotomia veche de când lumea și, din păcate, adânc înrădăcinată religios, dintre evrei și ne-evrei.

Contrastul dintre eroismul israelian și supunerea pasivă cu care s-au îndreptat către moarte evreii – sosind la timp în punctele de transport, mergând pe propriile picioare la

locul de execuție, săpându-și propriile morminte, dezbrăcându-se și aranjându-și cu grijă hainele, culcându-se unul lângă altul pentru a fi împușcați – părea un argument subtil, iar procurorul, întrebând martorii unul după altul, „De ce nu ați protestat?", „De ce v-ați urcat în tren?", „Cincisprezece mii de oameni erau acolo și doar câteva sute de soldați aveați de înfruntat – de ce nu v-ați răsculat, de ce nu i-ați atacat?", nu făcea decât să justifice faptul, în toată amploarea sa. Tristul adevăr al chestiunii este însă că poziția era cu totul greșită, întrucât nici un grup sau popor ne-evreu nu s-a comportat diferit. Cu șaisprezece ani în urmă, aflat încă sub impactul direct al evenimentelor, David Rousset, un fost deținut de la Buchenwald, descria ceea ce știa el că se întâmplase în toate lagărele de concentrare: „Triumful SS-ului cere ca victima torturii să se lase purtată în laț fără vreo umbră de protest, să renunțe, abandonându-se până într-atât încât să înceteze a-și mai afirma identitatea. Și nu degeaba. Nu gratuit, sau din pur sadism doresc oamenii SS-ului înfrângerea voinței victimei. Ei știu că sistemul care reușește să-și distrugă victima înainte ca aceasta să urce pe eșafod [...] este de departe cel mai bun în ceea ce privește menținerea în sclavie a unui întreg popor. Este cel mai bun sistem în a-l supune. Nu este nimic mai îngrozitor decât această procesiune de ființe umane care se îndreaptă către moarte ca proștii" (*Les Jours de nôtre mort*, 1947). Instanța nu a primit nici un răspuns la această întrebare crudă și stupidă, dar răspunsul ar fi putut fi găsit cu ușurință de oricine ar fi permis propriei imaginații să se oprească puțin asupra soartei acelor evrei olandezi care, în 1941, în vechiul cartier evreiesc al Amsterdamului, au îndrăznit să atace un detașament al forțelor germane de securitate. Patru sute treizeci de evrei au fost arestați, ca represiune, și torturați pur și simplu până ce și-au dat sufletul, întâi la Buchenwald și apoi în lagărul austriac de la Mauthausen. Luni în șir, a fost ca și cum ar fi murit de mii de ori, și oricare dintre ei și-ar fi

invidiat semenii de la Auschwitz și chiar pe cei de la Riga și Minsk. Există multe lucruri mult mai rele decât moartea, iar SS-ul a avut grijă ca nici unul dintre acestea să nu fie vreo clipă prea departe de capacitatea de a raționa și de imaginația victimelor sale. În această ordine de idei – poate mai mult decât orice altceva – încercarea deliberată de la proces de a prezenta doar aspectul evreiesc al istoriei denatura adevărul, chiar și adevărul evreiesc. Gloria revoltelor din ghetoul din Varșovia și eroismul acelor alți câțiva care au ripostat consta exact în aceea că ei refuzaseră moartea, comparativ mai ușoară, pe care le-o ofereau naziștii – în fața plutonului de execuție sau în camerele de gazare. Iar martorii de la Ierusalim care au depus mărturie despre rezistență și rebeliune, despre „micul loc ocupat de acestea în istoria Holocaustului", au confirmat, o dată în plus, că numai cei foarte tineri fuseseră capabili de a lua „decizia că nu putem merge pentru a fi măcelăriți ca oile".

Dintr-un anumit punct de vedere însă, așteptările domnului Ben Gurion în ceea ce privește procesul nu au fost înșelate. Procesul a devenit, într-adevăr, un instrument important în descoperirea altor naziști și criminali, nu însă și în țările arabe, care oferiseră, în mod fățiș, refugiu la sute de astfel de indivizi. Legăturile marelui Muftiu cu naziștii, în timpul războiului, nu erau deloc un secret; el sperase că aceștia aveau să-l ajute la punerea în practică a unor „soluții finale" în Orientul Apropiat. Așa se face că ziarele de la Damasc și Beirut, de la Cairo și din Iordania nu-și ascundeau simpatia pentru Eichmann sau regretul că el „nu-și terminase treaba"; iar o emisiune radio de la Cairo a dat chiar o ușoară notă antigermană comentariilor din ziua deschiderii procesului, plângându-se că „în timpul celui de-al Doilea Război Mondial nu existase nici măcar un singur incident în care un avion german să fi zburat deasupra unei așezări evreiești și să fi lansat vreo bombă asupra acesteia". Faptul

că naționaliștii arabi simpatizaseră cu naziștii este bine cunoscut, motivele sunt evidente și nu era nevoie nici de Ben Gurion și nici de acest proces pentru „a descoperi acest lucru". Ei nu se ascundeau deloc. Procesul a scos în evidență doar faptul că toate zvonurile despre legăturile lui Eichmann cu Haj Amin el Husseini, fostul Muftiu al Ierusalimului, erau nefondate. (Eichmann îi fusese prezentat Muftiului în timpul unei recepții oficiale, în același timp cu alți șefi de departemente.) Muftiul avusese legături strânse cu Ministerul de Externe german și cu Himmler, dar acesta nu era un lucru nou.

Dacă remarca lui Ben Gurion privitoare la „legăturile dintre naziști și unii șefi arabi" era lipsită de scop, faptul că, în acest context, el nu a menționat Germania de Vest este surprinzător. Desigur, era liniștitor să auzi că Israelul „nu-l mai consideră pe Adenauer răspunzător pentru Hitler", și că „pentru noi, un german decent, deși aparține aceleiași națiuni care, cu douăzeci de ani în urmă, a participat la uciderea a milioane de evrei, este o ființă umană decentă". (Nu a existat nici o mențiune referitoare la arabii decenți.) În ultimii zece ani, Republica Federală Germania, deși nu recunoscuse încă statul Israel – probabil de teamă ca țările arabe să nu recunoască Germania lui Ulbricht – a plătit Israelului șapte sute treizeci și șapte de milioane de dolari ca reparații de război. Aceste plăți urmau să se încheie în curând și Israelul încerca acum să negocieze cu Germania Federală acordarea unui împrumut pe termen lung. Altfel spus, relația dintre cele două țări, și mai ales relația personală dintre Ben Gurion și Adenauer, fusese destul de bună și dacă, în urma procesului, câțiva deputați din Knesset – Parlamentul israelian – au reușit să impună anumite restricții asupra programului de schimburi culturale cu Germania Federală, acesta era un aspect pe care Ben Gurion nici nu-l prevăzuse și nici nu sperase să apară. Mai remarcabil este însă faptul că Ben Gurion nu prevăzuse – sau cel puțin nu s-a obosit să menționeze – că prinderea lui Eichmann avea să marcheze primul efort serios al Germaniei de a aduce în fața instanței măcar pe

aceia direct implicați în omor. Agenția Centrală pentru Investigarea Crimelor Naziste, înființată cu întârziere de statul vest-german, în 1958, și condusă de procurorul Erwin Schüle, se lovise de tot felul de dificultăți, datorate în parte lipsei de cooperare din partea martorilor germani, în parte lipsei de bunăvoință a instanțelor locale de a-i acționa în justiție pe cei implicați, pe baza materialului trimis de Agenția Centrală. Tribunalul de la Ierusalim nu a scos la iveală noi dovezi importante, de genul celor necesare pentru descoperirea asociaților lui Eichmann, însă vestea senzaționalei capturări a lui Eichmann și a procesului iminent au avut un impact suficient de mare pentru a convinge instanțele locale să se folosească de descoperirile domnului Schüle și să depășească reținerea nativă care îi împiedica să facă ceva în cazul „criminalilor care se află printre noi", excepție făcând tradiționala metodă de a oferi o recompensă pentru capturarea criminalilor bine cunoscuți.

Rezultatele au fost uimitoare. La șapte luni după sosirea lui Eichmann la Ierusalim – și cu patru luni înaintea deschiderii procesului – Richard Baer, succesorul lui Rudolf Höss la comanda lagărului de la Auschwitz, a putut fi, în sfârșit, arestat. Într-un ritm rapid, majoritatea membrilor așa-numitului Comando Eichmann – Franz Novak, care trăia în Austria, ca tipograf, dr. Otto Hunsche, care se instalase, ca avocat, în Germania Occidentală, Hermann Krumey, care devenise farmacist, Gustav Richter, fost „consilier pentru problemele evreiești" în România, și Willi Zopf, care deținuse același post la Amsterdam – au fost, la rândul lor, arestați. Deși dovezile împotriva lor fuseseră publicate în Germania cu ani înainte – în cărți, reviste și articole –, nici unul dintre ei nu găsise necesar să trăiască sub un nume de împrumut. Pentru prima dată de la începerea războiului, ziarele germane erau pline de rapoarte referitoare la procesele criminalilor naziști, toți ucigași în masă (după mai 1960, luna în care a fost prins Eichmann, doar crima de gradul întâi mai putea fi adusă în fața instanței; toate celelalte delicte

au căzut sub incidența prescrierii, care, în cazul crimei, survine după douăzeci de ani), iar reținerea instanțelor locale de a intenta proces pentru aceste crime s-a manifestat în sentințele extrem de indulgente primite de acuzați. (Așa se face că Otto Bradfisch, membru al *Einsatzgruppen*, unitățile mobile de execuție ale SS-ului în Est, a fost condamnat la zece ani de muncă silnică pentru uciderea a cincisprezece mii de evrei; dr. Otto Hunsche, expertul juridic al lui Eichmann, personal răspunzător de o deportare de ultim moment a circa o mie două sute de evrei unguri, dintre care cel puțin șase sute au fost uciși, a fost condamnat la cinci ani de muncă silnică, iar Joseph Lechthaler, care i-a „lichidat" pe locuitorii evrei din Slutsk și Smolensk, în Rusia, a fost condamnat la trei ani și șase luni.) Printre cei proaspăt arestați se aflau oameni foarte importanți în timpul regimului nazist, dintre care majoritatea fuseseră deja denazificați de instanțele germane. Unul dintre aceștia era generalul SS Karl Wolff, fostul șef al personalului particular al lui Himmler, care, conform unui document înaintat la Nürnberg în 1946, întâmpinase „cu deosebită bucurie" vestea că „de două săptămâni, un tren ducea zilnic cinci mii de membri ai Poporului Ales" de la Varșovia la Treblinka, unul dintre centrele de exterminare din Răsărit. Altul era Wilhelm Koppe, care condusese inițial gazările de la Chelmno, pentru a deveni apoi succesorul lui Friedrich-Wilhelm Krüger, în Polonia; fusese unul dintre cei mai cunoscuți comandanți superiori ai SS care primiseră misiunea de a face Polonia *judenrein**, pentru ca, în Germania postbelică, Koppe să devină directorul unei fabrici de ciocolată. Din când în când se mai pronunțau și sentințe grele, dar acestea păreau încă mai discutabile atunci când erau administrate unor acuzați cum ar fi Erich von dem Bach-Zelewski, fost general din grupul demnitarilor SS, dar și de diverși șefi ai poliției. Fusese judecat în 1961 pentru a fi participat la rebeliunea Röhm din 1934, și

* *Judenrein* – „purificată de evrei".

condamnat la trei ani și jumătate; apoi, în 1962, a fost acuzat din nou, pentru uciderea – în 1933 – a șase comuniști germani, adus în fața unui complet de judecată la Nürnberg și condamnat la închisoare pe viață. Nici un cap de acuzare nu menționa că Bach-Zelewski fusese șeful brigăzilor împotriva partizanilor de pe frontul de Est sau că participase la masacrarea evreilor de la Minsk și Mogilev, în Rusia Albă. Trebuiau oare instanțele germane să facă „distincții etnice" pretextând că „crimele de război" nu sunt crime? Sau este oare posibil ca ceea ce era o sentință neobișnuit de aspră, cel puțin pentru tribunalele Germaniei postbelice, să fi fost pronunțată pentru că Bach-Zelewski se numărase printre puținii care încercaseră efectiv o depresie nevoasă după omorurile în masă, care suferiseră protejându-i pe evrei de *Einsatzgruppen* și care depuseseră mărturie pentru acuzare, la Nürnberg? În plus, el era singurul din această categorie care, în 1952, se autodenunțase public pentru omor în masă, fără a fi însă adus în fața instanței pentru această acuză.

Speranțele ca acum lucrurile să se schimbe sunt foarte mici, chiar dacă administrația Adenauer a fost silită să dea afară din sectorul juridic peste o sută patruzeci de judecători și procurori, laolaltă cu numeroși ofițeri de poliție, toți cu un trecut mai mult decât compromițător, și să-l demită pe Wolfgang Immerwahr Fränkel, procurorul-șef al Curții Supreme Federale, deoarece acesta – în ciuda celui de-al doilea nume al său – fusese sincer atunci când i se ceruseră amănunte despre trecutul său nazist. S-a apreciat că, dintre cei unsprezece mii cinci sute de judecători din *Bundesrepublik*, cinci mii erau activi în instanțe în timpul regimului hitlerist. În noiembrie 1962, la scurtă vreme după epurările din corpul juridic și la șase luni după ce numele lui Eichmann dispăruse din cadrul rubricilor de știri, a avut loc la Flensburg, într-un tribunal aproape gol, mult așteptatul proces al lui Martin Fellenz. Fostul reprezentant al demnitarilor SS și al șefilor de poliție, care fusese un membru de seamă al Partidului Liber Democratic din Germania lui Adenauer,

a fost arestat în iunie 1960, la câteva săptămâni după capturarea lui Eichmann. A fost acuzat de a fi participat, purtând chiar răspunderea parțială, la uciderea a patruzeci de mii de evrei, în Polonia. După mai bine de șase săptămâni de audieri detaliate, procurorul a cerut pedeapsa maximă – condamnarea la muncă silnică pe viață. Or, tribunalul l-a condamnat pe Fellenz la patru ani, din care acesta efectuase deja doi ani și jumătate așteptând în închisoare să fie judecat. Oricum ar fi, nu încape îndoială că procesul lui Eichmann a avut cele mai mari consecințe în Germania. Atitudinea poporului german față de propriul trecut, care le-a dat de furcă vreme de peste cincisprezece ani tuturor experților în domeniul chestiunii germane, nu putea fi mai clar demonstrată: germanii înșiși nu dădeau prea multă importanță problemei, într-un fel sau altul, și nu prea le păsa de prezența masivă a criminalilor în țară, din moment ce nu prea exista posibilitatea ca vreunul dintre ei să comită crime din proprie inițiativă; totuși, dacă opinia publică mondială – sau, mai curând, ceea ce germanii numeau *das Ausland* (străinătatea), reunind sub un singur apelativ toate țările, cu excepția Germaniei – ar fi devenit insistentă și ar fi cerut ca acești oameni să fie pedepsiți, atunci ei ar fi fost pe deplin dispuși să cedeze, cel puțin până la un anumit punct. Cancelarul Adenauer prevăzuse această stânjeneală și a dat glas temerii sale că procesul avea să „stârnească din nou toate ororile", producând în toată lumea un nou val de sentimente antigermane, așa cum, de altfel, s-a și întâmplat. În timpul celor zece luni de care a avut nevoie Israelul pentru pregătirea acestui proces, Germania s-a preocupat să-și asigure un statut onorabil, având în vedere rezultatele previzibile ale procesului, dovedind un zel nemaiîntâlnit în căutarea și acționarea în justiție a criminalilor de război aflați pe teritoriul țării. Nici o clipă însă, autoritățile germane sau vreun segment semnificativ al opiniei publice nu au cerut extrădarea lui Eichmann, ceea ce părea a fi mișcarea evidentă, din moment ce orice stat suveran este mândru de dreptul său

de a-i judeca pe aceia care îi aduc prejudicii. (Poziția oficială a guvernului Adenauer, care susținea că acest lucru nu era posibil deoarece nu exista nici un tratat de extrădare între Israel și Germania, nu stă în picioare; aceasta nu însemna decât că Israelul nu era obligat să accepte extrădarea. Fritz Bauer, procuror general la Hessen, a intuit chestiunea și a cerut guvernului federal de la Bonn să înceapă procedurile de extrădare. Însă, în privința acestei chestiuni, sentimentele domnului Bauer erau acelea ale unui evreu german și nu erau împărtășite de opinia publică germană; nu numai că cererea sa a fost refuzată de guvernul de la Bonn, dar abia dacă a fost remarcată și nu a fost susținută de nimeni. Un alt argument împotriva extrădării, prezentat de observatorii trimiși de guvernul vest-german la Ierusalim, a fost acela că Germania abolise pedeapsa capitală și era, în consecință, incapabilă de a da sentința pe care o merita Eichmann. În contextul indulgenței arătate de instanțele germane față de criminalii naziști vinovați de omoruri în masă, este greu să nu suspectezi această obiecție de rea-credință. Desigur, cel mai mare risc politic al unui proces al lui Eichmann care s-ar fi judecat în Germania ar fi fost achitarea din lipsă de *mens rea*, după cum a subliniat J.J. Jansen, în *Rheinischer Merkur*, 11 august 1961.)

Mai există însă un alt aspect, mai delicat și mai relevant din punct de vedere politic, al acestei chestiuni. Una este să-i descoperi pe criminali și pe ucigași în ascunzătorile în care se află, și alta să îi găsești, înfloritori și afirmați social, în viața publică – pentru a-i cuprinde pe acei nenumărați indivizi din administrația federală și de stat și, în general, din serviciul *public,* ale căror cariere înfloriseră în timpul regimului hitlerist. Este însă adevărat că, dacă administrația Adenauer ar fi fost mult prea reticentă în a folosi funcționari cu un trecut nazist compromițător, ar fi existat riscul de a nu mai avea deloc o administrație. Adevărul se situează, desigur, exact la cealaltă extremă a afirmației lui Adenauer că „doar un procent destul de mic" de germani fuseseră

naziști și că o „mare majoritate fusese fericită să-i ajute ori de câte ori putea pe concetățenii evrei". (Un ziar german, *Frankfurter Rundschau*, și-a pus cel puțin întrebarea evidentă, care își aștepta de mult rândul – de ce atât de mulți oameni, care nu se poate să nu fi cunoscut, de exemplu, dosarul procurorului-șef, au ales să păstreze tăcerea – pentru a veni, apoi, cu un răspuns și mai previzibil: „Pentru că se simțeau ei înșiși vinovați.") Logica procesului lui Eichmann, așa cum a gândit-o Ben Gurion, cu accentul pus pe chestiunile de ordin general în detrimentul preciziei legale, ar fi cerut darea în vileag a complicității tuturor birourilor și autorităților germane în ceea ce privește Soluția Finală – a tuturor angajaților civili din ministerele de stat, din forțele armate regulate, împreună cu Statul lor Major, din sectorul juridic și din lumea afacerilor. Însă, deși acuzarea – așa cum a conceput-o dl Hausner – a mers până într-acolo încât să cheme la bară martor după martor pentru a depune mărturie pentru lucruri care – deși suficient de adevărate și de îngrozitoare – nu aveau, în cel mai fericit caz, decât o foarte vagă legătură cu acuzatul, ea a evitat cu grijă să abordeze chestiunile incendiare – referitoare la practic omniprezenta complicitate, care a depășit cu mult rândurile membrilor de partid. (Înaintea procesului lui Eichmann au existat zvonuri extrem de răspândite care numeau „câteva sute de personalități de marcă ale Republicii Federale ca fiindu-i complici", însă aceste zvonuri erau false. În discursul său inaugural, dl Hausner a menționat că acei „complici la crimă ai lui Eichmann nu erau nici gangsteri, nici oameni de condiție proastă", și a arătat că ar trebui să „îi depistăm – doctori și judecători, cărturari, bancheri și economiști – care au făcut parte din acele consilii care au decis exterminarea evreilor". Această promisiune nu a fost respectată, dar nici nu ar fi putut fi respectată în forma în care fusese făcută. Căci nu existase niciodată un „consiliu care să decidă" ceva, iar „demnitarii în robă cu grade academice" nu au decis niciodată exter-

minarea evreilor, ei nu au făcut decât să se reunească pentru a stabili pașii necesari pentru a duce la îndeplinire un ordin trasat de Hitler.) Și totuși, atenției instanței i-a fost supus un asemenea caz: acela al dr. Hans Globke, unul dintre cei mai apropiați consilieri ai lui Adenauer care, cu peste douăzeci și cinci de ani în urmă, a fost coautorul unui comentariu infam la adresa Legilor de la Nürnberg și, ceva mai târziu, autorul strălucitei idei de a-i obliga pe toți evreii germani să aibă, drept un al doilea prenume, „Israel" sau „Sarah". Însă numele dr. Globke – doar numele său – a fost inserat de către apărare în procedurile curții districtuale, și asta, probabil, numai din speranța de a „convinge" guvernul lui Adenauer să înceapă procedurile de extrădare. În orice caz, era îndoielnic faptul că fostul *Ministerialrat* (consilier ministerial) de Interne și actual *Staatssekretär* (secretar de stat) în cancelaria lui Adenauer ar fi fost mai îndreptățit a figura în istoria a ceea ce au suferit cu adevărat evreii din partea naziștilor decât era ex-Muftiul Ierusalimului.

Căci istorie era – cel puțin din punctul de vedere al acuzării – ceea ce stătea în centrul procesului. „În acest proces istoric, în boxa acuzării nu se află un individ, și nici numai regimul nazist, ci însuși antisemitismul de-a lungul întregii istorii." Aceasta a fost linia inițiată de Ben Gurion și urmată cu credință de dl Hausner, care și-a început discursul inaugural (desfășurat de-a lungul a trei ședințe) cu faraonii din Egipt și cu decretul lui Haman „de a distruge, măcelări, și a-i face să piară". A continuat, citându-l pe Ezechil: „și când eu Dumnezeu am trecut pe lângă tine și te-am văzut murdărit cu sângele tău, și-am grăit: Trăiește, deci, în sângele tău", explicând că aceste cuvinte trebuie interpretate ca fiind „imperativul cu care s-a confruntat această națiune încă de la apariția sa pe scena istoriei". Era o istorie nepotrivită și o retorică ieftină; mai rău decât atât, era evident în contradicție cu punerea sub acuzație a lui Eichmann – sugerând că, poate, el nu era decât un executor inocent al unui destin

misterios dinainte stabilit, sau chiar al antisemitismului –, care era poate necesară pentru a marca traseul străbătut de „calea pătată de sânge pe care a mers acest popor" pentru a-și împlini destinul. Câteva ședințe mai târziu, atunci când prof. Salo W. Baron, de la Universitatea Columbia, a depus mărturie în favoarea istoriei mai recente a evreimii est-europene, dr. Servatius nu a mai putut rezista tentației de a pune întrebările evidente care se cereau puse: „De ce a căzut tot acest ghinion pe capul poporului evreu?" și „Nu credeți că la baza soartei acestui popor stau motivații irațională dincolo de capacitatea de înțelegere a unei ființe umane?" Nu există oare acolo ceva de genul „spiritul istoriei, care împinge istoria înainte [...] fără influența oamenilor?" Nu este oare dl Hausner în principal de acord cu „școala dreptului istoric" – o aluzie la Hegel – și nu a demonstrat el că „ceea ce fac liderii nu va duce întotdeauna la scopul și la destinația pe care o doresc? [...] Aici intenția era de a distruge poporul evreu; obiectivul nu a fost atins și acum a luat ființă un stat nou și înfloritor". Argumentul apărării ajunsese acum periculos de aproape de cele mai recente noțiuni antisemite referitoare la Înțelepții Sionului, prezentate cu toată seriozitatea cu patru săptămâni înainte, în cadrul Adunării Naționale Egiptene, de către deputatul și ministrul adjunct de externe Hussain Zulficar Sabri: Hitler era nevinovat de măcelărirea evreilor; el era doar o victimă a sioniștilor, care îl „siliseră să comită crime care aveau să ducă, în cele din urmă, la atingerea scopului lor – crearea statului Israel". Cu această excepție, dr. Servatius, în spiritul filozofiei istoriei propuse de procuror, plasase Istoria pe locul rezervat în general Înțelepților Sionului.

În ciuda intențiilor lui Ben Gurion și a tuturor eforturilor acuzării, în boxă a rămas un individ, o persoană în carne și oase. Or, dacă lui Ben Gurion „nu-i păsa ce verdict se dădea în cazul lui Eichmann", era, în mod indiscutabil, de datoria tribunalului de la Ierusalim să dea unul.

II. Acuzatul

Otto Adolf, fiul lui Karl Adolf Eichmann și al Mariei, născută Schefferling, capturat într-o suburbie a Buenos Aires-ului în seara zilei de 11 mai 1960, transportat, nouă zile mai târziu, cu avionul în Israel și adus în fața justiției la Tribunalul Districtual din Ierusalim, a fost citat în instanță în virtutea a cincisprezece capete de acuzare: „împreună cu alții" a comis crime împotriva poporului evreu, crime împotriva umanității și crime de război, pe toată durata regimului nazist și, mai ales, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Legea pedepsirii naziștilor și a colaboraționiștilor din 1950, în virtutea căreia a fost el judecat, prevede că „o persoană care a comis unul dintre aceste delicte [...] este pasibilă de pedeapsa cu moartea". Pentru fiecare cap de acuzare, Eichmann a pledat: „Nevinovat, în sensul acuzației aduse."

Atunci, în ce sens se considera el oare vinovat? În timpul lungii audieri a acuzatului, conform spuselor lui „cea mai lungă din câte se cunosc", nici apărarea, nici acuzarea, și nici măcar vreunul dintre cei trei judecători nu s-a obosit să-i pună această întrebare evidentă. Avocatul său, Robert Servatius din Köln, angajat de Eichmann și plătit de guvernul israelian (conform precedentului ivit la Procesul de la Nürnberg unde toți avocații apărării au fost plătiți de Tribunalul puterilor victorioase), a răspuns la această întrebare în cadrul unui interviu de presă: „Eichmann se simte vinovat în fața lui Dumnezeu, nu în fața legii", însă acest răspuns a rămas neconfirmat de acuzat. Aparent, apărarea pare să fi preferat

ca Eichman să pledeze nevinovat pe baza faptului că acuzațiile care i se aduceau nu erau crime, ci „acte de stat", asupra cărora nici un alt stat nu avea jurisdicție (*par in parem imperium non habet**), că fusese de datoria lui să asculte și că, în conformitate cu cele spuse de Servatius, el comisese acte „pentru care ești decorat dacă învingi și trimis la spânzurătoare dacă pierzi". (Goebbels declarase, în 1943: „Vom intra în istorie ca cei mai mari oameni de stat ai tuturor timpurilor sau ca cei mai mari criminali ai istoriei.") În afara granițelor Israelului (la o reuniune a Academiei Catolice din Bavaria, dedicată – după cum o numea *Rheinischer Merkur* – „delicatei probleme" a „posibilităților și limitelor de-a trata cu vina istorică și politică, în cadrul procedurilor de drept penal"; Servatius a mers chiar un pas mai departe, declarând că „singura problemă penală a procesului Eichmann constă în pronunțarea sentinței împotriva răpitorilor israelieni, caz care nu a fost încă adus în fața instanței" – întâmplător, o afirmație oarecum dificil de conciliat cu declarațiile repetate și puternic mediatizate din Israel, în care el califica desfășurarea lucrărilor tribunalului drept „o mare realizare spirituală", comparând în mod favorabil acest proces cu Procesul de la Nürnberg.

Atitudinea personală a lui Eichmann era cu totul diferită. În primul rând, acuzația de crimă era falsă: „Nu am avut nimic de a face cu uciderea evreilor. Nu am omorât niciodată vreun evreu, sau vreun ne-evreu, căci nu am ucis niciodată vreo ființă omenească. Niciodată nu am dat ordinul ca un evreu sau un ne-evreu să fie omorât; pur și simplu nu am făcut-o", sau, așa cum avea să aprecieze el ulterior această afirmație, „S-a întâmplat [...] să nu fiu nevoit s-o fac niciodată" – căci nu a lăsat nici o umbră de îndoială asupra

* *Par in parem non habet iurisdiction/imperium* – „O entitate egală în drepturi nu are jurisdicție/autoritate contra egalului său" (principiu de drept internațional).

faptului că și-ar fi ucis și propriul tată dacă i s-ar fi ordonat acest lucru. De aceea, el a repetat iar și iar (fapt deja declarat în așa-numitele documente Sassen – interviul acordat în 1955, în Argentina, ziaristului olandez Sassen, un fost SS-ist care se sustrăgea și el justiției, interviu care, după capturarea lui Eichmann, a fost publicat parțial în revistele *Life* din Olanda și *Der Stern* din Germania) că putea fi acuzat doar pentru a fi „facilitat și acceptat" anihilarea evreilor, despre care a declarat la Ierusalim că a fost „una dintre cele mai mari crime din istoria umanității". Apărarea nu a dat atenție teoriei lui Eichmann; acuzarea a pierdut însă mult timp în efortul de a demonstra că Eichmann ucisese – cel puțin o dată – cu propriile mâini (un băiat evreu în Ungaria), și a dedicat încă mai mult timp – și cu mai mult succes – unei note scrise în grabă în timpul unei convorbiri telefonice, de Franz Rademacher, expertul în problema evreiască din cadrul Ministerului de Externe german, pe unul dintre documentele referitoare la Iugoslavia, și care suna astfel: „Eichmann propune împușcarea." Aceasta s-a dovedit a fi „singurul ordin de a ucide" – dacă asta a fost – pentru care a existat vreodată o dovadă cât de mică.

Dovada era mai discutabilă decât părea a fi fost în timpul procesului, când judecătorii au acceptat versiunea procurorului împotriva negării vehemente de către Eichmann – o negare total lipsită de eficiență, din moment ce a omis „scurtul incident [doar 8 000 de oameni] care nu era atât de evident", conform afirmațiilor lui Servatius. Incidentul avusese loc în toamna anului 1941, la șase luni după ocuparea de către Germania a părții sârbe a Iugoslaviei. De la bun început, armata fusese hărțuită de rebeliunile partizanilor, iar autoritățile militare au hotărât să rezolve problema pe loc, împușcând 100 de ostatici evrei și țigani pentru fiecare soldat german omorât. Desigur, nici evreii și nici țiganii nu erau partizani; însă, conform spuselor reprezentantului civil al guvernului militar, un anume Staatsrat Harald Turner,

„[erau oricum și] evreii pe care îi aveam în lagăre; la urma urmei și ei sunt cetățeni sârbi și trebuie, oricum, să dispară" (citat de Raul Hilberg în *The Destruction of European Jews*, 1961). Lagărele fuseseră instituite de generalul Franz Böhme, guvernatorul militar al regiunii, și adăposteau numai evrei de sex masculin. Nici general Böhme, nici Staatsrat-ul Turner nu au așteptat aprobarea lui Eichmann pentru a începe să-i împuște, cu miile, pe evrei și pe țigani. Problemele au apărut atunci când Böhme, fără a consulta poliția și autoritățile SS cuvenite, a hotărât *deportarea* tuturor evreilor săi, probabil pentru a arăta că nu era nevoie de trupe speciale, operând sub comanda altcuiva, pentru a face ca Serbia să devină *judenrein*. Eichmann a fost fără îndoială informat, din moment ce era vorba de o problemă de deportare, și a refuzat să dea aprobarea deoarece mișcarea ar fi interferat cu alte planuri. Însă nu Eichmann, ci Martin Luther, de la Ministerul de Externe, a fost acela care i-a reamintit generalului Böhme că, „în alte teritorii [adică în Rusia], alți comandanți militari avuseseră grijă de un număr simțitor mai mare de evrei fără ca măcar să declare faptul". În orice caz, dacă Eichmann chiar a „propus împușcarea", el nu le-a spus militarilor decât că ar trebui să continue să facă ceea ce făcuseră și până atunci și că problema ostaticilor era în totalitate de competența lor. Era vorba, evident, de o afacere a armatei, în cauză nefiind decât bărbați. Punerea în practică a Soluției Finale în Serbia avea să înceapă șase luni mai târziu, când femeile și copiii au fost adunați și eliminați cu ajutorul camioanelor de gazare. În timpul audierii, Eichmann a ales – ca de obicei – explicația cea mai complicată și mai improbabilă: Rademacher avusese nevoie de sprijinul Biroului Central pentru Securitatea Reichului, partenerul lui Eichmann, pentru propria poziție în această chestiune în cadrul Ministerului de Externe; de aceea a falsificat el documentul. (În 1952, la propriul proces, Rademacher a explicat el însuși incidentul, într-un mod mult mai rezonabil, în fața unui tribunal din Germania Federală:

„Armata era răspunzătoare pentru ordinele privind Serbia și trebuise să îi împuște pe evreii rebeli." Faptul suna mult mai plauzibil, dar era tot o minciună, căci știm – din surse naziste – că evreii nu erau „rebeli".) Dacă era dificil de interpretat drept ordin o remarcă făcută la telefon, era încă mai dificil de crezut că Eichmann fusese în postura de a da ordine generalilor de armată.

Ar mai fi pledat el nevinovat și în cazul în care ar fi fost acuzat de complicitate la crimă? Poate, dar atunci ar fi făcut specificări importante. Faptele sale erau o crimă doar privite retrospectiv. Or, el fusese întotdeauna un cetățean care respecta legea iar, în cel de-al Treilea Reich, ordinele lui Hitler – pe care le executase, indiscutabil, cum putuse mai bine – aveau „putere de lege". (Apărarea ar fi putut invoca, în sprijinul teoriei lui Eichmann, mărturia unuia dintre cei mai cunoscuți experți în drept constituțional ai celui de-al Treilea Reich, Theodor Maunz, în momentul de față ministru al educației și culturii în Bavaria, care, în 1943, a afirmat [în *Gestalt und Recht der Polizei*]: „Ordinul Führerului este centrul absolut al actualei ordini legale.") Aceia care i-au spus astăzi lui Eichmann că ar fi putut acționa astfel ignorau, pur și simplu, sau uitaseră cum au stat lucrurile la vremea aceea. Eichmann nu voia să se numere printre aceia care pretindeau acum că „se opuseseră dintotdeauna stării de fapt", când, în realitate, ei fuseseră dornici să facă ceea ce li se spunea atunci să facă. Cu toate acestea, vremurile se schimbă, iar el, la fel ca și prof. Maunz, „ajunsese la păreri diferite". Ceea ce făcuse era bun făcut, nu avea de gând să nege nimic din toate acestea; în schimb, a propus, textual, „să mă spânzur în public, pentru a servi drept avertisment pentru toți antisemiții de pe pământ". Prin aceasta, el nu voia să spună că regretă ceva: „Căința este pentru copiii mici." (*Sic!*)

Chiar și în condițiile unei presiuni considerabile, exercitate de avocatul său, Eichmann nu și-a schimbat poziția. Într-o discuție referitoare la oferta făcută de Himmler, în

1941, de a schimba un milion de evrei contra a 10 000 de camioane, și la propriul rol în cadrul acestui plan, Eichmann a fost întrebat: „Domnule acuzat, în negocierile cu superiorii dumneavoastră, v-ați exprimat cumva mila pentru evrei, și ați spus cumva că existau posibilități pentru a-i ajuta?" Iar el a răspuns: „Mă aflu aici sub jurământ și trebuie să spun adevărul. Nu din milă am inițiat această tranzacție" – ceea ce ar fi fost în regulă, însă nu Eichmann fusese acela care a inițiat-o. După care a continuat, destul de sincer: „Mi-am explicat motivele azi-dimineață", motive care erau următoarele: Himmler îl trimisese la Budapesta pe omul său, pentru a se ocupa de chestiunile legate de emigrația evreiască (care devenise, întâmplător, o afacere prosperă: în schimbul unor enorme sume de bani, evreii își puteau cumpăra salvarea. Totuși, Eichmann nu a menționat acest lucru. El a fost indignat de faptul că, în acest caz, chestiunile de emigrare erau tratate de un om care nu făcea parte din forțele de poliție, „căci eu trebuie să ajut și să duc la îndeplinire deportarea, iar chestiunile de emigrare, în care mă consideram expert, erau lăsate pe seama unui om care era nou în domeniu [...] mă săturasem [...] am ajuns la concluzia că trebuie să fac ceva pentru a prelua personal chestiunile legate de emigrare".

De-a lungul întregului proces, Eichmann a încercat să clarifice, în general fără succes, acest al doilea punct al pledoariei sale de „Nevinovat în sensul acuzației aduse". Capul de acuzare susținea nu numai că ar fi acționat singur – fapt pe care nu l-a negat –, ci și în afara motivelor de bază și în deplină cunoștință de cauză asupra naturii criminale a faptelor sale. Cât despre motivele de bază, el era pe deplin convins că, în adâncul sufletului său, nu era ceea ce se numea un *innerer Schweinehund*, un ticălos. Iar în ceea ce privește propria conștiință, Eichmann își amintea perfect că ar fi avut conștiința încărcată doar dacă nu ar fi făcut ceea ce i se ordonase să facă – cu mult zel și cu o meticulozitate extremă. Aceasta, să recunoaștem, era greu de acceptat. Jumătate de

duzină de psihiatri îl declaraseră „normal" – „Mai normal, oricum, decât sunt eu după ce l-am examinat", se spune că ar fi exclamat unul dintre aceștia, în timp ce un altul a considerat că întregul tablou psihologic, atitudinea lui Eichmann față de soție și copii, față de mamă și tată, de frați, de surori și prieteni, era „nu numai normală, ci chiar de dorit" – și, în cele din urmă, pastorul care-l vizita în mod regulat la închisoare după ce Curtea Supremă încheiase audierile din cadrul apelului, a liniștit din nou pe toată lumea declarând că Eichmann este „un om cu concepții foarte pozitive". Dincolo de comedia experților în ale sufletului se află realitatea dură – faptul că Eichmann nu este, în mod evident, un caz de moralitate dacă se ține cont doar de sănătatea mintală legal dovedită. (Dezvăluirile recente ale domnului Hasner din *Saturday Evening Post*, referitoare la problemele pe care „nu le putea ridica în fața instanței", au contrazis afirmațiile oferite pe cale neconvențională la Ierusalim. Ni se spune acum că Eichmann fusese declarat de psihiatri a fi „un om obsedat de dorința de a ucide", „o personalitate perversă, sadică", caz în care locul său ar fi fost într-un azil de nebuni.) Mai mult decât atât, cazul său nu era nici unul de ură patologică față de evrei, de antisemitism fanatic sau de vreun fel de îndoctrinare. El „personal" nu a avut nimic împotriva evreilor; dimpotrivă, avea o mulțime de „motive personale" pentru a nu-i urî pe evrei. Desigur, printre prietenii săi cei mai apropiați erau și o serie de antisemiți fanatici, cum era de exemplu László Endre, secretar de stat al Ungariei, însărcinat cu afacerile politice (evreiești), care a fost spânzurat în 1956, la Budapesta. Însă, conform spuselor lui Eichmann, era vorba mai curând de faptul că „unii dintre cei mai buni prieteni ai mei sunt antisemiți".

Din păcate, nimeni nu l-a crezut. Procurorul nu l-a crezut pentru că nu era treaba lui. Avocatul apărării nu i-a dat atenție pentru că, spre deosebire de Eichmann, nu era – după toate aparențele – interesat de problemele de conștiință. Cât

despre judecători, aceștia nu l-au crezut pentru că erau prea buni și, poate, prea conștienți de fundamentele profesiei lor, pentru a admite că o persoană „medie", normală, nici înapoiată mintal, nici îndoctrinată, nici cinică, ar fi putut fi complet incapabilă de a deosebi binele de rău. Au preferat să conchidă, plecând de la minciuni ocazionale, că era un mincinos – scăpându-le astfel cea mai mare provocare morală și chiar legală a întregului dosar. Dosarul lor se baza pe presupunerea că acuzatul – ca toate „persoanele normale" – trebuie să fie conștient de natura criminală a actelor sale, iar Eichmann era într-adevăr normal în măsura în care nu era „o excepție în cadrul regimului nazist". Totuși, în condițiile de funcționare ale celui de-al Treilea Reich, era de așteptat ca doar „excepțiile" să se comporte „normal". Acest adevăr simplu a dat naștere unei dileme pentru judecători, dilemă pe care aceștia nu au putut nici s-o rezolve, nici să i se sustragă.

Se născuse pe 19 martie 1906, la Solingen, un oraș german din Renania, vestit pentru cuțitele, foarfecele și instrumentele sale chirurgicale. Cincizeci și patru de ani mai târziu, lăsându-se în voia hobby-ului său favorit – scrierea memoriilor – el a descris astfel acest eveniment memorabil: „Astăzi, 15 ani și o zi după 8 mai 1945, încep să-mi las gândurile să zboare înapoi, la acel 19 martie al anului 1906, când, la ora 5 dimineața, am intrat în viață pe acest pământ, sub forma unei ființe umane." (Autoritățile israeliene nu au făcut public manuscrisul. Harry Mulisch a reușit să studieze „timp de o jumătate de oră" această autobiografie, iar săptămânalul germano-evreiesc *Der Aufbau* a putut publica scurte fragmente din acesta.) Conform concepțiilor sale religioase, rămase neschimbate încă din perioada nazistă (la Ierusalim, Eichmann s-a declarat un *Gottgläubiger,* termenul nazist pentru aceia care s-au rupt de creștinism, și a refuzat să jure pe Biblie), acest eveniment urma să fie pus în seama unui

„purtător mai înalt de sens", o entitate oarecum identică cu „mișcarea universului", căreia îi este supusă viața umană, lipsită în sine de un „sens mai înalt", care să-i fie propriu. (Terminologia este destul de sugestivă. A-l numi pe Dumnezeu un *Höheren Sinnestrager* însemna, din punct de vedere lingvistic, a-i acorda un anumit loc în ierarhia militară, din moment ce naziștii transformaseră „executantul de ordine" militar, *Befehlsempfänger*, într-un „purtător de ordine", un *Befehlsträger*, ceea ce sugera – precum anticul „țap ispășitor" – povara responsabilității și a importanței care se presupune că plana asupra acelora obligați să execute ordinele. Mai mult decât atât, Eichmann, ca de altfel toți aceia care aveau vreo legătură cu Soluția Finală, era în mod oficial și un „purtător de secrete", *Geheimnisträger*, ceea ce nu era, desigur, din punctul de vedere al importanței personale, ceva la care să strâmbi din nas.) Eichmann însă, nefiind prea interesat de metafizică, rămânea extrem de tăcut în ceea ce privește relațiile ceva mai strânse dintre „purtătorul de sens" și „purtătorul de ordine", și a trecut la reconsiderarea celeilalte cauze posibile a existenței sale – părinții: „Nu ar mai fi fost atât de bucuroși la venirea pe lume a primului lor născut dacă ar fi putut vedea cum, în ceasul nașterii mele, ursitoarea nenorocului, pentru a-i face în ciudă ursitoarei norocului, își întrețesea deja în viața mea firele suferinței și ale durerii. Însă un fel de văl de nepătruns îi împiedica pe părinții mei să privească în viitor."

Nenorocul a început să-și facă simțită prezența destul de curând. A început școala. Tatăl lui Eichmann, inițial Contabil la Compania de Tramvaie și Electricitate din Solingen și, după 1913, reprezentant al aceleiași corporații în Austria, la Linz, avea cinci copii, patru fii și o fiică, dintre care se pare că doar Adolf, vârstnicul, nu a fost capabil să-și termine liceul, sau măcar să absolve școala tehnică de inginerie la care fusese trimis după eșecul la liceu. De-a lungul vieții sale, Eichmann i-a înșelat pe oameni în privința „nenorocului"

său timpuriu, ascunzându-se în spatele mai onorabilului nenoroc financiar al tatălui său. Cu toate acestea, în Israel, în timpul primei confruntări cu căpitanul Avner Less, anchetatorul de poliție care a petrecut cu el circa 35 de zile și care i-a „stors" 3 564 de pagini dactilografiate, transcrise după 76 de benzi de magnetofon, Eichmann era într-o dispoziție debordând de exuberanță și entuziasm în privința acestei ocazii unice de a „pune pe tapet tot [...] ce știu" și, în același timp, de-a avansa la gradul de cel mai cooperant acuzat întâlnit vreodată. (Entuziasmul său a fost temperat rapid, fără a dispărea însă vreodată în întregime, atunci când a fost confruntat cu întrebări concrete, bazate pe documente incontestabile.) Cea mai bună dovadă a încrederii sale inițiale orbești, manifestată vădit în cazul căpitanului Less (care i-a spus lui Harry Mulisch: „Am fost confesorul tatălui domnului Eichmann"), era aceea că își recunoștea – pentru prima dată în viață – necazurile timpurii, deși trebuie să fi fost conștient de faptul că, prin aceasta se contrazicea singur în ceea ce privea o serie de documente importante din toate dosarele sale oficiale naziste.

Ei bine, necazurile sale erau obișnuite: „cum nu fusese chiar cel mai harnic" elev – sau, s-ar putea spune, cel mai talentat – tatăl său îl scosese de la liceu și apoi de la școala tehnică, cu mult înainte de absolvire. De aceea, profesia care figurează în toate documentele oficiale: inginer constructor, este tot atât de aproape de realitate pe cât este afirmația că locul nașterii sale era Palestina și că el vorbea fluent ivrit și idiș – o altă minciună scandaloasă pe care Eichmann adora să le-o servească atât colegilor săi din SS, cât și victimelor sale, evreii. Era în spiritul pretenției sale dintotdeauna că fusese concediat din postul de comis-voiajor la Compania Vacuum Oil din Austria datorită apartenenței sale la Partidul Național-Socialist. Versiunea pe care i-a prezentat-o căpitanului Less era mai puțin dramatică, deși probabil că nici aceea nu era adevărată: fusese concediat pentru că era

o perioadă de șomaj, când angajații necăsătoriți erau primii care își pierdeau slujba. (Această explicație, care la prima vedere pare plauzibilă, nu este însă și satisfăcătoare, deoarece el își pierduse locul de muncă în primăvara anului 1933, pe când era deja logodit de doi ani cu Veronika, sau Vera Liebl, care ulterior i-a devenit soție. De ce nu se căsătorise cu ea înainte, pe când mai avea, încă, o slujbă bună? S-a însurat în cele din urmă în martie 1935, probabil deoarece burlacii din SS – ca și cei de la Vacuum Oil – nu erau niciodată siguri de posturile pe care le ocupau și nu puteau fi promovați.) Evident, lauda de sine a fost întotdeauna unul dintre viciile capitale ale lui Eichmann.

În timp ce tânărul Eichmann mergea prost cu școala, tatăl său a părăsit Compania de Tramvaie și Electricitate și a intrat în afaceri pe cont propriu. A cumpărat o mică exploatare minieră și și-a pus la muncă progenitura care îi dezamăgise așteptările, pe post de muncitor în mină; dar asta numai până i-a găsit o slujbă la departamentul de vânzări al companiei Oberösterreichischen Elektrobau, unde Eichmann a rămas vreme de peste doi ani. Trecuse deja de 22 de ani și era lipsit de perspectiva de a face carieră. Singurul lucru pe care îl învățase, probabil, era cum să vândă. Ceea ce a urmat a fost ceea ce el numea prima cotitură, despre care avem – o dată în plus – două variante destul de diferite. Într-un dosar bibliografic manuscris, pe care l-a înaintе în 1939 SS-ului pentru a obține o avansare, Eichmann descria situația astfel: „între anii 1925 și 1927 am lucrat ca vânzător la compania Austrian Elektrobau. Am părăsit postul la cerere, de bună voie, căci compania Vacuum Oil de la Viena îmi propusese să fiu reprezentantul său în Austria Superioară". Cuvântul-cheie este aici „propus", din moment ce – conform versiunii pe care i-a relatat-o căpitanului Less, în Israel – nimeni nu i-a propus nimic. Mama lui murise pe când el avea zece ani, iar tatăl său se recăsătorise. Un văr al mamei sale – care era președinte al Clubului Automobilistic din Austria și care

era însurat cu fiica unui om de afaceri evreu din Cehoslovacia, se folosise de relațiile sale cu directorul general al companiei Austrian Vacuum Oil, un evreu – dl Weiss –, pentru a obține, pentru nefericita sa rudă, o slujbă de comis-voiajor. Eichmann i-a fost îndatorat în mod „necorespunzător; evreii din familia sa se numără printre „motivele personale" de a nu-i urî pe evrei. Nu uitase nici că, în 1943 sau 1944, atunci când Soluția Finală era în plină desfășurare, „fiica rezultată din această căsătorie, pe jumătate evreică conform Legilor de la Nürnberg [...], a venit la mine pentru a obține aprobarea în vederea emigrării în Elveția. Desigur, am aprobat cererea, și același unchi a venit la mine să mă roage să intervin pentru un cuplu de evrei vienezi. Menționez acest lucru doar pentru a arăta că eu, personal, nu-i uram pe evrei, căci întreaga mea educație fusese – datorită mamei și tatei – profund creștină; mama, datorită rudelor sale cu sânge evreiesc, avea păreri diferite de cele obișnuite în cercurile SS."

A mers destul de departe pentru a demonstra acest lucru: nu nutrise niciodată resentimente față de victimele sale, ba mai mult, nici măcar nu ținuse secret acest lucru. „I-am explicat asta domnului dr. Löwnherz, șeful comunității evreiești din Viena, așa cum i-am explicat-o și domnului dr. Kastner [vicepreședintele organizației sioniste din Budapesta]; cred că am spus-o tuturor, toți oamenii mei o știau, toți o auziseră la un moment dat din gura mea. Chiar și la școala primară, aveam un coleg cu care îmi petreceam timpul liber, care venea la noi acasă; o familie din Linz, cu numele Sebba. Ultima dată când m-am întâlnit cu el, ne-am plimbat pe străzile Linzului, eu purtând deja la butonieră sigla N.S.D.A.P.-ului [Partidul Nazist], fără ca el să aibă vreo reacție în acest sens". Dacă Eichmann ar fi fost ceva mai puțin formal sau dacă ancheta de la poliție (care s-a abținut a-l confrunta cu probele existente, probabil tocmai pentru a se asigura de cooperarea acestuia) ar fi fost mai puțin discretă, „lipsa lui de prejudecăți" s-ar fi putut înfățișa și sub un alt aspect. Se pare

că la Viena, unde s-a bucurat de un asemenea succes în aranjarea „emigrării forțate" a evreilor, el avusese o amantă evreică, o „iubire veche" de la Linz. *Rassenschande*, relațiile sexuale cu evreii, reprezentau probabil cel mai grav delict pe care l-ar fi putut comite un membru SS și, deși pe durata războiului violarea fetelor evreice devenise o îndeletnicire favorită, nu era totuși obișnuit ca un înalt ofițer SS să aibă o legătură cu o femeie evreică. Așa se face că denunțarea repetată de către Eichmann a lui Julius Streicher, editorul obscen, și nu tocmai sănătos mintal, al publicației *Der Stürmer*, cunoscută pentru antisemitismul său pornografic, avea probabil o motivație personală, exprimând mai mult decât o nemulțumire de rutină pe care un SS-ist „luminat" ar fi putut-o avea în fața pasiunilor vulgare a unor personalități mai puțin nobile ale Partidului.

Cei cinci ani și jumătate petrecuți la compania Vacuum Oil trebuie să se fi numărat printre anii cei mai fericiți din viața lui Eichmann. A dus-o bine în acea vreme de șomaj declarat, mai locuia încă la părinți, excepție făcând momentele când era în delegație. Data la care a luat sfârșit această viață idilică – Rusaliile anului 1933 – se numără printre puținele date pe care Eichmann și le-a amintit întotdeauna. De fapt, lucrurile începuseră să se schimbe în rău de câtăva vreme. La sfârșitul anului 1932 a fost transferat pe neașteptate de la Linz la Salzburg, contrar dorințelor sale: „Mi-am pierdut orice urmă de bucurie în ceea ce făceam, nu-mi mai plăcea să vând, să dau telefoane." De o asemenea pierdere subită a *Arbeitsfreude* [a plăcerii muncii] Eichmann avea să sufere tot restul vieții sale. Cea mai gravă criză de acest gen a avut loc atunci când s-a comunicat ordinul Führerului privind „exterminarea fizică a evreilor", în cadrul căreia el urma să joace un rol atât de important. Și aceasta a survenit pe neașteptate; el personal „nu se gândise niciodată la [...] o asemenea soluție care implica recursul la violență", și și-a descris reacția cu aceleași cuvinte: „Pierdusem acum totul, toată

bucuria muncii, orice urmă de inițiativă, orice interes; eram, ca să spun așa, dezumflat". Un episod similar trebuie să fi avut loc la Salzburg, în 1932, și din relatarea sa reiese clar că nu a fost prea surprins atunci când a fost concediat, deși nu trebuie crezute nici spusele sale cum că fusese „foarte fericit" la demitere.

Oricare ar fi fost motivele, anul 1932 a marcat un punct de cotitură în viața lui Eichmann. În luna aprilie a acelui an se înscrisese în Partidul Național-Socialist și intrase în SS, la propunerea lui Ernst Kaltenbrunner, un tânăr avocat din Linz care avea să devină, ulterior, șeful Biroului Central pentru Securitatea Reichului (*Reichssicherheitshauptamt* sau R.S.H.A., cum îl voi numi de aici înainte), într-unul dintre cele șase departamente principale ale acestuia – Biroul IV, sub comanda lui Heinrich Müller; Eichmann avea să fie numit, în cele din urmă, șef al secției B-4. La tribunal, Eichmann a lăsat impresia unui membru tipic al clasei mic-burgheze, impresie întărită de fiecare frază rostită sau scrisă în timpul detenției. Faptul era însă menit a induce în eroare; el era mai curând fiul *declasat* al unei familii burgheze tradiționale și semnificativ pentru declinul său pe scara socială era amănuntul că, pe când tatăl său era un bun prieten al tatălui lui Kaltenbrunner, care era și el avocat la Linz, relația dintre fiii celor doi era destul de rece: Eichmann era tratat în mod clar de către Kaltenbrunner ca fiindu-i inferior din punct de vedere social. Înainte ca Eichmann să intre în Partid și în SS, făcuse dovada faptului că era un om care simte nevoia de a fi integrat unei organizații; 8 mai 1945, data înfrângerii oficiale a Germaniei, era semnificativă pentru el în primul rând deoarece atunci înțelesese că, din acel moment, urma să nu mai fie membru al vreunei organizații. „Am simțit că urma să trăiesc o viață individuală dificilă, lipsită de conducere, că nu mai aveam să primesc directive de la nimeni, că nu aveau să mi se mai dea ordine sau comenzi, că nu aveam să mai dispuns de regulamente pertinente – pe scurt,

în fața mea se înfățișa o viață cu totul necunoscută mie." Pe când era copil, părinții săi, neinteresați de politică, îl înscriseseră în Asociația Tinerilor Creștini, din care a trecut ulterior în mișcarea germană de tineret, *Wandervogel*. În timpul celor patru ani dezastruoși de liceu, Eichmann intrase în *Jungfrontkämpfeverband*, secția de tineret a organizației austro-germane a veteranilor de război, care, deși violent progermană și antirepublicană, era totuși tolerată de guvernul austriac. Atunci când Kaltenbrunner i-a sugerat lui Eichmann să intre în SS, el tocmai era pe punctul de a deveni membru al unei grupări cu totul diferite, Loja Francmasonă Schlaraffia, „o asociație de oameni de afaceri, medici, actori, funcționari civili etc., care se reuniseră pentru a cultiva veselia și spiritualitatea [...] Fiecare membru trebuia, periodic, să țină o conferință având în centru umorul, umorul rafinat". Kaltenbrunner i-a explicat lui Eichmann că va trebui să renunțe la acea societate veselă întrucât, atâta timp cât era nazist, nu putea fi francmason – cuvânt care, la acea vreme îi era necunoscut. Alegerea între SS și Schlaraffia (numele derivă din *Schlaraffenland*, țara fantastică a lacomilor din basmele germane) ar fi putut fi dificilă, dar el a fost oricum „dat afară" din Schlaraffia; comisese un păcat care, chiar și astăzi, când își spunea, în închisoarea israeliană, povestea, îl făcea încă să roșească de rușine: „Contrar educației primite, am încercat, deși eram cel mai tânăr, să-mi invit tovarășii la un pahar de vin."

Ca o frunză în vârtejul timpului, Eichmann a fost suflat din Schlaraffia, țara mult visată dar inexistentă a meselor întinse prin farmec și a puilor fripți care îți zboară în gură – sau, mai corect spus, din compania filistinilor respectabili, cu diplome și cariere asigurate, și cu „umor rafinat", al căror cel mai rău viciu era, probabil, o dorință nestăvilită de farse nesărate –, pentru a ajunge în coloanele aflate în marș ale Reichului cel de 1 000 de ani, ce nu a durat decât exact doisprezece ani și trei luni. Oricum, el nu a intrat în Partid din convingere, nici

nu a ajuns vreodată să fie convins de principiile acestuia – ori de câte ori era întrebat despre motivele sale, el repeta aceleași clișee jenante despre Tratatul de la Versailles și despre șomaj; mai curând, așa cum a arătat el în fața instanței, „era ca și cum ar fi fost înghițit de Partid în ciuda tuturor așteptărilor și fără decizii prealabile. S-a întâmplat prea repede și brusc". Nu avea timp și cu atât mai puțin dorința de a fi corect informat, nu știa nici măcar programul Partidului, nu a citit niciodată *Mein Kampf*. Kaltenbrunner i-a spus: „De ce nu intri în SS?" Iar el a răspuns „De ce nu?" Așa au stat lucrurile și atâta era de spus.

Desigur, nu numai atât ar fi fost de spus. Ceea ce Eichmann a uitat să-i spună judecătorului care prezida audierea era că fusese un tânăr ambițios, sătul de slujba sa de comis-voiajor încă înainte ca Vacuum Oil să se satură de el. De la o viață nesemnificativă și monotonă, lipsită de importanță, vântul l-a purtat în Istorie, așa cum a înțeles-o el, altfel spus într-o Mișcare aflată în continuă mișcare, în care un om ca el – deja un ratat chiar și în propriii ochi – putea să înceapă de jos și să facă totuși carieră. Și dacă nu întotdeauna i-a plăcut ceea ce a trebuit să facă (de exemplu, să trimită oameni la moarte, cu trenul, în loc să-i silească să emigreze), dacă a ghicit destul de curând că întreaga afacere avea să se sfârșească prost, Germania pierzând războiul, dacă de planurile sale dragi s-a ales praful (evacuarea evreimii europene în Madagascar, înființarea unui teritoriu evreiesc în regiunea Nisko din Polonia, experimentul cu dispozitivele de apărare împotriva tancurilor rusești, atent construite de jur-împrejurul biroului său de la Berlin) și dacă, spre marea sa „durere și suferință", nu a avansat niciodată mai sus de gradul de SS Obersturmbannführer (rang echivalent cu acela de locotenent-colonel) – pe scurt, dacă, excepție făcând anul petrecut la Viena, viața i-a fost plină de frustrări, el nu a uitat niciodată care ar fi fost alternativa. Nu doar în Argentina, unde ducea existența nefericită a unui refugiat, ci și în sala

tribunalului din Ierusalim, unde, cu soarta practic hotărâtă, s-ar fi putut să fi preferat totuși – dacă l-ar fi întrebat cineva – să fie spânzurat ca Obersturmbannführer a.D. (în retragere) decât să își trăiască viața liniștit și normal, ca un simplu comis-voiajor pentru compania Vacuum Oil.

Începutul noii cariere a lui Eichmann nu a fost prea promițător. În primăvara anului 1933, în timp ce ducea lipsă de slujbă, Partidul și toți cei afiliați lui din Austria fuseseră suspendați ca urmare a instalării lui Hitler la putere. Dar chiar și în lipsa acestei noi calamități, nici nu s-ar fi pus problema unei cariere în Partidul Austriac: chiar și aceia care se înscriseseră în SS își îndeplineau slujbele obișnuite. Kaltenbrunner mai era încă asociat la firma de avocatură a tatălui său. Ca urmare, Eichmann s-a hotărât să se ducă în Germania, ceea ce era cât se poate de normal atâta vreme cât familia sa nu renunțase niciodată la cetățenia germană. (Acest fapt a avut o oarecare importanță în timpul procesului. Dr. Servatius ceruse guvernului vest-german să ceară la rândul său extrădarea acuzatului, iar apoi, pentru că nu reușise acest lucru, să plătească măcar cheltuielile apărării, ceea ce Bonnul a refuzat, pe motiv că Eichmann nu era cetățean german, ceea ce era o minciună sfruntată.) La Passau, la granița germană, el era din nou un comis-voiajor, iar atunci când i-a raportat liderului regional, l-a întrebat plin de nerăbdare „dacă nu avea cumva relații la compania bavareză Vacuum Oil". Ei bine, era vorba despre una dintre destul de frecventele sale alunecări de la o perioadă la alta a vieții. Ori de câte ori se vedea confruntat cu semnele evidente ale unei aparențe naziste neregenerate, fapt ce i se întâmplase nu numai cât stătuse în Argentina, dar și în închisoarea de la Ierusalim, el s-a scuzat spunând: „Iată-mă din nou, veche poveste [*die alte Tour*]." Însă devierea de la Passau a fost rapid vindecată; i s-a spus că mai bine s-ar fi înrolat pentru antrenament militar – „N-am nimic împotrivă, mi-am zis; de ce să nu devin soldat?" – și a fost trimis în două tabere

de campanie SS din Bavaria – la Lechfeld și la Dachau (nu a avut nici o legătură cu lagărele de concentrare de acolo), unde se antrena „Legiunea austriacă în exil". Așa a devenit el austriac, urmând valul vremii, în ciuda faptului că avea pașaport german. A rămas în acele tabere de campanie din august 1933 până în septembrie 1934, a avansat în rangul de Scharführer (caporal) și a avut suficient timp la dispoziție pentru a-și reconsolida dorința de a se lansa într-o carieră de soldat. Conform propriei relatări, în acele paisprezece luni nu s-a distins decât într-o singură privință, și aceasta a fost antrenamentul punitiv, pe care l-a dus la îndeplinire cu multă obstinație, în spiritul unei îndârjiri de tipul „așa îi trebuie tatei dacă mă lasă să-mi degere mâinile; trebuia să-mi fi cumpărat mănuși". Dar, în afara unor plăceri atât de dubioase, cărora le-a datorat însă prima avansare, a fost o perioadă oribilă: „Monotonia serviciului militar era ceva ce nu puteam suporta, zi de zi același lucru, iar și iar același lucru." Așa se face că, plictisit până la refuz, a auzit că Serviciul de Securitate al Reichsführerului SS (*Sicherheitsdienst*-ul lui Himmler, sau S.D., cum îl voi numi de acum încolo) avea nevoie de oameni și și-a depus imediat candidatura.

III. Un expert în problema evreiască

În 1934, când Eichmann a candidat cu succes pentru un post, S.D.-ul era un aparat relativ nou din cadrul SS-ului, fiind fondat cu numai doi ani înainte, de către Heinrich Himmler, pentru a servi drept serviciu de informații al Partidului. În acel moment, îl avea în frunte pe Reinhardt Heydrich, un fost ofițer de informații din cadrul marinei, care devenise – după cum a afirmat Gerald Reitlinger – „adevăratul inginer al Soluției Finale" (*The Final Solution*, 1961). Sarcina inițială a S.D.-ului a fost aceea de a-i spiona pe membrii de partid, oferind astfel SS-ului un ascendent asupra aparatului de partid obișnuit. În paralel, S.D.-ul preluase și anumite îndatoriri suplimentare, devenind centru de informații și cercetare al Poliției Secrete de Stat, sau Gestapo. Aceștia au fost primii pași către contopirea SS-ului cu poliția, care nu a fost totuși pusă în practică până în septembrie 1939, deși, începând din anul 1936, Himmler a deținut dubla funcție de Reichsführer SS și de șef al Poliției Germane. Desigur, Eichmann nu avea cum să aibă cunoștință despre aceste dezvoltări ulterioare, dar se pare că, atunci când a intrat în S.D., nu a știut nimic nici despre natura acestuia. Faptul este destul de probabil, deoarece operațiunile S.D.-ului fuseseră întotdeauna ultrasecrete. În ceea ce-l privește pe Eichmann, totul nu a fost decât o neînțelegere și, la început, „o mare dezamăgire. Căci am crezut că era vorba despre ceea ce citisem în *Münchener Illustrierten Zeitung*; atunci când oficialitățile partidului aveau gărzi de comando după ei, oameni

stând în calea mașinilor[...] Pe scurt, confundasem Serviciul de Securitate al Reichsführerului SS cu Serviciul de Securitate al Reichului[...] și nimeni nu mi-a deschis ochii, nimeni nu mi-a spus nimic. Căci nu aveam nici cea mai vagă idee despre ceea ce descopeream acum." Întrebarea dacă Eichmann spunea adevărul a avut o anumită greutate la proces, unde a trebuit să se decidă dacă el se oferise voluntar pentru acel post sau dacă fusese numit fără a o cere. Confuzia sa, dacă despre confuzie era vorba, nu este inexplicabilă; SS-ul, sau *Schutzstaffeln*, fusese creat inițial ca un corp de unități speciale pentru asigurarea protecției liderilor de partid.

Totuși, dezamăgirea lui Eichmann consta în principal în aceea că trebuia să ia totul de la început, că era din nou la nivelul cel mai de jos, și singura lui consolare era că mai existau și alții care făcuseră aceeași greșeală. A fost repartizat la departamentul de Informații, unde prima sa misiune a fost de a îndosaria toate informațiile referitoare la Francmasonerie (care, în confuzia ideologică nazistă timpurie, era oarecum amestecată cu iudaism, catolicism și comunism) și de a sprijini înființarea unui muzeu al Francmasoneriei. Avea acum ample posibilități de a afla ce însemna straniul cuvânt pe care i-l strecurase Kaltenbrunner în timpul discuției despre Schlaraffia. (Întâmplător, dorința de a înființa muzee menite a-i comemora pe dușmanii lor era o caracteristică a naziștilor. În timpul războiului, câteva servicii s-au întrecut, în mod trist, pentru cinstea de a înființa muzee și biblioteci antievreiești. Datorăm însă acestei ciudate nebunii păstrarea multor comori culturale ale evreimii europene.) Problema era însă că lucrurile deveniseră din nou foarte, foarte plicticoase și Eichmann a fost transferat la nou-înființatul departament care se ocupa de evrei. Acesta era adevăratul început al carierei care avea să se încheie la tribunalul de la Ierusalim.

Era anul 1935, când Germania, încălcând prevederile Tratatului de la Versailles, introdusese serviciul militar obligatoriu și anunțase public planurile de reînarmare, inclusiv

constituirea unei forțe aeriene și a unei flote. Era anul în care Germania, care părăsise în 1933 Liga Națiunilor, se pregătea – nu în secret și nici în liniște – pentru ocuparea zonelor demilitarizate ale Renaniei. Era anul discursurilor de pace ale lui Hitler – „Germania are nevoie de pace și dorește pacea", „Recunoaștem Polonia ca patria unui popor mare și conștient de naționalitatea sa", „Germania nu intenționează și nici nu dorește să se amestece în afacerile interne ale Austriei, să anexeze Austria sau să încheie un *Anschluss*" – și, mai presus de toate, era anul în care regimul nazist a câștigat, din nefericire, recunoașterea generală reală în Germania și peste hotare, Hitler fiind admirat peste tot ca un important politician național. Germania trecea printr-o perioadă de tranziție. Datorită imensului program de reînarmare, șomajul fusese lichidat, rezistența inițială a clasei muncitoare fusese înfrântă, iar ostilitatea regimului, care fusese dirijată la început împotriva „antifasciștilor" – comuniști, socialiști, intelectuali de stânga și evrei ocupând posturi importante –, nu se transformase încă de tot în persecuția evreilor *qua* evrei.

Desigur, unul dintre primii pași făcuți, atunci, în 1933, de guvernul nazist fusese excluderea evreilor din Serviciul Civil (care includea, în Germania, toate pozițiile didactice, de la școala elementară la universitate, majoritatea ramurilor industriale și de divertisment, incluzând radioul, teatrul, opera și concertele) și, în general, înlăturarea lor din birourile publice. Afacerile particulare au rămas însă practic neatinse până în anul 1938, și nici chiar domeniul medical și juridic nu au fost afectate decât treptat, deși studenții evrei au fost excluși din majoritatea universităților, nemaipermițându-li-se nicăieri să absolve o facultate. În acei ani, emigrația evreilor s-a desfășurat într-un mod accelerat și în general organizat, iar restricțiile privind valuta, care au îngreunat evreilor – fără a le-o face însă imposibilă – scoaterea din țară a propriilor bani, sau cel puțin a unei mari părți din ei, erau

valabile și pentru ne-evrei. Aceste prevederi datau din zilele Republicii de la Weimar. Existau o serie de *Einzelaktionen*, acțiuni individuale, prin care se exercitau presiuni asupra evreilor pentru ca aceștia să-și vândă proprietățile, adesea la prețuri ridicol de mici, dar aceasta se întâmpla în general în orașele mici și totul putea fi pus, într-adevăr, în legătură cu inițiativele „individuale", spontane, ale unor Storm Troopers întreprinzători – așa-numiții oameni S.A., care, excepție făcând corpul lor de ofițeri, erau recrutați, în marea lor majoritate, din rândul claselor de jos. Este adevărat că poliția nu a împiedicat niciodată aceste „excese", dar autoritățile naziste nu erau prea fericite de ceea ce se întâmpla, întrucât acestea afectau valoarea proprietății imobiliare pe întreg teritoriul țării. Emigranții, în afară de cazul că erau refugiați politici, erau oameni tineri, care își dădeau seama că în Germania nu mai puteau avea un viitor. Și cum, curând, au aflat că numai cu greu mai puteau avea un viitor chiar și în celelalte țări europene, în această perioadă unii emigranți evrei s-au întors de unde plecaseră. Atunci când a fost întrebat cum se împăcau sentimentele sale personale față de evrei cu antisemitismul scandalos și violent al Partidului în rândurile căruia intrase, Eichmann a răspuns printr-un proverb: „Nimic nu e mai fierbinte ca mâncarea de pe foc" – proverb care era atunci întâlnit și pe buzele multor evrei. Toți trăiau într-un paradis nebunesc, în care, de câțiva ani, chiar și Streicher vorbea despre o „soluție legală" a problemei evreiești. A fost nevoie de organizarea pogromurilor din noiembrie 1938, a așa-numitei *Kristallnacht* sau Noaptea geamurilor sparte, când au fost spulberate vitrinele magazinelor a 7 500 de evrei, când au fost incendiate toate sinagogile și 20 000 de bărbați evrei au fost trimiși în lagăre de concentrare, pentru ca paradisul acela să se prăbușească.

Aspectul adesea uitat al chestiunii este acela că faimoasele Legi de la Nürnberg, emise în toamna anului 1935, nu reușiseră

să rezolve problema. Depozițiile a trei martori din Germania, foști oficiali de rang înalt din cadrul organizației sioniste, care părăsiseră Germania curând după izbucnirea războiului, nu au oferit decât o vagă imagine asupra adevăratei stări de fapt din timpul primilor cinci ani ai regimului nazist. Legile de la Nürnberg îi privaseră pe evrei de drepturile politice, nu și de cele civile; ei nu mai erau cetățeni (*Reichsbürger*), dar rămâneau membri ai statului german (*Staatsangehörige*). Chiar și în situația în care emigrau, ei nu deveneau automat apatrizi. Relațiile sexuale între germani și evrei erau interzise, ca de altfel și contractarea căsătoriilor mixte. De asemenea, nici o femeie germană sub patruzeci și cinci de ani nu putea fi angajată într-o gospodărie evreiască. Dintre aceste prevederi, numai ultima avea și o semnificație practică; celelalte nu făceau decât să legalizeze o situație *de facto*. Deci, Legile de la Nürnberg erau considerate a fi stabilizat noua situație a evreilor din Reichul german. Ei au devenit cetățeni de rangul II, pentru a ne exprima delicat, începând cu 30 ianuarie 1933. Separarea lor aproape completă de restul populației fusese o chestiune realizată în câteva săptămâni sau luni – prin teroare, dar și prin consimțământul tacit al celor din jurul lor. „Exista un zid între ne-evrei și evrei", mărturisea dr. Benno Cohn, din Berlin. „Nu-mi amintesc să fi vorbit cu un creștin pe toată durata călătoriilor mele în Germania." Acum, evreii simțeau că și-au primit legile lor și nu vor mai fi proscriși. Dacă rămâneau între ei, așa cum au fost siliți întotdeauna să o facă, ar fi fost capabili să trăiască fără amenințarea de a fi molestați. Sau, așa cum spunea *Reichsvertretung*-ul evreilor din Germania (asociația națională a tuturor comunităților și organizațiilor, care fusese înființată în septembrie 1933, la inițiativa comunității berlineze, fără a fi desemnată de naziști), intenția Legilor de la Nürnberg era de „a stabili un nivel la care o relație suportabilă între germani și poporul evreu [ar deveni] posibilă", la care un membru al comunității din Berlin, un

sionist radical, a adăugat: „Viața este posibilă în spiritul oricărei legi. Cu toate acestea, nimeni nu poate trăi într-o totală ignoranță a ceea ce este permis și ce nu. Un cetățean util și respectabil poate fi foarte bine un membru al unei minorități existente în mijlocul unui popor măreț." (Hans Lamm, *Über die Entwicklung des deutschen Judentums*, 1951). Și cum, în timpul epurării Röhm din 1934, Hitler distrusese puterea S.A.-ului – Storm Trooperii în cămăși brune care fuseseră practic singurii responsabili ai pogromurilor și atrocităților timpurii – și din moment ce evreii nu erau conștienți, din fericire, de puterea crescândă a SS-ului în cămăși negre, care se abținea în general de la ceea ce Eichmann numea, în mod disprețuitor, „metodele *Stürmer*" ei credeau – în general – că ar putea fi posibil un *modus vivendi*. S-au oferit chiar să coopereze la „soluționarea chestiunii evreiești". Pe scurt, atunci când Eichmann și-a început ucenicia în domeniul afacerilor evreiești, domeniu în care, patru ani mai târziu, avea să fie recunoscut drept „expert", și când a avut primele contacte cu funcționarii evrei, atât sioniștii, cât și asimilaționiștii discutau în termenii unei mărețe „renașteri evreiești", o „măreață mișcare constructivă a evreimii germane", ba chiar se mai și certau între ei, în termeni ideologici, cu privire la dezirabilitatea emigrației evreiești, ca și cum aceasta ar fi depins de decizia lor.

Relatarea făcută de Eichmann în timpul anchetei de la poliție, referitoare la modul în care a fost inițiat în activitatea din cadrul noului departament – desigur, cu denaturările de rigoare, dar nu complet lipsită de adevăr –, reamintește în mod straniu de acest paradis nebunesc. Primul lucru care s-a întâmplat a fost că noul său șef, un anume von Mildenstein – care avea să-și primească puțin după aceea transferul la *Organisation Todt*, a lui Albert Speer, unde s-a ocupat de construcția de autostrăzi (era ceea ce pretindea Eichmann a fi, un inginer de meserie) – i-a cerut lui Eichmann să citească *Der Judenstaat*, de Theodor Herzl, cunoscutul clasic sionist,

care l-a convertit pentru totdeauna pe Eichmann la sionism. Aceasta pare să fi fost prima carte serioasă pe care a citit-o vreodată și i-a produs o impresie durabilă. De atunci înainte, după cum a repetat-o de nenumărate ori, cu greu s-a mai putut gândi la altceva decât la o „soluție politică" (spre deosebire de „soluția fizică" ulterioară, prima însemnând expulzare, cea de-a doua exterminare) și cum să „pună un teren stabil sub picioarele evreilor". (Ar merita poate menționat faptul că, în 1939, el pare să fi protestat împotriva profanatorilor mormântului lui Herzl, de la Viena, și există relatări asupra prezenței sale, în haine civile, la comemorarea a treizeci și cinci de ani de la moartea lui Herzl. Este destul de ciudat că el nu a vorbit despre aceste lucruri la Ierusalim, unde a bravat în continuu în privința bunelor sale relații cu oficialitățile evreiești.) Pentru a pune umărul la această întreprindere, el a început să răspândească învățătura sfântă printre camarazii săi din cadrul SS, ținând conferințe și scriind pamflete. Și-a însușit apoi câteva cunoștințe superficiale de ebraică, ceea ce i-a permis să citească cu poticneli un ziar în limba idiș – întreprindere nu tocmai greu de realizat, din moment ce idișul, la bază un dialect vechi german scris cu litere ebraice, poate fi înțeles de orice vorbitor de limbă germană care stăpânește câteva zeci de cuvinte ebraice. Ba a mai citit chiar și încă o carte, *History of Zionism* (Istoria sionismului), de Adolf Böhm (în timpul procesului a confundat-o întruna cu *Judenstaat*-ul lui Herzl), ceea ce reprezenta, probabil, o realizare remarcabilă pentru un om care, conform propriei mărturisiri, fusese întotdeauna reticent când venea vorba de a citi altceva decât ziare și care, spre disperarea tatălui său, nu s-a folosit niciodată de cărțile din biblioteca familiei. După ce l-a citit pe Böhm, a studiat modul de organizare a mișcării sioniste, cu toate partidele, grupările sale de tineret și diferitele sale programe. Deși aceasta nu a făcut din el o „autoritate", era suficient pentru a-i aduce numirea ca spion oficial în cadrul birourilor

sioniste și al întâlnirilor acestora. Merită să menționăm că ucenicia lui Eichmann în domeniul afacerilor evreiești se rezuma aproape integral la sionism.

Primele sale contacte personale cu funcționarii evrei, toți sioniști bine cunoscuți, cu tradiție, au fost pe deplin satisfăcătoare. Motivul pentru care a fost atât de fascinat de „chestiunea evreiască", a explicat el, era propriul său „idealism"; acești evrei, spre deosebire de asimilaționiști – pe care i-a disprețuit dintotdeauna – și spre deosebire de evreii ortodocși – care-l plictiseau –, erau „idealiști", la fel ca și el. Un „idealist", în concepția lui Eichmann, nu era doar un om care credea într-o „idee" sau cineva care nu fura sau nu accepta să fie mituit, deși aceste calități erau indispensabile. Un „idealist" era un om care *trăia* pentru ideile sale – deci care nu putea fi un om de afaceri – și care era gata să sacrifice totul pentru acele idei, totul și, mai ales, pe oricine. Atunci când a afirmat, la interogatoriul de la poliție, că și-ar fi trimis și propriul tată la moarte dacă i s-ar fi cerut acest lucru, el nu a vrut doar să accentueze măsura în care respecta ordinele și era gata să li se supună; voia în același timp să arate cât de „idealist" fusese el dintotdeauna. „Idealistul" perfect, ca orice altă făptură umană, își avea, desigur, propriile sentimente și emoții, dar nu le putea lăsa să-i afecteze acțiunile dacă se întâmpla ca acestea să intre în conflict cu „ideea" sa. Cel mai mare „idealist" pe care l-a întâlnit Eichmann în rândul evreilor a fost dr. Rudolf Kastner, cu care a negociat în timpul deportării evreilor din Ungaria și cu care a ajuns la o înțelegere: ca el, Eichmann, să permită plecarea „ilegală" în Palestina a câtorva mii de evrei (trenurile erau, de fapt, păzite de poliția germană) în schimbul „liniștii și al ordinii" în lagărele din care erau trimiși la Auschwitz sute de mii de evrei. Cele câteva mii de oameni salvați prin această înțelegere, evrei de marcă și membri ai organizațiilor sioniste de tineret, erau – conform spuselor lui Eichmann – „cel mai bun material biologic". Dr. Kastner, așa cum a înțeles

Eichmann lucrurile, își sacrificase tovarășii evrei în numele „ideii" sale – și așa trebuie să fie. Judecătorul Benjamin Halevi, unul dintre cei trei judecători desemnați pentru procesul lui Eichmann, s-a ocupat de procesul lui Kastner din Israel, în care Kastner a trebuit să se apere, justificându-și cooperarea cu Eichmann și alți naziști de rang înalt. După părerea lui Halevi, Kastner își „vânduse sufletul diavolului". Acum, când în boxa acuzaților se afla însuși diavolul, acesta s-a dovedit a fi un „idealist", și, deși pare greu de crezut, este foarte posibil ca cel care și-a vândut sufletul să fi fost și el un „idealist".

Cu mult înainte ca toate acestea să se întâmple, lui Eichmann i s-a dat prima ocazie de a pune în practică cele învățate în timpul uceniciei. După *Anschluss* (încorporarea Austriei în Reich), în martie 1938, el a fost trimis la Viena pentru a organiza un fel de emigrare care a fost bine cunoscută în Germania unde, până în toamna anului 1938, a fost întreținută iluzia că evreii aveau voie, dacă doreau, să părăsească țara, nefiind însă siliți să o facă. Printre motivele pentru care evreii germani credeau în această iluzie se afla programul N.S.D.A.P.-ului, formulat în 1920, care a împărtășit curioasa soartă a Constituției de la Weimar, de a nu fi fost niciodată abolit oficial. Cele douăzeci și cinci de puncte antisemite ale sale erau cu adevărat inofensive: evreii nu puteau fi cetățeni cu drepturi depline, nu puteau deține posturi în cadrul serviciului civil, urmau să fie excluși din presă, iar toți aceia care obținuseră cetățenia germană după 2 august 1914 – data izbucnirii Primului Război Mondial – aveau să fie lipsiți de cetățenie, ceea ce însemna că erau pasibili de expulzare. (Fapt elocvent, privarea de cetățenie a fost efectuată imediat. Expulzarea în bloc, însă, a circa cincisprezece mii de evrei, care – de pe o zi pe alta – erau trimiși de cealaltă parte a graniței poloneze, la Zbaszyn, unde erau imediat internați în lagăre, nu a avut loc decât cinci ani mai târziu, când nimeni nu se mai aștepta la acest lucru.) Programul

Partidului nu a fost luat niciodată în serios de oficialitățile naziste. Aceștia se mândreau cu apartenența lor la o mișcare, prin contrast cu un partid, iar o mișcare nu putea fi legată de un program. Chiar și înainte de instalarea naziștilor la putere, aceste douăzeci și cinci de puncte nu mai erau decât o concesie făcută sistemului partinic și unui electorat atât de previzibil, suficient de demodat pentru a întreba care era programul partidului atunci când cineva mergea să se înscrie în el. După cum am văzut, Eichmann nu avea asemenea obiceiuri deplorabile, și atunci când a spus instanței de la Ierusalim că nu cunoștea programul lui Hitler, este foarte posibil să fi spus adevărul: „Programul Partidului nu conta; știai cărui fel de mișcare i te alături." Pe de altă parte, evreii erau suficient de demodați pentru a cunoaște pe dinafară cele douăzeci și cinci de puncte și pentru a crede în ele. Aveau tendința de a trata drept „excese revoluționare" temporare ale membrilor sau grupurilor indisciplinate tot ceea ce contrazicea ducerea la îndeplinire a programului Partidului.

Însă ceea ce s-a întâmplat la Viena, în martie 1938, era ceva cu totul și cu totul diferit. Sarcina lui Eichmann fusese definită drept „emigrare forțată", și aceste cuvinte însemnau exact ceea ce spuneau: toți evreii, indiferent de preferință sau de cetățenie, aveau să fie obligați să emigreze – act numit, în limbajul cotidian, expulzare. Ori de câte ori se gândea Eichmann la cei doisprezece ani din viața lui, el evidenția acel singur an petrecut la Viena, în calitate de șef al Centrului pentru Emigrarea Evreilor Austrieci, drept perioada cea mai fericită și mai plină de succes. Cu puțin timp înainte, fusese avansat la gradul de ofițer, devenind Untersturmführer (locotenent) și fusese apreciat pentru „vasta cunoaștere a metodelor de organizare și a ideologiei oponentului, evreimea". Misiunea de la Viena fusese prima sa misiune importantă, ce pusese în joc întreaga lui carieră, care până atunci avansase destul de lent. Trebuie să fi dorit cu ardoare să-i iasă bine, iar succesul său a fost spectaculos:

în opt luni, 45 000 de evrei au părăsit Austria, în timp ce, în aceeași perioadă, din Germania nu au plecat decât maximum 19 000. În mai puțin de 18 luni, Austria fusese „curățată" de aproape 150 000 de oameni, aproximativ 60% din populația evreiască a țării, toți aceștia părăsind țara „legal"; chiar și după izbucnirea războiului, circa 60 000 de evrei au putut scăpa. Cum a făcut-o? Bineînțeles, ideea în baza căreia toate acestea au devenit posibile nu-i aparținea; era, mai mult ca sigur, o directivă specifică a lui Heydrich, cel care-l trimisese de la bun început la Viena. (Declarația lui Eichmann a fost vagă în ceea ce privește autorul acestei idei, pe care și-o asuma totuși implicit. Pe de altă parte, faptul că autoritățile israeliene au optat [așa cum a afirmat-o *Bulletin*-ul lui Yad Vashem] pentru fantastica „teză a responsabilității totale a lui Adolf Eichmann" și pentru încă mai fantastica „presupunere că mintea cuiva [adică a lui] era în spatele întregii afaceri", l-a ajutat în mod considerabil în efortul său de a se împăuna cu pene de împrumut, lucru pentru care avea, oricum, un talent deosebit.) Ideea, așa cum a fost ea prezentată de Heydrich în cadrul unei conferințe cu Göring din dimineața premergătoare acelei *Kristallnacht*, era simplă și destul de ingenioasă: „Prin intermediul comunității evreiești, am stors o anumită sumă de bani de la evreii bogați care doreau să emigreze. Plătind acești bani, și o sumă suplimentară în devize, ei le-au dat și evreilor săraci posibilitatea plecării. Problema nu era aceea de a-i face pe evreii bogați să plece, ci de a scăpa de gloata evreiască." Iar această „problemă" nu a fost rezolvată de Eichmann. Înainte de terminarea procesului, s-a aflat de la Netherlands State Institute for War Documentation că Erich Rajakowitsch, un „avocat strălucit" pe care Eichmann, conform propriei mărturii, l-a „angajat pentru a se ocupa de aspectele legale din cadrul birourilor centrale pentru emigrația evreiască de la Viena, Praga și Berlin", a emis ideea „fondurilor de emigrare". Ceva mai târziu, în aprilie 1941, Rajakowitsch a fost trimis de

Heydrich în Olanda pentru a „înființa acolo un birou central care să servească drept model pentru « soluționarea chestiunii evreiești » în toate țările europene ocupate".

Cu toate acestea, rămâneau o mulțime de probleme care nu puteau fi rezolvate decât pe parcursul operațiunii, și fără îndoială că în aceste condiții și-a descoperit Eichmann, pentru prima dată în viață, anumite calități deosebite. Două erau lucrurile pe care el le putea face mai bine decât alții: putea organiza și putea negocia. Îndată după sosire, el a inițiat negocieri cu reprezentanții comunității evreiești, pe care a trebuit mai întâi să-i elibereze din închisoare sau din lagărele de concentrare, din moment ce în Austria, „zelul revoluționar" – care depășea cu mult „excesele" timpurii din Germania – se concretizase în detenția mai tuturor evreilor de marcă. După această experiență, funcționarii evrei nu mai aveau nevoie de Eichmann pentru a-i convinge de faptul că emigrarea era dezirabilă. Ei l-au informat, mai curând, de enormele dificultăți care le stăteau în cale. În afara problemei financiare, deja „rezolvate", dificultatea majoră consta în numărul mare de acte pe care fiecare emigrant trebuia să le adune laolaltă înainte de a putea părăsi țara. Fiecare asemenea act nu era valabil decât un interval limitat de timp, astfel încât în general valabilitatea primului act expira cu mult înainte ca ultimul să fi putut fi obținut. De îndată ce Eichmann a înțeles cum mergea treaba, sau, mai curând, cum nu mergea, el „s-a sfătuit cu sine însuși" și a „emis ideea care am crezut că va face dreptate ambelor părți". El a imaginat „o linie de asamblare, la capătul căreia se depunea primul document, și apoi următoarele acte, urmând ca la celălalt capăt să apară pașaportul, în calitate de produs final". Lucrul putea fi realizat dacă toți funcționarii implicați – Ministerul de Finanțe, oamenii de la fisc, poliția, comunitatea evreiască etc. – s-ar fi aflat sub același acoperiș și ar fi fost puși să-și îndeplinească datoria pe loc, în prezența petiționarului, care

nu ar mai fi trebuit să alerge din birou în birou și care, se presupunea, avea să fie astfel scutit și de o serie de șicane umilitoare sau de anumite cheltuieli destinate mituirii. Când totul a fost gata și linia de asamblare funcționa rapid și lin, Eichmann i-a „invitat" pe funcționarii evrei de la Berlin să o inspecteze. Aceștia au fost șocați: „Este ca o fabrică automată, ca o moară de făină conectată cu o brutărie. La un capăt pui un evreu care încă mai deține câteva proprietăți, o fabrică, o prăvălie sau un cont în bancă, acesta trece prin clădire de la ghișeu la ghișeu, din birou în birou, și iese pe partea cealaltă fără nici un ban, fără nici un drept, doar cu un pașaport pe care scrie: « Trebuie să părăsești țara în două săptămâni. Altminteri vei fi trimis într-un lagăr de concentrare. »"

Acesta era, desigur, în mare, adevărul referitor la această procedură; nu era însă întregul adevăr. Căci acești evrei nu puteau fi lăsați „fără nici un ban" din simplul motiv că, în lipsa banilor, la acea dată, nici o țară nu i-ar fi acceptat. Aveau nevoie – și li s-au dat – de *Vorzeigegeld*, suma pe care erau obligați să o arate pentru a primi viza și pentru a trece de controlul serviciului de imigrări al țării care urma să-i primească. Pentru aceasta, aveau nevoie de valută străină pe care ei, oricum, nu o puteau obține decât cu greu, deoarece fuseseră mulți ani în ilegalitate. De aceea, Eichmann a trimis peste hotare funcționari evrei care să solicite marilor organizații evreiești fonduri, acestea fiind apoi distribuite de comunitatea evreiască potențialilor emigranți, cu obținerea unui profit considerabil (un dolar, de exemplu, era schimbat contra a 10 sau 20 de mărci, în timp ce cursul său pe piața valutară era de 4,20 mărci). Aceasta a fost principala cale prin care comunitatea a obținut nu numai banii necesari pentru evreii săraci și pentru oamenii care nu dispuneau de conturi peste hotare, ci și fondurile necesare pentru propriile activități, extrem de extinse. Pentru a face posibilă această afacere, Eichmann a avut de înfruntat o opoziție semnificativă din partea autorităților germane, din domeniul financiar, a guvernului

și a Ministerului de Finanțe care, la urma urmei, nu puteau ignora faptul că aceste tranzacții se concretizau într-o depreciere a mărcii.

Lăudăroșenia era viciul care îi dăuna lui Eichmann. A fost un act de pură bravadă atunci când, în timpul ultimelor zile ale războiului, le-a spus oamenilor săi: „Voi sări râzând în mormânt, căci faptul că am pe conștiință moartea a cinci milioane de evrei [sau « dușmani ai Reichului », după cum a susținut el întotdeauna că ar fi spus] îmi dă o satisfacție extraordinară." Nu a sărit și, dacă avea ceva pe conștiință, nu era vorba de crimă, ci, așa cum s-a dovedit, de faptul că îl pălmuise cândva pe dr. Josef Löwenherz, șeful comunității evreiești din Viena, care a devenit ulterior unul dintre evreii săi favoriți. (La vremea aceea își ceruse scuze în fața oamenilor săi, dar incidentul a continuat să nu-i dea pace.) Să-ți arogi moartea a cinci milioane de oameni, cifra aproximativă a pierderilor totale de vieți omenești de pe urma eforturilor reunite ale birourilor și autorităților naziste, era ridicol, și el o știa foarte bine, dar continua să repete expresia incriminatoare *ad nauseam** oricui sta să-l asculte, și asta chiar și doisprezece ani mai târziu, în Argentina; „gândul că [el] ieșea astfel din scenă îi dădea un extraordinar sentiment de înălțare sufletească". (Fostul Legationsrat Horst Grell, un martor al apărării care-l cunoscuse pe Eichmann în Ungaria, a depus mărturie că, după părerea lui, Eichmann făcea pe grozavul. Faptul trebuia să fi fost clar pentru toți aceia care îl auzeau proferând acea pretenție absurdă.) Pretenția de a fi „inventat" sistemul ghetourilor sau de a fi „avut ideea" de a-i trimite pe toți evreii europeni în Madagascar nu era decât lăudăroșenie curată. Ghetoul de la Theresienstadt, a cărui „paternitate" o pretindea Eichmann, fusese înființat la câțiva ani după ce sistemul de ghetou fusese introdus în teritoriile estice ocupate, iar înființarea unui ghetou special pentru anumite categorii privilegiate a fost – ca și

* *Ad nauseam* – până la saturație.

sistemul de ghetou – „ideea" lui Heydrich. Planul Madagascar pare să fi luat „naștere" în birourile Ministerului de Externe german, iar contribuția personală a lui Eichmann s-a dovedit a fi profund tributară iubitului său dr. Löwenherz, pe care îl angajase să pună pe hârtie „câteva idei de bază" despre cum ar putea fi transportați în afara Europei, după război, patru milioane de evrei – după toate probabilitățile în Palestina, din moment ce proiectul Madagascar era ultrasecret. (Confruntat, la proces, cu raportul lui Löwenherz, Eichmann nu i-a negat dreptul de autor; a fost unul dintre puținele momente în care a părut realmente stânjenit.) Ceea ce a dus în cele din urmă la capturarea lui Eichmann a fost nevoia sa de a folosi vorbe mari – era „sătul să tot fie un pribeag anonim între o lume și alta" – și această nevoie trebuie să se fi accentuat considerabil odată cu trecerea timpului, nu doar pentru că nu avea nimic de făcut despre care să considere că merită, dar și pentru că epoca postbelică aruncase asupra sa o „faimă neașteptată".

Lăudăroșenia este însă un viciu răspândit; un defect mai specific și mai hotărâtor al caracterului lui Eichmann era incapacitatea sa, aproape totală, de a judeca lucrurile din punctele de vedere ale altora. Nicăieri acest defect nu a fost mai evident ca în relatarea sa referitoare la episodul vienez. El, oamenii săi și evreii „trăgeau împreună la aceeași căruță", și ori de câte ori existau dificultăți, funcționarii evrei veneau în grabă la el „pentru a-și ușura inima", pentru a-i spune „toată durerea și necazul lor" și pentru a-i cere ajutorul. Evrei „doreau" să emigreze, iar el, Eichmann, era acolo pentru a-i ajuta, căci se întâmplase ca, în același timp, autoritățile naziste să-și fi exprimat dorința de a vedea Reichul *judenrein*. Cele două dorințe coincideau, iar el, Eichmann, putea „face dreptate ambelor părți". La proces nu a cedat nici un pas când a venit vorba despre această parte a povestirii, deși a fost de acord că astăzi, când „vremurile s-au schimbat într-atâta", s-ar putea ca evreii să nu fie prea fericiți

să-și amintească de acea „tragere la aceeași căruță", iar el nu dorea „să le rănească sentimentele".

Textul german al procesului-verbal încheiat ca urmare a anchetelor făcute de poliție în perioada 29 mai 1960–17 ianuarie 1961, cu fiecare pagină corectată și aprobată de Eichmann, constituie o adevărată mină de aur pentru un psiholog – cu condiția ca acesta să fie suficient de înțelept pentru a înțelege că oribilul poate fi nu numai ridicol, ci și scandalos de hilar. O parte a comediei nu poate fi redată în engleză deoarece rezidă în eroica luptă a lui Eichmann cu limba germană, care îl înfrânge, în mod invariabil. Este caraghios atunci când vorbește, *passim*, despre „cuvintele înaripate" (*geflügelte Worte*, o expresie colocvială germană pentru citate preluate din clasici), vrând de fapt să spună vorbe goale, *Redensarten*, sau sloganuri, *Schlagworte*. Era caraghios atunci când, în timpul interogatoriului privitor la documentele Sassen, condus în germană de către judecătorul care prezida ședința, el a folosit expresia *kontra geben* (a plăti dinte pentru dinte), pentru a spune că rezistase eforturilor lui Sassen de a da culoare povestirilor sale. Evident în necunoștință de cauză în ceea ce privește misterele jocului de cărți, judecătorul Landau nu l-a înțeles, iar Eichmann nu a fost capabil să găsească un alt mod de a exprima ceea ce voia să spună. Vag conștient de un defect care trebuie să-i fi dat de furcă încă din școală – care provenea dintr-o ușoară formă de afazie –, el s-a scuzat, spunând că „*Amtssprache* (limbajul administrativ) este singura mea limbă". Important aici este însă faptul că acest limbaj a devenit limba sa, deoarece era pur și simplu incapabil să articuleze chiar și o singură frază care să nu fie un clișeu. (Oare aceste clișee au fost ceea ce au considerat psihiatrii a fi atât de „normal" și de „dezirabil" ? Sunt acestea „ideile pozitive" pe care speră un funcționar să le găsească la cei ale căror suflete le manipulează ? Cea mai bună posibilitate a lui Eichmann de a-și demonstra, la Ierusalim, partea bună a propriului caracter s-a ivit atunci

când tânărul ofițer de poliție care răspundea de liniștea lui psihică i-a înmânat, pentru a-l ajuta să se relaxeze, *Lolita*. După două zile, Eichmann i-a înapoiat cartea, vizibil indignat; „O carte destul de supărătoare" – *„Das ist aber ein sehr unerfreuliches Buch"* – i-a spus el paznicului.) Desigur, judecătorii aveau dreptate atunci când i-au spus în final acuzatului că tot ceea ce afirmase nu erau decât „vorbe goale" – cu excepția faptului că ei erau convinși că era o falsă lipsă de conținut și că acuzatul dorea să disimuleze alte gânduri care, deși hidoase, nu erau lipsite de conținut. Această presupunere pare a fi respinsă de consistența izbitoare cu care Eichmann, în ciuda memoriei sale destul de proaste, repeta cuvânt cu cuvânt aceleași fraze stereotipe și clișee inventate de el (când a reușit să construiască o frază proprie, a repetat-o într-atât încât a transformat-o și pe aceasta într-un clișeu) de fiecare dată când se referea la un incident sau la vreun eveniment de oarecare importanță pentru el. Fie că-și scria memoriile în Argentina sau la Ierusalim, fie că vorbea cu anchetatorul de poliție sau că se adresa instanței, ceea ce spunea era mereu același lucru, exprimat cu aceleași cuvinte. Cu cât cineva îl asculta mai mult, cu atât devenea mai evident că inabilitatea sa de a vorbi era strâns legată de inabilitatea de a *gândi*, adică de a gândi din punctul de vedere al altuia. Nu se putea comunica cu el, nu pentru că ar fi mințit, ci deoarece era înconjurat de cea mai sigură protecție împotriva cuvintelor și prezenței celorlalți, și, prin urmare, împotriva realității ca atare.

Așa se face că, fiind confruntat timp de opt luni cu realitatea de a fi anchetat de un polițist evreu, Eichmann n-a avut nici cea mai mică ezitare în a-i explica pe îndelete și în mod repetat de ce fusese incapabil să ajungă la un grad mai înalt în cadrul SS-ului, că aceasta nu se întâmplase din vina lui. El făcuse tot posibilul, ba chiar ceruse să fie trimis ca militar activ – „Pe front, mi-am spus, și atunci [gradul de] Standartenführer [colonel] va sosi mai iute". În fața instanței,

dimpotrivă, a pretins că ceruse să fie transferat deoarece dorise să scape de îndatoririle sale criminale. Nu a insistat mult asupra acestui aspect, deși – și în mod straniu – nu fusese confruntat cu ceea ce-i menționase căpitanului Less, căruia îi mai spusese și că el sperase să fie nominalizat pentru acele *Einsatzgruppen* din Est, unitățile mobile de exterminare, deoarece atunci când acestea fuseseră înființate, în martie 1941, biroul său era „mort" – nu mai exista emigrație, iar deportările nu începuseră încă. În fine, mai era și cea mai mare ambiție a sa – aceea de a fi avansat în postul de șef de poliție într-un oraș german; din nou, pentru a nu face nimic. Ceea ce dă comicul acestor pagini din cadrul interogatoriilor este că totul fusese spus cu tonul cuiva care era convins că se confruntă cu o simpatie „normală, umană" pentru o poveste de ghinion. „Orice plănuiam sau pregăteam mergea prost – problemele mele personale, ca și eforturile de ani de zile pentru a obține un teritoriu pentru evrei. Nu știu, dar totul părea ca sub apăsarea unui blestem; orice doream, orice voiam și plănuiam să fac, era, cumva, împiedicat de soartă. Eram frustrat în toate, indiferent despre ce ar fi fost vorba." Atunci când căpitanul Less i-a cerut părerea asupra unei dovezi incriminatorii și poate mincinos oferite de un fost colonel din SS, el a exclamat, tremurând dintr-odată de furie: „Sunt foarte surprins că omul acesta a putut fi vreodată un *Standartenführer* SS, asta mă surprinde cu adevărat, foarte tare. Este întru totul, întru totul de neimaginat. Nu știu ce să zic." Nu a spus niciodată aceste lucruri cu o intenție de sfidare, ci ca și cum ar fi dorit, chiar și acum, să apere standardele de conformitate cu care trăise în trecut. Chiar și cuvintele „SS", „carieră" sau „Himmler" (pe care îl numea întotdeauna cu lunga sa titulatură oficială Reichsführer SS și șef al poliției germane, deși nu îl admira deloc) îi declanșau un mecanism care devenise de neînlăturat. Prezența căpitanului Less, un evreu din Germania, incapabil oricum să creadă că membrii SS-ului promovau în carieră prin exercitarea unor înalte calități morale, nu a scos nici măcar

pentru o clipă acest mecanism din regimul său normal de funcționare.

Din când în când, comedia se transformă în oroarea întruchipată, închegându-se în povești – probabil suficient de adevărate – al căror caracter macabru îl depășește de departe pe acela al fanteziilor suprarealiste. Aceasta a fost povestea spusă de Eichmann în timpul interogatoriilor de la poliție, referitoare la ghinionistul Kommerzialrat Storfer de la Viena, unul dintre reprezentanții comunității evreiești. Eichmann a primit o telegramă de la Rudolf Höss, comandantul de la Auschwitz, prin care acesta îl informa că Storfer sosise și ceruse să-l vadă de urgență pe Eichmann. „Mi-am spus, în regulă, omul acesta s-a comportat întotdeauna cum se cuvine, așa că e demn de atenția mea [...] Voi merge personal acolo pentru a vedea cum stau lucrurile cu el. Și mă duc la Ebner [șeful Gestapoului din Viena], și Ebner îmi spune – îmi amintesc destul de vag – « Măcar dacă n-ar fi fost atât de neîndemânatic; s-a ascuns și a încercat să scape », ceva de genul acesta. Or, poliția l-a arestat și l-a trimis într-un lagăr de concentrare, și, conform ordinelor Reichsführerului [Himmler], nimeni nu putea ieși odată ce intrase acolo. Nu se putea face nimic; nici dr. Ebner nu putea face, nici eu, nici oricine altcineva. M-am dus la Auschwitz și i-am cerut lui Höss să-l văd pe Storfer. « Da, da [a spus Höss], este într-unul dintre detașamentele de lucru ». Apoi, cu Storfer, ei bine, era normal și omenește, am avut o întâlnire normală, umană. Mi-a împărtășit toată durerea și suferința sa. I-am spus: « Ei bine, dragul și vechiul meu prieten [*Ja, mein lieber guter Storfer*], efectiv, am înțeles! Ce ghinion blestemat! » și i-am mai spus: « Uite, efectiv nu am cum să te ajut, pentru că, în conformitate cu ordinele Reichsführerului, nimeni nu poate ieși de aici. Nu te pot scoate. Nici dr. Ebner nu te poate scoate. Aud că ai făcut o greșeală, că te-ai ascuns sau ai vrut să bravezi, ceea ce, la urma urmei, *tu* nu aveai nevoie să faci ». [Eichmann voia să spună că Storfer, în calitate de

funcționar evreu, nu putea cădea sub incidența deportării.] Am uitat ce a răspuns el la asta. Apoi, l-am întrebat cum se simte. Iar el mi-a răspuns, da, se întreba dacă nu putea fi scutit de muncă, era muncă grea. Și atunci i-am spus lui Höss: « Muncă – Storfer nu va trebui să muncească! » Dar Höss a zis: « Toată lumea muncește aici. » Așa că eu am replicat: « Bine », am spus, « Am să fac o mică șmecherie ca Storfer să aibă doar de ținut o mătură în mână și să aibă grijă ca pietrișul aleii să fie în ordine », că acolo erau mici alei cu pietriș. Și am adăugat: « Are dreptul să stea jos cu mătura, pe una dintre bănci ». Apoi, întorcându-mă [spre Storfer]: « E-n regulă așa, domnule Storfer? Îți convine? » La care el a fost foarte mulțumit, ne-am strâns mâinile, după care lui i s-a dat mătura și a luat loc pe banca lui. Am simțit o mare bucurie interioară că am putut măcar să-l văd pe bărbatul cu care lucrasem vreme de atâția ani, și că am putut vorbi unul cu celălalt." Șase săptămâni după această întâlnire normală, umană, Storfer era mort – pe cât se pare nu gazat, ci împușcat.

Este acesta un caz tipic de rea-credință, de autoiluzionare mincinoasă combinată cu o prostie scandaloasă? Sau este, pur și simplu, cazul eternului criminal lipsit de remușcări (Dostoievski menționează la un moment dat în jurnalele sale că, în Siberia, printre miile de criminali, violatori și hoți, nu a întâlnit nici măcar un om care să recunoască faptul că greșise), care nu-și poate permite să înfrunte realitatea deoarece crima sa a devenit parte integrantă a acestei realități? Și totuși, cazul lui Eichmann este diferit de acela al criminalului obișnuit care se poate proteja eficient de realitatea unei lumi noncriminale doar în limitele strâmte ale unei bande. Eichmann nu avea decât să-și reamintească trecutul pentru a se simți asigurat că nu minte și că nu se înșală pe sine, căci și el, și lumea în care trăia fuseseră cândva într-o armonie perfectă. Or, acea societate germană de optzeci de

milioane de suflete fusese protejată de realitate și fapte prin exact aceleași mijloace, prin aceleași autoiluzionări, aceleași minciuni și aceeași prostie care încolțise acum în concepția lui Eichmann. Aceste minciuni se schimbau de la un an la altul, și adesea se contraziceau între ele; mai mult decât atât, ele nu erau în mod necesar aceleași pentru diferitele ramuri ale ierarhiei de partid sau pentru popor, în ansamblul său. Practica autoiluzionării devenise însă atât de răspândită, aproape o condiție preliminară a supraviețuirii, încât chiar și acum, la optsprezece ani de la colapsul regimului nazist, atunci când cea mai mare parte a conținutului său de minciuni a fost dată uitării, este uneori dificil să nu crezi că pasivitatea devenise parte integrală a caracterului național german. În timpul războiului, cea mai eficientă minciună servită poporului german era sloganul despre „bătălia destinului pentru poporul german" [*der Schicksalskampf des deutschen Volkens*], slogan lansat de Hitler sau de Goebbels, care a făcut autoiluzionarea mai simplă din trei motive: în primul rând, sugera că războiul nu era război; în al doilea rând, că fusese iscat de destin, nu de poporul german; iar în al treilea rând, că pentru germani era o chestiune de viață și de moarte, ei trebuind să-și nimicească inamicii pentru ca să nu fie nimiciți.

Uimitoarea disponibilitate a lui Eichmann, atât în Argentina, cât și în Israel, de a-și recunoaște crimele nu se datora atât propriei sale abilități criminale de autoiluzionare, cât aurei de pasivitate sistematică ce caracterizase atmosfera generală și general acceptată a celui de-al Treilea Reich. „Desigur", el jucase un rol în exterminarea evreilor; desigur, dacă „nu i-ar fi transportat, ei nu ar fi fost dați pe mâinile măcelarului". „Ce", a întrebat el, „este de « recunoscut » aici?" Acum, a continuat apoi, „i-ar plăcea să facă pace cu foștii [săi] dușmani" – un sentiment pe care îl împărtășea nu numai cu Himmler, care îl exprimase în timpul ultimului an de război, sau cu Frontul Muncii, condus de Robert Ley (care,

înainte de a se sinucide la Nürnberg, a propus reînființarea unui „comitet de conciliere" format din naziștii răspunzători pentru masacre și din supraviețuitorii evrei), dar, fapt de necrezut, și cu numeroși germani simpli, care fuseseră auziți a se fi exprimat în exact aceiași termeni la sfârșitul războiului. Acest clișeu scandalos nu le mai era impus de sus, era o frază stereotipă de producție proprie, la fel de lipsită de realitate precum acele clișee prin care trăiseră oamenii doisprezece ani; se putea practic vedea ce „aer uluitor de înălțare" îi dădea vorbitorului în momentul în care îi ieșea de pe buze.

Mintea lui Eichmann era plină până la refuz cu asemenea fraze. Memoria sa se dovedise nu tocmai demnă de încredere în ceea ce privește mersul real al evenimentelor. Într-unul din rarele momente de exasperare, judecătorul Landau l-a întrebat pe acuzat: „Ce îți *poți* aminti?" (dacă nu-ți amintești discuțiile purtate la așa-numita conferință de la Wannsee, care s-a ocupat de diversele metode de exterminare), iar răspunsul era, desigur, că Eichmann își amintea destul de bine momentele de cotitură din propria sa carieră, dar că acestea nu coincideau în mod necesar cu momentele de cotitură din istoria exterminării evreilor sau, de fapt, cu momentele de cotitură ale istoriei. (Întotdeauna avusese probleme să-și amintească data exactă a izbucnirii războiului sau a invaziei din Rusia.) Dar esența acestei chestiuni era că el nu uitase nici măcar una dintre frazele sale proprii care, într-un moment sau altul, îi serviseră pentru a-i da „aerul de înălțare". Astfel, ori de câte ori, în timpul audierii, judecătorii încercau să facă apel la conștiința lui Eichmann, ei erau întâmpinați cu „exaltare", fiind scandalizați și în același timp derutați atunci când aflau că acuzatul avea la dispoziție un clișeu înălțător pentru fiecare dintre perioadele vieții sale și pentru fiecare activitate a sa. În mintea lui Eichmann nu exista nici o contradicție între „Voi sări râzând în mormânt", potrivită sfârșitului războiului, și „Mă voi spânzura bucuros în public pentru a fi un avertisment pentru toți antise-

miții de pe pământ", care acum, în circumstanțe mult diferite, îndeplinea exact aceeași funcție, de a-i da un nou imbold.

La proces, aceste obiceiuri ale lui Eichmann au dat naștere unor dificultăți considerabile – mai puțin pentru Eichmann personal, cât pentru aceia care veniseră să-l acuze, să-l apere, să-l judece și să scrie despre el. Pentru toate acestea, era esențial ca el să poată fi luat în serios, ceea ce era foarte greu de făcut, cu excepția cazului în care nu se căuta cea mai simplă ieșire din dilema între oroarea de negrăit a faptelor sale și absurditatea de netăgăduit a omului care le făptuise, declarându-l un mincinos inteligent, calculat – ceea ce, evident, el nu era nici pe departe. Propria conștiință, referitor la aceste chestiuni, era departe de modestie: „Unul dintre puținele daruri cu care m-a binecuvântat soarta este o înclinație pentru adevăr în măsura în care acesta depinde de mine." El își declarase acest dar chiar și înainte ca procurorul să vrea să-i pună în seamă crime pe care nu le comisese. În însemnările dezorganizate, dezlânate, făcute în Argentina în vederea pregătirii pentru interviul cu Sassen, pe când mai era, așa cum el însuși o spune, „în deplinătatea libertății sale fizice și psihice", a dat glas unui avertisment fantastic destinat „viitorilor istorici, să fie suficient de obiectivi pentru a nu se îndepărta de calea acestui adevăr menționat aici" – fantastic deoarece fiecare rând al acestor mâzgăleli îi dovedește ignoranța totală în privința a tot ce nu era legat în mod direct, tehnic și birocratic, de munca sa și, totodată, scoate în evidență faptul că avea o memorie extrem de slabă.

În ciuda tuturor eforturilor procurorului, era clar pentru toată lumea că omul acesta nu era un „monstru", însă era într-adevăr dificil să nu-l bănuiești a fi un clovn. Or, cum această bănuială ar fi fost fatală întregii întreprinderi, și mai era și greu de susținut ținând seama de suferințele cauzate de acuzat și de cei asemenea lui unor milioane de oameni, cele mai exagerate clovnerii ale lui abia dacă au fost băgate în seamă și nu au fost mai niciodată relatate. Ce se putea

face cu un om care declara întâi, cu multă emfază, că singurul lucru pe care l-a învățat într-o viață prost condusă era acela că nu trebuie să faci niciodată un jurământ („Astăzi nimeni, nici un judecător nu m-ar mai putea convinge să fac o declarație sub jurământ în calitate de martor. Refuz, refuz din considerente morale. Din moment ce experiența mea îmi spune că, dacă cineva este credincios jurământului, atunci acesta trebuie să suporte într-o zi consecințele, eu unul am hotărât, o dată pentru totdeauna, că nici un judecător și nici o autoritate nu va fi vreodată capabilă să mă facă să prestez un jurământ, să depun o mărturie sub jurământ. Nu o voi face de bună voie, și nimeni nu va fi în stare să mă silească s-o fac."), și apoi, după ce i s-a spus explicit că, dacă dorește să depună mărturie pentru apărarea sa, o poate face „sub jurământ sau fără jurământ", a declarat fără împotrivire că preferă să depună mărturie sub jurământ? Sau cine a asigurat instanța, în mod repetat și cu mare tam-tam în privința sentimentelor, la fel cum îl asigurase înainte pe anchetatorul de la poliție, că cel mai rău lucru pe care l-ar fi putut face ar fi fost să încerce să se sustragă adevăratelor sale responsabilități, să lupte pentru a-și salva pielea, să ceară îndurare – pentru ca apoi, la sfatul avocatului său, să înainteze un document manuscris, conținând cererea de clemență?

În ceea ce-l privește pe Eichmann, acestea erau aspecte ale unei dispoziții schimbătoare și, atât cât era el capabil să descopere, fie în memorie, fie într-o inspirație de moment, vreo frază stereotipă înălțătoare care să se potrivească cu acestea, el era destul de mulțumit, fără a deveni însă vreodată conștient de vreo „inconsecvență". După cum vom vedea, acest oribil dar al consolării de sine cu diverse clișee nu l-a părăsit nici măcar în clipa morții.

IV. Prima soluție: expulzarea

Dacă acesta ar fi fost un proces obișnuit, cu convulsiile normale ale războiului dintre acuzare și apărare pentru a scoate la iveală faptele și a face dreptate ambelor părți, ar fi fost posibilă acum o trecere la versiunea apărării, pentru a afla dacă în relatarea grotescă a lui Eichmann referitoare la activitățile sale de la Viena nu era mai mult decât apare la prima vedere și dacă faptul că el denaturează realitatea nu ar putea fi de fapt explicat prin ceva mai mult decât prin simpla propensiune spre minciună a unui individ. Faptele pentru care urma să fie spânzurat Eichmann fuseseră stabilite „dincolo de orice îndoială rațională", cu mult înaintea începerii procesului, și erau, în general, cunoscute de toți cei care studiau regimul nazist. Faptele adiționale pe care acuzarea a încercat să le stabilească în cadrul acestui proces au fost, este adevărat, parțial acceptate de instanță, dar nu ar fi apărut niciodată ca fiind „dincolo de orice îndoială rațională" dacă apărarea și-ar fi adus propriile dovezi care să intervină în desfășurarea procedurilor. Așa se explică faptul că nici un raport asupra cazului Eichmann, poate deosebit de procesul Eichmann, nu poate fi considerat complet dacă nu acordă o oarecare atenție anumitor fapte care sunt suficient de bine cunoscute, dar pe care dr. Servatius a ales să le ignore.

Lucrul este valabil mai ales în ceea ce privește părerile și ideologia în general confuze ale lui Eichmann cu privire la „chestiunea evreiască". În timpul audierii acuzatului,

acesta i-a spus judecătorului care prezida completul de judecată că la Viena îi „privea pe evrei ca pe niște oponenți față de care trebuia găsită o soluție reciproc acceptabilă și reciproc avantajoasă [...] Acea soluție o concepeam ca punând un teren stabil sub picioarele lor, astfel încât să aibă un loc al lor, un pământ al lor. Și acționam cu bucurie în vederea acestei soluții. Am cooperat pentru a ajunge la o asemenea soluție, am făcut-o din tot sufletul și cu bucurie, deoarece era chiar tipul de soluție aprobat de mișcările existente în chiar sânul populațiilor evreiești, iar eu am privit-o drept soluția optimă a chestiunii".

Acesta a fost adevăratul motiv la care „puseseră cu toții umărul", motivul pentru care activitatea lor fusese „bazată pe reciprocitate". Era în interesul evreilor să părăsească țara, deși probabil că nu toți evreii înțelegeau acest lucru. „Cineva trebuia să-i ajute, cineva trebuia să-i ajute pe acest funcționari să acționeze, iar eu asta am făcut." Dacă funcționarii evrei erau „idealiști", altfel spus „sioniști", el i-a respectat, „i-a tratat ca pe niște egali", „le-a ascultat toate rugămințile și plângerile, toate cererile de sprijin", și-a ținut „promisiunile" atât cât a depins de el. „Oamenii au tendința să uite acest lucru." Cine altul decât el, Eichmann, salvase sute de mii de evrei? Ce altceva decât zelul său extrem și calitățile sale organizatorice le-au permis să scape la timp? Este adevărat, la acea vreme el nu avea cum să prevadă apariția Soluției Finale, dar i-a salvat, și asta era „ceva concret". (În cadrul unui interviu dat în SUA în timpul procesului, fiul lui Eichmann le-a relatat reporterilor americani aceeași poveste. Trebuie să fi fost o legendă de familie.)

Dintr-un anumit punct de vedere, poate fi de înțeles de ce avocatul apărării nu a făcut nimic pentru a da consistență versiunii lui Eichmann referitoare la relațiile sale cu sioniștii. Eichmann a recunoscut, așa cum a făcut-o în interviul acordat lui Sassen, că „nu și-a primit însărcinarea cu apatia unui bou dus la staul", că fusese foarte diferit de acei colegi „care

nu citiseră niciodată o carte elementară [adică *Judenstaat*, de Herzl], nu o studiaseră, nu o absorbiseră, nu o absorbiseră cu interes", și care, de aceea, erau lipsiți de „o relație intimă cu munca pe care o îndeplineau". Ei nu erau „decât niște truditori de birou", pentru care totul era decis „de paragrafe, de ordine, care nu erau interesați de nimic altceva", care erau, pe scurt, exact niște „mici funcționari neînsemnați", cum fusese și Eichmann însuși. Dacă aceasta nu însemna nimic altceva decât o obediență fără crâcneală în fața ordinelor Führerului, atunci toți nu fuseseră decât niște mici funcționari neînsemnați – nici chiar Himmler, afirmă maseurul lui, Felix Kersten, nu primise Soluția Finală cu mare entuziasm, iar Eichmann îl asigurase pe chestorul de la poliție că propriul său șef, Heinrich Müller, nu ar fi propus niciodată ceva atât de „crud" precum „exterminarea fizică". Evident, în ochii lui Eichmann, teoria micului funcționar neînsemnat era oarecum în afara problemei. Desigur, nu fusese atât de mare precum încercase să-l facă dl Hausner; la urma urmei, el nu era Hitler, nici nu se putea compara – dacă este să o luăm așa – din punctul de vedere al importanței, în ceea ce privea „soluția" chestiunii evreiești, cu Müller, Heydrich sau Himmler; nu era un megaloman. Dar nici nu era atât de mic pe cât voia să-l facă apărarea.

Modul în care denatura Eichmann realitatea era oribil din cauza ororilor denaturate de el, dar în general nu se deosebea cu mult de ceea ce se întâmplă în mod curent în Germania posthitleristă. Este, de exemplu, cazul lui Franz-Josepf Strauss, fost ministru al apărării, care a condus recent o campanie electorală împotriva lui Willy Brandt, acum primar al Berlinului de Vest, care în timpul lui Hitler se refugiase în Norvegia. Franz-Josef Strauss i-a pus domnului Brandt o întrebare intens mediatizată și aparent extrem de încununată de succes – „Ce ați făcut dumneavoastră în timpul acelor doisprezece ani petrecuți în afara granițelor Germaniei? Știm ce făceați aici în Germania" –, cu o siguranță

absolută, fără ca cineva să clipească măcar din ochi, fără a mai menționa că reamintise membrului guvernului de la Bonn că ceea ce făceau în acei ani germanii din Germania devenise într-adevăr notoriu. Aceeași „inocență" este întâlnită într-o remarcă recentă aparținând unui critic literar german respectat și respectabil, care probabil că nu a fost niciodată membru al Partidului: recenzând un studiu asupra literaturii celui de-al Treilea Reich, el a afirmat că autorul acestuia se număra printre „acei intelectuali care, la izbucnirea barbarismului, ne-au părăsit fără a obiecta". Acest autor era, desigur, evreu, și a fost extrădat de naziști, părăsit la rândul său de arieni, oameni precum dl Heinz Beckmann de la *Rheinisher Merkur*. Întâmplător, însuși cuvântul „barbarism", des aplicat astăzi de germani perioadei hitleriste, reprezintă o denaturare a realității. Este ca și cum intelectualii evrei și ne-evrei ar fi fugit dintr-o țară care nu mai era suficient de „rafinată" pentru ei.

Era posibil, pe de altă parte, ca Eichmann, deși mult mai puțin rafinat decât oamenii de stat și criticii literari, să fi citat o serie de fapte indiscutabile pentru a-și susține povestea, dacă memoria nu i-ar fi fost atât de slabă sau dacă apărarea l-ar fi ajutat. Căci „este indiscutabil că, în timpul primelor stadii ale politicii lor evreiești, național-socialiștii considerau propice adoptarea unei atitudini prosioniste" (Hans Lamm), iar Eichmann își învățase lecția despre evrei în timpul acestor stadii incipiente. Nu era deloc singurul care să ia în serios acest „prosionism". Chiar și evreii germani au considerat că ar fi suficient să anihileze „asimilarea" prin intermediul unui nou proces de „dezasimilare", și s-au îngrămădit în rândurile mișcării sioniste. (Nu există statistici demne de încredere referitoare la această evoluție, dar se estimează că circulația săptămânalului sionist *Die Jüdische Rundschau* a crescut în prima lună a regimului hitlerist de la circa 5 000–7 000 la aproape 40 000 de exemplare și se cunoaște faptul că organizațiile sioniste care se ocupau cu strângerea de fonduri au

primit, în 1935–1936, de la o populație mult diminuată și sărăcită, de trei ori mai mult decât în 1931–1932.) Aceasta nu însemna în mod necesar că evreii doreau să emigreze în Palestina; era mai curând o chestiune de mândrie: „Poartă Steaua Galbenă cu mândrie!", sloganul cel mai popular al acestei perioade, lansat de Robert Weltsch, redactorul-șef de la *Jüdische Rundschau*, exprima atmosfera emoțională generală. Aspectul polemic al sloganului, formulat ca răspuns la Ziua Boicotului, 1 aprilie 1933 – cu peste șase ani înainte ca naziștii să-i forțeze efectiv pe evrei să poarte emblema, o stea galbenă, cu șase colțuri, pe fond alb –, era îndreptat împotriva „asimilaționiștilor" și a tuturor acelora care „erau întotdeauna în urma vremii" (*die ewig Gestrigen*). Sloganul a fost reamintit la proces, cu multă emoție, de către martorii din Germania. Ei au uitat însă să menționeze că însuși Robert Weltsch, un ziarist extrem de distins, afirmase de curând că nu ar fi lansat niciodată sloganul dacă ar fi fost capabil să-i intuiască evoluția ulterioară.

Dar, oarecum dincolo de orice dispute legate de ideologie sau de sloganuri, în anii aceia era un fapt al existenței cotidiene că numai sioniștii aveau vreo șansă de a negocia cu autoritățile germane, din simplul motiv că principalul lor adversar evreu, Asociația Cetățenilor Germani de Religie Mozaică, de care aparțineau la acea vreme 95% dintre evreii organizați din Germania, specifica în dispozițiile ei că sarcina sa primordială era „lupta împotriva antisemitismului"; devenise subit o organizație prin definiție „ostilă statului", și ar fi fost într-adevăr persecutată – ceea ce nu s-a întâmplat – dacă ar fi îndrăznit vreodată să facă ceea ce ar fi trebuit să facă. În timpul primilor săi ani, ascensiunea lui Hitler la putere le-a apărut sioniștilor în principal ca reprezentând „înfrângerea decisivă a asimilării". De aceea, sioniștii puteau, cel puțin pentru o vreme, să se implice într-o anumită măsură în cooperarea noncriminală cu autoritățile naziste. La rândul lor, sioniștii credeau că „dezasimilarea", coroborată cu

emigrarea în Palestina a tineretului evreu și, sperau ei, a capitaliștilor evrei, putea să fie o „soluție reciproc avantajoasă". La vremea aceea, oficialitățile germane împăr-tășeau această părere și acest gen de discuții pare să fi fost destul de răspândit până la sfârșit. O scrisoare a unui supraviețuitor de la Theresienstadt, un evreu german, relatează că toate pozițiile de conducere din *Reichsvereinigung*-ul numit de naziști erau deținute de sioniști (pe când adevăratul *Reichsvertretung* evreiesc fusese compus atât din sioniști, cât și din ne-sioniști), întrucât sioniștii erau, după spusele naziștilor, evreii „decenți" – din moment ce și ei gândeau în termeni „naționali". Desigur, nici un nazist de marcă nu a vorbit vreodată în public în acest fel. De la început și până la sfârșit, propaganda nazistă a fost, în mod lipsit de echivoc și de compromis, extrem de antisemită și, în cele din urmă, nimic nu avea vreo importanță în afara a ceea ce respingeau drept „simplă propagandă" oamenii care erau încă lipsiți de experiență în privința misterelor guvernului totalitar. În acei primi ani a existat o înțelegere, într-o foarte mare măsură reciproc avantajoasă, între autoritățile naziste și Agenția Evreiască pentru Palestina – o *Ha'avarah*, sau Înțelegere de Transfer, care prevedea că un emigrant în Palestina își putea transfera acolo banii sub formă de mărfuri germane, urmând ca la sosire să le schimbe în lire. Curând, aceasta a rămas singura cale legală prin care un evreu își putea lua cu el banii (alternativa era atunci deschiderea unui cont blocat, care putea fi lichidat peste hotare numai cu o pierdere de 50–90%). Rezultatul a fost că în anii '30, când evreimea americană a făcut eforturi deosebite pentru a organiza un boicot al comerțului german, Palestina era singurul loc inundat de tot felul de mărfuri „made in Germany".

De o importanță și mai mare pentru Eichmann erau emisarii din Palestina, care urmau să abordeze Gestapoul și SS-ul din proprie inițiativă, fără a primi ordine nici de la

Sioniștii Germani, nici de la Agenția Evreiască pentru Palestina. Ei au venit să obțină ajutor pentru imigrarea ilegală a evreilor în Palestina aflată sub dominație britanică, și atât Gestapoul, cât și SS-ul le erau de ajutor. Au negociat cu Eichmann, la Viena, și au raportat că acesta a fost „amabil", „nu genul care zbiară", și că le-a oferit chiar ferme și înlesniri pentru a pune bazele unor tabere de calificare profesională pentru viitorii imigranți. („Cu o anumită ocazie, el a alungat un grup de călugărițe dintr-o mănăstire pentru a putea oferi o fermă-școală pentru tinerii evrei", iar cu o altă ocazie „un tren special [a fost pus la dispoziție], iar oficialitățile naziste au însoțit" un grup de emigrați care se îndreptau spre fermele de instruire sionistă din Iugoslavia, pentru a-i vedea trecuți în siguranță peste granițe.) Conform relatării lui Jon și David Kimche, cu „cooperarea integrală și generoasă a tuturor principalilor actori" (*The Secret Roads: The „Illegal" Migration of a People, 1938–1948*, Londra, 1954), acești evrei din Palestina vorbeau un limbaj care nu era prea mult diferit de acela al lui Eichmann. Fuseseră trimiși în Europa de către așezămintele comunale din Palestina și nu erau interesați de operațiunile de salvare: „Aceasta nu era treaba lor." Ei doreau să selecteze „material potrivit", iar principalii lor dușmani, până la apariția programului de exterminare, nu erau aceia care le făceau evreilor viața imposibilă în țările de origine, Germania sau Austria, ci aceia care le blocau accesul spre noua lor patrie. Acest dușman era în mod clar Marea Britanie, nu Germania. Într-adevăr, erau în postura de a trata cu autoritățile naziste aproape pe picior de egalitate, ceea ce le era imposibil evreilor nativi, deoarece aceștia se bucurau de protecția puterii mandatare. Se numărau probabil printre primii evrei care vorbeau deschis despre interesele reciproce și au fost desigur printre primii cărora li s-a acordat permisiunea de a „selecta pionieri evrei tineri" dintre evreii aflați în lagărele de concentrare. Desigur, aceștia

nu erau la curent cu sinistrele implicații ale acestui „târg", implicații care țineau încă de domeniul viitorului. Credeau însă și ei că, dacă era o chestiune care ținea de selectarea unor evrei pentru supraviețuire, evreii puteau face singuri această selecție. A fost eroarea fundamentală a raționamentului ce a dus în cele din urmă la situația în care majoritatea neselecționată a evreilor s-a văzut confruntată în mod inevitabil cu doi inamici – autoritățile naziste și autoritățile evreiești. Cât despre episodul vienez, pretenția ridicolă a lui Eichmann că ar fi salvat sute de mii de vieți evreiești, afirmație de care, de altfel, s-a și râs în sala de judecată, găsește o stranie susținere în aprecierea circumspectă a istoricilor evrei, cei doi Kimche: „Astfel a început ceea ce ar fi trebui să fie unul dintre cele mai paradoxale episoade din întreaga perioadă a regimului nazist: omul care avea să intre în istorie dreptul unul dintre superucigașii poporului evreu a ajuns să fie înscris pe liste drept un luptător activ în vederea salvării evreilor din Europa."

Problema lui Eichmann era aceea că nu-și amintea nici una dintre faptele care ar fi putut susține, cât de puțin, această poveste incredibilă, în timp ce învățatul avocat al apărării probabil că nici nu știa măcar că era ceva de reamintit. (Dr. Servatius ar fi putut chema ca martori ai apărării pe foștii agenți din Aliyah Beth, cum era numită organizația pentru imigrările ilegale în Palestina. Ei și-l mai aminteau cu siguranță pe Eichmann și trăiau acum în Israel.) Memoria lui Eichmann funcționa doar în privința lucrurilor care aveau o legătură directă cu cariera sa. Așa se face că își amintea vizita pe care i-o făcuse la Berlin un funcționar palestinian care i-a vorbit despre viața din așezămintele colective, și pe care îl invitase de două ori la cină, și asta deoarece vizita se încheiase cu o invitație formală în Palestina, unde evreii urmau să-i arate țara. Fusese încântat. Nici o altă oficialitate nazistă nu fusese capabilă să meargă „într-o țară străină îndepărtată", iar el primise aprobarea de a întreprinde acea

călătorie. Instanța a conchis că fusese trimis „într-o misiune de spionaj", fapt neîndoielnic, dar care nu contrazicea povestea pe care Eichmann o spusese poliției. (Practic nu s-a ales nimic din această acțiune. Eichmann, laolaltă cu un ziarist din biroul său, un anume Herbert Hagen, abia a avut timp să urce pe muntele Carmel, la Haifa, înainte ca autoritățile britanice să-i deporteze pe amândoi în Egipt, refuzându-le eliberarea unor permise de intrare în Palestina. Conform spuselor lui Eichmann, „omul de la Haganah" – organizația militară evreiască care a devenit nucleul armatei israeliene – a venit să-i vadă la Cairo, și ceea ce le-a spus el acolo a devenit subiectul unui „raport profund negativ" pe care Eichmann și Hagen au primit – din partea superiorilor – ordinul să-l scrie în scopuri de propagandă. Acesta a fost publicat cum se cuvine.)

În afara unor asemenea triumfuri minore, Eichmann nu-și amintea decât stări sufletești și fraze stereotipe pe care le asociase acestora. Călătoria în Egipt avusese loc în 1937, înaintea activității sale de la Viena. Or, de la Viena el își amintea doar atmosfera generală și cât de „înălțat" se simțise. Ținând cont de uimitoarea sa virtuozitate de a nu respinge niciodată pentru totdeauna o stare și fraza stereotipă asociată ei, atunci când acestea deveneau incompatibile cu o nouă eră, care cerea stări diferite și fraze „înălțătoare" diferite – o virtuozitate pe care o demonstrase iar și iar în timpul interogatoriilor de la poliție –, există tentația de a crede în sinceritatea lui atunci când se referă la perioada petrecută la Viena ca la o idilă. Datorită lipsei totale de consistență în ceea ce privește gândurile și sentimentele sale, această sinceritate nu este câtuși de puțin amenințată de faptul că anul pe care l-a petrecut la Viena, din primăvara lui 1938 până în martie 1939, se încadra într-o perioadă în care regimul nazist își părăsise atitudinea pro-sionistă. Făcea parte din esența dinamică a mișcării naziste, care a devenit tot mai radicală cu fiecare lună ce trecea. Însă una dintre trăsăturile

remarcabile ale membrilor săi era faptul că, din punct de vedere psihologic, ei aveau tendința de a fi întotdeauna cu un pas în urma mișcării – că aveau probleme foarte mari în a ține pasul cu ea sau, așa cum obișnuia să spună Hitler, că nu puteau „sări peste propria lor umbră".

Și totuși, mai incriminatorii decât orice fapte obiective erau golurile de memorie ale lui Eichmann. La Viena existau anumiți evrei care își aduceau perfect aminte de el – dr. Löwenherz și Kommerzialrat Storfer –, dar ei nu erau acei emisari palestinieni care i-ar fi putut sprijini povestea. Josef Löwenherz, care după război a scris un memoriu foarte interesant despre negocierile sale cu Eichmann (unul dintre puținele documente noi aduse de proces i-a fost arătat în parte lui Eichmann, care a fost de acord cu principalele afirmații ale autorului), a fost primul funcționar evreu care a organizat efectiv o întreagă comunitate într-o instituție aflată la dispoziția autorităților naziste. Mai era și unul dintre extrem de puținii asemenea funcționari care a obținut o recompensă pentru serviciile făcute – i s-a permis să rămână la Viena până la sfârșitul războiului, când a emigrat în Anglia, apoi în Statele Unite. A murit la puțin timp după capturarea lui Eichmann, în 1960. Așa cum am văzut, soarta lui Storfer a fost mai puțin fericită, dar, desigur, nu din vina lui Eichmann. Storfer îi înlocuise pe emisarii palestinieni, care deveniseră prea independenți, iar sarcina pe care i-o încredințase Eichmann era aceea de a organiza niște transporturi ilegale de evrei în Palestina, fără ajutorul sioniștilor. Storfer nu era sionist și nu făcuse dovada vreunui interes față de chestiunile evreiești înainte de sosirea naziștilor în Austria. Și totuși, cu ajutorul lui Eichmann, el a reușit în 1940 să scoată din Europa circa 3 500 de evrei, într-o perioadă în care jumătate din Europa era ocupată de naziști, și se pare că a făcut tot posibilul pentru a lămuri lucrurile cu palestinienii. (Probabil că asta avea Eichmann în minte atunci când a adăugat relatării sale referitoare la întâlnirea cu Storfer de la

Auschwitz remarca criptică: „Storfer nu a trădat niciodată iudaismul, nici măcar cu un singur cuvânt, nu Storfer.") Și, în fine, un al treilea evreu, pe care Eichmann nu l-a omis niciodată când se referea la activitățile sale antebelice, era dr. Paul Eppstein, responsabil cu emigrația din Berlin în timpul ultimilor ani ai *Reichsvereinigung*-ului – o organizație centrală evreiască desemnată de naziști, ce nu trebuie confundată cu adevărata *Reichsvertretung* evreiască, care a fost dizolvată în iulie 1939. Dr. Eppstein a fost numit de Eichmann pentru a servi drept *Judenältester* (evreu senior) la Theresienstadt, unde a fost împușcat în 1944.

Cu alte cuvinte, singurii evrei de care își putea aminti Eichmann erau aceia care fuseseră cu totul în puterea lui. Îi uitase nu numai pe emisarii palestinieni, ci și pe cunoscuții săi timpurii de la Berlin, pe care îi cunoscuse bine pe când era încă implicat în munca de informații și era lipsit de puteri executive. Nu l-a menționat, de exemplu, niciodată pe dr. Franz Meyer, un fost membru al executivului organizației sioniste din Germania, care a venit să depună mărturie pentru acuzare referitor la legăturile sale cu acuzatul în perioada 1936–1939. Într-o anumită măsură, dr. Meyer a confirmat povestea lui Eichmann: la Berlin, funcționarii evrei puteau „înainta plângeri și cereri", exista un anumit gen de cooperare. Uneori, spunea Meyer, „veneam să cerem ceva, și erau împrejurări când el ne cerea nouă ceva". La vremea aceea, Eichmann „ne asculta efectiv și încerca în mod sincer să înțeleagă situația", comportamentul său era „destul de corect" – „obișnuia să mi se adreseze cu « Domnule » și să mă invite să iau loc". Însă în februarie 1939, totul s-a schimbat. Eichmann i-a convocat la Viena pe liderii evreimii germane pentru a le explica noile sale metode de emigrare „forțată". Și iată-l acolo, într-o cameră mare de la parterul Palatului Rothschild, recognoscibil, desigur, dar cu totul schimbat: „Le-am spus imediat prietenilor mei că nu știam dacă mă întâlnesc cu același om. Atât de dramatică

era schimbarea [...] Iată-mă întâlnind un om care se comporta ca un stăpân peste viață și moarte. Ne-a primit cu insolență și grosolănie. Nu ne-a lăsat să ne apropiem de birou. A trebuit să rămânem în picioare." Acuzarea și judecătorii au fost de acord asupra faptului că Eichmann suferise o schimbare de personalitate, reală și de durată, odată cu promovarea într-un post cu puteri executive. Procesul a arătat însă că și aici el a dat dovadă de „căderi" și că niciodată lucrurile nu ar fi putut fi chiar atât de simple. A mai existat și martorul care a declarat că a avut o întrevedere cu el la Theresienstadt, în martie 1945, când Eichmann s-a arătat iarăși extrem de interesat de chestiunile sioniste – martorul era membru al unei organizații sioniste de tineret și poseda un certificat de intrare în Palestina. Interviul s-a „desfășurat într-un limbaj foarte plăcut, iar atitudinea [față de cel intervievat] a fost amabilă și plină de respect". (Ciudat, avocatul apărării nu a menționat niciodată în pledoaria sa depoziția acestui martor.)

Oricare ar fi îndoielile care planează asupra schimbării de personalitate suferite de Eichmann la Viena, nu există dubii asupra faptului că această numire a marcat un adevărat început în cariera sa. Între 1937 și 1941, a fost promovat de patru ori; în paisprezece luni a ajuns de la gradul de *Untersturmführer* la cel de *Hauptsturmführer* (altfel spus, de la sublocotenent la căpitan); și după încă un an și jumătate a fost făcut *Obersturmbannführer*, sau locotenent-colonel. Aceasta s-a întâmplat în octombrie 1941, puțin după ce îi fusese atribuit rolul din cadrul Soluției Finale, rol care avea să-l aducă în fața Tribunalului Districtual de la Ierusalim. Acolo, spre mare sa durere, s-a „împotmolit"; după cum a perceput el situația, nu mai exista nici o posibilitate de promovare accesibilă din secția în cadrul căreia lucra. Dar asta nu o putea ști în timpul celor patru ani de ascensiune rapidă, mai rapidă și mai spectaculoasă decât și-ar fi putut închipui vreodată. La Viena făcuse dovada zelului său, iar

acum era recunoscut nu doar ca un expert al „chestiunii evreiești", al complicațiilor din cadrul organizațiilor și partidelor sioniste, ci și ca o „autoritate" în domeniul emigrării și al evacuării, ca un „maestru" care știa cum să-i facă pe oameni să se strămute. Cel mai mare triumf al său a venit curând după *Kristallnacht*, în noiembrie 1938, când pe evreii germani dorința de a scăpa îi înnebunise. Göring, probabil la inițiativa lui Heydrich, a hotărât să înființeze la Berlin un Centru al Reichului destinat emigrării evreilor și, în scrisoarea conținând directivele, biroul vienez al lui Eichmann era menționat în mod special drept model pentru instituirea unei autorități centrale. Totuși, șeful biroului de la Berlin nu urma să fie Eichmann, ci admiratul său șef ulterior Heinrich Müller, o altă descoperire a lui Heydrich. Heydrich tocmai îl scosese pe Müller din postul său de ofițer obișnuit în cadrul poliției bavareze (nu era nici măcar membru al Partidului și, până în 1933, fusese chiar oponent), chemându-l la Gestapo, la Berlin, deoarece acesta era cunoscut drept o autoritate în domeniul sistemului polițienesc al Rusiei Sovietice. Și pentru Müller acesta a fost începutul carierei sale, deși și el a trebuit să pornească la drum cu o însărcinare la fel de neînsemnată. (Întâmplător, Müller, care nu avea tendința de bravadă a lui Eichmann și era cunoscut pentru „comportamentul de sfinx", a reușit în cele din urmă să dispară; nimeni nu-i cunoaște adăposturile, deși circulă zvonuri că, mai întâi, Germania de Est și acum Albania profită de serviciile expertului în poliția rusă.)

În martie 1939, Hitler a intrat în Cehoslovacia și a pus bazele unui protectorat asupra Boemiei și Moraviei. Eichmann a fost imediat numit pentru a înființa un alt centru de emigrare, pentru evreii din Praga. „La început, nu eram prea fericit să părăsesc Viena, căci dacă ai organizat un asemenea birou și vezi cum totul merge lin și fără probleme, nu ești dornic să renunți la el." Și, într-adevăr, Praga a fost oarecum dezamăgitoare, deși sistemul era același ca și la Viena, și asta

deoarece: „Funcționarii organizațiilor evreiești cehe s-au dus la Viena și vienezii au venit la Praga, astfel încât eu nu mai trebuia să intervin deloc. Modelul de la Viena a fost pur și simplu copiat și dus la Praga. Așa se face că toată afacerea a demarat automat". Centrul de la Praga era însă mult mai mic și, „regret că trebuie să spun, nu avea oameni de calibrul și energia unui dr. Löwenherz". Dar aceste motive personale de nemulțumire erau minore în comparație cu dificultățile crescânde de altă natură, întru totul obiective. Sute de mii de evrei își părăsiseră țările de baștină în câțiva ani și alte milioane își așteptau rândul, căci, prin proclamațiile lor oficiale, guvernele polonez și român dădeau de înțeles că și ele doreau să scape de evreii lor. Nu înțelegeau de ce se indigna lumea dacă urmau pașii „unei națiuni măreție și elevate". (Acest enorm eșalon de potențiali refugiați fusese adus la cunoștința opiniei publice cu ocazia Conferinței de la Evian, ținută în vara anului 1938 cu scopul principal de a rezolva anumite probleme ale evreimii germane, prin recurgere la acțiuni interguvernamentale. A fost un eșec răsunător și a făcut mult rău evreilor germani.) Căile de emigrare peste ocean s-au blocat, tot așa cum fuseseră epuizate anterior posibilitățile de refugiere în Europa și, chiar și în cel mai bun caz, dacă războiul nu s-ar fi suprapus cu planul său, cu greu ar mai fi putut Eichmann să repete, la Praga, miracolul vienez.

Or, el știa foarte bine acest lucru, devenise cu adevărat un expert al chestiunilor legate de emigrare și nu era de așteptat să primească cu prea mare entuziasm noua sa numire. Războiul izbucnise în septembrie 1939 și, o lună mai târziu, Eichmann era rechemat la Berlin pentru a-i urma lui Müller la comanda Centrului Reichului pentru emigrația evreiască. Cu un an înainte, aceasta ar fi fost o reală avansare, acum însă nu era momentul potrivit. Nici un om cu scaun la cap nu ar mai fi putut crede într-o soluție a chestiunii evreiești în termeni de emigrare forțată. Făcând oarecum abstracție

de dificultățile strămutării oamenilor dintr-o țară în alta pe timp de război, prin cucerirea teritoriilor poloneze, Reichul dobândise alte două sau trei milioane de evrei. Este adevărat că guvernul lui Hitler era încă dispus să îi lase pe evrei să plece (ordinul care a oprit orice emigrație evreiască a venit abia doi ani mai târziu, în toamna anului 1941), iar dacă fusese hotărâtă vreo „soluție finală", oricum nimeni nu dăduse încă ordine în această privință deși, în Est, evreii erau deja adunați în ghetouri și eliminați de așa-numitele *Einsatzgruppen*. Era normal ca emigrarea, oricât ar fi fost ea de bine organizată la Berlin în conformitate cu „principiul liniei de asamblare", să se autoepuizeze – proces pe care Eichmann l-a descris ca fiind „ca o extracție dentară [...] fără consecințe, aș spune, pentru nici una dintre cele două părți. De partea evreilor, deoarece era cu adevărat greu să obții posibilități de emigrare, oricare ar fi fost ele, de partea noastră – deoarece nu exista zor sau grabă, nu exista nici un du-te-vino de oameni. Stăteam acolo, într-o clădire impunătoare, măreață, în mijlocul unui pustiu plictisitor". Evident, dacă problema evreiască – specialitatea lui – rămânea o simplă chestiune de emigrare, Eichmann avea să rămână curând fără slujbă.

V. A doua soluție: lagărele de concentrare

Abia la izbucnirea războiului, la 1 septembrie 1939, regimul nazist a devenit cu adevărat totalitar și transparent criminal. Unul dintre cele mai importante momente, în acest sens, l-a constituit un decret, semnat de Himmler, prin care Serviciul de Securitate al SS-ului, de care aparținea Eichmann din 1934 și care era un organ al Partidului, a fuzionat cu Serviciul de Securitate al Statului, în care era inclusă Poliția secretă, ori Gestapoul. Rezultatul acestei fuziuni a fost R.S.H.A. – Biroul Central pentru Securitatea Reichului, al cărui prim șef a fost Reinhardt Heydrich; după moartea lui Heydrich, survenită în 1942, postul a fost preluat de vechea cunoștință a lui Eichmann din Linz, dr. Ernst Kaltenbrunner. Toți oficialii Poliției, nu numai cei ai Gestapoului, ci și ai Poliției judiciare, precum și ai Serviciului de Securitate au primit titluri SS conform vechilor lor grade, indiferent dacă fuseseră ori nu membri de partid, ceea ce a însemnat că, peste noapte, cea mai mare parte a fostelor servicii civile fusese încorporată în aripa radicală, extremistă a ierarhiei naziste. Nimeni, din câte știm, nu a protestat, nici nu și-a dat demisia din funcție. (Deși Himmler, creierul și fondatorul SS-ului, fusese din 1936 și șeful Poliției germane, cele două aparate de stat rămăseseră separate până în acel moment.) De altfel, R.S.H.A. era numai unul dintre cele 12 birouri centrale ale SS-ului, cele mai importante, în contextul respectiv, fiind Biroul Central al Poliției de Ordine, condus de generalul Kurt Daluege, responsabil cu strângerea evreilor, și Biroul Central pentru Administrație și Economie

(*Wirschafts-Verwaltungshauptamt*, sau W.V.H.A.), condus de Oswald Pohl, în sarcina căruia se aflau lagărele de concentrare și care mai târziu va răspunde și de latura „economică" a exterminării.

Această atitudine „obiectivă" – ce vorbea despre lagărele de concentrare în termenii „administrației", iar despre lagărele de exterminare în cei ai „economiei" – era tipică mentalității SS-ului, lucru de care, la proces, Eichmann era încă foarte mândru. Prin prisma acestei „obiectivități" (*Sachlichkeit*), SS-ul se desolidariza de tipi „emoționali" ca Streicher, acel „nebun închipuit", și de asemenea de anumite „mărimi din Partidul teutonic-german ce se purtau ca niște barbari". Eichmann îl admira mult pe Heydrich pentru faptul că nu era deloc de acord cu asemenea nonsensuri și, dimpotrivă, îl detesta pe Himmler – printre altele – pentru că acest Reichsführer SS și șef al Poliției germane se lăsase influențat, „pentru o anumită perioadă de timp, de asemenea extremisme". Cu toate acestea, pe parcursul derulării procesului, nu acuzatul *Obersturmbannführer* SS *a.D.* avea să câștige premiul pentru „obiectivitate", ci dr. Servatius, un avocat specializat în afaceri din Köln, care nu aderase niciodată la Partidul Nazist și care avea să dea instanței judecătorești o lecție despre ceea ce înseamnă să nu fi „emoțional", astfel încât nimeni dintre cei ce l-au auzit n-o vor putea uita. Acest moment memorabil, unul dintre cele câteva din întregul proces, s-a petrecut în timpul scurtei pledoarii a apărării, după care curtea s-a retras pentru deliberare, următorul termen fiind stabilit peste patru luni. Servatius l-a declarat pe inculpat nevinovat de acuzațiile ce i se aduc referitor la „colecția de schelete, la sterilizări, la uciderile prin gaz otrăvitor și la *alte proceduri medicale*", moment în care judecătorul Halevi l-a întrerupt: „Cred, dr. Servatius, că a fost vorba despre un *lapsus linguae* când ați folosit terminologia « proceduri medicale », referindu-vă la uciderile cu gaz." La care dr. Servatius a răspuns: „A fost chiar o procedură medicală din moment ce s-au ocupat medicii de acest lucru; a fost *vorba despre ucidere, iar uciderea este, de asemenea, o*

problemă a medicinei." Și pentru a se asigura, probabil, că judecătorii din Ierusalim nu vor uita felul în care germanii de rând, nu foștii membri SS, ori membri ai Partidului Nazist – pot privi chiar și astăzi acte care în alte țări se numesc crime, a repetat fraza din „Dosarul de instrumentare a cazului", pregătit pentru Curtea Supremă; el a precizat din nou că nu Eichmann, ci unul dintre subordonații săi, Rolf Günther, „s-a ocupat întotdeauna de probleme medicale". Dr. Servatius este unul dintre cei bine documentați în „chestiunile medicale" ale celui de-al Treilea Reich. La Nürnberg, el l-a apărat pe dr. Karl Brandt, medicul personal al lui Hitler, ministru al sănătății și șef al programului de eutanasiere.

Fiecare dintre Birourile Centrale ale SS-ului, conform organizării din timpul războiului, era împărțit în secțiuni și subsecțiuni, iar R.S.H.A. ajunsese să aibă până la urmă șapte secțiuni principale. Secțiunea IV era biroul Gestapoului, condus de Gruppenführerul (general-maior) Heinrich Müller, al cărui grad era același pe care-l deținuse în Poliția bavareză. Sarcina sa era să combată „operațiuni ostile statului", acestea fiind de două categorii, „repartizate" pe două secțiuni distincte: Subsecțiunea IV-A se ocupa de „opozanții" acuzați de comunism, sabotaj, liberalism și asasinate, în timp ce Subsecțiunea IV-B avea în atenție „sectele" – catolicii, protestanții, masonii și evreii. Fiecare categorie din aceste subsecțiuni avea un birou propriu însemnat cu o cifră arabă, astfel că Eichmann – în 1941 – fusese numit în biroul cu „indicativul" IV-B-4 din R.S.H.A. Și cum superiorul său ierarhic trecuse în neființă, adevăratul superior a fost întotdeauna Müller. Müller, al cărui superior era Heydrich, și mai târziu Kaltenbrunner, fiecare dintre aceștia fiind, la rândul lor, sub comanda lui Himmler, care primea ordine direct de la Hitler.

În afară de cele douăsprezece Birouri Centrale, Himmler conducea și o altă structură organizatorică, complet diferită, dar care avea, la rândul ei, un rol imens în executarea

Soluției Finale. Era vorba despre rețeaua Höherer SS-und Polizeiführer (demnitari SS și șefi de poliție); acest lanț de oficiali nu era legat de R.S.H.A., ci erau subordonații lui Himmler și-i disponibilizau pe Eichmann și oamenii lui, la ordinele acestuia. Pe de altă parte, *Einsatzgruppen* erau sub comanda lui Heydrich și a R.S.H.A. – ceea ce, bineînțeles, nu însemna neapărat că Eichmann avea vreo legătură cu aceștia. Totodată, comandanții *Einsatzgruppen* aveau, invariabil, grade mai mari decât Eichmann. Din punct de vedere tehnic și organizatoric, poziția lui Eichmann nu era una de vârf; postul său a devenit atât de important numai fiindcă chestiunea evreiască, din pure motive ideologice, devenise – la rândul ei – tot mai importantă, cu fiecare zi, săptămână și lună de război, până când, în anii declinului – din 1943 încolo –, luase proporții fantastice. La sfârșit biroul său rămăsese unicul care, oficial, se ocupa numai și numai de „opoziția evreiască", deși, în fapt, își pierduse monopolul având în vedere că, între timp, toate birourile și întreg aparatul de stat și de partid, armata și SS-ul erau ocupate „să rezolve" problema. Chiar dacă ne referim doar la funcționarea poliției și lăsăm la o parte toate celelalte compartimente, tabloul este îngrozitor de complicat, dacă ne gândim că la *Einsatzgruppen*, la superiorii din SS și la conducătorii Poliției trebuie să adăugăm comandanții și inspectorii de securitate ai Poliției și Serviciului de Securitate. Fiecare dintre aceste grupuri aparținea unor verigi diferite ale lanțului de comandă pentru ca, în final, să ajungă la Himmler, dar ele erau egale și independente ca funcție, între ele nu se raportau ierarhic la nici unul dintre ofițerii superiori din vreun alt grup. La proces, trebuie să admitem, acuzarea s-a aflat într-o postură dificilă pentru a găsi ieșirea din acest labirint de instituții paralele, de fiecare dată când a încercat să fixeze zona de responsabilitate a lui Eichmann. (Dacă procesul ar fi avut loc în zilele noastre, această sarcină ar fi fost mult mai ușoară, datorită apariției cărții lui Raul Hilberg,

The Destruction of the European Jews–Distrugerea evreilor europeni, care a reușit să prezinte prima descriere clară a acestei incredibil de complicate mașinării de distrugere.)

Mai departe, trebuie amintit că toate aceste organe, cu puteri enorme, se aflau într-o acerbă competiție – ceea nu însemna nimic bun pentru victimele lor, de vreme ce aveau o unică ambiție: aceea de a ucide cât mai mulți evrei. Acest spirit de competiție care, desigur, a insuflat fiecăruia o mare loialitate față de propria unitate, s-a păstrat și în timpul războiului, doar că a acționat în sens invers: s-a transformat în dorința fiecăruia de „a-și exonera unitatea" pe seama celorlalți. Aceasta a fost și explicația pe care a dat-o Eichmann, când a fost confruntat cu memoriile lui Rudolf Höss, comandantul de la Auschwitz, în care Eichmann era acuzat de anumite fapte pe care, spunea el, nu le-a comis și nici nu ar fi avut cum să le comită. A admis faptul că Höss n-ar fi avut motive personale să-l împovăreze cu acte de care nu era vinovat, de vreme ce relațiile dintre ei erau chiar prietenești; a insistat însă în zadar că Höss voia să-și disculpe compartimentul, W.V.H.A., și să lase toată răspunderea pe seama R.S.H.A. Ceva asemănător se întâmplase la Nürnberg, unde acuzații oferiseră un spectacol jalnic, acuzându-se unii pe alții – deși nici unul nu l-a acuzat pe Hitler! Totuși, nici unul n-a făcut acest lucru doar pentru a-și salva pielea pe seama celorlalți; acuzații făceau parte din organizații diferite, cu vechi și adânc implantate ostilități reciproce. Doctorul Hans Globke, cu care ne-am mai întâlnit ca martor al acuzării la Nürnberg, a încercat să salveze Ministerul de Interne pe seama Ministerului de Externe. Eichmann, pe de altă parte, a încercat mereu să-i apere pe Müller, Heydrich și Kaltenbrunner, deși ultimul se purtase foarte urât cu el. Fără îndoială, la Ierusalim, una dintre greșelile capitale ale acuzării a constat în faptul că s-a bazat prea mult pe depozițiile – sub jurământ sau nu – foștilor ofițeri superiori naziști, morți și în viață; nu s-a observat, și probabil că nici

nu se putea observa cât de dubioase erau aceste documente ca surse pentru stabilirea faptelor. Chiar și hotărârea judecătorească, evaluând mărturiile incriminatorii ale altor criminali naziști, s-a conformat (așa cum remarcau unii dintre martorii apărării) „obiceiului împământenit, pe parcursul proceselor crimelor de război, de a transfera, cât de mult posibil, vinovăția asupra persoanelor absente ori considerate dispărute".

Când Eichmann a ajuns în noul său post, în Secția IV a R.S.H.A., a fost pus în situația de a rezolva o dilemă incomodă: pe de-o parte „emigrarea forțată" era formula oficială pentru soluționarea problemei evreiești, și, pe de altă parte, emigrarea nu mai era posibilă. Pentru prima dată (și ultima) în viața sa din SS, Eichmann era forțat de împrejurări să ia inițiativa, să constate dacă putea „naște vreo idee". Conform versiunii date de ancheta polițienească, trei idei i-au venit în acest sens. Dar nici una dintre ele nu i-a izbutit, a recunoscut el; tot ce a încercat de unul singur a fost sortit eșecului – lovitura finală a primit-o când a trebuit „să-și părăsească" fortăreața personală din Berlin, înainte de a-i fi probat rezistența în fața înaintării tancurilor rusești. Pe tot „frontul" numai frustrări; inepuizabila sursă de necazuri, după părerea lui, constase în aceea că el și oamenii lui nu fuseseră lăsați în pace și toate celelalte organisme de stat ori de partid își revendicaseră partea în „soluționarea" problemei, ceea ce a dus la apariția ca din pământ a unei adevărate armate de „experți în ale evreilor", care se călcau pe picioare unii pe alții, în zelul de a fi primii într-un domeniu despre care nu știau nimic. Pentru aceștia, Eichmann nutrea cel mai adânc dispreț, atât pentru că erau ultimii veniți și încercau să se îmbogățească – adeseori reușind să devină bogați de-a binelea pe durata serviciului lor –, cât și pentru că se dovedeau niște ignoranți, care nu citiseră nici măcar una sau două dintre „cărțile de căpătâi".

Cele trei vise – trei idei – ale sale s-au dovedit a fi fost inspirate de „cărțile esențiale", dar s-a văzut, totodată, că două dintre cele trei nu-i aparțineau deloc, iar în ceea ce o privește pe a treia – ei bine, ne spune chiar el: „Nu mai știu dacă lui Stahlecker [superiorul său de la Viena și Praga] ori mie mi-a venit ideea respectivă, oricum important este că aceasta s-a născut." Această ultimă idee a fost, de fapt, cronologic, prima; era „ideea Nisko", iar eșecul ei a fost pentru Eichmann cea mai clară dovadă posibilă a răului pe care-l poate provoca intervenția. (Vinovatul, în acest caz, era Hans Frank, Guvernatorul general al Poloniei.) Pentru a putea înțelege planul, trebuie să ne reamintim că, după cucerirea Poloniei, înainte de atacarea Rusiei de către Germania, teritoriile poloneze fuseseră împărțite între Germania și Rusia; partea germană era formată din regiunile vestice, încorporate Reichului, precum și din așa-zisa Zonă Estică, incluzând Varșovia, care era cunoscută sub numele de Guvernoratul General al Poloniei. La acea dată, Zona Estică era tratată ca teritoriu ocupat. Cum soluția de moment a chestiunii evreiești era încă „emigrarea forțată", cu scopul de a „curăța" Germania de evrei (*judenrein*), părea foarte normal ca evreii polonezi din teritoriile anexate, împreună cu evreii rămași prin alte părți ale Reichului, să fi fost „grupați" în Guvernoratul General al Poloniei, care oricum nu era considerat ca parte integrantă a Reichului. Din decembrie 1939 au început evacuările către est și cam un milion de evrei – șase sute de mii luați din zonele încorporate și patru sute de mii din Reich – au început să sosească în Guvernoratul General.

Dacă versiunea lui Eichmann despre aventura Nisko este adevărată – și nu avem motive să nu-l credem –, atunci el sau, mai probabil, superiorul său de la Praga și Viena, generalul de brigadă (*Brigadenführer*) Franz Stahlecker, trebuie să fi anticipat evenimentele cu multe luni în urmă. Acest dr. Stahlecker, cum grijuliu îl numea Eichmann, era în opinia sa un om foarte fin și educat, foarte rațional și „descătușat

de ură și șovinism de orice fel" – la Viena obișnuia să dea mâna cu funcționarii evrei. Un an și jumătate mai târziu, în primăvara lui 1941, acest domn rafinat fusese numit Comandant al *Einsatzgruppen A* și a ordonat să fie împușcați, în mai puțin de un an (el însuși a fost ucis într-o acțiune, în 1942), 250 000 de evrei – după cum cu mândrie îi raportase el însuși lui Himmler, deși superiorul său direct la *Einsatzgruppen* (care erau unități de poliție) era șeful R.S.H.A.-ului, adică Reinhardt Heydrich. Dar acestea aveau să se întâmple mai târziu; acum însă, în septembrie 1939, în timp ce armata germană era încă ocupată cu cotropirea teritoriilor poloneze, Eichmann și dr. Stahlecker începuseră să se gândească în secret care ar fi modalitățile prin care Serviciul de Securitate al SS își putea exercita influența în Est. Ceea ce le trebuia era „o cât mai mare zonă în Polonia, care să fie amenajată și pregătită pentru un stat autonom evreiesc, sub forma unui protectorat [...] Aceasta ar putea fi soluția". Și s-au pus pe treabă, din proprie inițiativă, fără vreun ordin formal, angajându-se într-o acțiune de recunoaștere. Au plecat în districtul Radom, pe râul San, nu departe de granița sovietică, unde „au văzut un teritoriu imens, sate, piețe, mici orașe", și „ne-am zis: asta ne trebuie și de ce nu i-am recoloniza pe polonezi, de vreme ce, peste tot, oamenii sunt recolonizați"; aceasta va fi „soluția chestiunii evreiești" – *terra ferma* – cel puțin pentru câtva timp.

La început, totul părea să meargă foarte bine. L-au informat pe Heydrich, iar Heydrich a fost de acord și le-a spus să continue. Astfel s-a întâmplat ca – deși, la Ierusalim, Eichmann uitase complet de el – proiectul lor să se potrivească ca o mănușă planului general al lui Heydrich în acea fază, pentru soluționarea chestiunii evreiești. Pe 21 septembrie 1939, el a convocat o întrunire a „șefilor de departamente" ai R.S.H.A. și ai *Einsatzgruppen* (operative deja în Polonia), în cadrul căreia s-au dat directive generale de acțiune pentru viitorul imediat: concentrarea evreilor în ghetouri,

alcătuirea unui Consiliu al Bătrânilor Evrei și deportarea tuturor evreilor, în Guvernoratul General al Poloniei. La data întrunirii, Eichmann constituia „Centrul evreiesc de emigrare" – cum s-a dovedit la proces prin intermediul proceselor-verbale descoperite de Biroul 06 al Poliției Israelite, în Arhivele naționale de la Washington. A urmat, la inițiativa lui Eichmann, ori a lui Stahlecker, un plan concret de îndeplinire a directivelor lui Heydrich. Și iată-i, mii de oameni, în special din Austria, deportați alandala în acest loc uitat de Dumnezeu, pe care un ofițer SS – Eric Rajakowitsch, care mai târziu a fost însărcinat cu deportarea evreilor olandezi – li-l descria ca fiind locul „promis de Führer evreilor pentru a le fi noua casă. Nu sunt clădiri acolo, nu sunt locuințe. Ceea ce veți clădi, aceea veți avea deasupra capului. Nu există apă, puțurile sunt infectate, bântuie holera, dizenteria și tifosul. Dacă vă veți strădui și veți săpa și veți găsi apă, atunci veți avea apă". După cum se poate observa, „totul arăta minunat", cu excepția faptului că SS-ul expediase pe unii dintre evreii din acel paradis direct peste granița sovietică, pe lângă alți câțiva care avuseseră bunul-simț să fugă din proprie inițiativă. Atunci, Eichmann s-a plâns că „au început obstrucțiile din partea lui Hans Frank", pe care uitaseră să-l informeze ce se va întâmpla în teritoriul „lui". „Frank a raportat la Berlin și au început ostilitățile. El voia să rezolve problema evreiască în felul său. Nu mai dorea să primească evrei în Guvernoratul General al Poloniei. Cei ce sosiseră trebuiau să dispară imediat." Și au și dispărut; unii au fost chiar repatriați, ceea ce nu se întâmplase până atunci și nici nu avea să se mai repete, iar cei care s-au întors la Viena au fost înregistrați în dosarele Poliție ca „întorși de la perfecționare" – ciudată recădere în faza prosionistă a mișcării.

Dorința lui Eichmann de a câștiga teritorii pentru evreii „săi" poate fi mai bine înțeleasă în termenii propriei sale cariere. Planul Nisko „s-a născut" pe parcursul rapidei sale avansări și este mai mult decât probabil că se va fi visat

viitorul Guvernator general – ca Hans Frank, în Polonia, ori ca Heydrich, în Cehoslovacia – al „Statului evreiesc". Eșecul rapid al întregii acțiuni trebuie că-i va fi fost o lecție în ceea ce privește posibilitățile și avantajele inițiativei „private". Și cu toate că el și Stahlecker acționaseră în limitele planului-cadru al directivelor lui Heydrich și cu consimțământul explicit al acestuia, această unică repatriere a evreilor, o clară înfrângere temporară pentru Poliție și SS, trebuie să-l fi învățat de asemenea că puterea constant crescândă, în beneficiu personal, nu ducea totuși la atotputernicie și că ministerele și celelalte instituții de partid sunt gata oricând să lupte pentru a-și menține puterea.

A doua tentativă a lui Eichmann de „a pune pământ solid sub picioarele evreilor" a fost proiectul Madagascar. Planul de a evacua patru milioane de evrei din Europa în insula franceză de pe coasta de sud-est a Africii – o insulă cu 4 370 000 de nativi și o suprafață de 587 041 km² de pământ sărac – a luat ființă la Ministerul de Externe și a fost transmis la R.S.H.A., deoarece, potrivit declarației doctorului Martin Luther, cel însărcinat cu problemele evreiești în Wilhelmstrasse, numai Poliția „avea experiența și mijloacele tehnice necesare pentru a efectua evacuarea *în masă* a evreilor și pentru a asigura supravegherea permanentă a persoanelor evacuate". „Statul evreiesc" urma să aibă un guvernator din Poliție, sub jurisdicția lui Himmler. Proiectul în sine a avut o istorie ciudată. Eichmann, confundând Madagascarul cu Uganda, pretindea că a avut „un vis exact ca cel de odinioară al protagonistului evreu al ideii de stat evreu, Theodor Herzl", ceea ce nici nu era departe de adevăr; cu acest vis cochetase guvernul polonez care, în 1937, a fluturat ideea constatând însă că ar fi fost imposibil să îmbarce și să transporte trei milioane de evrei fără a-i omorî, iar ceva mai târziu ministrul francez de externe Georges Bonnet avusese, și el, ideea, mai modestă ce-i drept, de a transporta evreii străini din Franța, în număr de două sute de mii, în coloniile franceze.

Bonnet s-a consultat chiar cu Joachim von Ribbentrop în acest sens, în 1938. În orice caz, lui Eichmann i s-a cerut în 1940, când afacerile lui într-ale emigrației stagnaseră definitiv, să elaboreze un plan detaliat pentru evacuarea a patru milioane de evrei în Madagascar, proiect care pare să-i fi ocupat cea mai mare parte a timpului până la invazia în Rusia, un an mai târziu (patru milioane era un preț extrem de scăzut pentru o Europă fără evrei – *judenrein*. Bineînțeles că nu fuseseră „numărate" cele trei milioane de evrei polonezi al căror masacru începuse din primele zile ale războiului). Nimeni, în afara lui Eichmann și a altor câtorva vizionari, nu a luat în serios toată treaba, pentru că – pe lângă faptul că se știa că teritoriul nu era potrivit și, în plus, aparținea totuși francezilor – planul ar fi necesitat spațiu de îmbarcare pentru patru milioane de indivizi și asta în mijlocul unui război, în momentul în care Atlanticul era supravegheat de Marina britanică. Proiectul Madagascar a fost menit să fie o manta de vreme rea, la adăpostul căreia de fapt să se definitiveze preparativele pentru exterminarea fizică a tuturor evreilor Europei Occidentale (uciderea evreilor polonezi s-a făcut fără acest „acoperământ"!), iar marele său avantaj, ținând cont de armata de antisemiți instruiți, consta în familiarizarea acestora cu ideea că nimic altceva decât evacuarea completă din Europa a evreilor n-ar rezolva problema – nici „disimilația", nici ghetourile, nimic n-ar fi de ajuns. Când, un an mai târziu, proiectul Madagascar a fost declarat „demodat", toată lumea era psihologic, ori cel puțin logic, pregătită pentru pasul următor: de vreme ce nu era nici un teritoriu unde să poată fi „evacuați", unica „soluție" rămasă era exterminarea.

Nu putem afirma că Eichmann, cel care a dezvăluit adevărul pentru generațiile viitoare, ar fi bănuit vreodată existența unor asemenea planuri sinistre. Ceea ce a dus la eșuarea proiectului Madagascar a fost lipsa de timp, timp ce s-a risipit cu nenumăratele interferențe ale celorlalte birouri. La Ierusalim, poliția, ca și tribunalul au încercat să-l

scoată pe Eichmann din împăcarea cu sine. L-au confruntat deci cu cele două documente referitoare la întâlnirea din 21 septembrie 1939, menționate mai înainte; unul dintre ele, un telex trimis de Heydrich conținând directive concrete către *Einsatzgruppen*, făcea pentru prima oară distincția între „un obiectiv final, necesitând mai mult timp", care trebuia considerat „strict secret", și „etapele preliminare pentru îndeplinirea obiectivului final". Expresia „soluția finală" nu apărea încă, iar documentul păstrează tăcerea asupra sensului exact al „obiectivului final". Prin urmare, Eichmann putea să se fi gândit că „obiectivul final" era proiectul său, proiectul Madagascar care, la acea dată, era vânturat prin toate ministerele germane; pentru o evacuare în masă, concentrarea tuturor evreilor era un „stadiu" preliminar absolut necesar. Dar Eichmann, după ce a citit cu grijă documentul, a afirmat imediat că el era convins în sinea lui că „obiectivul final" nu putea însemna decât „exterminarea fizică" și a conchis spunând că „ideea de bază încolțise deja în mințile conducerii superioare, sau a celor care se aflau în vârful piramidei". Putea fi adevărat, dar atunci ar fi trebuit să admită că proiectul Madagascar nu era decât o farsă. El n-a recunoscut acest lucru; a rămas la versiunea sa asupra proiectului. Ca și cum povestea aceea ar fi bătut o potecă separată în memoria sa, constituindu-se într-o unică realitate în pofida rațiunii și a argumentelor și informațiilor, dincolo de orice înțeles.

Memoria aceea îi spunea că existase doar o pauză în activitățile împotriva evreilor din Europa de Vest și Centrală, ce începea cu izbucnirea războiului (Hitler, în discursul său de la Reichstag, din 30 ianuarie 1939, „profețise" că războiul va duce la „anihilarea rasei evreilor din Europa") și se sfârșea cu invazia din Rusia sovietică. Chiar dacă și în acest timp diversele compartimente ale puterii făceau tot posibilul pentru eliminarea „evreimii oponente", neexistând o politică unitară, părea că fiecare departament avea propria sa „soluție",

pe care ar fi putut ori s-o pună în practică, ori să o folosească drept armă împotriva soluțiilor celorlalți. Soluția lui Eichmann consta într-un stat polițienesc, iar pentru asta avea nevoie de un teritoriu mare. Toate „eforturile au fost zadarnice din cauza lipsei de înțelegere a celor implicați", din cauza „rivalităților" a costurilor, a ciorovăielilor, a faptului că toți erau într-o permanentă „cursă pentru supremație". Mai apoi a fost prea târziu; războiul împotriva Rusiei „a căzut ca un trăsnet". Acesta a fost sfârșitul visurilor sale, după cum a marcat și sfârșitul „erei de căutare a unei soluții convenabile pentru ambele părți". A însemnat, de asemenea, așa cum Eichmann însuși a recunoscut în memoriile pe care le-a scris în Argentina, „sfârșitul unei epoci a legilor, ordonanțelor și decretelor după care erau tratați evreii". Și chiar mai mult, după spusele lui, a fost sfârșitul carierei sale. Chiar dacă această afirmație pare deplasată în contextul „faimei" sale de după război, trebuie să recunoaștem că avea ceva sens. Departamentul său, care fie pe timpul „emigrării forțate", fie în vremea „visatului" stat evreiesc condus de naziști, era autoritatea supremă în problemele evreiești căzuse acum „în planul al doilea, deoarece noile inițiative fuseseră transferate altor unități, iar negocierile erau purtate de un alt Birou Central, aflat sub comanda fostului Reichsführer SS și șef al Poliției germane". Acele „alte unități" erau de fapt grupuri de ucigași, care operau în spatele frontului din est și a căror misiune specială consta în masacrarea populației civile, a evreilor în special; celălalt Birou Central era W.V.H.A., condus de Oswald Pohl, la care, acum, Eichmann trebuia să apeleze pentru a i se comunica destinația finală a fiecărei „încărcături" de evrei. Aceasta era calculată în funcție de „capacitatea de absorbție" a diferitelor instalații destinate uciderii și, de asemenea, în funcție de cererea de sclavi pe piața de muncă a numeroaselor întreprinderi, care se orientaseră înțelept deschizând filiale în apropierea lagărelor morții. (În afara modestelor întreprinderi industriale

ale SS-ului, firme germane celebre, ca I.G.Farben, Krupp Werke, chiar și Siemens-Schuckert Werke, își construiseră sucursale la Auschwitz și lângă lagărul de exterminare Lublin. Cooperarea dintre SS și oamenii de afaceri era excelentă; Höss de la Auschwitz a mărturisit că avea relații cordiale, în plan social, cu reprezentanți de la I.G. Farben. Cât despre condițiile de muncă, ideea era foarte clară – a ucide prin muncă; după Hilberg, cel puțin 25 000 dintre cei 35 000 de evrei care au muncit pentru I.G. Farben au murit.) În ceea ce-l privea pe Eichmann, el simțea că evacuarea și deportarea nu mai constituiau ultimele etape ale „soluției". Departamentul său devenise un simplu instrument. De aceea, el a avut toate motivele să fie „iritat și dezamăgit" când proiectul Madagascar a fost suspendat; un singur lucru îl mai consola, anume promovarea sa ca *Obersturmbannführer*, care s-a produs în octombrie 1941.

Ultima dată când Eichmann a mai încercat să realizeze ceva pe cont propriu a fost în septembrie 1941, trei luni după invadarea Rusiei. Era imediat după ce Heydrich, șef încă al R.S.H.A.-ului, devenise protector al Reichului în Boemia și Moravia. Pentru a sărbători evenimentul, Heydrich convocase o conferință de presă în cadrul căreia promisese că în opt săptămâni Protectoratul va fi *judenrein* – fără evrei. După conferință, el se întreține cu aceia care erau în măsură să dea acoperire vorbelor sale – cu Franz Stahlecker, pe atunci comandantul local al Serviciului de Securitate al Statului din Praga, și cu subsecretarul de stat Karl Hermann Frank, un fost lider sudet, care imediat după moartea lui Heydrich i-a succedat ca *Reichsprotektor*. Frank, după spusele lui Eichmann, era un tip de condiție proastă, un antisemit de „tip Streicher", care „nu știa nimic despre soluțiile politice", unul dintre aceia care „în mod autocratic și, trebuie spus, în virtutea beției puterii, dădea pur și simplu ordine și atât". Altfel însă conferința a fost interesantă. Pentru prima oară, Heydrich s-a arătat „mai uman" și a admis, cu franchețe,

că „vorbise gura fără el" – „lucru deloc surprinzător pentru un tip ambițios și impulsiv", care „adesea lăsa să-i scape vorbe cu o grabă mai mare decât și-ar fi dorit". Deci Heydrich a spus: „Porcăria există, dar ce avem de făcut acum?" La care Eichmann ar fi răspuns: „Există o singură posibilitate în cazul în care nu vă retrageți afirmația. Dați-mi suficient loc pentru evreii care acum locuiesc dispersați prin tot Protectoratul." (Un fel de teritoriu evreiesc pentru toți exilații din diaspora.) Din păcate însă, Frank – antisemit feroce, ca și Streicher – a făcut atunci o propunere concretă, care viza ca spațiu Theresienstadt. Drept pentru care Heydrich, mânat poate de beția puterii, a ordonat pur și simplu evacuarea imediată a nativilor cehi din Theresienstadt, pentru a face loc evreilor.

Eichmann a fost trimis în zonă pentru a supraveghea operațiunea. Dezamăgire: orașul-cetate de pe malurile râului Eger era mult prea mic; în cel mai bun caz, ar fi putut deveni un lagăr de tranziție pentru cei 90 000 de evrei din Moravia și Boemia. (Theresienstadt a și devenit lagăr de tranziție pentru circa 50 000 dintre evreii cehi, în drumul lor spre Auschwitz, în timp ce aproximativ 20 000 au ajuns acolo direct.) Cunoaștem, din alte surse mai exacte decât memoria deficitară a lui Eichmann, că Theresienstadt fusese destinat inițial de către Heydrich unei categorii privilegiate de evrei, mai ales, deși nu exclusiv, din Germania – funcționari, personalități, veterani de război decorați, invalizi, evrei din căsătorii mixte și evrei germani de peste 65 de ani (de aici și porecla de *Altersghetto* – ghetouri ale bătrânilor). Orașul s-a dovedit a fi prea mic chiar și pentru acest număr restrâns de oameni și, în 1943, cam la un an după înființare, au început „epurările", „degajările" (*Auflockerung*), prin care aglomerația era înlăturată – cu ajutorul transporturilor periodice spre Auschwitz. Dar, într-o anume privință, memoria nu l-a trădat pe Eichmann. Theresienstadt a fost, de fapt, unicul lagăr de concentrare care nu a depins de autoritatea W.V.H.A.

și a rămas în răspunderea sa până la sfârșit. Comandanții lagărului erau oameni din anturajul său și mai mici în rang decât el; a fost unicul lagăr în care a avut cel puțin puterea de care a fost acuzat la Ierusalim că a dispus.

Sărind dezinvolt peste ani, memoria lui Eichmann – era, cronologic vorbind, cu doi ani înaintea evenimentelor în momentul în care spunea poliției povestea Theresienstadt-ului – nu avea control în timp, dar nu era nici haotică. Era mai degrabă asemenea unui depozit plin cu istorii umane dintre cele mai înspăimântătoare. Când și-a amintit de Praga, și-a amintit că atunci a avut ocazia să se afle în preajma renumitului Heydrich, care a dovedit că are și „o latură mai umană". Câteva ședințe mai târziu, vorbea despre o excursie la Bratislava, în Slovacia, unde se întâmplase să se afle în momentul asasinării lui Heydrich. Își amintea că se găsise acolo ca invitat al lui Sano Mach, ministrul de interne al guvernului-marionetă instalat de germani în Slovacia. (În acel declarat antisemit guvern catolic, Mach reprezenta modelul german de antisemitism; el a refuzat să-i considere excepții pe evreii botezați [convertiți], fiind una dintre persoanele direct responsabile pentru deportarea în masă a evreimii slovace.) Eichmann și-a reamintit acest lucru pentru că invitația pe filieră socială, civilă, din partea unui membru al guvernului era, pentru el, un lucru neobișnuit; o considerase o onoare. Mach, după cum își amintea Eichmann, era un tip simpatic, de viață, care-l invitase la o partidă de popice. Oare chiar să nu fi avut el, pe timp de război, nimic mai bun de făcut la Bratislava decât să joace popice cu ministrul de interne? Ei bine, nu, nici o altă treabă; își amintea totul perfect, cum jucaseră, cum li se serviseră băuturi chiar cu o clipă înaintea anunțării atentatului asupra lui Heydrich. Patru luni mai târziu, după ascultarea a 55 de benzi de magnetofon, căpitanul Less, anchetatorul israelit, a revenit asupra episodului respectiv și Eichmann a recitat aceeași poveste, în cuvinte aproape identice, adăugând că acea zi fusese „de

neuitat" pentru că „superiorul său fusese ucis atunci". De data aceasta însă, el a fost confruntat cu un document care preciza că fusese trimis la Bratislava pentru a discuta despre „acțiunile uzuale de evacuare a evreilor din Slovacia". Și-a admis eroarea pe loc: „Bineînțeles, bineînțeles, acesta era ordinul Berlinului, doar nu mă trimiteau acolo doar să joc popice!" Să fi mințit el de două ori cu seninătate? Greu de crezut. Evacuarea și deportarea evreilor deveniseră chestiuni de rutină; ceea ce-i rămăsese în minte erau popicele, faptul că pe atunci fusese invitatul lui Mach și că auzise de atacul asupra lui Heydrich. Acest aspect era specific tipului său de memorie, neputându-și aminti anul în care a avut loc acest eveniment memorabil, asasinarea de către patrioții cehi a celui supranumit „călăul".

Dacă memoria i-ar fi fost fidelă, n-ar fi pomenit deloc despre Theresienstadt. Pentru că povestea acestuia începea pe când „soluția politică" fusese înmormântată și începuse era „soluției fizice". Era pe când, așa cum a admis de bunăvoie și spontan într-un alt context, fusese deja informat despre ordinul Führerului vizând Soluția Finală. A realiza un teritoriu fără evrei (*judenrein*), când Heydrich promisese același lucru pentru Boemia și Moravia, nu putea însemna altceva decât un program de deportări și concentrări ale evreilor, în puncte de unde puteau fi trimiși spre centrele de exterminare. Că Theresienstadt-ul avea să servească altui scop, anume acela de a fi expoziție pentru restul lumii – era unicul ghetou în care erau admiși reprezentanții Crucii Roșii Internaționale –, aceasta era cu totul altceva, un fapt despre care Eichmann, la ora aceea, nu avea habar și care, oricum, nu se afla în competențele sale.

VI. Soluția Finală: exterminarea

Pe 22 iunie 1944, Hitler a declanșat atacul asupra Uniunii Sovietice și șase ori opt săptămâni mai târziu Eichmann a fost convocat la biroul de la Berlin al lui Heydrich. Pe 31 iulie, Heydrich primise o scrisoare de la Reichsmarschallul Herman Göring, ministru al aviației, prim-ministru al Prusiei, împuternicit pentru Planul de patru ani și, nu în ultimul rând, adjunct al lui Hitler în ierarhia de stat (care era distinctă de cea de partid). Scrisoarea îl desemna pe Heydrich să pregătească „soluția generală (*Gesamtlösung*) a problemei evreiești în toată zona de influență a Germaniei din Europa" și să sugereze „propuneri pentru [...] implementarea mult doritei soluții finale (*Endlösung*) pentru chestiunea evreiască". La vremea când Heydrich primea aceste instrucțiuni, fusese însărcinat deja – cum avea să explice Comandamentului Suprem al Armatei (*Oberkommando der Wehrmacht*), într-o scrisoare datată 6 noiembrie 1941 – „de câțiva ani cu obiectivul pregătirii soluției finale pentru chestiunea evreiască" (Reilinger) și, de la începutul războiului cu Rusia, răspundea de uciderile în masă, de către *Einsatzgruppen*, în Est.

Heydrich și-a început întrevederea cu Eichmann printr-un „mic discurs despre emigrație" (care, practic, încetase, deși ordinul oficial al lui Himmler, de oprire a oricărei emigrații a evreilor cu excepțiile cazurilor aprobate de el personal, nu avea să devină operant decât câteva luni mai târziu), după care a spus: *Führerul a ordonat exterminarea evreilor*. Și a completat: „Lucru total neobișnuit pentru felul său de a fi,

a tăcut o bună bucată de vreme, ca și cum ar fi vrut să testeze impactul propriilor cuvinte. Îmi amintesc totul ca și cum s-ar fi petrecut acum. În prima clipă, n-am priceput semnificația spuselor sale – își căuta cu grijă cuvintele; apoi am înțeles și n-am zis nimic, pentru că nu mai era nimic de zis. Nu-mi trecuse niciodată prin minte așa ceva, o asemenea soluție, care să facă apel la violență. Îmi pierdusem brusc toată dăruirea, toată plăcerea muncii mele, orice inițiativă și orice interes; eram, ca să zic așa, terminat. Într-un târziu, [Heydrich] mi-a spus: « Eichmann, vizitează-l pe Globocnik [unul dintre împuterniciții lui Himmler în Guvernoratul General al Poloniei], la Lublin; vezi că Reichsführerul [Himmler] i-a dat deja ordinele necesare; informează-te ce a mai făcut între timp. Cred că folosește trenurile rusești pentru lichidarea evreilor ». Îmi aduc încă aminte de frazele rostite în timpul întrevederii, care luase deja sfârșit. Și n-am să le uit, indiferent cât voi trăi." De fapt – după cum Eichmann își amintea încă în Argentina, dar nu și la Ierusalim, lucru defavorabil pentru el, având în vedere că se discuta problema responsabilității sale reale în privința asasinatelor –, Heydrich spusese ceva mai mult: el îi spusese lui Eichmann că întreaga operațiune se afla sub „autoritatea Biroului Central SS pentru Economie și Administrație" (W.V.H.A.) – adică nu a propriului său R.S.H.A. – și, totodată, că numele de cod oficial pentru exterminare avea să fie Soluția Finală.

Eichmann, fără îndoială, nu va fi fost printre primii informați de intențiile lui Hitler. Am văzut mai sus că Heydrich muncise ani de zile în acest sens, probabil de la începutul războiului, dacă luăm în considerare spusele lui Himmler, care pretindea că i se comunicase despre această „soluție" (împotriva căreia și protestase) încă de la înfrângerea Franței, din vara lui 1940. Din martie 1941, deci cu șase luni înaintea întâlnirii lui Eichmann cu Heydrich, „în cercurile înalte ale partidului nu mai era un secret faptul că evreii urmau să fie exterminați", așa cum a mărturisit și Viktor Brack, de la

Cancelaria Führerului, la Nürnberg. Dar Eichmann nu a făcut niciodată parte din elita Partidului, lucru pe care a încercat în van să îl explice la Ierusalim; niciodată nu i se spusese mai mult decât trebuia să știe pentru a putea rezolva o problemă anume, limitată. E adevărat că, din eșalonul al doilea, el va fi fost printre primii cunoscători ai acestei „probleme ultrasecrete", care a rămas ultrasecretă, chiar și după ce vestea se răspândise printre membrii Partidului, prin toate ministerele, prin întreprinderile industriale ce foloseau munca brută, ca și printre ofițerii superiori (cel puțin) ai Armatei. Cu toate acestea, „caracterul ultrasecret" avea un scop practic. Cei care fuseseră încunoștințați de ordinele Führerului erau avansați de la „purtători de ordine" la „purtători de secrete", sub prestare de jurământ. (Membrii S.D.-ului, printre care se afla Eichmann din 1934, prestau, oricum, un jurământ vizând păstrarea secretului.)

Mai mult, toată corespondența referitoare la această problemă era codificată într-o asemenea manieră încât, cu excepția rapoartelor sosite de la *Einsatzgruppen*, rareori pot fi găsite, în documente, cuvinte ca „exterminare", „lichidare", ori „ucidere". Codul pentru acestea era „soluția finală", ori „evacuare" (*Aussiedlung*), ori „tratament special" (*Sonderbehandlung*); deportarea – dacă nu era vorba despre evreii trimiși la Theresienstadt, „ghetoul bătrânilor", pentru evreii privilegiați numindu-se, în acest caz „schimbare de reședință" – primise codurile: „reașezare" (*Umsiedlung*) și „muncă în Est" (*Arbeitseinsatz im Osten*), înțelesul acestor ultime două sintagme fiind acela că evreii erau temporar colonizați în ghetouri, iar un anume procent dintre ei erau folosiți la munci, o anumită perioadă. În unele împrejurări, se operau mici modificări. De exemplu, un oficial de la Externe a propus ca, în corespondența cu Vaticanul, uciderea evreilor să fie numită „soluția radicală"; idee ingenioasă, având în vedere că, în accepțiunea naziștilor, guvernul catolic al Slovaciei, un guvern-marionetă în treburile căruia se

amestecase Vaticanul, nu fusese „îndeajuns de radical" privind legislația antievreiască, comițând „erori fundamentale" de genul celei de a-i exclude pe evreii botezați. Limbajul necodificat era folosit doar între „purtătorii de secrete", în grupuri restrânse, și este puțin probabil să se fi folosit acest limbaj ce definea ocupația lor murdară în prezența stenografilor ori a altor persoane oficiale. Oricare altele ar fi putut fi motivele regulilor limbajului strict, acestea s-au dovedit de un ajutor neprețuit în menținerea ordinii și a unui psihic normal în caracatița serviciilor diverse ce se ocupau de problemă și a căror cooperare era esențială. Mai mult, chiar sintagma „limbaj codificat" (*Sprachregelung*) era un cod în sine; era, în limbaj comun, o minciună. Asta pentru că, atunci când un asemenea „purtător de secrete" primea ordinul de a merge la o întâlnire cu cineva din lumea de afară – așa cum Eichmann fusese trimis să le prezinte ghetoul Theresienstadt reprezentanților Crucii Roșii Internaționale din Elveția –, el intra, odată cu ordinele, în posesiunea unui „limbaj codificat" propriu, ce, în acest caz, a conținut o minciună referitoare la un presupus tifos exantematic în lagărul Bergen-Belsen, lagăr pe care, întâmplător, respectivii voiau să-l viziteze. Efectul precis al unui asemenea limbaj codificat nu era să-i împiedice pe acești oameni să afle ce se petrece în lagărele de concentrare, ci să-i împiedice să confunde activitățile desfășurate acolo cu ceea ce ei numesc în mod „normal" crimă și minciună. Susceptibilitatea lui Eichmann în ceea ce privește limbajul și vânătoarea de subînțelesuri făcea din el un subiect ideal pentru punerea în practică a acelor „limbaje codificate", mai ales dacă ne gândim că individul era incapabil să vorbească normal, firesc.

Cu toate acestea, sistemul nu era chiar un scut perfect împotriva realității, așa cum Eichmann avea să afle curând. El a mers la Lublin pentru a-l vedea pe Brigadeführerul Odilo Globocnik, fost Gauleiter al Vienei – în nici un caz însă, deși acuzarea a insistat asupra acestui lucru, pentru „a-i

încredința personal ordinul secret de exterminare a evreilor", despre care, bineînțeles, Globocnik aflase înaintea lui Eichmann –, și a folosit sintagma Soluția Finală ca pe un fel de parolă de identificare. (O aserțiune similară, aparținând acuzării, și care arată în ce măsură aceasta se rătăcise prin labirintul birocrației celui de-al Treilea Reich, se referise la Rudolf Höss, comandantul de la Auschwitz care ar fi primit ordinele Führerului tot prin Eichmann. O eroare calificată de altfel de apărare ca „neverificată". De fapt, Höss a mărturisit la propriu-i proces că primise ordinele direct de la Himmler, în iunie 1941, și a adăugat că Eichmann – după indicațiile lui Himmler – ar fi trebuit să discute cu el doar anumite „detalii". Aceste „detalii", a scris Höss în memoriile sale, priveau utilizarea gazului – lucru pe care Eichmann l-a negat cu vehemență. Și probabil că spunea adevărul, deoarece toate sursele demne de încredere contrazic povestea lui Höss și precizează că ordinele privind exterminarea, scrise sau orale, se primeau prin W.V.H.A. și erau date fie de șeful organizației, Obergruppenführerul (general-locotenent) Oswald Pohl, fie de Brigadeführerul Richard Glücks, superiorul direct al lui Höss. (Referitor la mărturia îndoielnică a lui Höss vezi și: R. Pendorf, *Mörder und Ermordete*/Criminali și Victime, 1961.) În ceea ce privește utilizarea gazului, Eichmann nu avea deloc de-a face cu acest lucru. „Detaliile" pe care se ducea să le discute la intervale regulate de timp cu Höss vizau capacitatea de ucidere a lagărului – câte transporturi săptămânale putea absorbi – și, probabil, alte planuri de mărire a capacității. Când Eichmann a sosit la Lublin, Globocnik s-a arătat foarte îndatoritor și i-a arătat împrejurările ca un subordonat. Au ajuns, la un moment dat, la un drum ce străbătea o pădure, în dreapta căruia se afla o casă modestă, în care trăiau muncitori. Un căpitan din Poliția judiciară (probabil Kriminalkommisarul Christian Wirth în persoană, care se ocupase în Germania de aspectul tehnic al gazării „bolnavilor incurabili" sub auspiciile Cancelariei Führerului) s-a prezentat să-i salute; i-a condus la niște mici

barăci din lemn și a început, „într-un limbaj vulgar, cu o voce aspră", să le explice: „cum pregătise totul, cum făcuse izolația în vederea instalării unui motor de submarin rusesc care va răspândi gazul în clădiri și-i va otrăvi pe evrei. Pentru mine, lucrul era monstruos. Nu sunt atât de tare încât să suport așa ceva fără vreo reacție... Dacă mi se arată o rană deschisă, nici nu mă pot uita la ea. Sunt genul căruia mereu i se spune că n-ar fi putut vreodată deveni doctor. Încă-mi aduc aminte cum mi-am imaginat scenele și am avut o cădere psihică, ca și cum aș fi trecut printr-o neliniște profundă. Oricine pățește așa ceva rămâne cu un tremur interior irepresibil".

Ei bine, avusese totuși noroc, pentru că a văzut doar pregătirile pentru viitoarele camere cu monoxid de carbon de la Treblinka, unul dintre cele șase lagăre ale morții din Est, în care mai multe sute de mii de oameni aveau să moară. La scurt timp după acest episod, în toamna aceluiași an, el a fost trimis de către Müller, superiorul său direct, să inspecteze centrul de exterminare din regiunile vestice ale Poloniei, care fuseseră incorporate Reichului cu numele de Warthegau. Lagărul morții se afla la Kulm (Chelmno, în poloneză), unde, în 1944, au fost uciși peste trei sute de mii de evrei, din toată Europa, ce fuseseră inițial „colonizați" în ghetoul Lodz. Aici programul era deja în plină desfășurare, iar metoda era diferită; în locul camerelor de gazare erau folosite dube mobile cu gaz. Iată ce a văzut Eichmann: evreii se aflau într-o cameră mare; li se ordona să se dezbrace; apoi sosea un camion ce oprea exact în fața intrării camerei, iar evreii dezbrăcați erau băgați înăuntru. Se închideau ușile și camionul pleca. „N-aș putea preciza [câți evrei încăpeau deodată], nu mă puteam uita. Nu puteam; nu puteam. Era prea mult. Țipetele și... eram prea indignat, după cum i-am spus mai târziu lui Müller, când i-am raportat; n-a prea ținut cont de raportul meu. Am mers în urma camionului și atunci am văzut cea mai oribilă priveliște din câte văzusem în viața mea. Camionul se afla lângă un șanț, ușile mașinii erau deschise, iar cadavrele erau aruncate afară, unii fiind încă în

viață. Apoi erau răsturnate în șant și încă mai văd parcă un civil extrăgând dinții cu un clește. Atunci am plecat – m-am năpustit în mașina mea și n-am mai scos un sunet. Am stat ore întregi lângă șofer, fără să schimbăm o vorbă. Îmi fusese de ajuns. Eram terminat. Îmi aduc aminte doar că, la un moment dat, un medic în halat alb îmi spusese să privesc printr-un orificiu, în camion, când ei se chinuiau acolo. Am refuzat. Nu eram în stare. Trebuia să dispar."

Curând după asta, avea să vadă ceva și mai îngrozitor. S-a întâmplat pe când se afla la Minsk, în Rusia Albă, trimis iarăși de către Müller, care-i spusese: „La Minsk evreii sunt uciși prin împușcare. Vreau să-mi raportezi cum se execută acest lucru." Și s-a dus, iar la început părea să fi avut noroc, pentru că în momentul sosirii sale „treaba era aproape terminată", ceea ce-i dădu un sentiment de ușurare. „Erau numai câțiva tineri trăgători care se distrau țintind țestele morților dintr-un șanț imens." A văzut „ceea ce a fost suficient pentru mine, o femeie cu brațele răsucite la spate și atunci mi s-au înmuiat genunchii și am plecat". La întoarcere, a avut ideea să se oprească la Lvov; o idee bună, pentru că Lvov-ul (ori Lemberg) fusese oraș austriac și, ajungând acolo, „a văzut primele imagini omenești după atâtea orori. Era vorba despre gara orașului, construită în onoarea celor șaizeci de ani de domnie ai lui Franz Joseph" – o perioadă istorică pe care Eichmann o „adorase" întotdeauna, despre care auzise o mulțime de aprecieri frumoase în casa părinților săi și despre care i se spusese totodată că oferise familiei mamei sale vitrege (trebuie să înțelegem că este vorba despre aripa evreiască) un confortabil statut social și ocazia de a se îmbogăți. Astfel, vederea gării i-a îndepărtat din minte toate gândurile negre și și-a amintit-o până în cele mai mici detalii – cum era placa comemorativă, de exemplu. Dar tocmai atunci, acolo, în minunatul Lvov, Eichmann a făcut o mare greșeală. A mers să-l viziteze pe comandantul SS local, căruia i-a spus: „Ei bine, este oribil ceea ce se întâmplă; tinerii sunt transformați în niște sadici. Cum poate cineva

să facă așa ceva? Să ucizi cu sânge rece femei și copii? Este de neiertat. Poporul nostru va înnebuni, vom deveni niște dezaxați." Necazul consta în faptul că la Lvov se petreceau aceleași lucruri ca și la Minsk, iar gazda se arătase foarte îndatoritoare în a-i arăta „realizările", deși Eichmann încercase, politicos, să evite acest lucru. Astfel că i-a fost dat să vadă iar „o imagine oribilă. Un șanț asemănător fusese deja umplut. Iar din pământ gâlgâia o fântână de sânge, ca și cum ar fi fost un izvor dedesubt. Așa ceva nu mai văzusem încă. Misiunea îmi ajunsese până peste cap, așa că m-am întors la Berlin și am raportat Gruppenführerului Müller".

Dar asta nu avea să fie totul. Deși Eichmann îi spusese lui Müller că nu era „îndeajuns de tare" pentru asemenea priveliști și că nu fusese vreodată soldat, că nu fusese nici pe front, că nu acționase niciodată și că nu putea dormi din cauza coșmarurilor, acesta din urmă, nouă luni mai târziu, avea să-l trimită înapoi la Lublin, unde entuziastul Globocnik își finalizase, de-acum, pregătirile. De data asta, Eichmann chiar că avea să vadă – după spusele lui – cele mai cumplite lucruri din viața sa. În primul rând, când a ajuns, n-a mai recunoscut locurile, cu cele câteva barăci de lemn. În schimb, condus de același individ cu voce respingătoare, a ajuns la o gară cu inscripția „Treblinka", ce arăta ca oricare altă gară din Germania – aceleași clădiri, pancarte, ceasuri, instalații; o imitație perfectă. „Am stat cât am putut de departe, pentru a nu vedea totul. Și totuși am văzut o coloană de evrei goi care erau îndesați într-o încăpere mare pentru a fi gazați. Acolo erau uciși, după cum am fost informat, cu o substanță numită acid cianic".

De fapt, Eichmann nu a văzut mare lucru. E adevărat că vizitase în mai multe rânduri Auschwitzul, cel mai mare și mai faimos lagăr al morții, dar Auschwitzul, acoperind o suprafață de 29 km^2 din Silezia Superioară, nu era numai un lagăr de exterminare; era o „uzină" uriașă, cu aproximativ o sută de mii de deținuți și tot soiul de prizonieri,

inclusiv non-evrei și oameni supuși la munci silnice, ce nu intrau în calcule pentru gazare. Astfel că era ușor să eviți locurile unde se ucidea efectiv; mai mult, Höss, cu care el era prieten, îl scutea de priveliști înspăimântătoare. Practic, n-a urmărit nici o gazare și nici vreo triere a celor apți de muncă – în medie, aproximativ 25% din fiecare transport. Văzuse atât cât să fie pe deplin informat asupra modului în care funcționa mașinăria distrugerii: că existau două metode principale de ucidere, împușcarea și gazarea; că execuțiile prin împușcare erau în sarcina *Einsatzgruppen*, iar gazările se făceau fie în lagăr, fie în camere, fie dube mobile; iar în lagăr se luau toate măsurile pentru a păcăli victimele până în ultima clipă.

Înregistrările poliției, din care am citat, au fost ascultate în instanță în cea de-a zecea din cele o sută douăzeci și una de ședințe ale procesului, în ziua a noua a celor nouă luni cât a durat acesta. Nimic din ceea ce a declarat acuzatul, cu acea voce impersonală care se auzea pe bandă – impersonală, din două motive: o dată pentru că trupul căruia-i aparținea vocea era prezent, dar depersonalizat din cauza pereților groși de sticlă care-l înconjurau, și o dată pentru că vocea era înregistrată –, nu a fost negat în instanță nici de către acuzat, nici de apărare. Dr. Servatius, apărătorul, a menționat doar că, „atunci când își va susține pledoaria", va prezenta completului câteva dintre faptele declarate de acuzat la poliție; ceea ce nu a mai făcut vreodată. Oricum, faptele ce au alcătuit „procesul istoric", ceea ce a făcut Eichmann – deși nu tot ceea ce ar fi dorit acuzarea să fi comis el –, nu au fost obiect de dispută; acestea fuseseră stabilite cu mult înainte de începerea procesului, iar el le mărturisise mereu. Și erau arhisuficiente pentru a fi spânzurat, așa după cum precizase chiar Eichmann, la un moment dat. („Nu aveți destule dovezi incriminatorii?", a replicat el, atunci când anchetatorii poliției încercau să-i atribuie răspunderi mai mari decât avusese în realitate.) Dar, atâta timp cât fusese implicat doar

în organizarea convoaielor, iar nu a crimelor, rămânea – cel puțin formal și legal – întrebarea dacă fusese conștient de ceea ce făcea; la care se mai adăuga o întrebare suplimentară: dacă era în măsură să judece gravitatea faptelor sale – ori cel puțin dacă, din punct de vedere legal, era răspunzător, în afara constatării că, mintal, fusese declarat sănătos. La ambele întrebări răspunsul a fost afirmativ: văzuse locurile unde erau direcționate transporturile și fusese profund șocat. O ultimă întrebare, cea mai tulburătoare dintre toate, a fost pusă de judecători, în special de președintele completului de judecată: Uciderea evreilor i-a afectat în vreun fel conștiința ? Dar aceasta era o chestiune de moralitate, iar răspunsul nu avea, neapărat, relevanță legală.

Dacă faptele cazului erau de acum stabilite, apăreau alte două probleme. Prima: dacă în cazul lui Eichmann se putea renunța la acuzația de omor, conform capitolului 10 al legii după care fusese acuzat provizoriu, având în vedere că acționase „pentru a se salva de la o moarte iminentă" ? Iar a doua ridica întrebarea dacă puteau fi invocate circumstanțele atenuante, conform articolului 11 din aceeași lege, așa cum aceasta o cere, adică: „să fi făcut tot posibilul pentru a reduce gravitatea consecințelor infracțiunilor comise", ori „să fi împiedicat producerea unor consecințe mai serioase decât cele rezultate din comiterea faptelor" ! Trebuie spus că articolele 10 și 11 ale legii din 1950 pentru pedepsirea naziștilor și a colaboraționiștilor fuseseră gândite și create în special pentru colaboraționiști evrei. Unitățile speciale evreiești *Sonderkommandos* fuseseră, peste tot, participante directe la crime, comiseseră acte criminale „pentru a se salva de la o moarte imediată", iar Consiliile evreiești ale bătrânilor cooperaseră pentru că astfel sperau să poată „preîntâmpina alte consecințe, mai grave decât cele rezultate". În cazul lui Eichmann, propria-i mărturie a dat răspunsul la ambele întrebări, răspuns ce era negativ. E adevărat, el a spus, la un moment dat, că unica alternativă ar fi fost sinuciderea;

dar aceasta era o minciună, având în vedere că știm cât de ușor ar fi fost pentru membrii echipelor de exterminare să-și părăsească slujbele, fără consecințe serioase în ceea ce-i privea; dar Eichmann nu a insistat; nu s-a așteptat să fie luat chiar în serios. În documentele de la Nürnberg nu există „nici măcar un singur caz în care vreun membru SS să fi fost condamnat la moarte pentru a fi refuzat să ia parte la execuții". (Herbert Jäger, „Betrachtungen zum Eichmann-Prozess", în *Kriminologie und Strafrechtsreform, Criminalistică și reforma codului penal*, 1962). Cât despre proces, avem mărturia unui martor al acuzării, von dem Bach-Zelewski, care a declarat: „Era foarte posibil să scapi de o misiune făcând o cerere de transfer. În anumite cazuri, era posibilă o pedeapsă disciplinară, dar nu exista pericolul pedepsei cu moartea." Eichmann știa prea bine că el nu se afla oricum în clasica „postură dificilă" a unui soldat oarecare, ce ar fi putut fi „ori amenințat cu împușcarea de către Curtea marțială pentru neexecutarea ordinului, ori expus spânzurării de către un complet civil, tocmai pentru executarea ordinelor" – așa cum scrisese cândva Dicey în faimoasa sa *Law of the Constitution* – fie și numai pentru faptul că era un membru al SS și nu putea fi judecat de Tribunalul militar, ci doar, eventual, de Poliția și Tribunalul SS-ului. În ultima sa declarație în fața instanței, Eichmann a recunoscut că ar fi putut să se eschiveze, sub un pretext sau altul, și că alții au făcut-o. El considerase întotdeauna că o asemenea atitudine ar fi fost „inadmisibilă" și nici până în prezent nu o considera „de admirat"; n-ar fi însemnat decât a schimba o slujbă bine plătită cu alta. Ceea ce s-a spus după război despre opoziția față era o poveste: „În condițiile date, un atare comportament era imposibil. Nimeni n-a procedat astfel." Era „de neimaginat". Dacă ar fi fost numit comandant al vreunui lagăr al morții, precum bunul său prieten Höss, ar fi trebuit să se sinucidă, incapabil fiind de crimă. (Întâmplător, Höss comisese o crimă în tinerețea sa. Îl asasinase pe un anume

Walter Kadow, omul care-l vânduse pe Leo Schlageter – un terorist naționalist din ținutul renan, pe care, mai târziu, naziștii l-au declarat erou național – autorităților de ocupație franceze, iar apoi un tribunal german l-a comandat la închisoare pentru 5 ani. La Auschwitz, desigur, Höss nu trebuise să ucidă.) Dar ar fi fost puțin probabil să i se propună lui Eichmann o asemenea slujbă, dat fiind că aceia care emiteau ordinele „cunoșteau prea bine limitele fiecărei persoane din subordine". Nu, nu fusese în „pericol iminent de moarte", și cum mereu declarase cu mândrie că își „făcuse întotdeauna datoria", că îndeplinise ordinele și-și respectase jurământul făcut, reușise, bineînțeles, să-și agraveze constant situația și „efectele faptelor comise", în loc să le diminueze. Singura „circumstanță atenuantă" pe care a invocat-o a constat în faptul de a fi încercat să „evite pe cât posibil" suferințele inutile în îndeplinirea muncii sale, dar, dincolo de adevărul acestei aserțiuni, era greu de crezut ca aceasta să se fi putut constitui în circumstanță atenuantă pentru că, în acest caz particular, „evitarea complicațiilor inutile" intra în directivele standard ce i se trasaseră.

Prin urmare, după ce banda de magnetofon a „vorbit" instanței, sentința de condamnare la moarte se impunea de la sine, chiar dacă pedeapsa ar fi putut fi îmblânzită, invocându-se clauza executării ordinelor – prevăzută în articolul 11 al legii israeliene; dar posibilitatea era foarte mică, dată fiind gravitatea crimelor. (Este important de amintit că apărarea nu a pledat pentru „ordine superioare", ci pentru „rațiuni de stat", drept pentru care a cerut achitarea – o strategie pe care dr. Servatius o folosise deja fără succes la Nürnberg, unde l-a apărat pe Fritz Sauckel, însărcinatul cu repartizarea forței de muncă în cadrul Biroului lui Göring pentru Planul de patru ani, responsabil pentru exterminarea a zeci de mii de muncitori evrei în Polonia, care a și fost spânzurat în consecință, în 1946. Însă „Rațiunile de stat" pe care jurisprudența germană-le numește *gerichtsfreie* sau

justizlose Hoheitsakte reprezintă, de fapt, o „exercitare a puterii suverane" [E.C.S. Wade în *British Year Book for International Law*,1934] și sunt deci în afara incidenței legii, pe când, cel puțin teoretic, ordinele și comenzile intră încă sub control judiciar. Dacă ceea ce făcuse Eichmann ar fi fost „rațiuni de stat", atunci nici unul dintre superiorii săi, Hitler mai ales, ca șef al statului, nu ar fi trebuit judecați de nici un tribunal. Teoria despre „rațiunile de stat" se potrivea atât de bine cu concepția filozofică a doctorului Servatius, încât nu pare surprinzător că a încercat-o și a doua oară; ceea ce a surprins însă a fost faptul de a nu fi revenit la argumentul executării de ordine superioare, ca circumstanță atenuantă, nici după ce jurații s-au pronunțat și nici înainte de pronunțarea sentinței.) S-ar putea spune că, din fericire, acesta nu a fost un proces oarecare, în care declarațiile fără legătură directă cu acuzațiile sunt socotite irelevante și fără fond. Deoarece, desigur, lucrurile nu erau atât de simple pe cât ar fi dorit legiuitorii și ceea ce părea de mică relevanță legală era, în schimb, de un mare interes politic și anume să afle de cât timp are nevoie un om obișnuit să își depășească repulsia înnăscută față de crimă și ce se întâmplă cu el atunci când a reușit acest lucru. La această întrebare, cazul Adolf Eichmann a oferit cel mai clar și mai precis răspuns dintre toate.

În septembrie 1941, imediat după prima sa vizită oficială în lagărele de exterminare din Est, Eichmann a organizat prima deportare în masă din Germania și Protectorat, conform unei „dorințe" a lui Hitler, care-i spusese lui Himmler să realizeze purificarea de evrei a Reichului cât mai repede cu putință. Primul transport a constat din 20 000 de evrei din Renania și 5 000 de țigani, și legat de acest prim transport s-a petrecut un lucru ciudat. Eichmann, care nu luase niciodată o decizie de unul singur, care era întotdeauna foarte atent să aibă ca „acoperire" ordine scrise – așa cum atestă aproape toate mărturiile celor ce au lucrat cu el – și care nu-și permitea să dea nici măcar sugestii, ci aștepta „directive", acum

a luat, „pentru prima și ultima dată", o inițiativă contrară ordinelor; în loc să trimită deportații în teritoriile rusești, la Riga sau Minsk, unde ar fi fost executați imediat de către *Einsatzgruppen*, el a direcționat transportul spre ghetoul din Lódz, știind că acolo nu se făcuseră încă amenajări pentru exterminare – și asta datorită comandantului acestuia, un anume *Regierungspräsident* Uebelhör, care găsise tot felul de căi pentru a scoate profituri frumușele de pe urma „evreilor săi". (Lódz a fost primul ghetou înființat și ultimul desființat; aceia dintre „pensionarii" săi care nu au sucombat de boli și de foame au supraviețuit războiului până în vara lui 1944.) Această decizie avea să-i aducă lui Eichmann o groază de necazuri. Ghetoul era suprapopulat, iar domnul Uebelhör nu era în măsură să „cazeze" nou-veniții. Furios, el i s-a plâns lui Himmler că Eichmann i-a păcălit pe el și pe oamenii lui „cu șmecherii învățate de la țigani". Dar Himmler, ca și Heydrich, a fost de acord cu acțiunea lui Eichmann, și astfel incidentul a fost mușamalizat și uitat.

Uitat, în primul rând chiar de Eichmann însuși, care nu l-a amintit vreodată, nici în ancheta poliției, nici în variatele lui memorii. Când a fost audiat de avocatul său, care i-a arătat documentele, el a precizat că avusese o „șansă": „Pentru prima și ultima dată, am avut o șansă... Această șansă a fost Lódz... Dacă ar fi fost dificultăți la Lódz, oamenii ar fi trebuit trimiși mai departe, spre Est. Cunoscând stadiul preparativelor din Lódz, am făcut tot ce s-a putut pentru a-i trimite acolo." Avocatul apărării, profitând de acest episod, a tras concluzia că Eichmann i-a salvat pe evrei ori de câte ori i-a stat în putință – ceea ce nu era deloc adevărat. Procurorul, la rândul său, când i-a pus întrebări, ceva mai târziu, despre acest episod, a încercat să demonstreze că Eichmann era cel care stabilea destinația tuturor transporturilor și putea deci decide dacă un anumit transport mergea sau nu la exterminare – ceea ce, de asemenea, nu era adevărat. Nici explicația lui Eichmann însuși, cum

că nu ar fi ascultat un ordin, ci l-a „interpretat" doar uzând de posibilitatea de a „alege", nu era pe de-a-ntregul adevărată, pentru că, așa cum bine știa, la Lódz aveau să apară mari dificultăți, astfel că dispoziția sa până la urmă spunea: Destinația finală, Minsk ori Riga. Deși Eichmann uitase cu totul, aceasta a fost singura ocazie în care el a încercat, cu adevărat, să-i salveze pe evrei. Trei săptămâni mai târziu avusese loc la Praga o întrunire organizată de Heydrich, în timpul căreia Eichmann a susținut că „lagărele înființate pentru detenția comuniștilor ruși (o categorie ce urma să fie lichidată imediat de *Einsatzgruppen*) puteau să includă și evrei" și că făcuse un „aranjament" în acest sens cu comandanții locali; s-a discutat puțin și incidentul de la Lódz și s-a hotărât ca 50 000 de evrei din Reich (adică și din Austria, Boemia și Moravia) să fie trimiși în centrele unde operau *Einsatzgruppen*, la Riga și Minsk. Suntem astfel, probabil, în măsură să răspundem și întrebării judecătorului Landau – întrebare pe care și-au pus-o în mod repetat și toți cei care au urmărit procesul – și anume dacă acuzatul avea conștiință; da, avea conștiință și aceasta a reacționat normal cam patru săptămâni, după care a funcționat pe dos.

Dar chiar și în cele patru săptămâni în care a dat dovadă de conștiință, aceasta a acționat în anumite limite. Trebuie să amintim că Eichmann știa de activitatea criminală desfășurată de plutoanele morții – *Einsatzgruppen* – în Est cu săptămâni și luni înainte de a fi informat de ordinul Führerului; el știa că, până și în spatele frontului, toți funcționarii ruși („comuniști"), toți meseriașii polonezi și nativii evrei erau uciși în masă, prin împușcare. Mai mult, în luna iulie a aceluiași an, cu câteva săptămâni înainte de a fi chemat de Heydrich, el primise un memorandum de la un ofițer SS de la Warthegau, care-i spunea că „în iarna următoare evreii nu vor mai putea fi hrăniți", supunându-i atenției o propunere de tipul: „dacă n-ar fi mai uman să fie uciși evreii incapabili de a mai munci, printr-o metodă rapidă, oarecare.

Oricum, ar fi mai ușor decât să fie lăsați să moară de foame". Într-o scrisoare ce însoțea memorandumul, ce începea cu „Dragă camarade Eichmann", expeditorul admitea că „aceste lucruri sună a ceva fantastic, dar sunt absolut realizabile". Această mărturie scrisă arată că „și mai fantasticul" ordin al Führerului îi era încă necunoscut, autorul scrisorii sugerând în același timp că acel ordin plutea în aer. Eichmann n-a menționat niciodată acea scrisoare și, probabil, nu fusese deloc șocat să o primească. Mai ales că propunerea se referea doar la evreii *nativi*, nu la cei din Reich ori din alte țări occidentale. Conștiința sa nu se împotrivea ideii de crimă, ci ideii de a fi uciși evreii germani. („N-am negat niciodată că știam ce fac *Einsatzgruppen*, dar nu știam că evreii din Reich evacuați în Est erau supuși aceluiași tratament. Asta n-am știut.") La fel ca și în cazul conștiinței unui anume Wilhelm Kube, un vechi membru al Partidului și *Generalkommissar* în Rusia ocupată, care a fost foarte mirat când, la Minsk, au sosit evrei germani, decorați cu Crucea de Fier, destinați „tratamentului special". Cum Kube s-a exprimat mai clar decât Eichmann, cuvintele sale ne pot oferi o idee despre ce s-ar fi putut petrece în mintea lui Eichmann pe vremea când încă mai avea mustrări de conștiință: „Sunt tare și sunt gata să ajut la rezolvarea chestiunii evreiești", îi scria Kube, în decembrie 1941, superiorului său, „dar oamenii care provin din mediul nostru cultural sunt, cu siguranță, de altă factură decât animalicele hoarde native". Acest tip de conștiință, care ori nu reacționa deloc, ori se împotrivea doar la vestea uciderii unora „dintre cei de aceeași cultură cu a noastră", a supraviețuit regimului Hitler și a dăinuit până astăzi; printre germani există încă o încăpățânare în a crede că „numai" *Ostjuden*, evreii est-europeni, au fost masacrați.

Acest tip de gândire care face distincție între asasinarea unor „primitivi" și a unor oameni „educați" nu este însă monopolul poporului german. Harry Mulisch relatează cum s-a născut în mintea lui o întrebare, apropo de mărturia

profesorului Salo W. Baron, referitoare la realizările culturale și spirituale ale poporului evreu: „Ar fi fost moartea evreilor un rău mai mărunt, dacă acest neam nu ar fi creat o civilizație, asemenea țiganilor, care și ei erau uciși? Eichmann era judecat ca distrugător de ființe umane ori ca anihilator de valori culturale? Este uciderea unei ființe umane mai condamnabilă când, în acest proces, se distruge și o cultură?" Iar când a adresat aceste întrebări Procurorului general, răspunsul a fost – „El (Hausner) crede că da, eu cred că nu." Cât de mult putem ignora chestiunea, cum putem face abstracție de chinuitoarea întrebare odată cu trecerea timpului, întrebare reînviată și de recentul film *Dr. Strangelove*, în care ciudatul personaj îndrăgostit de bombă – întrunind, este adevărat, toate trăsăturile specifice naziștilor – propune să fie selectate câteva sute de mii de oameni care să supraviețuiască dezastrului atomic, în adăposturi subterane speciale! Și cine să fie fericiții supraviețuitori? Cei care întrunesc cel mai mare punctaj la testul de inteligență (I.Q.)!

Această chestiune de conștiință, atât de chinuitoare la Ierusalim, nu a fost deloc ignorată de regimul nazist. Dimpotrivă, având în vedere faptul că participanții la complotul împotriva lui Hitler din iulie 1944 au menționat arareori amploarea masacrelor din Est în corespondența lor sau în declarațiile pe care erau pregătiți să le facă în eventualitatea că atentatul împotriva lui Hitler reușea, oricine poate fi tentat să tragă concluzia că naziștii au exagerat în mare măsură importanța practică a acestei probleme. Nu ne referim aici la începuturile opoziției germanilor împotriva lui Hitler, când aceasta era de orientare antifascistă și în întregime o mișcare a stângii care, prin principiile sale, nu acorda o mare importanță considerentelor morale și, cu atât mai puțin, persecutării evreilor – o simplă „diversiune" a luptei de clasă, care în opinia stângii influența întreaga scenă politică. În plus, în perioada despre care vorbim, opoziția a și dispărut, distrusă de teroarea dezlănțuită de trupele S.A. în

lagărele de concentrare și în beciurile Gestapoului, dezorganizată de dispariția șomajului datorită angajărilor masive (devenite posibile odată cu reînarmarea), demoralizată de neinspirata tactică a Partidului Comunist de a îngroșa rândurile partidului lui Hitler, pentru a juca în politică rolul unui „cal troian". Ceea ce mai rămăsese, la începutul războiului, din această opoziție – câțiva lideri de sindicat, câțiva intelectuali de stânga nebăgați în seamă de nimeni, care nu știau dacă îi mai urmează cineva – și-a câștigat un oarecare prestigiu doar prin conspirația care, în final, a dus la acel 20 iulie. (Desigur nu putem echivala forța rezistenței germane cu numărul celor ce au trecut prin lagărele de concentrare. Înainte de izbucnirea războiului, cei închiși aparțineau unei mari diversități de categorii, dintre care mulți nu aveau nimic de-a face cu nici un fel de rezistență: pe de o parte, erau „nevinovații", de pildă evreii, pe de alta, cei care se făcuseră vinovați de fapte „antisociale", prin urmare condamnații de drept comun, homosexualii, naziștii găsiți vinovați pentru vreo cauză oarecare etc. În timpul războiului, în lagăre au fost internați luptători ai Rezistenței din întreaga Europă ocupată.)

Mulți dintre conspiratorii din iulie erau, de fapt, foști naziști ori persoane care avuseseră funcții înalte în cadrul celui de-al Treilea Reich. Ceea ce i-a determinat să treacă în opoziție a fost nu problema evreilor, ci faptul că Hitler se pregătea iar de război. Conflictele și crizele de conștiință ce-i măcinau se datorau pericolului ce-i păștea de a fi acuzați de înaltă trădare sau de încălcarea jurământului de credință față de Hitler. Pe deasupra, s-au văzut puși în fața unei dileme cu adevărat insolubile: câtă vreme Hitler era în plină ascensiune, nu se putea face nimic pentru că poporul n-ar fi înțeles și nu i-ar fi susținut, iar în perioada eșecurilor germane se temeau să nu intre în legendă ca „trădători". Spre sfârșit, grija lor cea mai mare era cum să împiedice haosul și să evite pericolul războiului civil. Iar soluția ar fi fost ca Aliații să

fie „rezonabili" și să garanteze un „moratoriu" până la reinstaurarea ordinii – odată cu, bineînțeles, abilitarea armatei germane de a replica. Ei cunoșteau toate detaliile despre ceea ce se petrecea în Est, dar cu toate acestea nici unul n-ar fi îndrăznit să se gândească măcar că cea mai bună soluție pentru Germania, în acele momente, ar fi fost chiar opoziția fățișă și războiul civil. Rezistența germană activă se datora mai ales dreptei, dar, în viziunea arhivelor social-democraților germani, situația nu ar fi diferit prea mult chiar dacă și stânga ar fi jucat un rol mai mare în opoziție. Această problemă este pur teoretică, dat fiind că în Germania nu a existat în timpul războiului o „rezistență socialistă organizată" – lucru subliniat pe bună dreptate de istoricul german Gerhard Ritter.

De fapt, situația era pe cât de simplă, pe atât de disperată: marea majoritate a poporului german credea în Hitler – chiar și după atacarea Rusiei și cu teama unui război pe două fronturi, chiar și după intrarea în război a Statelor Unite, chiar și după Stalingrad, după nelealitatea Italiei și după debarcarea în Franța. Împotriva majorității era un număr nedeterminat de indivizi izolați, cei conștienți de catastrofa națională și morală; chiar dacă unii dintre ei se cunoșteau și aveau încredere unul în celălalt, ei nu au făcut altceva decât să se împrietenească și să facă schimb de opinii; niciodată însă nu au pus la punct un plan și nici n-au avut intenția de a organiza o revoltă. În sfârșit, a mai existat grupul acelora ce aveau să devină conspiratori, dar care n-au fost niciodată capabili să ajungă la o înțelegere asupra vreunui lucru oarecare, nici chiar asupra conspirației. Liderul lor era Carl Friedrich Goerdeler, fost primar al Leipzigului, care lucrase trei ani sub naziști ca revizor de prețuri, dar demisionase puțin înainte de 1936. El era adeptul monarhiei constituționale, iar Wilhelm Leuschner, un reprezentant al stângii, fost lider de sindicat și socialist, îl încuraja asigurându-l de „sprijinul maselor"; în cercul Kreisau, sub influența lui Helmuth von Moltke, se auzeau voci care deplângeau faptul că domnia

legii „era călcată în picioare", dar preocuparea preponderentă a anturajului respectiv consta în reconcilierea celor două biserici creștine și a „misiunii lor sacre în statul secular", combinată cu o poziție deschisă în favoarea federalismului. (Asupra istoriei falimentului politic al mișcării de rezistență, începând cu 1933, există un foarte documentat și imparțial studiu, anume lucrarea de doctorat a lui George K. Romoser).

Cu cât războiul avansa, iar înfrângerea devenea iminentă, divergențele politice ar fi trebuit să conteze mai puțin decât acțiunile politice ce se impuneau, dar Gerhard Ritter pare să aibă și aici dreptate: „Fără atitudinea hotărâtă a [contelui Klaus von] Stauffenberg, mișcarea de rezistență s-ar fi împotmolit." Pe acești oameni i-a unit faptul că vedeau în Hitler un „escroc", un „diletant" ce-și „sacrifica armata în ciuda sfaturilor pe care i le dădeau consilierii", un „nebun" și un „demon", „personificarea răului", ceea ce în contextul german însemna mai mult decât ceea ce, ocazional, se spunea despre el: „un criminal și un nebun". Susținerea unor asemenea păreri despre Hitler, venite atât de târziu, „nu excludea defel apartenența autorilor la SS sau la partid sau deținerea unei funcții guvernamentale" [Fritz Hess], după cum nu excludea din cercul conspiratorilor anumite persoane profund implicate în crimele regimului – de pildă contele Helldorf, pe-atunci comisar de poliție la Berlin, care ar fi devenit șef al poliției germane dacă lovitura de stat ar fi reușit (potrivit uneia dintre listele lui Goerdeler cu persoanele propuse pentru ocuparea unor funcții importante), sau Arthur Nebe din R.S.H.A., fost comandant al uneia dintre unitățile criminale mobile din Est! În vara lui 1943, când programul-directivă de exterminare al lui Himmler atingea apogeul, Goerdeler îi considera pe Himmler și Goebbels drept posibili aliați, „deoarece acești doi oameni înțeleseseră că alături de Hitler sunt terminați" (Himmler – nu și Goebbels – chiar devenise un „potențial aliat" și era perfect informat despre planul conspiratorilor; el a luat măsuri

împotriva acestora doar după ce complotul a eșuat). Citez dintr-o ciornă de scrisoare a lui Goerdeler către feldmareșalul von Kluge; dar aceste alianțe ciudate nu pot fi explicate fără acele „considerente tactice" necesare în privința comandanților armatei, pentru că, iată, de exemplu Kluge și Rommel dăduseră „ordine speciale pentru ca cei doi monștri [Himmler și Göring] să fie lichidați" – chiar dacă biograful lui Goerdeler, Ritter, insista că scrisoarea citată mai sus „reprezintă expresia cea mai clară a urii sale împotriva regimului hitlerist".

Dar numai ura n-ar fi fost suficientă. Fără îndoială, cei ce s-au opus lui Hitler, oricât de târziu au făcut-o, au plătit cu viața și au avut parte de morți teribile; curajul multora dintre ei este de admirat, dar curajul n-a fost dictat de considerente morale ori de cunoașterea în amănunt a suferințelor prin care au trecut atâția oameni; motivația lor a constat, în genere, în convingerea apropiatei înfrângeri și ruinări a Germaniei. Asta nu înseamnă că unii, cum ar fi contele York von Wartenburg, nu au ajuns în opoziție încă din 1938, cu prilejul „revoltătoarelor mișcări din noiembrie împotriva evreilor" [Ritter]. Dar în acea lună când sinagogile erau în flăcări, toată populația intrase în panică; incendierea unor lăcașe de cult îi înspăimântase și pe credincioși, și pe cei superstițioși, care se temeau de răzbunarea lui Dumnezeu. Ofițerii superiori au început să fie îngrijorați când, în mai 1941, Hitler a emis așa-numitul „commissar order", din care au înțeles că, în vâltoarea campaniei din Rusia, toți funcționarii sovietici și evreii, bineînțeles, aveau să fie pur și simplu uciși. Exista în cercurile superioare ale armatei preocuparea față de imagine, cum spune Goerdeler: „practica lichidării ființelor umane din teritoriile ocupate, persecuțiile religioase [...] vor fi o grea povară, pe veci, pentru istoria națională". Dar se pare că ei n-au înțeles niciodată cu mult mai mult decât că „poziția noastră [în sensul negocierii păcii cu aliații] va fi extrem de defavorabilă", că tot ceea ce au

făcut reprezintă „o pată de neșters, ce știrbește bunul renume al Germaniei", că moralitatea instituției armatei fusese compromisă. „Ce s-a-ntâmplat cu mândria armatei din vremea acelor războaie de eliberare [împotriva lui Napoleon, din 1814] sau din vremea lui Wilhelm I [Războiul franco-prusac, declanșat în 1870]?", a izbucnit Goerdeler auzind raportul „nonșalant al unui ofițer SS care relata indiferent că nu fusese tocmai plăcută sarcina de a împroșca cu gloanțe șanțurile ticsite cu mii de evrei și apoi să le acopere cu pământ în timp ce multe victime erau încă în viață". Să nu le fi trecut prin cap că toate aceste atrocități vor fi avut o legătură cu cererea Aliaților de „predare necondiționată", pe care germanii o respingeau ca fiind „naționalistă" și „exagerată", dictată de ură oarbă! În 1943, când înfrângerea Germaniei era iminentă, și chiar și mai târziu, ei tot credeau că au dreptul să negocieze cu dușmanii lor, „de la egal la egal", pentru o „pace dreaptă", deși știau foarte bine ce război nedrept și nemotivat provocase Hitler. Și mai surprinzătoare sunt criteriile a ceea ce, în viziunea lor, se numea „pace dreaptă". Goerdeler le-a tot repetat în numeroasele sale memorii: „restabilirea frontierelor naționale din 1914 [ceea ce însemna anexarea Alsaciei și Lorenei], cu adăugarea Austriei și a regiunii sudete"; mai mult, cereau să se asigure Germaniei „o poziție de leader pe continent" și, de ce nu, și redobândirea Tirolului de Sud!

Din declarațiile pe care le-au pregătit, știm foarte bine cum aveau de gând să își prezinte situația opiniei publice. Există o ciornă a declarației către armată a generalului Ludwig Beck, care urma să devină șeful statului, în care acesta vorbește despre „încăpățânarea", „incompetența și lipsa de moderație" a regimului hitlerist, despre „aroganța și vanitatea sa". Dar momentul crucial, „fapta cea mai lipsită de scrupule" a regimului ar fi constat în aceea că naziștii au dorit să-i facă pe „liderii armatei răspunzători de dezastruoasele consecințe ale înfrângerii"; Beck a mai adăugat că „s-au comis și crime ce reprezintă o pată pentru onoarea Germaniei și o defăimare a bunului său nume dobândit în

ochii lumii". Care ar fi fost următorul pas, după lichidarea lui Hitler? Armata germană ar fi continuat lupta „până la definirea unui deznodământ onorabil al războiului" – ceea ce însemna: Alsacia și Lorena anexate, la fel și Austria și regiunea sudetă. Avem deci toate motivele să fim de acord cu necruțătoarea judecată a romancierului german Friedrich P. Reck-Malleczewen, ucis într-un lagăr de concentrare în ajunul înfrângerii și care nu a participat la conspirația împotriva lui Hitler. În al său, aproape necunoscut, „Jurnal al unui om disperat" (*Tagenbuch eines Verzweifelten*, 1947), Reck-Malleczewen scria, după ce aflase de eșecul atentatului, pe care desigur îl regreta: „Mai târziu, domnilor, voi cei care l-ați creat pe acest demolator al Germaniei și l-ați urmat atât cât vi s-a părut totul în ordine; voi care [...] fără ezitare ați jurat orice vi s-a cerut, reducându-vă la statutul de lachei ai acestui criminal vinovat de uciderea a sute de mii de oameni, împovărat de blestemele lumii întregi; voi, acum l-ați trădat [...] Acum, când falimentul nu mai poate fi oprit, ei părăsesc corabia pentru a-și construi un alibi politic – aceiași indivizi care au trădat tot ceea ce le stătea în drumul către puterea pe care și-o doreau."

Nu există nici o dovadă, nici o probabilitate că Eichmann a contactat grupul din 20 iulie și știm acum că, și în Argentina fiind, el încă îi mai considera trădători și ticăloși. Dacă ar fi avut cumva ocazia să se familiarizeze cu ideile „originale" ale lui Goerdeler referitor la chestiunea evreiască, ar fi putut descoperi câteva puncte comune cu ale sale. Goerdeler propunea „plătirea unei indemnizații evreilor germani ca despăgubire pentru pierderile suferite și pentru felul în care fuseseră tratați" – aceasta în 1942, la vremea când problema nu mai era doar a evreilor *germani*, iar „tratamentul prost" însemna de fapt *gazarea*; dar în completarea acestor chestiuni tehnice, el avea în minte ceva mult mai constructiv, adică o „soluție permanentă" care ar fi „salvat [toți evreii europeni] din postura lor dezavantajoasă de « națiune oaspete » nedorită în Europa". (În limbajul lui Eichmann,

aceasta însemna „să le dăm o bucată de pământ sub picioare".) În acest scop, Goerdeler a pretins „un stat independent într-o țară colonială" – Canada sau America de Sud –, un fel de Madagascar, de care desigur auzise. Totuși, a făcut și anumite concesii; nu toți evreii vor fi expulzați. Mergând oarecum pe linia regimului nazist timpuriu, luând în considerare categoriile favorizate la acea vreme, el era dispus „să recunoască cetățenia germană acelor evrei care ar fi fost capabili să dovedească a fi făcut sacrificii militare speciale în favoarea Germaniei sau care aparțineau unor familii cu veche tradiție". În orice caz, oricare ar fi fost „soluția permanentă a problemei evreiești" oferită de Goerdeler, ea nu era întru totul „originală" – așa cum o numise în 1954 profesorul Ritter, plin de admirație pentru eroul său –, iar Goerdeler ar fi putut găsi în rândurile Partidului și chiar ale SS-ului o mulțime de „potențiali aliați" pentru susținerea acestui program.

În scrisoarea adresată feldmareșalului von Kluge, amintită anterior, Goerdeler făcuse cândva apel la „vocea conștiinței" lui Kluge. Însă tot ceea ce voia el să spună era că până și un general ar trebui să înțeleagă că „a continua războiul fără cea mai mică speranță de victorie este o crimă flagrantă". Din dovezile acumulate se poate trage concluzia că noțiunea de conștiință ca atare părea să fi dispărut în Germania, mergându-se până acolo încât oamenii cu greu își mai aminteau de ea și încetaseră să-și mai dea seama că surprinzătorul „nou sistem de valori germane" nu era împărtășit de lumea din afară. Desigur, nu acesta este întregul adevăr. Existau indivizi în Germania care i se opuneau lui Hitler fără ezitare, încă de la instaurarea regimului. Dar nimeni nu știe cât erau ei de numeroși – poate o sută de mii, poate mai mulți, poate mai puțini –, căci vocile lor nu s-au făcut niciodată auzite. Puteau fi întâlniți însă peste tot, în toate straturile sociale, printre oamenii cei mai simpli, ca și printre cei educați, în toate partidele, poate chiar și în rândurile N.S.D.A.P. Foarte

puțini dintre ei au ajuns să fie cunoscuți public, cum a fost cazul lui Reck-Malleczewen sau al filozofului Karl Jaspers. Unii dintre ei erau profund credincioși, ca de pildă un artist pe care-l cunosc și care a preferat să-și vadă distrusă existența independentă, devenind un simplu muncitor, decât să-și asume „mica formalitate" de a intra în Partidul Nazist. Câțiva chiar au luat jurământul în mod serios; ei au preferat să renunțe, de exemplu, la o carieră universitară decât să depună jurământul față de Hitler. Un grup mult mai numeros îl alcătuiau muncitorii, mai ales la Berlin, și intelectualii socialiști care încercau să-i ajute pe evreii pe care-i cunoșteau. Au mai fost și cei doi fii de țăran – a căror poveste este redată de Günther Weisenborn în *Der lautlose Aufstand*/Revolta tăcută (1953) – care au fost chemați pentru a fi încorporați în SS la sfârșitul războiului, dar au refuzat să o facă; au fost condamnați la moarte, iar în ziua execuției au scris o ultimă scrisoare familiei: „Noi doi preferăm să murim decât să ne împovărăm conștiința cu asemenea lucruri groaznice. Știm care sunt obligațiile celor din SS." Poziția acestor oameni care, practic, nu au făcut nimic a fost cu totul diferită de cea a conspiratorilor. Capacitatea acestora din urmă de a discerne binele de rău rămăsese neschimbată și nu suferiseră niciodată vreo „criză de conștiință". S-ar putea ca asemenea indivizi să fi existat și printre membrii rezistenței, dar ei nu erau cu mult mai mulți printre conspiratori decât printre oamenii de rând. Nu erau nici eroi, nici sfinți și au păstrat o tăcere desăvârșită. Doar o singură dată, într-un gest disperat, acest element mut și complet izolat s-a manifestat în mod public, atunci când cei doi Scholls, frate și soră, studenți ai Universității din München, influențați de profesorul lor, Kurt Hubert, au distribuit faimosul manifest în care lui Hitler i se dădea numele pe care îl merita, acela de „ucigaș în masă".

Dacă cineva ar examina totuși documentele și declarațiile așa-numitei „cealaltă Germanie", care i-ar fi urmat lui Hitler

în cazul în care conspirația de la 20 iulie ar fi fost încununată de succes, ar fi uimit de cât de departe erau chiar și acești germani de restul lumii. Cum altfel ar putea fi explicate speranțele lui Goerdeler sau faptul că, dintre toți, Himmler și chiar și Ribbentrop au început să viseze, în timpul ultimelor luni de război, la rolul impresionant de negociatori, reprezentând o Germanie înfrântă în fața Aliaților. Or, dacă în ceea ce-l privește pe Ribbentrop aceasta era o simplă prostie, din partea lui Himmler era curată nebunie.

În rezolvarea problemelor de conștiință, cel mai priceput dintre membrii ierarhiei naziste era Himmler. El aduna sloganuri precum faimoasa deviză a SS-iștilor preluată dintr-un discurs ținut de Hitler în fața SS-ului în 1931, „Onoarea mea este Loialitatea mea" – fraze îmbietoare, pe care Eichmann le numea „cuvinte înaripate", iar judecătorii „vorbe goale" –, și le dădea glas, după cum își reamintește Eichmann, „în preajma Anului Nou", probabil însoțind o primă de Crăciun. Eichmann și-a amintit doar unul dintre acestea și a continuat să îl tot repete: „Acestea sunt bătălii pe care generațiile viitoare nu vor mai fi nevoite să le dea"; el se referea aici la „luptele" împotriva femeilor, copiilor, bătrânilor și altor „guri inutile". Alte asemenea sintagme, luate din diverse discursuri ale lui Himmler ținute în fața comandanților de *Einsatzgruppen* și a Höherer SS-und Polizeiführer: „Să ieșim la liman rămânând – cu excepția unor erori datorate slăbiciunii omenești – decenți, că decența ne-a făcut puternici. Ea scrie o pagină glorioasă a istoriei noastre care nu a fost și nu va fi niciodată scrisă." Sau: „Ordinul de a rezolva problema evreiască a fost ordinul cel mai înspăimântător pe care l-ar fi putut primi vreodată o organizație." Sau: Ne dăm seama că ceea ce așteptăm de la voi este „supraomenesc", că ne așteptăm să fiți „supraomenește de inumani". Tot ceea ce se poate spune este că așteptările lor nu au fost înșelate. Este totuși demn de menționat faptul că

Himmler abia dacă a încercat să ofere o justificare în termeni ideologici, iar dacă a făcut-o se pare că această justificare a fost rapid dată uitării. Ceea ce încolțise în mintea acestor oameni care deveniseră criminali era pur și simplu ideea de a fi implicați într-un eveniment istoric grandios, efectiv unic („o sarcină măreață ce se ivește doar o dată la două mii de ani"), care, de aceea, este greu de dus la îndeplinire. Acest lucru era important deoarece criminalii nu erau sadici sau criminali patologici; din contră, fusese făcut un efort sistematic de a-i elimina pe toți aceia care resimțeau o plăcere fizică de pe urma a ceea ce făceau. Trupele numite *Einsatzgruppen* fuseseră formate din rândurile forțelor armate SS, o unitate militară care nu avea la activ mai multe crime decât oricare altă unitate obișnuită din armata germană. Comandanții lor fuseseră aleși de către Heydrich din rândurile elitei SS și aveau studii universitare. Problema era de a depăși nu atât mustrările de conștiință, cât mila animalică pe care orice individ normal o resimte în fața suferinței fizice. Trucul folosit de Himmler – care, aparent, era el însuși puternic afectat de aceste reacții instinctive – era foarte simplu și probabil foarte eficient. El consta în transformarea și direcționarea acestor instincte către propria persoană. Astfel, în loc de a spune: Ce lucruri oribile le-am făcut acestor oameni! criminalii vor putea să spună: La ce lucruri oribile a trebuit să asist în exercitarea îndatoririlor mele, cât de greu au apăsat asupra mea aceste însărcinări!

Lapsusurile lui Eichmann în ceea ce privește sloganurile lui Himmler pot fi o indicație a faptului că existau alte mijloace, mai eficiente, pentru rezolvarea problemelor de conștiință. Cea mai eficientă dintre ele era, după cum corect prevăzuse Hitler, însuși războiul. Eichmann insista, iar și iar, asupra „atitudinii personale diferite" în fața morții atunci când „oameni morți puteau fi văzuți peste tot" și când fiecare își privea cu indiferență propria moarte: „Nu ne păsa dacă muream azi sau abia mâine, și erau zile în care blestemam

dimineața care ne găsea încă în viață." De o deosebită eficacitate în această atmosferă de moarte violentă a fost faptul că Soluția Finală, în ultimele faze, nu a fost pusă în aplicare prin împușcare – deci prin violență –, ci în fabricile de gaz care, de la început și până la sfârșit, au fost strâns legate de „programul de eutanasiere" comandat de Hitler în primele săptămâni ale războiului și aplicat în Germania, până la invadarea Rusiei, celor bolnavi mintal. Programul de exterminare început în toamna anului 1941 se desfășura pe două căi diferite. Una ducea către uzinele de gaz, cealaltă către acele *Einsatzgruppen* ale căror operațiuni în spatele frontului, în special în Rusia, au fost justificate sub pretextul unei stări conflictuale întreținute de partizani, și ale căror victime nu erau numai evreii. Pe lângă partizanii adevărați, aceste *Einsatzgruppen* se mai ocupau și de funcționarii ruși, de țigani, de persoane aflate în afara legii, de nebuni și de evrei. Evreii erau considerați „inamici potențiali". Din nefericire, aceasta se întâmpla cu luni înainte ca evreii ruși să înțeleagă situația; iar când au înțeles-o era prea târziu pentru a i se mai putea sustrage. (Generația vârstnică își amintea de Primul Război Mondial, când armata germană fusese întâmpinată ca eliberatoare; nici cei tineri și nici cei vârstnici nu auziseră nimic despre „cum erau tratați evreii în Germania sau la Varșovia". Erau „extrem de prost informați", după cum raporta, din Rusia Albă, serviciul de spionaj german [Hilberg]. Și mai demn de luat în seamă era faptul că, ocazional, chiar evreii germani soseau în aceste regiuni. Aici, ei erau priviți ca „pionieri", trimiși pentru a reprezenta cel de-al Treilea Reich.) Aceste unități mobile ale morții, patru la număr, fiecare de dimensiunea unui batalion, numărând nu mai mult de trei mii de oameni, au avut nevoie de sprijinul forțelor armate, sprijin pe care l-au și obținut. Relațiile dintre aceste unități erau, în general, „excelente" și uneori chiar „afectuoase" (*herzlich*). Generalii făceau dovada unei „atitudini surprinzător de favorabile evreilor". Nu numai

că îi dădeau pe evreii lor pe mâna *Einsatzgruppen*, dar deseori își ofereau chiar propriii oameni, simpli soldați, pentru a asista la masacre. Numărul total al evreilor care le-au căzut victimă a fost estimat de Hilberg la aproape un milion și jumătate. Acesta nu era însă rezultatul unui ordin al Führerului de a extermina fizic întreaga populație evreiască, ci rezultatul unui ordin anterior, pe care Hitler i-l dăduse lui Himmler în martie 1941: acela de a pregăti SS-ul și poliția pentru „a îndeplini sarcini speciale în Rusia".

Ordinul Führerului, de a-i extermina pe toți evreii – și nu doar pe cei ruși și polonezi –, deși emis mai târziu, putea fi reperat cu mult înainte. Provenea nu din R.S.H.A. sau din vreun alt birou al lui Heydrich sau Himmler, ci din Cancelaria Führerului, biroul personal al lui Hitler. Nu a avut nici o legătură cu războiul și nu s-a prevalat de necesitățile militare ca pretext. Este unul din marile merite ale lui Gerald Reitlinger care, în *The Final Solution*, a demonstrat, cu dovezi documentare care nu mai îngăduie nici un dubiu, că programul de exterminare din uzinele de gazare din Est a luat naștere din programul de eutanasiere al lui Hitler și este deplorabil faptul că procesul lui Eichmann, atât de preocupat de „adevărul istoric", nu a dat atenție acestei conexiuni factuale. Această legătură ar fi adus o oarecare lumină asupra controversatei întrebări dacă Eichmann și R.S.H.A. au fost sau nu implicați în *Gasgeschichten*. Este puțin probabil să fi fost, deși unul dintre oamenii săi, Rolf Günther, pare să se fi implicat din proprie inițiativă. Globocnik, de exemplu, cel care a pus la punct instalațiile de gazare din zona Lublinului și pe care Eichmann îl vizita, nu se adresa, atunci când avea nevoie de personal suplimentar, nici lui Himmler și nici vreunei autorități polițienești sau SS; el i-a scris lui Victor Brack, din Cancelaria Führerului, care i-a transmis cererea sa lui Himmler.

Primele camere de gazare au fost construite în 1939, în vederea punerii în practică a unui decret dat de Hitler pe

1 septembrie al aceluiași an, care preciza că „persoanelor suferinde de boli incurabile trebuie să li se garanteze o moarte blândă". (Probabil această origine „medicală" a gazării a stat la baza convingerii dr. Servatius că uciderea cu ajutorul gazului trebuie privită ca „o problemă medicală".) Ideea era însă mult mai veche. Încă din 1935 Hitler îi spusese mediculuișef al Reichului, Gerhard Wagner, că „dacă va veni războiul, va continua chestia asta cu eutanasierea, deoarece e mai ușor s-o faci pe timp de război". Decretul a fost pus imediat în aplicare în privința bolnavilor mintal. Între decembrie 1939 și august 1941, circa 15 000 de germani au fost omorâți cu ajutorul monoxidului de carbon în instituții în care camerele morții erau mascate în același mod în care aveau să fie ceva mai târziu la Auschwitz – dându-li-se aspectul unor camere de baie sau duș. Programul a fost un eșec. Era imposibil ca gazarea să rămână un secret pentru populația germană din împrejurimi. Protestele s-au ivit de peste tot, venind din partea unor oameni care nu ajunseseră încă la acea concepție „obiectivă" asupra naturii medicinei și a sarcinilor ce-i revin doctorului. În Est, gazarea – sau, pentru a folosi limbajul naziștilor, „modalitatea umană" de a lua viața, „garantându-le oamenilor o moarte blândă" – a început aproape în aceeași zi în care s-au încheiat gazările în Germania. Oamenii care fuseseră folosiți în cadrul programului de eutanasiere din Germania au fost trimiși în Est pentru a construi noile instalații de exterminare a unor popoare întregi. Acești oameni proveneau fie din Cancelaria lui Hitler, fie din Departamentul pentru Sănătate al Reichului și treceau de-abia acum sub autoritatea administrativă a lui Himmler.

Nici unul dintre variatele „coduri de limbaj" – concepute cu grijă în intenția de a deruta și a camufla – nu a avut o influență mai puternică asupra mentalității ucigașilor decât primul decret de război al lui Hitler, în care cuvântul „crimă" a fost substituit cu expresia „a garanta o moarte blândă".

Întrebat de către anchetatorul de la poliție dacă indicația de a evita „duritățile inutile" nu a fost puțin ironică, ținându-se seama de faptul că oricum acei oameni erau destinați morții, Eichmann nici măcar nu a înțeles întrebarea, atât de puternic îi era încă întipărit în minte faptul că păcatul de neiertat nu era uciderea oamenilor, ci cauzarea unor suferințe inutile. Pe parcursul procesului, el a dat semne că e sincer jignit atunci când martorii au relatat cruzimile și atrocitățile comise de oamenii SS-ului. Instanța și o parte a celor din sală nu au remarcat însă aceste semne întrucât perseverența lui Eichmann în a-și păstra stăpânirea de sine i-a făcut să-l considere „neimpresionabil" și indiferent – și nu acuzația de a fi trimis milioane de oameni la moarte i-a provocat starea de agitație, ci simpla acuzație a unui martor (respinsă de către completul de judecată), care susținea că el ar fi bătut cândva până la moarte un băiat evreu. Desigur, el a trimis în zona ocupată de *Einsatzgruppen* și oameni care nu „garantau o moarte blândă", ci omorau prin împușcare, dar a fost probabil ușurat atunci când, în ultimele etape ale operațiunii, acest lucru a devenit inutil datorită sporirii capacității camerelor de gazare. Probabil că Eichmann s-a gândit și la faptul că noua metodă indica o îmbunătățire semnificativă a atitudinii guvernului nazist față de evrei, din moment ce la începutul programului de gazare se precizase în mod expres că avantajele eutanasiei erau rezervate adevăraților germani. Pe măsură ce războiul avansa, cu suita sa de morți violente și cumplite – pe frontul rusesc, în deșerturile africane, în Italia, pe plajele Franței, printre ruinele orașelor germane –, centrele de gazare de la Auschwitz, Chelmno, Majdanek și Belzek, de la Treblinka și Sobibor trebuie să fi apărut ca niște „Fundații Caritabile pentru Ajutor Social", după cum le numeau experții morții blânde. Mai mult decât atât, începând din ianuarie 1942 au existat în Est echipe operaționale de eutanasiere, cu scopul de „a-i ajuta pe rănițiii aflați în mijlocul gheții și al zăpezii". Deși chiar și această omorâre

a soldaților răniți era la rândul ei „ultrasecretă", ea era cunoscută multora, deci cu siguranță și executorilor Soluției Finale.

S-a subliniat adesea că gazarea celor bolnavi mintal a trebuit oprită în Germania datorită protestelor populației și ale câtorva demnitari curajoși din rândurile clerului, dar asemenea proteste nu au mai fost auzite atunci când programul a trecut la gazarea evreilor, deși o parte dintre centrele de exterminare erau amplasate pe ceea ce mai era pe atunci teritoriu german și erau înconjurate de populație germană. Protestele au apărut totuși la începutul războiului. Oarecum separat de rezultatele „educației în spiritul eutanasiei", atitudinea față de „moartea lipsită de dureri, prin gazare" s-a schimbat de-a lungul războiului. Acest gen de lucruri este dificil de demonstrat. Nu există documente care să susțină ipoteza amintită, datorită statutului secret al întregii operațiuni, și nici unul dintre criminalii de război nu a menționat-o vreodată, nici măcar acuzații din Procesul Doctorilor de la Nürnberg, care făceau abuz de citate din literatura internațională dedicată subiectului. Poate că ei uitaseră climatul opiniei publice în spiritul căreia uciseseră, poate că niciodată nu s-au obosit să-l cunoască din moment ce simțeau, în mod eronat de altfel, că „atitudinea lor obiectivă și științifică" era mult mai avansată decât opiniile oamenilor de rând. Totuși, din această dezagregare morală a unei întregi națiuni, au supraviețuit câteva povestiri cu adevărat neprețuite, găsite în jurnalele de război ale oamenilor de bună-credință, care erau pe deplin conștienți de faptul că propriile lor reacții șocate nu mai erau împărtășite de vecinii lor.

Reck-Malleczewen, pe care l-am amintit anterior, vorbește despre o femeie „lider" venită în vara lui 1944 din Bavaria pentru a le ține țăranilor un discurs. Ea nu pare să fi pierdut mult timp cu „armele miraculoase" și cu victoria; ridica în mod deschis problema înfrângerii, pentru care nici un bun german nu trebuia să-și facă griji întrucât Führerul,

„în marea sa bunătate, pregătise întregului popor german o moarte dulce, prin gazare, în cazul în care războiul ar avea un sfârșit nefericit". Autorul mai adaugă: „O, nu, nu inventez, această doamnă drăguță nu este un miraj, am văzut-o cu propriii mei ochi: o femeie cu pielea gălbejită, apropiindu-se de patruzeci de ani, cu ochi de nebună [...] Și ce s-a întâmplat? Au azvârlit-o oare acei țărani bavarezi în lac s-o răcorească de entuziasmul cu care era gata de moarte? Nimic de genul acesta. S-au dus acasă clătinând din cap."

Următoarea povestire este și mai la subiect, din moment ce se referă la cineva care nu era un „lider", poate nici măcar membru de partid. S-a întâmplat la Königsberg, în Prusia de Est – o zonă complet diferită a Germaniei –, în ianuarie 1945, cu câteva zile înainte ca rușii să distrugă orașul, să-i ocupe ruinele și să anexeze întreaga provincie. Povestea este spusă de contele Hans von Lehnsdorff, în *Ostpreussisches Tagebuch*/Jurnal din Prusia de Est (1961). El a rămas în oraș ca medic pentru a-i îngriji pe soldații răniți care nu puteau fi evacuați. A fost chemat la unul dintre imensele centre pentru refugiați din provincie, care fusese deja ocupat de Armata Roșie. Acolo a fost acostat de către o femeie care i-a arătat o venă varicoasă pe care o avea de ani de zile, dar pe care voia să o trateze în acel moment, întrucât avea timpul necesar. „Încerc să-i explic că este mult mai important pentru ea să plece din Königsberg și să lase tratamentul pentru altă dată. Unde vrei să te duci? o întreb eu. Nu știe, dar știe că toți vor fi duși în Reich. Și apoi adaugă, spre uimirea mea: « Rușii nu vor pune niciodată mâna pe noi. Führerul nu o va permite cu nici un chip. Mai curând ne va gaza. » Arunc o privire fugară în jur, dar nimeni nu pare să considere afirmația neobișnuită." Povestea pare desigur incompletă, ca majoritatea poveștilor adevărate de altfel. Ar fi trebuit să mai fie o voce, de preferință feminină, care, suspinând din greu, să replice : Și acum tot acel gaz bun și scump va fi irosit pe evrei!

VII. Conferința de la Wannsee sau Pilat din Pont

Până acum, raportul meu despre conștiința lui Eichmann a avut în vedere fapte de care el uitase. Conform prezentării făcute de Eichmann însuși chestiunii, punctul de răscruce s-a ivit nu după patru săptămâni, ci patru luni mai târziu, în ianuarie 1942, în timpul Conferinței *Staatssekretäre* (Conferința subsecretarilor de stat), după cum o numeau naziștii, sau Conferința de la Wannsee, după cum este denumită astăzi, deoarece Heydrich îi invitase pe domni într-o casă din suburbia berlineză cu acest nume. După cum o indică și numele oficial al conferinței, întâlnirea devenise necesară dat fiind faptul că Soluția Finală, dacă urma a fi aplicată întregii Europe, necesita în mod evident acordul tacit al aparatului de stat al Reichului. Era nevoie de cooperarea activă a tuturor miniștrilor și a întregului serviciu civil. Miniștrii înșiși, la nouă ani după instalarea lui Hitler la putere, erau cu toții membri de vază ai Partidului – cei care, în fazele de început ale regimului, se opuseseră, fuseseră pe nesimțite înlocuiți. Totuși, nu toți cei prezenți erau considerați cu totul de încredere, din moment ce puțini dintre ei își datorau în întregime cariera nazismului, cum era cazul lui Heydrich sau Himmler; iar cei care erau creditați, cum era Joachim von Ribbentrop, ministrul de externe, un fost negustor de șampanie, erau mai curând insignifianți. Problema era totuși cu mult mai gravă, după părerea celor care făcuseră carieră în Serviciul civil, în subordinea directă a miniștrilor, căci acești oameni, coloana vertebrală a oricărei administrații

guvernamentale, nu erau ușor de înlocuit; Hitler trebuia deci să-i tolereze, tot așa cum și Adenauer avea să-i tolereze, excepție făcând situația în care aceștia erau compromiși fără putință de reabilitare. Așa se face că subsecretarii și experții, fie ei în domeniul juridic, fie în alt domeniu din diferitele ministere, nu erau, de cele mai multe ori, membri de Partid. Nesiguranța lui Heydrich în privința sprijinului activ pe care l-ar putea acorda acestor oameni pentru operațiunea de exterminare în masă apare astfel pe deplin explicabilă. După cum afirma Eichmann, Heydrich „se aștepta la cele mai mari dificultăți". Ei bine, el era cum nu se poate mai departe de adevăr.

Scopul conferinței era acela de a coordona toate eforturile în vederea punerii în aplicare a Soluției Finale. Discuția s-a axat întâi pe „complicate probleme juridice", cum ar fi tratamentul ce urma a fi aplicat celor pe jumătate sau pe sfert evrei – trebuiau să fie uciși sau doar sterilizați? A urmat o discuție deschisă asupra „diverselor soluții posibile ale problemei", ceea ce însemna, de fapt, asupra diverselor modalități de asasinare, iar asupra acestui punct s-a înregistrat, pur și simplu, un „fericit acord al participanților". Soluția Finală a fost primită cu un „entuziasm extraordinar" de către toți cei prezenți, și în special de dr. Wilhelm Stuckart, subsecretar la Ministerul de Interne, care era cunoscut prin poziția sa mai curând reticentă și ezitantă în fața măsurilor „radicale" ale Partidului și care era, conform mărturiei depuse de dr. Hans Globke la Nürnberg, un susținător fervent al legii. Existau totuși și anumite dificultăți. Subsecretarul Josef Bühler, al doilea șef ierarhic din cadrul Guvernoratului General al Poloniei, a fost îngrozit de perspectiva că evreii vor fi evacuați din Vest și trimiși în Est, deoarece aceasta ar fi însemnat mai mulți evrei în Polonia, așa încât a propus ca aceste evacuări să fie amânate, iar „Soluția Finală să fie inițiată în Cadrul Guvernoratului General, unde nu se puneau probleme de transport". Cei

de la Ministerul de Externe au venit cu propriul lor memorandum, elaborat cu grijă și exprimând „dorințele și ideile Ministerului de Externe referitor la soluția finală a problemei evreiești în Europa", dar nimeni nu le-a dat prea multă atenție. Problema centrală, după cum pe drept observa Eichmann, era că membrii diferitelor ramuri ale Serviciului civil nu-și exprimau doar opiniile, ci veneau cu propuneri concrete. Întâlnirea nu a durat mai mult de o oră sau o oră și jumătate, după care s-au servit băuturi și toată lumea a luat masa – „o mică și intimă întâlnire mondenă", destinată întăririi contactelor personale necesare. A fost o ocazie foarte importantă pentru Eichmann, care nu mai întâlnise niciodată atât de multe „personaje sus-puse"; dintre cei prezenți, el era de departe cel mai modest ca rang și poziție socială. El fusese acela care trimisese invitațiile și pregătise niște materiale statistice (pline de erori incredibile) pentru discursul introductiv al lui Heydrich – urmau să fie exterminați unsprezece milioane de evrei, o întreprindere destul de considerabilă –, iar mai apoi avea să pregătească procesul-verbal. Pe scurt, juca rolul de secretar al întâlnirii. De aceea i s-a permis, după plecarea demnitarilor, să ia loc, lângă foc, alături de șeful său Müller și de Heydrich, „și aceasta a fost prima dată când l-am văzut pe Heydrich fumând și bând". Nu au „pălăvrăgit", ci s-au bucurat de puțină liniște după ore lungi de muncă, „fiind pe deplin satisfăcuți și, mai ales Heydrich, într-o foarte bună dispoziție".

A mai existat un motiv care a făcut ca ziua conferinței să fie de neuitat pentru Eichmann. Deși făcea tot posibilul pentru a sprijini Soluția Finală, el mai păstrase încă anumite dubii referitoare la „o asemenea soluție sângeroasă ce face apel la violență", dar aceste dubii fuseseră acum risipite. „Aici, la conferință, au vorbit cele mai proeminente figuri, autoritățile celui de-al Treilea Reich." Acum putea vedea cu propriii săi ochi și auzi cu propriile urechi că nu doar Hitler, nu doar Heydrich sau „sfinxul" Müller, nu doar

SS-ul sau partidul, ci și elita bunului Serviciu civil tradițional lupta pentru putere; se luptau unii cu alții pentru onoarea de a prelua conducerea acestor chestiuni „sângeroase". „În momentul acela, am avut un sentiment asemănător cu cel pe care trebuie să-l fi avut Pilat din Pont, căci mă simțeam absolvit de orice vină." *Cine era el pentru a avea dreptul să judece?* Cine era el „pentru a avea păreri proprii asupra acestei chestiuni?" Ei bine, Eichmann nu era nici primul și nici ultimul pe care această modestie avea să-l piardă.

După cum își amintește Eichmann, ceea ce a urmat a decurs mai mult sau mai puțin ușor și s-a transformat curând în rutină, iar el a devenit un expert al „evacuării forțate", tot așa cum fusese un expert al „emigrării forțate". Țară după țară, evreii erau obligați să se înregistreze, erau forțați să poarte steaua galbenă pentru a fi identificați mai ușor, erau adunați și apoi deportați, diversele transporturi fiind dirijate către unul sau altul dintre lagărele de exterminare din Est, în funcție de capacitatea acestora la momentul respectiv. Când un transport de evrei sosea la unul dintre centre, cei mai puternici dintre ei erau selecționați pentru muncă, aceasta însemnând de cele mai multe ori acționarea mașinăriei de exterminare. Toți ceilalți erau uciși imediat. Existau și obstacole, dar acestea erau minore. Ministerul de Externe era în permanentă legătură cu autoritățile din țările care erau fie ocupate de naziști, fie aliate cu aceștia. Ministerul urmărea să exercite presiuni asupra acestor țări în vederea deportării evreilor lor sau, unde era cazul, să le împiedice de a-i evacua în Est în mod cu totul dezorganizat, neplanificat, fără a ține seama de capacitatea de absorbție a centrelor morții. (Astfel și-a reamintit Eichmann situația, însă în realitate lucrurile nu erau chiar atât de simple.) Experții în probleme legale au întocmit legislația necesară pentru a face ca victimele să devină apatride, măsură importantă din două motive: devenea imposibil pentru orice țară să se mai intereseze de soarta acestor persoane, iar statului pe teritoriul căruia acestea aveau

rezidență i se dădea posibilitatea de a le confisca posesiunile. Ministerul de Finanțe și Reichsbank-ul pregăteau măsuri menite a facilita primirea acestor prăzi imense din întreaga Europă, mergând până la ceasuri și dinți de aur, totul fiind sortat de către Reichsbank și trimis apoi Monetăriei statului prusac. Ministerul Transporturilor punea la dispoziție vagoanele necesare – care, de cele mai multe ori, erau vagoane de marfă – chiar și în perioadele de mare criză și avea grijă ca mersul trenurilor cu deportați să nu interfereze cu cel al celorlalte trenuri. Consiliile Evreiești ale Vârstnicilor au fost informate de către Eichmann sau de către oamenii săi asupra numărului de evrei necesari pentru a umple fiecare tren, iar aceștia întocmeau listele cu cei ce urmau să fie deportați. Evreii se înregistrau, completau nenumărate formulare, răspundeau la pagini întregi de întrebări referitoare la averile lor – pentru a putea fi prinși mai ușor –, iar în cele din urmă erau adunați în anumite puncte de colectare și urcați în trenuri. Puținii care încercau să se ascundă sau să scape erau hăituiți și încercuiți de forțele speciale ale poliției evreiești. Pe cât putea Eichmann să-și dea seama, nimeni nu protesta, nimeni nu refuza să coopereze. *Immerzu fahren hier die Leute zu ihren eigenen Begräbnis* (Zi de zi, oamenii de aici pornesc către propria lor înmormântare), după cum precizase un observator evreu în Berlinul anului 1943.

Simpla resemnare nu ar fi fost însă suficientă pentru a anihila enormele dificultăți ale unei operațiuni care avea să acopere în curând întreaga Europă ocupată de naziști sau aliată lor ori pentru a liniști conștiința executorilor care, la urma urmei, fuseseră crescuți în spiritul poruncii „Să nu ucizi" și cunoșteau versetul biblic, „Tu ai ucis și ai moștenit", pe care Tribunalul Districtual din Ierusalim îl cita într-un mod atât de sugestiv. Ceea ce Eichmann numea „vârtejul morții", care se pogorâse asupra Germaniei după imensele pierderi de la Stalingrad – bombardarea până la saturație a orașelor germane, justificarea banală găsită pentru uciderea

civililor și totodată justificarea obișnuită a Germaniei pentru masacrele întreprinse –, făcând din imaginea unor atrocități diferite de cele raportate la Ierusalim, dar nu mai puțin îngrozitoare, o realitate a vieții de zi cu zi, s-ar putea să fi contribuit la ușurarea sau, mai curând, la anihilarea propriei conștiințe, dacă mai rămăsese ceva din acea conștiință în momentul la care se referea, ceea ce, ținând seama de realitate, nu era cazul. Mașinăria de exterminare fusese plănuită și pusă la punct până în cele mai mici detalii cu mult înainte ca ororile războiului să fi lovit Germania, iar birocrația sa intrinsecă funcționa cu aceeași precizie în anii victoriei ușoare, ca și în ultimii ani ai războiului, aflați sub spectrul înfrângerii previzibile. Dezertările din rândurile elitei aflate la putere și mai ales din rândurile înalților ofițeri SS, foarte puține la număr în anii de început, când oamenii poate că mai aveau conștiință, s-au înmulțit doar atunci când a devenit clar că Germania va pierde războiul. Mai mult decât atât, asemenea dezertări nu au fost niciodată suficient de serioase pentru a deregla funcționarea mecanismului; era vorba de acte individuale, dictate nu de milă, ci de corupție. Ele erau inspirate nu de conștiință, ci de dorința de a stoarce niște bani sau de a-și crea niște relații pentru zilele negre ce urmau să sosească. Ordinul lui Himmler din toamna anului 1944, de a opri exterminările și de a dezmembra instalațiile de la fabricile morții, a izvorât din convingerea sa, absurdă dar sinceră, că puterile aliate vor ști să aprecieze acest gest îndatoritor. Himmler i-a spus de aceea unui Eichmann destul de suspicios că în baza acestui fapt va fi capabil să negocieze o *Hubertusburger-Frieden* – o aluzie la Tratatul de Pace de la Hubertusburg ce a pus capăt, în 1763, Războiului de șapte ani dus de Frederic II al Prusiei și care i-a dat Prusiei posibilitatea de a păstra Silezia în ciuda faptului că pierduse războiul.

După cum a afirmat Eichmann, la liniștirea conștiinței sale a contribuit faptul că nu a putut vedea absolut pe nimeni

care să se opună Soluției Finale. A întâlnit totuși o singură excepție, pe care a menționat-o de câteva ori, și care trebuie să fi produs asupra lui o impresie profundă. Evenimentul a avut loc în Ungaria, pe vremea când a negociat cu dr. Kastner oferta lui Himmler de a elibera un milion de evrei în schimbul a zece mii de camioane. Kastner, în aparență încurajat de întorsătura pe care o luaseră lucrurile, îl rugase pe Eichmann să oprească „fabricile morții de la Auschwitz", iar Eichmann i-a răspuns că, din păcate, lucrul nu era de competența sa sau a superiorilor săi – ceea ce era adevărat. Desigur, Eichmann nu se aștepta ca evreii să-i împărtășească entuziasmul referitor la distrugerea lor, dar se aștepta la mai multă supunere, se aștepta la cooperarea acestora, cooperare de care s-a bucurat într-o măsură cu totul neașteptată. Aceasta a fost, „desigur, piatra de hotar" a tot ceea ce a făcut el, după cum a fost și momentul de răscruce al activității sale de la Viena. Fără ajutorul evreiesc în probleme administrative sau polițienești – împresurarea finală a evreilor din Berlin a fost făcută integral, după cum am menționat deja, de către poliția evreiască –, s-ar fi ajuns fie la un haos total, fie la o epuizare semnificativă a mâinii de lucru germane. („Nu încape nici o îndoială că, fără cooperarea victimelor, cu greu ar fi fost posibil pentru câteva mii de oameni, dintre care majoritatea lucrau în birouri, să lichideze sute de mii de indivizi [...] Pe drumul către moarte, evreii polonezi abia dacă au ajuns să vadă o mână de nemți", conform afirmației lui R. Pendorf făcute publicației menționate. Acest lucru li se aplică într-o și mai mare măsură evreilor care erau transportați în Polonia pentru a-și găsi sfârșitul acolo.) Așa se explică faptul că instituirea guvernelor colaboraționiste (marionetă) din teritoriile ocupate a fost întotdeauna însoțită de organizarea unui birou central evreiesc și, după cum vom vedea mai târziu, acolo unde naziștii nu au reușit să instaureze un guvern-marionetă, nu au reușit nici să-și asigure cooperarea evreilor. Dar în timp ce guvernele colaboraționiste erau în general recrutate

din rândurile partidelor de opoziție, membrii consiliilor evreiești erau de regulă lideri evrei recunoscuți la nivel local, cărora naziștii le acordaseră puteri nelimitate – până când și aceștia, la rândul lor, au fost deportați la Theresienstadt sau la Bergen-Belsen, atunci când proveneau din Europa Centrală sau Occidentală, sau la Auschwitz, dacă proveneau dintr-o comunitate est-europeană.

Pentru un evreu, acest rol al liderilor evrei în distrugerea propriului lor popor este fără îndoială capitolul cel mai întunecat al întregii afaceri, atât de sumbre. S-a știut despre aceasta dinainte, dar acum totul fusese prezentat pentru prima dată, în toate detaliile sale patetice și sordide, de către Raul Hilberg, a cărui lucrare de referință *The Destruction of the European Jews* am menționat-o anterior. În problema cooperării nu se făcea nici o diferență între comunitățile evreiești puternic asimilate din Europa Centrală și Occidentală și masele vorbitoare de limbă idiș din Est. La Amsterdam, ca și la Varșovia, la Berlin, ca și la Budapesta, oficialităților evreiești li se putea încredința sarcina de a întocmi listele cu persoanele vizate pentru deportare și cu averile acestora, de a obține bani de la deportați pentru a acoperi cheltuielile deportării și exterminării lor, de a ține evidența apartamentelor libere, de a furniza forțe polițienești pentru a-i prinde pe evrei și a-i urca în trenuri, mergând până la un ultim gest, acela de a oferi bunurile comunității evreiești, cu toate evidențele aferente, în vederea confiscării finale. Ei au fost aceia care au distribuit stele galbene, iar uneori, cum a fost cazul la Varșovia, „vânzarea cocardelor a devenit o afacere curentă; erau banderole obișnuite, din pânză și banderole extravagante, din plastic, care erau lavabile". Din manifestele de inspirație nazistă, dar nedictate de naziști, pe care acești lideri le-au răspândit mai putem simți cum își savurau noua putere – „Consiliului Evreiesc Central i s-a acordat dreptul de a dispune în mod absolut de toate bunurile materiale și spirituale ale evreilor și de forța de muncă evreiască". După

cum sună formularea din primul comunicat al Consiliului de la Budapesta, știm cum s-au simțit oficialitățile evreiești când au devenit instrumente ale crimei – precum căpitanii „ale căror vase sunt pe punctul de a se scufunda și care reușesc să le aducă tefere în port aruncând peste bord o mare parte din prețioasa lor încărcătură"; precum salvatorii care „cu prețul a o sută de victime salvează o mie de oameni, cu o mie, zece mii". Însă adevărul era și mai înfiorător. Dr. Kastner din Ungaria, de pildă, a salvat exact 1 648 de oameni cu prețul a 476 000 de victime. Pentru a nu lăsa alegerea în mâna „soartei oarbe", era nevoie de „principii cu adevărat sfinte" care să joace rolul de „forță directoare a slabei mâini omenești care pune pe hârtie numele unei persoane necunoscute și, prin aceasta, îi decide viața sau moartea". Pe cine au salvat „aceste principii sfinte"? Pe aceia „care au muncit toată viața lor pentru *zibur* [comunitate]" – adică, pe funcționari – și pe „evreii cei mai de vază", după cum precizează Kastner în raportul său.

Nimeni nu s-a obosit să conjure oficialitățile evreiești pentru a păstra secretul; acești oameni erau „purtători voluntari de secrete", fie pentru a asigura liniștea și a preveni panica – ca în cazul dr. Kastner –, fie din considerente „umane", cum ar fi acela că „viața sub spectrul morții iminente prin gazare ar fi mai greu de suportat" – ca în cazul dr. Leo Baeck, fost Rabin-șef al Berlinului. În timpul procesului lui Eichmann, un martor a subliniat consecințele nefericite ale acestui tip de „umanism" – oameni care se ofereau voluntar pentru deportarea de la Theresienstadt la Auschwitz și îi denunțau pe cei care încercau să le spună adevărul ca „nefiind normali". Cunoaștem prea bine portretul liderilor evrei din timpul perioadei naziste; ei mergeau de la Chaim Rumkowski, cel mai vârstnic dintre evreii din Lódz, numit și Chaim I, care a emis bancnote purtându-i semnătura și mărci poștale cu portretul său, și care circula într-o trăsură hodorogită trasă de cai; trecând la Leo

Baeck, tipul de învățat manierat și bine educat, care credea că polițaiul evreu va fi „mai blând și mai de ajutor" și va face „dureroasa experiență mai ușoară" (când, în realitate, acești polițiști au fost bineînțeles mai brutali și mai incoruptibili, din moment ce pentru ei miza era atât de mare); pentru a ajunge în cele din urmă la cei câțiva care s-au sinucis – precum Adam Czerniakow, președinte al Consiliului Evreiesc din Varșovia, care însă nu era rabin, ci ateu, un inginer evreu vorbitor de limbă polonă, dar care trebuie că-și amintea proverbul rabinic: „Lasă-i să te omoare, dar nu trece de partea cealaltă."

Este de la sine înțeles faptul că acuzarea de la Ierusalim – atât de atentă să nu deranjeze administrația lui Adenauer – ar fi putut evita, cu justificări încă mai evidente, să aducă în discuție acest aspect al afacerii. (Aceste chestiuni fiind totuși discutate destul de pe larg și cu o franchețe uluitoare în manualele israeliene – după cum se deduce din articolul „Young Israelis and Jews Abroad – A Study of Selected History Textbooks" [„Tineri israelieni și evrei aflați peste hotare – Un studiu al unor manuale de istorie alese"] de Mark M. Krug, publicat în *Comparative Education Review* [*Revista de Educație Comparată*], octombrie 1963.) Acest capitol trebuie totuși menționat aici deoarece lămurește anumite lacune, altfel de neexplicat, din documentația unui caz de altfel supradocumentat. Judecătorii au menționat o astfel de situație: absența cărții lui H.G. Adler *Theresienstadt 1941–1945* (1955), pe care acuzarea, într-un moment de jenă, a recunoscut-o ca fiind „autentică, bazată pe surse incontestabile". Motivul omisiunii era clar. Cartea descrie în detaliu modul în care erau întocmite temutele „liste de transport" de către Consiliul evreiesc din Theresienstadt, după ce SS-ul dăduse câteva directive generale, precizând câți evrei ar trebui expediați, de ce vârstă, sex, profesie și din ce țară de origine. Dosarul acuzării ar fi fost mai vulnerabil dacă ar fi trebuit să admită faptul că indicarea indivizilor trimiși la pieire a

căzut, cu puține excepții, în sarcina administrației evreiești. Adjunctul procurorului general, dl Ya'akov Baror, care a intervenit din sală, a lăsat oarecum să se înțeleagă acest lucru atunci când a spus: „Încerc să scot la iveală acele lucruri care se referă într-o anumită măsură la acuzat, fără a afecta tabloul în ansamblul său." Tabloul general ar fi fost într-adevăr puternic afectat de includerea cărții lui Adler, din moment ce ar fi contrazis mărturia martorului-cheie de la Theresienstadt, care pretinsese că Eichmann făcuse personal alegerea indivizilor. Mai mult decât atât, descrierea acelei distincții clare între victime și călăi făcută de acuzare ar fi avut mult de suferit. Furnizarea de dovezi care nu susțin capul de acuzare este, în general, sarcina apărării; de ce dr. Servatius, care surprinsese câteva inconsecvențe minore ale mărturiei, nu a făcut apel la o documentație atât de ușor de obținut și atât de cunoscută este greu de spus. Ar fi putut să demonstreze faptul că Eichmann, de îndată ce fusese transformat în expert în „evacuare", și-a numit foștii asociați evrei în posturi legate de afacerea emigrării – dr. Paul Eppstein, care a răspuns de emigrare la Berlin, și rabinul Benjamin Murmelstein, care a ocupat același post la Viena – ca „vârstnici evrei" la Theresienstadt. Acest lucru ar fi demonstrat în mai mare măsură atmosfera în care lucra Eichmann decât au făcut-o toate discuțiile neplăcute și deseori denigratoare despre jurăminte, loialitate și virtuțile obedienței necondiționate.

Mărturia despre Theresienstadt a doamnei Charlotte Salzberger, din care am citat anterior, ne-a permis cel puțin să aruncăm o privire asupra acestui aspect neglijat din ceea ce acuzarea numea „tablou de ansamblu". Șefului completului de judecată nu i-a plăcut nici termenul de tablou. El i-a spus de mai multe ori procurorului general că „aici nu pictăm tablouri", că există „o acuzație, iar aceasta reprezintă cadrul de lucru al acestui proces", că instanța „își are propriul punct de vedere asupra procesului, în spiritul acuzației", și că „acuzarea trebuie să se adapteze liniei impuse de

instanță" – admirabile avertismente pentru procedurile penale, din care nici unul nu a fost luat în seamă. Acuzarea a făcut mai rău decât să nu le ia în considerare, ea a refuzat pur și simplu să-și ghideze martorii – sau, în cazul în care instanța devenea prea insistentă, punea câteva întrebări la întâmplare, foarte formale –, ceea ce-i făcea pe martori să se comporte de parcă ar fi fost oratori în cadrul unei întâlniri prezidate de procurorul general, care i-a fost prezentat publicului înainte de a le da cuvântul. Puteau vorbi cât doreau și rareori li se punea vreo întrebare la obiect.

Această atmosferă, nu de proces-spectacol, ci de demonstrație de masă, la care vorbitor după vorbitor își dau silința să câștige publicul, a devenit evidentă atunci când acuzarea a chemat un martor după altul pentru a face dovada răscoalei din ghetoul varșovian și a unor episoade similare din Vilna și Kovno – probleme care nu aveau nici o legătură cu crimele acuzatului. Mărturia acestor oameni și-ar fi adus contribuția la proces dacă ei ar fi vorbit despre activitățile desfășurate de consiliile evreiești, care au jucat un rol atât de dezastruos prin încercările lor eroice. Desigur, au existat referiri la acest fapt – martorii care au vorbit despre „oamenii SS-ului și despre ajutoarele lor" au arătat că printre aceștia din urmă se număra atât „poliția ghetoului care era, la rândul său, un instrument în mâinile criminalilor naziști", cât și *„Judenrat*-ul" –, dar oamenii erau bucuroși dacă nu li se cerea să vorbească despre acest aspect al afacerii, schimbând discuția spre rolul adevăraților trădători, puțini la număr, care erau „oameni fără nume, necunoscuți publicului evreiesc", cum erau „toți aceia care luptau din umbră contra naziștilor". (Publicul se schimbase din nou în timpul în care acești martori își depuseseră mărturia. Acum era format din *Kibbuznici*, membri ai așezărilor comunitare israeliene, cărora le aparținea vorbitorii.) Relatarea cea mai clară a fost cea a Ziviei Lubetkin Zuckerman, astăzi o femeie de circa patruzeci de ani, încă foarte frumoasă, complet lipsită de

sentimentalism sau autocompătimire; spusele ei erau bine organizate și mereu la obiect. Din punct de vedere legal, mărturiile acestor oameni erau inconsistente – dl Hausner nu a menționat pe nici unul dintre ei în ultima sa pledoarie –, cu excepția faptului că aduceau dovada unor contacte strânse între partizanii evrei și luptătorii polonezi sau ruși din rezistență. Pe lângă faptul de a contrazice alte mărturii („Toată populația era contra noastră"), ele ar fi putut fi utile apărării, din moment ce ofereau o justificare mai bună pentru măcelărirea în masă a civililor decât o făcea pretenția, de nenumărate ori repetată, a lui Eichmann, cum că „Weizmann a declarat război Germaniei în 1939". (Aceasta era o absurditate. Tot ceea ce a spus Chaim Weizmann, în perioada premergătoare ultimului Congres Sionist antebelic, a fost că războiul democrațiilor occidentale „este războiul nostru, lupta lor este lupta noastră". Tragedia, așa cum pe drept a arătat Hausner, a fost tocmai faptul că evreii nu erau recunoscuți de către naziști drept beligeranți, căci dacă ar fi fost, ar fi supraviețuit în lagărele destinate prizonierilor de război sau civililor.) Dacă dr. Servatius ar fi făcut această observație, acuzarea ar fi fost obligată să recunoască cât de ridicol de mici au fost aceste grupuri de rezistență, cât de incredibil de slabe și preponderent inofensive – și, mai ales, cât de puțin au reprezentat ele populația evreiască, care la un moment dat chiar a ridicat armele împotriva lor.

Or, dacă irelevanța legală a acestor mărturii îndelungate a rămas ridicol de clară, nici intenția politică a guvernului israelian de a le face cunoscute nu era greu de ghicit. Dl Hausner (sau dl Ben Gurion) probabil că dorea să demonstreze că rezistența, așa puțin numeroasă cum fusese, nu venise decât din partea sioniștilor, ca și cum dintre toți evreii doar sioniștii știau că, dacă nu-ți puteai salva viața, merita măcar să-ți salvezi onoarea, după cum subliniase dl Zuckerman, și că lucrul cel mai rău care i se putea întâmpla ființei umane în asemenea circumstanțe era să fie și să rămână

„inocentă", după cum s-a desprins din mărturia generală și tendențioasă a doamnei Zuckerman. Aceste intenții „politice" au dat însă greș deoarece martorii, fiind sinceri, au declarat instanței că toate organizațiile și partidele evreiești și-au avut rolul lor în rezistență, astfel încât adevărata distincție nu trebuia făcută între sioniști și nesioniști, ci între oamenii organizați și cei neorganizați și, încă mai mult, între cei tineri și cei de vârstă medie. Mai clar spus, cei care au rezistat au reprezentat o minoritate, și încă una foarte puțin numeroasă, dar în condițiile date „miracolul a fost", după cum a arătat unul dintre ei, „că această minoritate a existat".

Lăsând la o parte considerațiile juridice, apariția în boxa martorilor a foștilor luptători din rezistența evreiască a fost suficient de relevantă. Ea a risipit spectrul apăsător al cooperării generale, atmosfera sufocantă, otrăvitoare care învăluise Soluția Finală. Faptul bine cunoscut că uciderea efectivă, în lagărele de exterminare, s-a aflat în general în mâna comandourilor evreiești a fost destul de clar și răspicat stabilit de către martorii acuzării – cum munciseră membrii acestor comandouri în camerele de gazare și în crematorii, cum smulseseră dinții de aur și cum tăiaseră părul cadavrelor, cum săpaseră gropile comune și cum le resăpaseră mai târziu, pentru a înlătura urmele genocidului; cum tehnicienii evrei construiseră camerele de gazare din Theresienstadt, unde „autonomia" evreiască mersese până acolo încât însuși călăul era evreu. Dar acesta era doar un lucru oribil, nu era o problemă morală. Selectarea și clasificarea muncitorilor din lagăre era făcută de către SS, care avea o predilecție pentru elementele criminale; iar acest lucru nu putea conduce decât la selecția celor mai răi. (Faptul era valabil în special în Polonia, unde naziștii exterminaseră o mare parte a intelectualității evreiești și, în același timp, îi uciseseră și pe intelectualii polonezi și pe meseriași – spre deosebire de politica lor din Europa Occidentală, unde avuseseră tendința de a-i salva pe evreii de marcă în vederea schimbului acestora contra

civililor sau prizonierilor de război germani din lagăre; Bergen-Belsen, de pildă, a fost inițial un lagăr pentru „evrei destinați schimbului".) Problema morală era însă aceea a gradului de adevăr din descrierea făcută de Eichmann cooperării evreiești în condițiile Soluției Finale: „Formarea Consiliului Evreiesc (din Theresienstadt) și distribuirea sarcinilor a fost lăsată la discreția Consiliului, cu excepția numirii președintelui, oricare ar fi fost acesta, care depindea, desigur, de noi. Și totuși, această numire nu avea forma unei decizii dictatoriale. Funcționarii, cu care am fost în contact permanent, trebuiau tratați cu mănuși. Lor nu li se ordona, din simplul motiv că dacă oficialităților de frunte li s-ar fi spus ce să facă la stilul: trebuie să, sunteți obligați să, acest lucru nu ar fi ajutat la nimic. Dacă persoanei în cauză nu-i place ceea ce face, întreaga sa muncă va fi afectată [...] Am făcut tot posibilul să facem lucrurile cât de cât acceptabile." Cu siguranță că au făcut-o: problema este cum de a fost posibil să reușească.

Astfel, cea mai gravă omisiune din „tabloul de ansamblu" a fost aceea a unui martor care să certifice cooperarea dintre șefii naziști și autoritățile evreiești, și deci lipsa unei ocazii pentru a ridica problema: „De ce ați cooperat la distrugerea propriului vostru popor și, în final, la propria voastră distrugere?" Singurul martor care a fost în acea perioadă un membru de vază a *Judenrat*-ului a fost Pinchas Freudiger, fostul baron Philip von Freudiger din Budapesta. Pe parcursul mărturiei sale, au avut loc singurele incidente serioase în rândul publicului. Oamenii au strigat la martor, în idiș și în maghiară, iar judecătorul a trebuit să întrerupă ședința. Freudiger, un evreu ortodox de o considerabilă demnitate, s-a cutremurat: „Sunt oameni aici care afirmă că li s-a spus să fugă. Dar cincizeci la sută dintre oamenii care au fugit au fost capturați și uciși" – comparativ cu nouăzeci și nouă la sută dintre cei care nu au fugit. „Unde s-ar fi putut duce? Unde ar fi putut fugi?" – dar el însuși s-a refugiat în România,

pentru că era bogat și Wislinceny l-a ajutat. „Ce am fi putut face?" Singurul răspuns a venit din partea judecătorului care prezida ședința: „Nu cred că există răspuns la această întrebare" – o întrebare venită din public, nu pusă de către instanță.

Chestiunea cooperării a fost menționată de două ori de către judecători. Judecătorul Yitzak Raveh a obținut de la unul dintre martorii din rezistență recunoașterea faptului că „poliția din ghetou" reprezenta un „instrument în mâinile ucigașilor" și o admitere a „politicii de cooperare cu naziștii dusă de *Judenrat*". La rândul său, judecătorul Halevi a aflat din interogatoriul lui Eichmann că naziștii priveau această cooperare ca pe un punct de răscruce al politicii evreiești. Însă întrebarea „De ce nu v-ați răzvrătit?", pe care procurorul o punea cu regularitate fiecărui martor, cu excepția luptătorilor din rezistență – și care părea de la sine înțeleasă celor care nu cunoșteau nimic din preliminariile factuale ale procesului –, servea de fapt drept paravan pentru întrebarea care nu era pusă. Și astfel a ajuns să se întâmple ca toate răspunsurile la întrebarea fără răspuns pusă de dl Hausner martorilor săi să reprezinte mult mai puțin decât „adevărul, tot adevărul și numai adevărul". Adevărat era faptul că poporul evreu, în ansamblul său, nu fusese organizat. El nu posedase un teritoriu al lui, nici un guvern și o armată proprie; în ceasul cel mai greu, nu avusese un guvern în exil care să-l reprezinte în fața Aliaților (Agenția Evreiască pentru Palestina, prezidată de dr. Weizmann era, în cel mai bun caz, un substitut derizoriu), nu a avut arme ascunse, nici un tineret cu pregătire militară. Întregul adevăr însă era că existau atât organizații comunitare evreiești, cât și organizații de partid și de binefacere evreiești, atât la nivel local, cât și la nivel internațional. Oriunde trăiau evrei existau lideri evrei recunoscuți, iar aceștia, aproape fără excepție, au cooperat într-un fel sau altul, pentru un motiv sau altul, cu naziștii. Întregul adevăr era acela că, dacă poporul evreu ar fi fost

cu adevărat neorganizat și lipsit de lideri, ar fi fost haos și multă suferință, dar numărul total al victimelor nu ar fi ajuns să se ridice între patru milioane și jumătate și șase milioane de suflete. (După calculele lui Freudiger, circa jumătate dintre acești oameni s-ar fi putut salva dacă nu ar fi urmat indicațiile consiliilor evreiești. Este, desigur, o estimare grosieră, care se apropie totuși de cifrele credibile pe care le avem din Olanda și pe care i le datorez dr. L. de Jong, directorul Netherland State Institute for War Documentation. În Olanda, unde *Joodsche Raad* – ca de altfel toate autoritățile olandeze – a devenit rapid un „instrument al naziștilor", 103 000 de evrei au fost deportați în lagărele de exterminare, iar circa 5 000 la Theresienstadt în modul obișnuit, adică cu cooperarea consiliului evreiesc. Dintre aceștia, doar 519 evrei s-au mai întors din lagărele de concentrare. Spre deosebire de această cifră, 10 000 dintre cei între 20 000–25 000 de evrei care au scăpat de naziști – și implicit și de consiliul evreiesc – și au trecut în clandestinitate, au supraviețuit, ceea ce înseamnă din nou între 40 și 50%. Majoritatea evreilor trimiși la Theresienstadt s-au reîntors în Olanda.)

Am insistat asupra acestui aspect al istoriei, aspect pe care procesul de la Ierusalim nu a reușit să-l dezvăluie în adevărata sa amploare lumii întregi, deoarece ne dă imaginea cea mai evidentă a colapsului moral total cauzat de către naziști respectabilei societăți europene – și aceasta nu doar în Germania, ci în aproape toate țările, nu doar printre urmăritori, ci și printre victime. Spre deosebire de celelalte elemente ale mișcării naziste, Eichmann a fost întotdeauna mai mult decât inhibat de „înalta societate", iar politețea de care dădea dovadă în fața funcționarilor evrei de limbă germană a fost în mare măsură rezultatul faptului că realizase că avea de a face cu oameni care îi erau superiori din punct de vedere social. Nu a fost deloc, după cum l-a numit un martor, un *Landsknechtnatur*, un mercenar, care voia să evadeze în

regiuni în care nu existau cele Zece Porunci și în care un bărbat se poate simți în largul său. Lucrul în care Eichmann a crezut cu ardoare până la sfârșit a fost succesul, standardul de bază al „înaltei societăți" după cum credea el. Relevante, în acest sens, au fost ultimele sale cuvinte referitoare la Hitler – pe care el și tovarășul său Sassen se înțeleseseră să-l „elimine" din povestea lor. Hitler, a spus Eichman, „poate că a greșit în întregime, dar un lucru este cert: a fost capabil să-și croiască drumul de la un simplu caporal în armata germană la rangul de Führer al unui popor de aproape optzeci de milioane de suflete[...] Succesul său mi-a dovedit că ar fi trebuit să mă supun acestui om". Conștiința lui Eichmann s-a liniștit cu adevărat atunci când a văzut zelul și avântul cu care „înalta societate" a reacționat peste tot în același mod în care o făcuse și el. Nu a avut nevoie „să-și astupe urechile în fața glasului conștiinței", după cum s-a afirmat în instanță, și aceasta nu pentru că nu ar fi avut (conștiință, *n.t.*), ci pentru că lui conștiința îi vorbea cu un „glas respectabil", glasul societății respectabile din jurul său.

Unul dintre argumentele lui Eichmann a fost acela că nu au existat voci din afară care să-i trezească conștiința și a căzut în sarcina acuzării să demonstreze faptul că nu era așa, că au existat voci ce s-au făcut auzite și de care el ar fi putut asculta și că, oricum, și-a îndeplinit sarcinile cu un zel care depășea simpla chemare a datoriei. Acest lucru s-a dovedit adevărat, cu excepția faptului că, oricât ar părea de ciudat, zelul său criminal nu era întru totul străin de ambiguitatea vocilor acelora care, într-un moment sau altul, au încercat să-l tempereze. Este necesar să menționăm, în trecere, așa-numita „emigrație internă" din Germania – acei oameni care adeseori ocupaseră poziții, chiar importante, în cadrul celui de-al Treilea Reich și care, după sfârșitul războiului, și-au spus lor și lumii întregi că au fost întotdeauna „opuși în sinea lor" regimului. Întrebarea care se pune nu este dacă ei spun sau nu adevărul; problema este că nici unul dintre secretele

atmosferei pline de secrete a regimului lui Hitler nu a fost mai bine păstrat decât „opoziția interioară". Aceasta a fost, practic, o chestiune care se impunea de la sine în condițiile terorii naziste, după cum mi-a spus odată un „emigrant intern" destul de bine cunoscut și care desigur credea în propria sa sinceritate. Ei erau nevoiți să pară chiar mai naziști decât naziștii, pentru a-și păstra secretul. (Acest lucru ar putea eventual explica de ce puținele proteste cunoscute contra programului de exterminare nu au venit de la comandanții armatei, ci de la vechi membri de partid.) Cu alte cuvinte, singurul mod de a trăi în al Treilea Reich fără a acționa ca un nazist era de a nu te manifesta: „Retragerea din participarea semnificativă la viața publică" era într-adevăr singurul criteriu prin care cineva putea măsura vina individuală, după cum a remarcat recent Otto Kirchheimer în *Political Justice* (1961). Dacă termenul „emigrant intern" trebuia să aibă un sens, acesta nu putea fi decât acela de persoană care trăia „ca un proscris în mijlocul propriului său popor, printre masele care credeau orbește", după cum a arătat în fața tribunalului de la Nürnberg profesorul Herman Jahrreiss într-o „Declarație pentru toți avocații apărării". În lipsa oricărei organizări, opoziția era într-adevăr inutilă. Este adevărat că existau germani care trăiseră doisprezece ani în această „atmosferă rece", dar numărul lor era nesemnificativ, chiar și în rândurile membrilor rezistenței. În anii din urmă, sintagma „emigrație internă" (termenul însuși are clar un iz echivoc, putând însemna fie o emigrare către regiunile intime ale sufletului, fie un mod de a te comporta ca și cum ai fi un emigrant) a devenit un fel de glumă. Sinistrul dr. Otto Bradfisch, fost membru al uneia dintre acele *Einsatzgruppen*, care a coordonat uciderea a cel puțin 15 000 de oameni, a declarat unui tribunal german că „în intimitate sa" fusese întotdeauna împotriva a ceea ce făcea; poate că moartea celor 15 000 de oameni i-a fost necesară pentru a-i furniza un alibi în ochii „adevăraților naziști". (Același

argument a fost invocat, deși cu mult mai puțin succes, în fața unui tribunal polonez de către fostul *Gauleiter* Arthur Greiser de la Warthegau: el susținuse că numai „sufletul oficial" îndeplinise crimele pentru care acesta a fost spânzurat în 1946, „sufletul privat" fiind întotdeauna contra lor.)

S-ar putea ca Eichmann să nu fi întâlnit niciodată un „emigrant intern", dar el trebuie să fi fost foarte familiarizat cu o bună parte dintre acei angajați civili care astăzi declară că și-au păstrat slujbele doar pentru a „atenua" starea de fapt și pentru a-i împiedica pe „adevărații naziști" să le ia locul. Am menționat cunoscutul caz al lui Hans Globke, subsecretar de stat și, între 1953 și 1963, șef al Serviciului Personal al Cancelariei Vest-Germane. Fiind singurul angajat civil din această categorie care a fost menționat în timpul procesului, ar merita poate să aruncăm o privirea asupra activității sale de mediator. Dr. Globke fusese angajat în cadrul Ministerului de Interne prusac înaintea venirii la putere a lui Hitler și făcuse, în funcție, dovada unui interes prematur față de chestiunea evreiască. A formulat prima dintre directivele în care era cerută „dovada descendenței ariene" a persoanelor care cereau permisiunea de a-și schimba numele. Circulara din decembrie 1932 – emisă într-un moment în care venirea la putere a lui Hitler nu era încă un lucru cert, ci doar unul foarte probabil – a anticipat în mod straniu „decretele ultrasecrete", altfel spus, regula tipic totalitară a existenței acelor legi care nu sunt aduse la cunoștința publicului. Regimul lui Hitler a introdus mult mai târziu metoda, notificându-i pe cei care primeau ordinele că „aceste directive nu sunt destinate publicării". După cum am menționat deja, dr. Globke și-a păstrat interesul pentru chestiunea numelor și, cum este adevărat că acel Comentariu asupra Legilor de la Nürnberg din 1935 a fost evident mai dur decât interpretarea anterioară a *Rassenschande* (pângărirea rasei) dată de expertul în probleme evreiești al Ministerului de Interne, dr. Bernhard Lösener, un vechi membru

al Partidului, cineva l-ar putea acuza chiar pe Globke de a fi făcut lucrurile mai rele decât erau pe vremea „adevăraților naziști". Dar chiar dacă ar fi să-l creditățm cu bune intenții, este greu de imaginat ce ar fi putut face, în circumstanțele date, pentru ca lucrurile să fie mai bune decât au fost. Recent însă, un ziar german a oferit, după cercetări îndelungate, un răspuns la această întrebare încuietoare. Reporterii au găsit un document, semnat simplu dr. Globke, care decreta că pentru a obține certificatul de căsătorie, miresele cehoaice ale soldaților germani erau obligate să prezinte o fotografie a lor în costum de baie. Dr. Globke a explicat: „Cu această ordonanță confidențială un scandal vechi de trei ani a fost oarecum *atenuat*"; căci, până la intervenția sa, miresele cehoaice erau obligate să prezinte fotografii care le arătau goale-pușcă.

Dr. Globke a fost norocos, după cum a explicat el însuși la Nürnberg, prin aceea că a lucrat sub comanda unui alt „mediator", Staatssekretär (subsecretar de stat) Wilhelm Stuckart, pe care l-am întâlnit printre membrii interesați de Conferința de la Wannsee. Activitățile „atenuante" ale lui Stuckart se refereau la cei pe jumătate evrei, a căror sterilizare a propus-o. (Tribunalul de la Nürnberg, aflându-se în posesia proceselor-verbale ale Conferinței de la Wannsee, s-ar putea să nu fi crezut că el nu a știut nimic despre programul de exterminare, dar l-a condamnat la pedeapsă cu suspendare pe motiv de boală. O instanță de denazificare germană l-a amendat cu cinci sute de mărci și l-a declarat „membru nominal al Partidului" – un *Mitläufer* –, deși trebuie să fi avut cunoștință măcar de faptul că Stuckart aparținea „vechii gărzi" a Partidului și că intrase în SS de timpuriu, ca membru onorific.) Este clar că povestea „mediatorilor" din birourile hitleriste aparține aproape integral fabulației postbelice și că îi putem exclude pe aceștia din rândul vocilor care ar fi putut ajunge la conștiința lui Eichmann.

Problema acestor voci a devenit serioasă la Ierusalim, odată cu apariția în instanță a lui Heinrich Grüber, un protopop protestant care era, la proces, singurul martor german (și, întâmplător, cu excepția judecătorului Michael Musmanno din Statele Unite, singurul ne-evreu al acuzării). (Martorii germani ai apărării au fost excluși de la bun început, din moment ce, în Israel, ei s-ar fi expus arestării și acuzării în spiritul aceleiași legi sub incidența căreia era judecat și Eichmann.) Pastorul Grüber aparținuse micului grup, irelevant din punct de vedere politic, al persoanelor care i se opuneau lui Hitler din principiu, nu din considerente naționaliste, și a cărui poziție în chestiunea evreiască era lipsită de echivoc. Pastorul promitea să fie un martor excelent din moment ce Eichmann negociase cu el de câteva ori, iar simpla sa apariție în sala tribunalului crease o anumită senzație. Din nefericire, mărturia lui a fost vagă; după atâția ani, nu și-a amintit când vorbise cu Eichmann sau, mai grav încă, pe ce temă. Tot ceea ce-și amintea cu claritate era că fusese rugat odată să trimită pâine nedospită în Ungaria cu ocazia Paștelui evreiesc și că el călătorise în Elveția în timpul războiului pentru a le spune prietenilor săi evrei cât de periculoasă era situația și că era necesară sporirea posibilităților de emigrare. (Negocierile trebuie să fi avut loc înaintea punerii în aplicare a Soluției Finale, care coincidea cu decretul lui Himmler ce interzicea orice emigrare; cel mai probabil este că au avut loc înaintea invaziei din Rusia.) În cele din urmă, și-a obținut pâinea nedospită și a ajuns teafăr atât în Elveția, cât și înapoi. Problemele sale au apărut mai târziu, când au început deportările. Pastorul Grüber și grupul său de clerici protestanți au intervenit mai întâi doar „în favoarea celor care fuseseră răniți în timpul Primului Război Mondial și a acelora care primiseră decorații militare importante, în favoarea bătrânilor și a văduvelor celor uciși în timpul Primului Război Mondial". Aceste categorii corespundeau celor care fuseseră inițial excluse și de către naziști de la deportare. Acum, lui Grüber i se spunea că ceea ce

făcea „era contra politicii guvernamentale", dar nu i s-a întâmplat nimic grav. Curând după aceasta, pastorul Grüber a făcut însă ceva cu adevărat extraordinar; a încercat să ajungă în lagărul de concentrare de la Gurs, în sudul Franței, unde regimul de la Vichy internase, laolaltă cu evreii germani refugiați, circa 7 500 de evrei de la Baden și Saarpfalz, pe care Eichmann îi trecuse ilegal granița germano-franceză în toamna lui 1940 și care, conform spuselor lui Grüber, erau într-o situație mai proastă decât evreii deportați în Polonia. Ca urmare a acestei încercări, el a fost arestat și trimis într-un lagăr de concentrare – întâi la Sachsenhausen și apoi la Dachau. (O soartă similară a avut-o preotul catolic Bernard Lichtenberg, de la catedrala Sf. Hedwiga, din Berlin; acesta nu numai că a îndrăznit să se roage în mod public pentru toți evreii, botezați sau nu – ceea ce era mult mai periculos decât să intervină în favoarea unor „cazuri speciale" –, ci a cerut și permisiunea de a li se alătura evreilor în călătoria lor înspre Est. A murit pe drumul către lagărul de concentrare.)

Pe lângă faptul că a mărturisit existența unei „alte Germanii", pastorul Grüber nu a contribuit efectiv la semnificația legală sau istorică a procesului. A fost generos în emiterea de aprecieri plauzibile la adresa lui Eichmann: a fost ca un „sloi de gheață", ca „marmura", un *Landsknechtsnatur*, un „biciclist" (un cuvânt german curent ce desemnează o persoană care este plină de respect pentru superiorii săi și își lovește subalternii) – nici una dintre aceste ipostaze nereprezentându-l ca pe un psiholog demn de luat în seamă. În plus, atribuirea apelativului „biciclist" era contrazisă de dovezi care îl arătau pe Eichmann mai curând decent față de subalternii săi. În orice caz, acestea nu erau decât interpretări și concluzii care ar fi fost eliminate din orice dosar juridic – deși la Ierusalim ele nu au ajuns în instanță. În absența acestor precizări, mărturia pastorului Grüber ar fi susținut dosarul apărării, căci Eichmann nu i-a dat niciodată lui Grüber un răspuns direct, ci i-a spus mereu să revină pentru a cere noi instrucțiuni. Mai mult decât atât,

dr. Servatius a luat în cele din urmă inițiativa și i-a pus martorului o întrebare foarte pertinentă: „Ați încercat să-l influențați? Dumneavoastră, ca preot, ați încercat să faceți apel la sentimentele sale, să-i țineți o predică și să-i spuneți că ceea ce făcea contravenea moralei?" Desigur, foarte curajosul pastor nu făcuse nimic de genul acesta, iar răspunsurile sale deveneau tot mai jenante. A spus că „faptele sunt mai eficiente decât vorbele" și că „vorbele ar fi fost inutile"; a vorbit făcând uz de clișee ce nu aveau nici o legătură cu situația reală, în care „simplele cuvinte" ar fi fost fapte și ar fi fost poate de datoria unui cleric să pună la încercare „inutilitatea cuvintelor".

Cele spuse de Eichmann în timpul ultimei sale declarații, referitor la acest episod, au fost și mai pertinente decât întrebarea pusă de dr. Servatius: „Nimeni", a repetat Eichmann, „nu a venit la mine să îmi reproșeze ceva privitor la exercitarea îndatoririlor mele. Nici măcar pastorul Grüber nu poate pretinde să fi făcut așa ceva." După care a adăugat: „A venit la mine căutând ușurarea suferințelor, dar nu a obiectat față de îndeplinirea sarcinilor mele ca atare." Din mărturia pastorului Grüber a reieșit că el nu a urmărit atât „ușurarea suferințelor", cât scutirea de suferințe, în conformitate cu categoriile anterior recunoscute de către naziști, categorii ce fuseseră acceptate de la bun început și fără împotrivire de către evreimea germană. Iar acceptarea categoriilor privilegiate – evrei germani *versus* evrei polonezi, evrei veterani de război și decorați *versus* simpli evrei, familii cu strămoși născuți în Germania *versus* cetățeni proaspăt naturalizați etc. – a reprezentat începutul colapsului moral al respectabilei societăți evreiești. (Având în vedere faptul că astăzi asemenea chestiuni sunt deseori tratate, ca și cum ar exista o lege a naturii umane obligându-i pe toți să își piardă demnitatea în fața dezastrului, vrem să reamintim atitudinea evreilor francezi care, atunci când guvernul lor le-a oferit aceleași privilegii, au replicat: „Declarăm în mod solemn că renunțăm la beneficiile excepționale pe care le-am putea

obține de pe urma statutului nostru de veterani" [*American Jewish Yearbook*, 1945].) Este inutil să mai adăugăm că naziștii nu au luat niciodată în serios aceste distincții. Pentru ei, un evreu era un evreu. Categoriile exceptate au jucat însă până la capăt un anumit rol, din moment ce au ajutat la aplanarea unei anumite situații delicate ce se crease în rândurile populației germane: doar evreii polonezi au fost deportați, doar cei care s-au sustras serviciului militar, și așa mai departe. Pentru cei care nu voiau să închidă ochii, trebuie să fi fost clar de la bun început că „permiterea anumitor excepții era o practică curentă în vederea menținerii cu mai mare ușurință a regulii generale" (folosind cuvintele lui Louis de Jong, dintr-un articol explicativ în *Jews Non-Jews in Nazi-Occupied Holland / Evrei și ne-evrei în Olanda ocupată de naziști*).

Ceea ce era extrem de dezastruos din punct de vedere moral în acceptarea acestor categorii privilegiate era faptul că toți cei care cereau să se facă o excepție în cazul lor recunoșteau implicit regula, dar – aparent – acest aspect nu a fost niciodată intuit de către acei „oameni respectabili", evrei și ne-evrei, care se preocupau de propria persoană mai mult decât de toate acele „cazuri speciale" pentru care putea fi cerut tratamentul preferențial. Proporția în care victimele din rândul populației evreiești au acceptat standardele Soluției Finale nu reiese poate de nicăieri mai evident decât din așa-numitul Raport Kastner (disponibil în limba germană, *Der Kastner – Bericht über Eichmanns Menschenhandel in Ungarn, Kastner / Raport privitor la comerțul cu oameni făcut de Eichmann în Ungaria*, 1961). Chiar și după sfârșitul războiului, Kastner a fost mândru de succesul său de a fi salvat „evrei de marcă" – o categorie introdusă oficial de către naziști în 1942 –, deoarece pentru el era de la sine înțeles că un evreu celebru avea mai mult dreptul de a rămâne în viață decât un evreu obișnuit. A-și asuma asemenea „responsabilități" – a-i ajuta pe naziști în efortul lor de a deosebi oamenii „faimoși" de masa anonimă, căci la aceasta se reducea

totul – „cerea mai mult curaj decât să înfrunți moartea". Dar dacă evreii și ne-evreii care pledau în favoarea „cazurilor speciale" nu erau conștienți de complicitatea lor involuntară, această recunoaștere implicită a regulii – care însemna moartea pentru toate cazurile nespeciale – trebuie să le fi fost evidentă celor care se angajaseră în această îndeletnicire criminală. Ei trebuie să fi simțit, cel puțin, că prin faptul că li se cerea să facă excepții pe care, de altfel, le și făceau uneori, câștigându-și astfel recunoștința, și-au convins oponenții de legalitatea a ceea ce făceau.

Mai mult decât atât, pastorul Grüber și tribunalul de la Ierusalim greșeau presupunând că cererile pentru exceptare proveneau numai de la oponenții regimului. De fapt, după cum a explicat Heydrich în timpul Conferinței de la Wannsee, instituirea Theresienstadt-ului ca ghetou pentru categoriile privilegiate a fost impusă de numărul mare de asemenea intervenții venite din toate părțile. Theresienstadt a devenit mai târziu un punct de atracție pentru vizitatorii de peste hotare și a servit la decepționarea lumii din exterior; nu aceasta era însă rațiunea sa inițială de a fi. Oribilul proces de reducere numerică ce avea loc cu regularitate în acest „paradis" – „deosebindu-se de celelalte lagăre precum ziua de noapte", după cum pe drept remarca Eichmann – a fost necesar întrucât nu era niciodată suficient loc pentru a-i cuprinde pe toți cei privilegiați. În plus, știm dintr-o directivă emisă de Ernst Kaltenbrunner, șef al R.S.H.A., că „o grijă deosebită era acordată faptului de a nu se trece la deportarea evreilor cu legături și cunoștințe importante în lumea din afară". Cu alte cuvinte, evreii mai puțin „de vază" erau sacrificați în mod regulat în favoarea celor a căror dispariție în Est ar fi dat naștere unor întrebări neplăcute. „Cunoștințele din lumea largă" nu erau neapărat acelea care trăiau în afara granițelor Germaniei. După spusele lui Himmler, existau „optzeci de milioane de buni germani, dintre care fiecare își are evreul său respectabil. Este clar, ceilalți sunt niște porci, dar evreul acesta este de prim rang" (Hilberg). Se

spune că Hitler însuși cunoștea trei sute patruzeci de „evrei de prim rang", cărora fie că le-a acordat statutul de germani, fie le-a asigurat privilegiul de a fi considerați pe jumătate evrei. Mii de persoane pe jumătate evrei au fost scutite de toate restricțiile, ceea ce ar putea explica rolul lui Heydrich în cadrul SS-ului și al feldmareșalului german Erhard Milch în cadrul Forțelor Aeriene ale lui Göring, căci era bine cunoscut faptul că Heydrich și Milch erau pe jumătate evrei. (Dintre cei mai mari criminali de război, doar doi s-au căit în fața morții: Heydrich, în timpul celor nouă zile care i-au trebuit pentru a muri de pe urma rănilor provocate de patrioții cehi, și Hans Frank, în celula condamnaților la moarte de la Nürnberg. Este vorba despre un fapt nu tocmai comod, căci era greu să nu se creadă că ceea ce Heydrich regreta în clipele din urmă nu era crima, ci faptul că și-a trădat propriul popor.) Dacă intervențiile în favoarea evreilor „de vază" veneau din partea unor oameni „de vază", ele erau – de cele mai multe ori – încununate de succes. Așa se face că Sven Hedin, unul dintre cei mai înfocați admiratori ai lui Hitler, a intervenit în favoarea unui geograf bine cunoscut, un anume profesor Philippsohn din Bonn, care „trăia în condiții nedemne la Theresienstadt". Într-o scrisoare adresată lui Hitler, Hedin amenința că „atitudinea sa în privința Germaniei depinde de soarta lui Philippsohn", fapt în urma căruia (conform cărții despre Theresienstadt a lui H.G. Adler) dlui Philippsohn i s-au oferit de îndată condiții de trai mai bune.

În Germania de astăzi, această noțiune de evrei „de vază" nu a fost încă uitată. În timp ce veteranii și alte grupuri privilegiate nu mai sunt menționați, soarta evreilor „faimoși" este încă deplânsă în detrimentul tuturor celorlalți. Nu puțini sunt aceia, în special din rândurile elitei culturale, care mai regretă încă în mod public faptul că Germania l-a alungat pe Einstein, fără să realizeze că era o crimă mult mai mare să-l ucizi pe micul Hans Cohen, cel de alături, chiar dacă el nu era un geniu.

VIII. Îndatoririle unui cetățean care respectă legile

Numeroase erau deci motivele menite a-l face pe Eichmann să se simtă ca Pilat din Pont, iar pe măsură ce au trecut anii, el nu a mai avut de ce să simtă ceva. Astfel stăteau lucrurile, aceasta era noua lege a pământului, bazată pe ordinul Führerului. Tot ceea ce făcuse, făcuse – după cum se vede – ca cetățean care respecta legile. Și-a făcut *datoria*, după cum a spus în mod repetat poliției și instanței. Nu numai că a ascultat *ordinele*; a ascultat *legea*. Eichmann nutrea convingerea confuză că aceasta ar putea fi o distincție importantă, dar nici apărarea și nici judecătorii nu i-au luat-o în considerare. Prea fuseseră vehiculați termeni ca „ordine venite de sus" *versus* „fapte de stat". Termenii aceștia guvernaseră, în cadrul proceselor de la Nürnberg, întreaga discuție asupra chestiunilor menționate, pentru simplul motiv că dădeau iluzia că toate aceste fapte lipsite de precedent ar putea fi judecate în conformitate cu precedentele și cu standardele create de ele. Eichmann, cu inteligența sa relativ modestă, era desigur ultimul din sala tribunalului la care cineva s-ar fi așteptat să conteste aceste noțiuni și să propună unele care-i aparțineau. Din moment ce, pe lângă îndeplinirea a ceea ce el concepea a fi îndatoririle sale de cetățean care respectă legile, acționase în virtutea unor ordine – întotdeauna atât de grijuliu în a se ști „acoperit" –, el a devenit întru totul confuz și a încheiat prin a sublinia în mod alternativ virtuțile și viciile ascultării oarbe, sau „ascultarea cadavrelor", *Kadavergehorsam*, după cum o numea el însuși.

Prima indicație a lui Eichmann asupra ideii confuze că în această afacere ar fi vorba de mai mult decât problema soldatului îndeplinind ordine de natură și cu intenție evident criminală a apărut în timpul anchetării sale de către poliție, când a declarat subit și cu multă emfază că își trăise întreaga viață conform preceptelor kantiene și în special în spiritul definiției date de Kant datoriei. Acest lucru era șocant la prima vedere și totodată neinteligibil, din moment ce filozofia morală a lui Kant este strâns legată de facultatea omului de a raționa, ceea ce exclude ascultarea oarbă. Ofițerul anchetator nu a insistat asupra acestui aspect, dar judecătorul Raveh, fie din curiozitate, fie din indignare în fața îndrăznelii lui Eichmann de a invoca numele lui Kant în asociere cu crimele comise, s-a decis să-l interogheze personal pe acuzat. Spre surprinderea tuturor, Eichmann a venit cu o definiție relativ corectă a imperativului categoric: „Cu remarca mea despre Kant am vrut să spun că principiul voinței mele trebuie să fie întotdeauna astfel încât să poată deveni principiul legilor generale" (ceea ce nu este cazul furtului sau al crimei, de exemplu, deoarece, în mod rațional, hoțul sau criminalul nu pot dori să trăiască într-un sistem de legi care le-ar da altora dreptul de-ai jefui sau de a-i ucide). La întrebări ulterioare, el a adăugat că a citit *Critica rațiunii practice* a lui Kant. A continuat prin a explica faptul că, din momentul în care a fost însărcinat cu îndeplinirea Soluției Finale, el încetase de a mai trăi conform principiilor kantiene, că era conștient de aceasta și că se consolase cu gândul de a nu mai fi „stăpân al propriilor sale fapte", că era incapabil de a „schimba ceva". Ceea ce a omis el să arate instanței era faptul că, în această „perioadă de crime legalizate de stat", după cum o numea acum, nu numai că respinsese formula kantiană ca nemaifiind aplicabilă, ci o deformase făcând-o să sune astfel: „Acționează ca și cum principiul acțiunilor tale ar fi același cu al legislatorului sau cu al legii locului" – sau, în formularea dată de Hans Frank „imperativelor

categorice ale celui de-al Treilea Recih", și pe care e posibil ca Eichmann să o fi cunoscut: „Acționează astfel încât Führerul, dacă ți-ar cunoaște acțiunea, să o aprobe" (*Die Technik des Staates*, 1942, pp.15–16). Este cert că niciodată Kant nu a intenționat să afirme ceva de genul acesta; dimpotrivă, pentru el fiecare om era un legislator din momentul în care începea să acționeze: folosindu-și „rațiunea practică", omul găsea principiile care puteau și trebuiau să fie principiile legii. Este adevărat însă că acesta se referea la „versiunea kantiană pentru uzul domestic al omului mărunt". În contextul utilizării sale domestice, tot ceea ce mai rămâne din spiritul kantian este cerința ca un om să facă mai mult decât să asculte de lege, ca el să meargă dincolo de simpla chemare a obedienței și să-și identifice propria voință cu principiul ce se află în spatele legii – sursa din care izvorăște legea. În filozofia kantiană, această sursă era rațiunea practică; în utilizarea domestică dată de Eichmann, era voința Führerului. O bună parte din oribila și minuțioasa grijă în executarea Soluției Finale – o grijă care îl frapează de obicei pe observator ca fiind tipic germană, sau ca o caracteristică a birocratului perfect – poate fi urmărită în opinia stranie și – într-adevăr – foarte răspândită în Germania, conform căreia a fi supus legilor nu înseamnă doar a asculta de legi, ci și a acționa ca și cum ai fi tu însuți legislatorul legilor de care asculți. De aici convingerea că singurul lucru care putea fi făcut era de a merge până dincolo de chemarea datoriei.

Oricare ar fi fost rolul lui Kant în formarea mentalității „omului mărunt" din Germania, nu există dubii că, în această ordine de idei, Eichmann a urmat într-adevăr preceptele lui Kant: legea era lege, nu puteau exista excepții. La Ierusalim a recunoscut doar două asemenea excepții în perioada în care optzeci de milioane de germani și-au avut fiecare „evreul său respectabil": el îi ajutase pe o verișoară pe jumătate evreică și pe un cuplu de evrei din Viena pentru care intervenise unchiul său. Această inconsecvență l-a făcut să nu se simtă

tocmai împăcat, iar atunci când a fost întrebat despre acest lucru, în timpul interogatoriului, a început să se disculpe în public: superiorilor săi le „mărturisise păcatele" comise. Această atitudine ostilă compromisului în îndeplinirea îndatoririlor sale criminale l-a condamnat în ochii judecătorilor mai mult decât orice altceva, lucru de altfel de înțeles. În ochii lui Eichmann însă, tocmai această atitudine îl justifica, tot așa cum făcuse cândva să amuțească glasul stropului de conștiință pe care se putea s-o mai fi avut. Fără excepții – aceasta era dovada faptului că el acționase întotdeauna împotriva „pornirilor sale", fie că era vorba de porniri sentimentale, fie de porniri dictate de interes, că își făcuse întotdeauna „datoria".

Faptul că și-a făcut „datoria" l-a adus pe Eichmann în cele din urmă în conflict direct cu ordinele superiorilor. În ultimul an al războiului, la peste doi ani de la Conferința de la Wannsee, el a avut o ultimă criză de conștiință. Pe măsură ce se apropia înfrângerea, s-a confruntat cu oameni din grupul său care se zbăteau tot mai mult și mai mult pentru excepții și, în ultimă instanță, pentru oprirea Soluției Finale. În acel moment, prudența sa a cedat și a început, o dată în plus, să ia inițiative personale, cum ar fi organizarea acelor marșuri ale evreilor din Budapesta către granița austriacă, după bombardarea de către Aliați a sistemului de transport. Era în toamna anului 1944, iar Eichmann știa că Himmler ordonase dezafectarea facilităților de exterminare de la Auschwitz și că jocul se sfârșise. La vremea aceea, Eichmann a avut una dintre puținele sale întrevederi cu Himmler, în cursul căreia acesta din urmă a țipat efectiv la el, „Dacă până acum ai fost ocupat cu lichidarea evreilor, de acum înainte, pentru că ți-o ordon eu, vei avea grijă de evrei, poartă-te ca și cum ai fi sora lor de caritate. Îți reamintesc că eu, și nu Gruppenführerul Müller sau tu, am fost acela care a pus bazele R.S.H.A. în 1933; eu sunt cel care dă ordine aici!" Unicul martor pentru a confirma aceste cuvinte era dubiosul

domn Kurt Becher. Eichmann a negat că Himmler ar fi țipat la el, dar nu a negat faptul că o asemenea întâlnire avusese loc. Himmler nu ar fi putut folosi exact aceste cuvinte; știa de bună seamă că R.S.H.A. fusese fondată în 1939 și nu în 1933, și nu doar de către el, ci de către Heydrich, cu sprijinul său. Cu toate acestea, ceva de acest gen trebuie să fi avut loc; Himmler dădea în acel moment, în dreapta și în stânga, ordinul ca evreii să fie bine tratați – erau cea mai „sigură investiție" a lui – și trebuie să fi fost o experiență devastatoare pentru Eichmann.

Ultima criză de conștiință a lui Eichmann a început odată cu misiunea sa în Ungaria, din martie 1944, când Armata Roșie se îndrepta, traversând Carpații, către granița ungară. În 1941, Ungaria intrase în război de partea lui Hitler, cu unicul scop de a obține câteva noi teritorii de la vecinii săi, Slovacia, România și Iugoslavia. Chiar din perioada premergătoare, guvernul maghiar fusese în mod declarat antisemit, iar acum începuse deportarea tuturor evreilor apatrizi din teritoriile nou anexate. (În aproape toate țările, acțiunile antievreiești au început cu persoanele lipsite de cetățenie.) Acest fapt nu se prea încadra în Soluția Finală și, de fapt, nici măcar nu corespundea planurilor elaborate la acea vreme vizând „măturarea Europei de la vest la est", în virtutea cărora Ungaria reprezenta o prioritate încă redusă în ordinea desfășurării operațiunilor. Evreii apatrizi fuseseră expediați de către poliția maghiară în zona cea mai apropiată a Rusiei, iar autoritățile germane locale de ocupație protestaseră la sosirea acestora. Ungurii luaseră înapoi câteva mii de bărbați zdraveni și permiseseră ca alții să fie împușcați de trupele maghiare sub supervizarea unităților de poliție germane. Amiralul Horthy, conducătorul fascist al statului, nu dorise să meargă mai departe. Cu toate acestea – probabil datorită influenței restrictive a lui Mussolini și a fascismului italian –, Ungaria a devenit în anii următori, spre deosebire de Italia, un paradis pentru evrei, paradis în care chiar și refugiații

din Polonia și Slovacia își puteau găsi uneori adăpostul. Anexarea de teritorii și afluxul de refugiați care tot veneau a sporit numărul evreilor din Ungaria de la circa 500 000 înainte de război la aproximativ 800 000 în 1944, când a intrat Eichmann în joc.

După cum bine știm astăzi, securitatea acestor 300 000 de evrei nou-veniți în Ungaria se datora mai curând reținerilor Germaniei de a începe o operațiune separată pentru un număr limitat, decât dorinței maghiarilor de a le oferi azil acestor evrei. În 1942, sub presiunea Ministerului german de Externe (care nu a dat niciodată greș în a-i face pe aliații Germaniei să înțeleagă că piatra de încercare a devotamentului lor era ajutorul pe care îl dădeau nu în privința câștigării războiului, ci în „rezolvarea problemei evreiești"), Ungaria se oferise să-i predea pe toți refugiații evrei. Ministerul de Externe era gata să accepte acest lucru ca pe un pas în direcția cea bună, dar Eichmann obiectase: se gândea că, din motive tehnice, ar fi „mai profitabil să amâne această operațiune până ce Ungaria va fi gata să-i includă și pe evreii maghiari". Ar fi fost costisitor „să se pună în mișcare întreaga mașinărie de evacuare" pentru o singură categorie, altfel spus „fără a face progrese în soluționarea problemei evreiești în Ungaria". Acum, în martie 1944, Ungaria era „gata", deoarece pe 19 martie două divizii ale armatei germane ocupaseră țara. Cu ei venise și noul Standartenführer SS, ambasadorul Reichului, dr. Edmund Veesenmayer, agentul lui Himmler din cadrul Ministerului de Externe, și Obergruppenführerul SS Otto Winkelmann, un membru al Höherer SS-und Polizeiführer, aflat sub comanda directă a lui Himmler. A treia oficialitate SS sosită în țară era Eichmann, expertul în probleme de evacuare și deportare a evreilor, care se afla sub comanda lui Müller și Kaltenbrunner de la R.S.H.A. Hitler însuși nu lăsase să planeze nici o umbră de îndoială asupra a ceea ce însemna sosirea celor trei domni. Într-un faimos interviu precedând ocuparea țării, el îi spusese lui Horthy

că „Ungaria nu introdusese încă etapele necesare clarificării problemei evreiești“ și îl făcuse responsabil pentru a „nu fi permis masacrarea evreilor“ (Hilberg).

Atribuțiile lui Eichmann erau clare. Toate sarcinile îi fuseseră transferate la Budapesta (în termenii carierei sale, aceasta însemna o „retrogradare“), pentru a-i da posibilitatea de a veghea ca toți „pașii necesari“ să fie făcuți. El nu avea nici un presentiment a ceea ce avea să se întâmple: temerile sale cele mai negre aveau în vedere posibila rezistență din partea ungurilor, cu care nu ar fi fost capabil să se descurce, întrucât ducea lipsă de oameni și nu cunoștea condițiile locale. Temerile sale s-au dovedit însă nefondate. *Jandarmeria* maghiară era mai mult decât dornică să facă tot ceea ce era necesar, iar noul secretar de stat însărcinat cu afacerile politice (evreiești) din cadrul Ministerului maghiar de Interne, László Endre, era un om „foarte versat în problema evreiască“, devenind de altfel un prieten intim cu care Eichmann își putea petrece o bună parte a timpului său liber. Totul mergea „ca pe roate“, după cum repeta el de fiecare dată când reamintea despre acest episod. Nu exista nici o dificultate, doar dacă cineva ar numi dificultăți câteva diferențe minore între ordinele sale și dorințele noilor săi prieteni; de exemplu, probabil datorită apropierii Armatei Roșii dinspre est, ordinele sale stipulau ca țara să fie „măturată de la est la vest“, ceea ce însemna că evreii din Budapesta nu vor fi evacuați în primele săptămâni sau luni – motiv de mare suferință în rândurile maghiarilor, care doreau ca primul oraș al țării să fie și cel dintâi care să devină *judenrein*. („Visul“ lui Eichmann reprezenta un incredibil coșmar pentru evrei: nicăieri altundeva nu fuseseră deportați și exterminați atâția oameni într-un interval de timp atât de scurt. În mai puțin de două luni, 147 de trenuri, transportând 434 351 de prizonieri în vagoane de marfă sigilate, câte o sută de persoane într-un vagon, părăsiseră țara, iar camerele de gazare

de la Auschwitz făceau cu greu față acestei afluențe de oameni.)

Dificultățile s-au ivit însă din altă parte. Nu un om, ci trei aveau ordine care le precizau că trebuie să ajute la „soluționarea problemei evreiești"; fiecare dintre aceștia aparținea unui alt grup și unei rețele diferite de comandă. Din punct de vedere tehnic, Winklemann era superiorul lui Eichmann, dar membrii Höherer SS-und Polizeiführer nu se aflau sub comanda R.S.H.A., de care aparținea Eichmann. Cât despre Veesenmayer, de la Externe, el nu depindea de nici unul dintre cei doi. Oricum, Eichmann refuzase să primească ordine de la cei doi și nu le agrea nici măcar prezența. Necazul cel mai mare a venit însă de la o a patra persoană, pe care Himmler o însărcinase cu o „misiune specială" în singura țară din Europa care nu numai că adăpostea în continuare un număr considerabil de evrei, dar era vorba mai ales de faptul că acești evrei dețineau încă importante poziții economice. (Din totalul celor o sută zece mii de magazine comerciale din Ungaria, patruzeci de mii figurau a fi în mâinile evreilor.) Acest om era Obersturmbannführerul, mai târziu Standartenführer, Kurt Becher.

Becher, un vechi dușman al lui Eichmann, care astăzi este un prosper negustor la Bremen, a fost chemat, în mod destul de ciudat, drept martor al apărării. Din motive evidente, acesta nu a putut veni la Ierusalim și a fost interogat în locuința din orașul său natal. Mărturia sa a trebuit însă să fie respinsă, din moment ce lui îi fuseseră indicate, cu multă vreme înainte, întrebările la care mai târziu i s-a cerut să răspundă sub jurământ. A fost un mare păcat că Eichmann și Becher nu au putut fi confruntați unul cu altul, și aceasta nu doar din motive juridice. O asemenea confruntare ar fi scos la iveală un alt aspect al „tabloului general", care, chiar și din punct de vedere juridic, ar fi fost extrem de relevant. Conform propriei relatări, motivul pentru care Becher a intrat în rândurile SS-ului a fost acela că din „1932 și până

în ziua de astăzi el a practicat în mod activ călăria". Cu treizeci de ani în urmă, acesta era un sport rezervat în Europa numai claselor privilegiate. În 1934, instructorul său îl convinsese să intre în regimentul de cavalerie al SS-ului, care la acel moment era singura soluție pentru un bărbat care dorea să se alăture „mișcării" și în același timp să își mențină poziția socială respectabilă. (Nici un alt posibil motiv pentru care Becher a accentuat practicarea călăriei nu a fost vreodată pus la discuție: Tribunalul de la Nürnberg l-a scos pe acest *Reiter*-SS de pe listele cu membrii organizațiilor criminale.) În timpul războiului, Becher s-a găsit în exercițiul funcțiunii pe front, nu ca membru al armatei, ci al forțelor armate ale SS, în cadrul cărora îndeplinea funcția de ofițer de legătură între comandanții armatei. Curând a părăsit frontul, pentru a deveni principalul achizitor de cai pentru departamentul de personal al SS-ului, o slujbă care i-a adus practic toate decorațiile care existau la acea vreme.

Becher a pretins că fusese trimis în Ungaria numai cu scopul de a cumpăra douăzeci de mii de cai pentru SS; acest fapt este puțin probabil, întrucât imediat după sosirea sa au început o serie de negocieri fructuoase cu șefii marilor întreprinderi evreiești. Relațiile lui Becher cu Himmler erau excelente, îl putea vedea ori de câte ori dorea. „Misiunea sa specială" era suficient de clară. Trebuia să obțină controlul asupra principalelor afaceri evreiești, scurtcircuitând guvernul maghiar și dându-le în schimb proprietarilor ieșire liberă din țară și o sumă considerabilă în devize. Cea mai importantă tranzacție a lui Becher a fost cea cu combinatul de oțel Manfred Weiss, o întreprindere mamut cu treizeci de mii de muncitori, care producea orice, de la avioane, camioane și biciclete până la conserve, insigne și ace. În urma acestei tranzacții, patruzeci și cinci de membri ai familiei Weiss au emigrat în Portugalia, în timp ce dl Becher devenea capul afacerii lor. Când Eichmann a aflat despre această *Schweinerei*, a fost indignat. Afacerea risca să compromită bunele sale

relații cu maghiarii care, bineînțeles, se așteptau să ia în stăpânire posesiunile evreiești confiscate pe teritoriul lor. Eichmann avea motive de indignare, din moment ce aceste „afaceri" erau contrare politicii obișnuite a naziștilor, care fusese de altfel destul de generoasă. Pentru ajutorul dat în rezolvarea problemei evreiești în oricare dintre țări, germanii nu ceruseră nimic din proprietățile sau averile evreilor, ci doar contravaloarea deportării și exterminării acestora, costuri care erau foarte diferite de la o țară la alta – slovacii erau obligați să plătească între trei și cinci sute de Reichsmarks pe cap de evreu, croații doar treizeci, francezii șapte sute, iar belgienii două sute cincizeci. (Se pare că nimeni, cu excepția croaților, nu a plătit această taxă.) În Ungaria, în ultimele faze ale războiului, germanii cereau plata în natură – transporturi cu alimente pentru Reich, în cantități dictate de necesarul de hrană pe care se presupunea că l-ar fi consumat evreii deportați.

Dar afacerea Weiss nu era decât începutul. Din punctul de vedere al lui Eichmann, lucrurile aveau să se înrăutățească. Becher era un om de afaceri înnăscut; acolo unde Eichmann nu vedea decât imense sarcini organizatorice și administrative, Becher vedea posibilități practic nelimitate de a face bani. Singurul lucru care îi stătea acestuia în cale era orizontul limitat al unor indivizi care îi erau subordonați – cum era cazul lui Eichmann – și care își luau munca în serios. Proiectele Obersturmbannführerului Becher l-au făcut rapid să coopereze îndeaproape la eforturile de salvare ale dr. Rudolf Kastner. (Becher avea să-și datoreze libertatea mărturiei depuse în favoarea sa de către Kastner, la Nürnberg. Fiind un vechi sionist, Kastner se mutase după război în Israel, unde a ocupat o poziție importantă până în momentul în care un ziarist a publicat un articol despre colaborarea sa cu SS-ul – articol pentru care Kastner i-a intentat proces de calomnie. Mărturia acestuia la Nürnberg a cântărit mult împotriva lui Kastner, iar atunci când cazul a fost adus în

fața Curții Districtuale din Ierusalim, judecătorul Halevi, unul dintre cei trei judecători ai procesului Eichmann, i-a spus lui Kastner că „își vânduse sufletul diavolului". Kastner a fost ucis în martie 1957, puțin înainte de aducerea cazului său în fața Curții Supreme israeliene. Se pare însă că nici unul dintre ucigașii lui nu provenea din Ungaria. La audierea ce a urmat, verdictul curții inferioare a fost anulat, iar Kastner a fost complet reabilitat.) Afacerile pe care le-a făcut Becher prin intermediul lui Kastner erau mult mai simple decât negocierile complicate cu magnații din afaceri. Ele constau în fixarea unui preț pentru viața fiecărui evreu ce urma a fi salvat. Existau controverse serioase în privința prețului, iar la un moment dat se pare că însuși Eichmann se implicase în niște discuții preliminare. Desigur, prețul oferit de el era cel mai mic, doar două sute de dolari pe cap de evreu – evident, nu pentru că ar fi vrut să salveze mai mulți evrei, ci doar pentru că nu era obișnuit să gândească la scară mare. În final, prețul la care s-a ajuns a fost de trei sute de dolari, și un grup format din 1 684 de evrei, incluzând și familia dr. Kastner, a părăsit efectiv Ungaria îndreptându-se către lagărul destinat schimbului de la Bergen-Belsen, de unde a ajuns în cele din urmă în Elveția. Un târg similar, prin care Becher și Himmler sperau să obțină douăzeci de milioane de franci elvețieni din partea American Joint Distribution Committee, pentru achiziționarea unor mărfuri variate, le-a dat de lucru tuturor până în momentul în care rușii au eliberat Ungaria; nimic nu s-a ales însă de pe urma acestei afaceri.

Nu există dubii asupra faptului că activitatea lui Becher se bucura de acordul deplin al lui Himmler și că această activitate era complet opusă vechilor ordine „radicale", pe care Eichmann le mai primea încă prin Müller și Kaltenbrunner, superiorii săi imediați din cadrul R.S.H.A. Din perspectiva lui Eichmann, oamenii ca Becher erau corupți, dar corupția nu avea cum să îi fi cauzat criza de conștiință căci, deși aparent el nu era supus acestui gen de tentații, probabil

că trăia deja de mulți ani în mijlocul corupției. Este greu de imaginat că Eichmann nu știa că prietenul și subalternul său Hauptsturmführerul Dieter Wisliceny acceptase, încă în 1942, cincizeci de mii de dolari de la Comitetul Evreiesc de Sprijin de la Bratislava pentru a întârzia deportările din Slovacia, deși acest fapt nu este cu totul imposibil. Oricum nu se putea ca Eichmann să nu fi cunoscut faptul că Himmler încercase să vândă, în toamna lui 1942, permise de ieșire evreilor slovaci în schimbul unei sume suficient de mari, în devize, pentru a acoperi recrutarea unei noi divizii SS. Însă, în 1944, situația din Ungaria era diferită; dar nu din cauză că Himmler ar fi fost implicat în „afacere", ci pentru că afacerile deveniseră de acum politica oficială. Prin urmare, nu se mai putea vorbi de corupție.

La început, Eichmann a încercat să intre în joc și să respecte noile reguli; aceasta, atunci când se implicase în fantasticele negocieri „sânge contra marfă" – un milion de evrei pentru zece mii de camioane destinate armatei germane care era pe punctul de a se dezmembra –, negocieri care, desigur, nu fuseseră inițiate de el. Modul în care Eichmann a explicat, la Ierusalim, rolul pe care l-a avut în această chestiune a arătat clar cum și-l justificase cândva față de sine; ca pe o necesitate militară care i-ar aduce beneficiul suplimentar al unui nou și important rol jucat în afacerea emigrării. Însă ceea ce nu recunoscuse probabil niciodată – nici măcar față de sine – erau dificultățile crescânde care veneau din toate părțile și care făceau pe zi ce trecea mai clar faptul că exista riscul de a se trezi într-o bună zi fără slujbă (ceea ce avea să se întâmple câteva luni mai târziu) dacă nu reușea să-și găsească un punct de sprijin în noul joc pentru putere care se desfășura în jurul său. Dar, după ce proiectul schimbului s-a confruntat cu un eșec inevitabil, a devenit clar că Himmler – în ciuda ezitărilor sale constante, datorate în principal fricii sale justificate de Hitler, frică pe care o resimțea în mod fizic – luase decizia de a pune definitiv capăt Soluției Finale – fără

să țină cont de afaceri, de considerente militare, de orice ar fi putut susține continuarea acesteia, cu excepția iluziilor pe care le nutrise cu privire la viitorul său rol ca promotor al păcii în Germania. Acesta a fost momentul în care a luat ființă o „aripă moderată" a SS-ului, din care făceau parte aceia care erau suficient de naivi pentru a crede că un criminal care putea dovedi că nu a omorât atâția oameni câți ar fi putut să omoare ar avea un alibi minunat, precum și aceia care erau suficient de inteligenți pentru a putea prevedea o revenire la „condițiile normale", în care banii și relațiile bine plasate vor fi din nou de o importanță covârșitoare.

Eichmann nu s-a alăturat niciodată acestei „aripi moderate", și stă sub semnul întrebării dacă aceștia l-ar fi admis, în cazul în care el ar fi încercat. Nu numai că Eichmann era profund compromis și mult prea bine cunoscut, datorită contactului permanent cu funcționarii evrei, dar era și prea primitiv pentru acești „domni" bine educați aparținând marii burghezii. De altfel, până în ultima clipă, el a nutrit față de aceștia resentimente violente. Era capabil să trimită la moarte milioane de oameni, dar nu era capabil să vorbească despre acest fapt într-un mod adecvat, fără a recurge la „limbajul său codificat". La Ierusalim, fără nici un cod, a vorbit liber despre „ucidere", despre „crime legalizate de către stat"; el spunea lucrurilor pe nume, spre deosebire de avocatul apărării, al cărui sentiment de superioritate socială față de Eichmann ieșea din nou în evidență. (Asistentul lui Servatius, dr. Dieter Wechtenbruch – un discipol al lui Carl Schmitt, care asistase în primele săptămâni la proces, fiind trimis apoi în Germania pentru a interoga o serie de martori ai apărării și nemaiapărând decât în ultima săptămână a lunii august – a putut fi abordat de reporteri în afara tribunalului. El a părut mai puțin șocat de crimele lui Eichmann, cât de lipsa sa de gust și de educație. „Plevușcă", a spus; „trebuie să îl trecem hopul" – *wie wir das Würstchen über die Runden bringen*. Servatius însuși declarase, chiar înaintea procesului,

că personalitatea clientului său nu era diferită de cea a unui „poștaș oarecare".)

Atunci când Himmler a devenit „moderat", Eichmann i-a sabotat pe cât a putut ordinele, în limitele în care simțea că era „acoperit" de superiorii săi imediați. „Cum de îndrăznește Eichmann să saboteze ordinele lui Himmler?" – în acest caz, pe acela de a opri marșurile, în toamna anului 1944 – îl întrebase odată Kastner pe Wisliceny. Iar răspunsul a fost: „Probabil că poate arăta vreo telegramă. Desigur că Müller și Kaltenbrunner îl acoperă." Este posibil ca Eichmann să fi avut chiar un plan confuz de a lichida Theresienstadt înainte de sosirea Armatei Roșii, deși știm acest lucru numai din mărturia dubioasă a lui Dieter Wisliceny (care cu luni, dacă nu chiar ani, înainte de sfârșitul războiului a început să-și pregătească cu grijă un alibi, pe seama lui Eichmann, alibi pe care l-a oferit apoi instanței la Nürnberg, unde a fost chemat în calitate de martor al acuzării; nu i-a folosit însă la nimic; a fost extrădat în Cehoslovacia, judecat, condamnat și executat la Praga, unde nu avea relații și unde banii nu-i puteau fi de nici un ajutor). Alți martori au pretins că Rudolf Günther, unul dintre oamenii lui Eichmann, plănuise acest lucru și că exista, din contră, un ordin scris al lui Eichmann ca ghetoul să rămână intact. În orice caz, nu există nici o îndoială asupra faptului că în aprilie 1945, atunci când practic fiecare devenise oarecum „moderat", Eichmann a mai profitat de o vizită făcută la Theresienstadt de către dl Paul Dunand, de la Crucea Roșie Elvețiană, menționând-o ca dovadă a faptului că el personal nu fusese de acord cu noua orientare a lui Himmler în privința problemei evreiești.

Nu intră în discuție faptul că Eichmann făcuse în permanență tot posibilul ca Soluția Finală să devină într-adevăr finală. Problema este dacă această atitudine reprezintă într-adevăr o dovadă a fanatismului său, a urii sale fără margini față de evrei, a faptului că a mințit poliția – fiind deci sperjur

în fața instanței – atunci când a pretins că a ascultat întotdeauna de ordinele primite. Nici o altă explicație nu li s-a dat judecătorilor care au încercat din răsputeri să-l înțeleagă pe acuzat, pe care l-au tratat cu considerație și cu un umanism autentic, cald, așa cum el probabil că nu mai întâlnise niciodată în viața sa. (Dr. Wechtenbruch le-a spus reporterilor că Eichmann avea o „mare încredere în judecătorul Landau", ca și cum Landau ar fi fost capabil să aranjeze lucrurile, și a pus această încredere pe seama nevoii resimțite de Eichmann de a se raporta la o autoritate. Oricare ar fi explicația, această încredere a fost evidentă de-a lungul procesului, fiind poate chiar motivul pentru care sentința i-a produs o asemenea „dezamăgire" lui Eichmann. El luase umanismul drept îngăduință.) Faptul că judecătorii nu au reușit niciodată să îl înțeleagă poate fi o dovadă a „bunăvoinței" celor trei bărbați, a convingerii lor nestrămutate și oarecum învechite în fundamentele morale ale profesiei lor. Căci tristul și foarte neplăcutul adevăr al chestiunii era probabil acela că nu fanatismul, ci însăși conștiința fusese aceea care îl făcuse pe Eichmann să adopte acea atitudine lipsită de orice umbră de compromis, în timpul ultimului an de război; după cum tot conștiința fusese aceea care îi indicase, cu trei ani înainte, să se orienteze, pentru puțin timp, înspre cealaltă direcție. Eichmann știa că ordinele lui Himmler se opuneau întru totul celor ale Führerului. Nu avea nevoie de detalii concrete pentru aceasta, deși asemenea detalii l-ar fi oprit din drum; după cum a subliniat acuzarea în timpul demersurilor de la Curtea Supremă, atunci când Hitler a aflat, prin intermediul lui Kaltenbrunner, despre negocierile care urmăreau schimbul evreilor contra camioane, „poziția lui Himmler era, în ochii lui Hitler, cu totul și cu totul discreditată". Cu numai câteva săptămâni înainte ca Himmler să oprească exterminările de la Auschwitz, Hitler, evident în necunoștință de cauză în privința mișcărilor viitoare ale lui Himmler, îi trimisese lui Horthy un ultimatum, spunându-i

că „aștepta ca guvernul maghiar să ia fără întârziere măsurile necesare împotriva evreilor din Budapesta". Atunci când a sosit la Budapesta ordinul lui Himmler de a opri evacuarea evreilor, Eichmann a amenințat, conform unei telegrame a lui Veesenmayer, că „va căuta să obțină o nouă decizie din partea Führerului", telegramă pe care completul de judecată a găsit-o „mai acuzatoare decât ar fi putut fi o sută de martori".

Eichmann a pierdut lupta împotriva „aripii moderate" conduse de Reichsführerul SS și șeful Poliției germane. Primul indiciu al acestei înfrângeri s-a ivit în ianuarie 1945, când Obersturmbannführerul Kurt Becher a fost avansat *Standartenführer*, poziție la care Eichmann visase pe aproape toată durata războiului. (Povestea spusă de Eichmann, aceea că nici o altă poziție mai înaltă nu i-ar fi fost accesibilă, era doar pe jumătate adevărată; ar fi putut fi făcut șef al departamentului IV-B, în loc de a ocupa biroul de la IV-B-4, situație în care ar fi fost automat promovat. Adevărul era că, probabil, unor oameni ca Eichmann, care se ridicaseră de jos, nu li se permitea niciodată să avanseze mai sus de gradul de locotenent-colonel, cu excepția celor care activau pe front.) În aceeași lună, Ungaria a fost eliberată, iar Eichmann chemat înapoi la Berlin. Acolo, Himmler îl numise pe dușmanul acestuia, Becher, *Reichssonderkommissar* peste toate lagărele de concentrare, iar Eichmann a fost transferat de la biroul ce răspundea de „Afacerile Evreiești" la unul complet nesemnificativ, de „Luptă Contra Bisericilor", despre care, în plus, nu știa nimic. Rapiditatea căderii sale în timpul ultimelor luni ale războiului este semnul cel mai elocvent pentru cât de multă dreptate avea Hitler când declara, în aprilie 1945, în buncărul său de la Berlin, că SS-ul nu mai era demn de încredere.

Confruntat, la Ierusalim, cu dovada scrisă a extraordinarei sale loialități față de Hitler și față de ordinele Führerului, Eichmann a încercat în repetate rânduri să explice că în timpul celui de-al Treilea Reich „cuvintele Führerului

aveau putere de lege" (*Führerworte haben Gesetzeskraft*), ceea ce însemna, printre altele, că dacă ordinul venea direct de la Hitler el nu trebuia neapărat să fie scris. Eichmann a încercat să explice că acesta era motivul pentru care nu a cerut niciodată un ordin scris din partea lui Hitler (nu a fost găsit nici un asemenea document referitor la Soluția Finală, și probabil că nici nu a existat vreunul), dar a cerut să vadă un ordin scris din partea lui Himmler. Nu începe discuție, aceasta era o situație deosebită, și au fost scrise biblioteci întregi de comentarii juridice foarte „docte", toate demonstrând că toate *cuvintele* Führerului, toate aserțiunile sale verbale erau legea de bază a țării. În acest cadru „legal", fiecare ordin contrar în literă sau spirit unui cuvânt rostit de Hitler era, prin definiție, ilegal. Ca atare, poziția lui Eichmann se asemăna într-un mod neplăcut cu aceea a atât de des citatului soldat, care, acționând într-un cadru legal, refuză să îndeplinească ordine care contrazic ceea ce reprezintă, pentru experiența lui de zi cu zi, legalitatea și care, de aceea, pot fi recunoscute de el ca fiind de natură criminală. Bogata literatură pe marginea acestui subiect susține de obicei această poziție în virtutea sensului obișnuit și purtător de echivoc al cuvântului „lege" care, în acest context, înseamnă uneori legea pământului – adică lege decretată, reală –, iar alteori, legea care presupune a se face auzită în inima tuturor, cu același glas. La drept vorbind, pentru a nesocoti totuși ordinele, trebuia ca acestea să fi fost în mod „flagrant ilegale", iar ilegalitatea lor trebuia să „fluture ca un steag negru deasupra (lor) ca un avertisment spunând: « Interzis ! »" – după cum a reieșit la proces. Or, într-un regim criminal, acest „steag negru" cu al său „semn de avertisment" flutură tot atât de clar deasupra a ceea ce este în mod normal un ordin legal – de exemplu, acela de a nu ucide oameni nevinovați doar pentru că se întâmplă să fie evrei – după cum flutură, în condițiile normale, deasupra unui ordin criminal. Revenirea la glasul lipsit de echivoc al conștiinței – sau, în limbajul

încă mai vag al juriștilor, la un „sentiment general de umanitarism" (Oppenheim-Lauterpacht, în *International Law*, 1952) – nu numai că face să se impună în mod necondiționat întrebarea, ci semnifică și un refuz deliberat de a lua în seamă fenomenul central moral, legal și politic al secolului nostru.

Altfel spus, acțiunile lui Eichmann nu au fost determinate de simpla sa convingere că Himmler dădea în acel moment ordine „criminale"; și totuși, elementul personal implicat fără doar și poate nu a fost fanatismul: a fost admirația reală, „fără margini și nemăsurată pentru Hitler" (după cum a numit-o unul dintre martorii apărării) – pentru bărbatul care reușise să pacurgă drumul „de la un simplu caporal la Cancelar al Reichului". Ar fi inutil să încercăm să ne imaginăm care dintre aceste sentimente era mai puternic, admirația pentru Hitler sau hotărârea de a rămâne și în momentul în care Germania era deja în ruine un cetățean care respectă legile celui de-al Treilea Reich. Ambele motive au intrat în joc, o dată în plus, în timpul ultimelor zile ale războiului, când Eichmann era la Berlin și a văzut cu nespusă indignare cum toți cei din jurul său se dotau, în mod vădit, cu acte false înainte de venirea rușilor sau a americanilor. Câteva zile mai târziu, Eichmann a început și el să călătorească sub un nume de împrumut, dar la acea vreme Hitler era deja mort și „Legea pământului" nu mai era în vigoare, iar el, după cum am subliniat de altfel, nu mai era legat de jurământ. Jurământul făcut de membrii SS-ului era diferit de jurământul militar, depus de soldați, prin aceea că îi lega doar de Hitler și nu de Germania.

Cazul de conștiință al lui Adolf Eichmann, care este, recunoaștem, complicat dar nu unic, este greu comparabil cu acela al generațiilor de germani dintre care unul, întrebat la Nürnberg: „Cum de a fost posibil ca dumneavoastră, toți generali onorabili, să continuați să serviți cu o asemenea loialitate un criminal?", a replicat că: „Nu era sarcina unui soldat să-și judece comandantul suprem. Să lăsăm istoria

sau pe Dumnezeu din ceruri să facă acest lucru". (Afirmația îi aparține generalului Alfred Jodl, spânzurat la Nürnberg.) Cel puțin Eichmann, mult mai puțin inteligent și lipsit de educație, a înțeles vag că ceea ce îi transformase în criminali nu fusese un ordin, ci o lege. Diferența dintre un ordin și un cuvânt al Führerului era aceea că validitatea celui din urmă nu era limitată în timp și spațiu, cum este în cazul unui ordin. De fapt, acesta este adevăratul motiv pentru care ordinul Führerului referitor la Soluția Finală a fost urmat de un val uriaș de reglementări și directive, toate trasate de avocați cu experiență și de consilieri în probleme juridice și nu de către niște simpli administratori. Spre deosebire de ordinele obișnuite, acest ordin avea putere de lege. Este inutil să mai adăugăm faptul că toate aspectele legale ce decurgeau de aici, departe de a fi un simplu simptom al pedanteriei sau al minuțiozității germane, au servit în modul cel mai eficient posibil pentru a da întregii afaceri o aparență de legalitate.

Și așa cum, în țările civilizate, legea presupune că glasul conștiinței îi spune fiecăruia „Să nu ucizi", chiar dacă dorințele și înclinațiile naturale ale omului ar putea, uneori, să fie criminale, tot astfel legea pământului lui Hitler cerea ca glasul conștiinței să îi spună fiecăruia „Vei ucide", deși organizatorii masacrului știau foarte bine că omorul este contrar dorințelor și înclinațiilor normale ale marii majorități a oamenilor. Răul în cel de-al Treilea Reich își pierduse calitatea prin care majoritatea oamenilor îl recunosc – aceea a ispitei. Mulți germani și mulți naziști, probabil marea lor majoritate, trebuie să fi fost tentați să *nu* ucidă, să *nu* fure, să *nu* îi lase pe vecinii lor să se îndrepte spre pieire (faptul că evreii erau transportați către pieire le era, desigur, cunoscut chiar dacă mulți dintre ei s-ar putea să nu fi cunoscut dezgustătoarele detalii) și să nu devină complici ai tuturor acestor crime doar pentru a beneficia de pe urma lor. Numai că, Dumnezeu știe cum, ei învățaseră să reziste tentației.

IX. Deportări din Reich: Germania, Austria și Protectoratul Cehiei și Moraviei

În intervalul de timp scurs între Conferința de la Wannsee, din ianuarie 1942, când Eichmann s-a simțit precum Pilat din Pont și s-a spălat pe mâini cu nevinovăție, și ordinele lui Himmler din vara și toamna anului 1944, când, pe la spatele lui Hitler, Soluția Finală era abandonată ca și cum acele masacre nu fuseseră decât o greșeală regretabilă, nici o mustrare de conștiință nu i-a tulburat pacea lui Eichmann. Gândurile sale erau în întregime ocupate cu dificila sarcină de organizare și administrare, nu doar în condițiile războiului mondial, dar, mult mai important pentru el, și a nenumăratelor intrigi și certuri dintre departamentele de stat și de partid care își disputau sferele de autoritate în domeniul „soluționării problemei evreiești." Principalii adversari ai lui Eichmann erau cei din grupul Höherer SS-und Polizeiführer, care se aflau sub comanda directă a lui Himmler, aveau acces ușor la acesta și îi erau întotdeauna superiori în grad lui Eichmann. Mai era și Ministerul de Externe care, sub comanda noului său subsecretar de stat, dr. Martin Luther, un protejat al lui Ribbentrop, devenise foarte activ în problema evreiască. (Luther a încercat să-l elimine pe Ribbentrop în 1943, printr-o intrigă foarte elaborată care a eșuat, și a fost apoi trimis într-un lagăr de concentrare. Sub succesorul acestuia, Legationsrat-ul Eberhard von Thadden, un martor al apărării în cadrul procesului de la Ierusalim, el a devenit *Referent* în problemele evreiești.) În mod ocazional, ministerul emitea ordine de deportare ce urmau a fi duse la îndeplinire de reprezentanții săi de peste hotare,

care, din motive de prestigiu, preferau să lucreze prin intermediul grupului Höherer SS-und Polizeiführer. Mai existau și comandanții de armată din teritoriile ocupate din Est, cărora le plăcea să rezolve problemele „pe loc", ceea ce însemna recurgerea la împușcare; militarii din țările occidentale erau, pe de altă parte, întotdeauna sceptici când era vorba de cooperare sau de detașarea trupelor lor pentru încolțirea și prinderea evreilor. Mai existau și așa-numiții *Gauleiters,* liderii regionali, care doreau fiecare să fie cei dintâi în a-și declara teritoriul *judenrein*, și care, în mod ocazional, inițiau proceduri de deportare pe cont propriu.

Eichmann trebuia să coordoneze toate aceste „eforturi", să facă puțină ordine în ceea ce el descria ca fiind un „haos deplin", în care „fiecare dădea ordine proprii" și „făcea ceea ce-i plăcea". Într-adevăr a și reușit, deși nu complet, să își asigure o poziție-cheie în tot acest proces, deoarece biroul său răspundea de mijloacele de transport. Conform celor spuse de dr. Rudolf Mildner, șeful Gestapoului din Silezia Superioară (unde se afla Auschwitzul) și ultimul șef al Poliției Secrete din Danemarca, care a fost martor al acuzării în procesul de la Nürnberg, Kaltenbrunner, șeful R.S.H.A., primise ordine scrise de deportare de la Himmler. Acesta l-a anunțat pe Müller, șeful Gestapoului – sau, altfel spus, Secția IV a R.S.H.A. –, care la rândul său transmitea verbal ordine referentului său Eichmann, de la IV-B-4. Himmler dădea ordine la rândul său grupului de sub comanda Höherer SS-und Polizeiführer și îl ținea la curent pe Kaltenbrunner. Tot Himmler decidea și asupra unor probleme cum ar fi aceea a căii de urmat în privința deportaților evrei; câți dintre ei ar trebui exterminați și câți cruțați pentru a fi folosiți la munci grele. Ordinele sale pe această linie mergeau la Pohl, la W.V.H.A., care le transmitea lui Richard Glücks, inspectorul lagărelor de concentrare și exterminare, și care le transmitea, la rândul său, comandanților de lagăr. Acuzarea nu a ținut cont de aceste documente ale Procesului de

la Nürnberg, deoarece ele contraziceau extraordinara teorie a puterii deținute de Eichmann, teorie emisă de acuzare. Apărarea a menționat declarațiile lui Mildner, dar fără prea mult succes. Eichmann însuși, după ce i-a consultat pe „Poliakoff și Reitlinger", a oferit șaptesprezece scheme multicolore care au contribuit în mică măsură la o mai bună înțelegere a complicatei mașinării birocratice a celui de-al Treilea Reich, deși descrierea generală făcută de Eichmann – „totul era mereu într-o continuă stare de flux, un curent constant" – le părea plauzibilă cercetătorilor în probleme de totalitarism, care știau că mitul era calitatea monolitică a acestei forme de guvernământ. Eichmann și-a amintit vag cum oamenii săi, sfătuitorii săi în problemele evreiești din toate țările ocupate sau semiindependente, îi raportaseră „care acțiune era practicabilă și care nu", cum pregătise el atunci „rapoarte care mai târziu fuseseră fie aprobate, fie respinse", și cum Müller a dat atunci directivele. „În practică, aceasta ar fi putut însemna faptul că o propunere care venea de la Paris sau de la Haga se întorcea acolo două săptămâni mai târziu sub forma unor directive aprobate de R.S.H.A." Poziția lui Eichmann era aceea a celei mai importante curele de transmisie din întreaga operațiune, întrucât de el și de oamenii săi depindea numărul evreilor care puteau sau nu puteau fi transportați dintr-o anumită zonă. În biroul lui Eichmann se decidea destinația ultimă a transportului, deși nu el era acela care stabilea această destinație. Însă dificultatea de a sincroniza plecările și sosirile, grija interminabilă de a obține suficiente vagoane de la autoritățile căilor ferate și de la Ministerul Transporturilor, de a fixa orarele și de a dirija trenurile către centre cu suficientă „capacitate de absorbție", de a avea suficienți evrei la îndemână în momentul cuvenit, astfel încât nici un tren să nu fie „irosit", de a asigura cooperarea autorităților din țările ocupate sau aliate la efectuarea arestărilor, de a urma regulile și directivele referitoare la diferitele categorii de evrei, care erau alcătuite de fiecare țară în parte și

se schimbau continuu – toate acestea au devenit o rutină ale cărei detalii Eichmann le uitase cu mult înainte de a fi dus la Ierusalim.

În ceea ce-l privește pe Hitler, crearea planului singular al Soluției Finale (niciodată o conspirație, dacă acesta a fost cazul, nu a necesitat mai puțini conspiratori și mai mulți executori) se găsea printre obiectivele majore ale războiului, punerii acesteia în practică dându-i-se prioritate maximă, independent de considerentele economice sau militare. Ceea ce pentru Eichmann era o slujbă, cu rutina sa zilnică, cu urcușurile și coborâșurile sale, era pentru evrei, la propriu, sfârșitul lumii. Timp de sute de ani, ei fuseseră obișnuiți să-și conceapă, pe drept sau nu, propria istorie ca pe o lungă poveste a suferinței – după cum sugestiv a descris-o procurorul, în discursul inaugural în fața instanței. Însă în spatele acestei atitudini se găsise, multă vreme, o convingere triumfătoare: „*Am Yisrael Chai*", *Poporul lui Israel va trăi*. Fiecare evreu, familii întregi de evrei pot muri în pogromuri, comunități întregi pot fi șterse de pe fața pământului, dar poporul evreu va supraviețui. Ei nu fuseseră niciodată confruntați cu genocidul. Mai mult decât atât, vechea consolare oricum nu mai funcționa, cel puțin nu în Europa Occidentală. Din timpul antichității romane, sau altfel spus, de la începuturile istoriei europene, evreii aparținuseră, la bine și la rău, în vreme de mizerie sau de prosperitate, comitetului european al națiunilor. Pe parcursul ultimilor o sută cincizeci de ani însă, fusese în special la bine, iar ocaziile faste deveniseră atât de numeroase în Europa Centrală și Occidentală, încât ei ajunseseră să resimtă aceasta ca pe o regulă. De aceea, convingerea că poporul va supraviețui în cele din urmă nu mai avea prea mare semnificație pentru o mare parte dintre comunitățile evreiești. Acestea nu-și mai puteau imagina viața evreiască în afara cadrului civilizației europene, după cum nu-și puteau imagina o Europă care să fie *judenrein*.

„Sfârșitul lumii", deși dus la îndeplinire cu o remarcabilă monotonie, a îmbrăcat forme și aparențe aproape tot atât de diferite câte țări existau în Europa. Aceasta nu-l va surprinde pe istoricul familiarizat cu dezvoltarea națiunilor europene și cu afirmarea sistemului națiune-stat, dar i-a surprins pe naziștii care erau sincer convinși că antisemitismul ar putea deveni numitorul comun al întregii Europe. Aceasta a fost însă o eroare imensă și costisitoare. S-a dovedit rapid că, în practică, deși probabil nu și în teorie, existau mari diferențe între antisemiții din diferite țări. Dar ceea ce era și mai monoton, deși mai ușor predictibil, era faptul că varianta „radicală" germană era pe deplin apreciată numai de acele popoare din Est – ucraineni, estonieni, letoni, lituanieni și într-o oarecare măsură români – pe care naziștii deciseseră să le privească drept hoarde barbare „subumane". Lipsite în mod vădit de o reală ostilitate față de evrei erau națiunile scandinave (Knut Hamsun și Sven Hedin erau excepții), care – după cum considerau naziștii – erau frați de sânge ai Germaniei.

„Sfârșitul lumii" a început, desigur, în Reichul german, care la acea vreme cuprindea nu numai Germania, ci și Austria, Moravia și Boemia, Protectoratul Cehesc și regiunile anexate ale Poloniei Occidentale. În acestea din urmă, numite Warthegau, evreii și polonezii fuseseră deportați laolaltă în Est – „o perindare organizată de națiii", după cum a numit-o în timpul procesului Tribunalul Districtual din Ierusalim – în timp ce polonezii de origine germană (*Volkdeutsche*) erau trimiși către Vest, „înapoi în Reich". În calitatea sa de împuternicit special al Reichului pentru întărirea națiunii germane, Himmler l-a însărcinat pe Heydrich cu această „emigrare și evacuare". În luna ianuarie 1940, a fost creat primul departament oficial al lui Eichmann din cadrul R.S.H.A., Biroul IV-D-4. Deși, din punct de vedere administrativ, acest post s-a dovedit a fi piatra de temelie a postului său din cadrul Biroului IV-B-4, munca lui Eichmann în cadrul

acestui birou nu era decât un fel de ucenicie, o tranziție între vechea sa îndeletnicire, aceea de a-i face pe oameni să emigreze, și cea viitoare, aceea de a-i deporta. Primele deportări de care a fost răspunzător Eichmann nu au făcut parte din Soluția Finală; au avut loc înaintea ordinului oficial al lui Hitler. Prin prisma a ceea ce s-a întâmplat mai târziu, ele pot fi privite ca niște teste, ca o experimentare a catastrofei. Primul asemenea experiment a fost acela al deportării a 1 300 de evrei din Stettin, care a avut loc într-o singură noapte, pe 13 februarie 1940. A fost prima deportare a unor evrei germani și a fost ordonată de Heydrich sub pretextul că „apartamentele lor erau rechiziționate de urgență din considerente ținând de economia de război". Ei au fost ridicați și duși, în condiții deosebit de atroce, în zona Lublinului, în Polonia. A doua deportare a avut loc în toamna aceluiași an; toți evreii din Baden și Saarpflaz – circa 7 500 de bărbați, femei și copii – au fost trimiși, după cum am menționat anterior, în Franța neocupată, ceea ce era, în acel moment, o capcană, din moment ce nimic din armistițiul franco-german nu stipula că regimul de la Vichy ar putea deveni un loc de deversare a evreilor. Eichmann a trebuit să însoțească personal trenul pentru a-l convinge pe șeful de gară francez de la graniță că era vorba de un „transport militar" german.

Aceste două operațiuni au fost lipsite de elaboratele pregătiri „legale", caracteristice deportărilor ce aveau să urmeze. Nu existau în acel moment legi care să-i priveze pe evrei de naționalitatea pe care o aveau în clipa deportării din Reich, astfel încât evreii din Stettin nu au avut de completat zeci de formulare referitoare la averea confiscată, ci doar au trebuit să semneze o declarație generală ce acoperea toate bunurile confiscate. Este evident că aceste prime operațiuni nu au urmărit testarea aparatului administrativ. Obiectivul pare să fi vizat mai curând testarea condițiilor politice generale – dacă evreii puteau fi făcuți să se îndrepte către

pieire pe propriile picioare, luându-și valijoarele în miez de noapte, fără vreo notificare prealabilă; care va fi reacția vecinilor lor atunci când vor descoperi în dimineața următoare apartamentul gol, iar în cazul evreilor din Baden, cum ar reacționa un guvern străin pus deodată în fața a mii de evrei „refugiați". Din punctul de vedere al naziștilor, lucrurile s-au terminat cu bine. În Germania a existat un număr de intervenții pentru „cazuri speciale" – cum ar fi, de exemplu, acela al poetului Alfred Mombert, un membru al cercului Stefan George, căruia i s-a permis să plece în Elveția –, dar, pe scară largă, populației nu i-a păsat câtuși de puțin. (Probabil că în acel moment Heydrich și-a dat seama cât de important era să facă deosebirea între evrei cu relații sus-puse și masele anonime. A decis, cu acordul lui Hitler, să fondeze Theresienstadt și Bergen-Belsen.) În Franța, lucrurile au stat și mai bine: guvernul de la Vichy i-a trimis pe toți cei 7 500 de evrei din Baden în vestitul lagăr de concentrare de la Gurs, la poalele Pirineilor, lagăr ce fusese inițial creat pentru armata republicană spaniolă și fusese folosit din mai 1940 pentru așa-numiții *„réfugiés provenant d'Allemagne"*, dintre care, desigur, marea majoritate erau evrei. (Atunci când Soluția Finală a fost pusă în aplicare în Franța, deținuții de la Gurs au fost trimiși cu toții la Auschwitz.) Naziștii, mereu dornici de generalizări, considerau că demonstraseră că evreii erau „indezirabili" peste tot și că fiecare ne-evreu era un antisemit real sau potențial. De ce atunci să se supere lumea dacă ei ar rezolva această problemă în mod „radical"? Aflat încă sub influența unei astfel de generalizări, Eichmann s-a plâns în repetate rânduri la Ierusalim că nici o țară nu fusese gata să-i accepte pe evrei și că acesta era motivul real al marii catastrofe. (Ca și cum acele state-națiuni ar fi reacționat altfel dacă un alt grup de străini ar fi descins deodată și în număr mare pe teritoriul lor – fără bani, fără acte, incapabili de a vorbi limba locului!) Totuși, spre marea surpriză a oficialităților naziste, chiar și

antisemiții convinși din alte țări nu se grăbeau să „adere" la propunere și dădeau dovadă de o tendință deplorabilă de a se ține departe de măsurile „radicale". Puțini dintre ei au exprimat-o atât de la obiect ca un membru al Ambasadei Spaniei la Berlin – „Dacă am putea fi măcar siguri că nu vor fi lichidați", a spus el, referindu-se la circa 600 de evrei de origine spaniolă care primiseră pașapoarte spaniole, deși nu fuseseră niciodată în Spania, și pe care guvernul lui Franco dorea din răsputeri să-i transfere sub jurisdicție germană – însă majoritatea gândea în acești termeni.

După aceste prime experimente, a urmat o perioadă de pauză în ceea ce privește deportările, și am văzut modul în care Eichmann a folosit această inactivitate impusă pentru a juca o nouă carte – Madagascarul. Însă în martie 1941, în timpul pregătirilor de război contra Rusiei, Eichmann a fost pus peste noapte responsabil la o nouă subsecție, sau mai curând numele secției sale fusese schimbat din Emigrare și Evacuare în Afaceri Evreiești, Evacuare. Pe atunci, deși nu era încă informat despre Soluția Finală, el trebuie să fi fost la curent nu numai cu faptul că emigrarea luase sfârșit, ci și cu acela că deportarea avea să-i ia locul. Eichmann nu era însă omul care să se ia după zvonuri, și cum nimeni nu-i spusese altceva, el continua să gândească în termeni de emigrare. Astfel, la o întâlnire de la Ministerul de Externe, din octombrie 1940, în timpul căreia se propusese anularea cetățeniei germane tuturor evreilor germani de peste hotare, Eichmann protestase vehement că „un asemenea pas ar putea influența alte țări care la acea dată puteau fi încă gata să-și deschidă porțile imigranților evrei și să le garanteze permise de intrare". El a gândit întotdeauna limitat problema legilor și decretelor care erau în vigoare la un moment dat. Valul de noi legi antievreiești s-a abătut asupra evreilor din Reich abia după ce ordinul lui Hitler pentru Soluția Finală fusese predat în mod oficial celor meniți a-l duce la îndeplinire. În același timp, se decisese ca Reichului să i se

acorde prioritate specială, teritoriile sale trebuind să devină de urgență *judenrein*. Este surprinzător faptul că au fost totuși necesari doi ani pentru a îndeplini această sarcină. Regulile pregătitoare, care în curând aveau să servească drept model pentru celelalte țări, au constat, în primul rând, în introducerea stelei galbene (1 septembrie 1941); în al doilea rând, a fost prevăzută o schimbare a legii naționalității, stipulându-se că un evreu nu putea fi considerat de naționalitate germană dacă trăia în afara granițelor Reichului (de unde, bineînțeles, avea să fie deportat); în al treilea rând, a fost emis un decret ce prevedea ca toate proprietățile evreilor ce-și pierduseră naționalitatea germană să fie confiscate de Reich (25 noiembrie 1941). Pregătirile au culminat cu o înțelegere între Otto Thierack, ministrul justiției, și Himmler, prin care primul renunța la jurisdicția asupra „polonezilor, rușilor, evreilor și țiganilor" în favoarea SS-ului, sub pretextul că „Ministerul Justiției nu poate aduce decât o mică contribuție la exterminarea [*sic*] acestor oameni". (A se remarca acest limbaj deschis, într-o scrisoare din partea ministrului justiției, datată octombrie 1942 și adresată lui Martin Bormann, șef al Cancelariei de Partid.) Directive puțin diferite au fost trasate pentru a-i lua în considerare pe aceia care erau deportați la Theresienstadt, deoarece Theresienstadt, fiind un teritoriu al Reichului, evreii deportați acolo nu erau automat lipsiți de cetățenie. În cazul acestor „categorii privilegiate", o lege veche din 1933 îi permitea guvernului să confiște proprietățile ce fuseseră folosite pentru activități „ostile națiunii și statului". Acest gen de confiscare era obișnuit în cazul prizonierilor politici din lagărele de concentrare, și deși evreii nu aparțineau acestei categorii – toate lagărele de concentrare din Germania și Austria deveniseră, până în toamna lui 1942, *judenrein* – a fost necesară doar o singură directivă, emisă în luna martie 1942, care să stabilească faptul că toți evreii deportați erau „ostili națiunii și statului". Naziștii au luat destul de în serios legislația, și deși între ei vorbeau despre „ghetoul de la

Theresienstadt" sau despre „ghetoul pentru oamenii în vârstă", Theresienstadt era în mod oficial considerat lagăr de concentrare și singurii oameni care nu știau acest lucru erau deținuții – nu se dorea rănirea sentimentelor acestora, din moment ce „acest loc de reședință" era rezervat „cazurilor speciale". Pentru a fi siguri că evreii trimiși acolo nu vor deveni suspicioși, Asociației Evreiești de la Berlin (*Reichsvereinigun*) i se sugerase să încheie o înțelegere de „achiziționare a reședinței" din Theresienstadt cu fiecare deportat. Candidatul îi transfera Asociației Evreiești toate proprietățile, iar în schimbul acestora Asociația îi garanta pe viață cazarea, hrana, îmbrăcămintea și asistența medicală. Când, în cele din urmă, chiar și ultimele oficialități ale *Reichsvereinigung* au fost trimise la Theresienstadt, Reichul a confiscat pur și simplu averea considerabilă aflată în acel moment în trezoreria asociației.

Toate deportările din Vest în Est au fost organizate și coordonate de Eichmann și de asociații săi din cadrul Secției IV-B-4 a R.S.H.A. – fapt care nu a fost niciodată pus în discuție în timpul procesului. Pentru a-i urca pe evrei în trenuri era însă nevoie de ajutorul obișnuitelor unități de poliție. În Germania, forțele de ordine ale poliției păzeau trenurile și asigurau escorta; în Est, Siguranța (a nu se confunda cu Serviciul de Securitate – S.D. – al lui Himmler) era gata să primească trenurile la destinație și să-i predea pe deținuți autorităților din centrele de exterminare. Completul de judecată de la Ierusalim a folosit definițiile „organizațiilor criminale" stabilite la Nürnberg, ceea ce însemna că nici Forțele de Ordine, nici Siguranța nu au fost vreodată menționate, deși au fost implicate activ în punerea în practică a Soluției Finale, fapt ce fusese deja scos în evidență până în acel moment. Dar, chiar dacă toate unitățile de poliție fuseseră atașate celor patru organizații recunoscute drept „criminale" – corpurile directoare ale Partidului Nazist, Gestapoul, S.D.-ul și SS-ul –, diferențele făcute în Nürnberg rămâneau

inadecvate și inaplicabile datorită realității celui de-al Treilea Reich. Adevărul este că, cel puțin pe durata războiului, nu a existat nici o organizație sau instituție publică din Germania care să nu se fi implicat în acțiuni și tranzacții criminale.

După rezolvarea problematicei chestiuni a intervenției personale, prin instituirea stabilimentului de la Theresienstadt, două erau lucrurile care mai stăteau în calea unei soluții „radicale" și „finale". Una era problema celor pe jumătate evrei, pe care „radicalii" îi voiau deportați laolaltă cu cei sută la sută evrei și pe care „moderații" îi voiau sterilizați, căci a permite uciderea celor pe jumătate evrei însemna a abandona „acea jumătate a sângelui lor care era germană", după cum s-a exprimat – la Conferința de la Wannsee – Stuckart, de la Ministerul de Interne. (De fapt, nu s-a făcut niciodată nimic în privința evreilor corciți [*Mischlings*] sau a evreilor care făcuseră căsătorii mixte; „o pădure de dificultăți", după cum spunea Eichmann, îi înconjura și-i proteja – rudele lor ne-evrei, pe de-o parte, iar pe de alta dezamăgitorul fapt că doctorii naziști, în ciuda promisiunilor făcute, nu au descoperit niciodată un mijloc rapid de sterilizare în masă.) A doua problemă era prezența în Germania a câtorva mii de evrei străini, pe care Germania nu-i putea lipsi de cetățenia căpătată prin deportare. Câteva sute de evrei americani și englezi au fost izolați și păstrați în vederea schimbului; metodele menite a trata cazul cetățenilor din țări neutre sau aliate Germaniei sunt însă suficient de interesante pentru a fi menționate, în special datorită faptului că au jucat un anumit rol în cadrul procesului. Referitor la acești oameni, Eichmann a fost acuzat de a fi dat dovadă de un zel ieșit din comun, pentru ca nici măcar un singur evreu să nu îi scape. Acest zel îl împărtășea, după spusele lui Reitlinger, cu „birocrații de profesie de la Ministerul de Externe, pentru care scăparea de la tortură și moarte lentă a câțiva evrei era o chestiune deosebit de gravă", și pe care Eichmann trebuia să-i consulte în toate aceste cazuri. În ceea ce-l privește însă

pe Eichmann, soluția cea mai simplă și mai logică era deportarea tuturor evreilor, indiferent de naționalitate. În lumina directivelor Conferinței de la Wannsee, care a fost ținută în perioada victoriilor lui Hitler, Soluția Finală urma a fi aplicată tuturor evreilor europeni, al căror număr era estimat la unsprezece milioane, iar chestiuni precum naționalitatea sau drepturile țărilor aliate sau neutre în privința cetățenilor lor nu au fost nici măcar menționate. Dar cum Germania, chiar și în cele mai bune zile ale războiului, depindea de bunăvoința locală și de cooperarea de pretutindeni, nu se putea face abstracție de aceste mici formalități. Cădea în sarcina diplomaților din cadrul Ministerului de Externe să găsească o ieșire din această „pădure de dificultăți", iar cele mai ingenioase dintre acestea prevedeau folosirea evreilor străini în teritoriul german pentru a sonda atmosfera generală din țările lor de baștină. Metoda prin care se realiza acest lucru, deși simplă, avea o oarecare subtilitate, și era desigur în afara posibilității de înțelegere și a percepției politice a lui Eichmann. (Acest fapt a reieșit din diverse dovezi documentare; scrisorile pe care departamentul său le adresase Ministerului de Externe în această privință erau semnate de Kaltenbrunner sau de Müller.) Ministerul de Externe a scris autorităților din celelalte țări, afirmând că Reichul german este pe cale să devină *judenrein* și că este, de aceea, neapărat necesar ca evreii străini să fie rechemați în țările lor dacă nu vor să fie incluși în măsurile antievreiești. În acest ultimatum era vorba de mai mult decât se poate ghici la prima vedere. De regulă, acești evrei străini fie erau naturalizați cetățeni ai acelor țări, fie, mai rău, că erau de fapt apatrizi, dar obținuseră pașapoarte pe căi dubioase, care funcționaseră destul de bine atâta vreme cât posesorii lor rămăseseră peste hotare. Acest lucru era valabil cu precădere pentru țările Americii Latine, ai căror consuli peste hotare vânduseră aproape toate drepturile, inclusiv o anumită protecție consulară, cu o singură excepție, acela de a intra în „țara lor natală".

Ultimatumul Ministerului de Externe avea drept scop determinarea guvernelor străine să își dea acordul la aplicarea Soluției Finale, cel puțin în cazul acelor evrei care erau doar cu numele cetățeni ai acestor țări. Nu era oare logic să se creadă că un guvern care se arătase prea puțin înclinat să ofere azil câtorva sute sau mii de evrei, care oricum nu aveau posibilitatea de a-și stabili acolo reședința permanentă, ar fi tot atât de puțin dispus să ridice prea multe obiecții în ziua când întreaga sa populație evreiască ar fi fost extrădată și exterminată? S-ar fi putut să fie logic, dar, după cum vom vedea în curând, nu era rezonabil.

Pe 30 iunie 1943, mult mai târziu decât sperase Hitler, Reichul – Germania, Austria și Protectoratul – a fost declarat *judenrein*. Nu dispunem de cifre precise în privința numărului de evrei deportați efectiv din teritoriu, dar știm că dintre cei 265 000 de oameni care, conform statisticilor germane, fie au fost deportați, fie erau destinați deportării până în ianuarie 1942, foarte puțini au scăpat; câteva sute sau poate cel mult câteva mii au reușit să se ascundă și au supraviețuit războiului. Cât de ușor a fost să se liniștească conștiința vecinilor evreilor reiese cel mai bine din explicația oficială dată deportării de o circulară emisă de Cancelaria Partidului în toamna anului 1942: „Stă în natura lucrurilor ca aceste probleme, foarte dificile sub anumite aspecte, să nu poată fi rezolvate în interesul securității permanente a poporului nostru decât printr-o *duritate lipsită de milă*" – *rücksichtslose Härte* (sublinierea îmi aparține).

X. Deportări din Europa Occidentală: Franța, Belgia, Olanda, Danemarca, Italia

„Duritate lipsită de milă", o calitate la mare cinste printre conducătorii celui de-al Treilea Reich, care este deseori caracterizată în Germania postbelică, leagănul unor reale rețineri în privința trecutului nazist, ca fiind *ungut* – lipsită de calități –, de parcă nimic nu ar fi fost greșit cu aceia dotați cu această calitate, în afara unei imposibilități deplorabile de a acționa în conformitate cu standardele carității creștine. În orice caz, oamenii trimiși de biroul lui Eichmann în alte țări în calitate de „consilieri în probleme evreiești" – ca atașați ai obișnuitelor misiuni diplomatice, sau pentru a fi incluși în cadrul personalului militar sau al comandamentului local al Siguranței – au fost cu toții aleși pentru că posedau la cel mai înalt nivel această virtute. La început, în timpul toamnei și iernii 1941–1942, principala sarcină a acestor oameni pare să fi fost stabilirea unor relații satisfăcătoare cu celelalte oficialități germane din țările respective, în mod special cu ambasadele germane din țările independente și cu comisarii Reichului din teritoriile ocupate. În ambele cazuri, exista un conflict permanent asupra jurisdicției referitoare la chestiunile evreiești.

În 1942, Eichmann și-a rechemat consilierii din Franța, Belgia și Olanda, pentru a pune bazele planurilor de deportare din aceste țări. Himmler dăduse ordin ca FRANȚEI să i se dea prioritate maximă în „măturarea Europei de la vest la est", în parte datorită importanței inerente a acestei *nation par excellence* și în parte deoarece guvernul de la Vichy

făcuse dovada unei „înțelegeri" cu adevărat uimitoare a problemei evreiești și introdusese, din proprie inițiativă, multe măsuri antievreiești. Se înființase un Departament pentru problemele evreiești, condus de Xavier Vallant și ceva mai târziu de Darquier de Pellepoix, ambii antisemiți convinși. Ca o concesie făcută tipului francez de antisemitism, care era intim legat de o puternică xenofobie cu tentă șovină, la nivelul tuturor straturilor sociale, operațiunea avea să înceapă cu evreii străini, și cum din 1942 peste o jumătate dintre evreii străini din Franța erau apatrizi – refugiați și emigranți din Rusia, Germania, Austria, Polonia, România, Ungaria –, ceea ce însemna din zone care fie că erau sub dominație germană, fie că trecuseră la adoptarea și punerea în practică a unei legislații antievreiești înainte de izbucnirea războiului – se decisese a se începe prin deportarea a circa 100 000 de evrei apatrizi. (Totalul populației evreiești din țară depășea cu mult 300 000. În 1939, înaintea valului de imigrări din Belgia și Olanda din primăvara anului 1940, existau în Franța circa 270 000 de evrei, dintre care cel puțin 170 000 erau străini sau născuți în afara granițelor.) Câte 50 000 urmau a fi evacuați cu toată viteza din Zona Ocupată și din Franța regimului de la Vichy. Aceasta era o întreprindere considerabilă, care necesita nu numai acordul guvernului de la Vichy, ci și sprijinul activ al poliției franceze, care urma să îndeplinească atribuțiile avute în Germania de Forțele de Ordine. La început, nu a existat nici o dificultate deoarece, așa cum a subliniat Pierre Laval, prim-ministru sub mareșalul Pétain, „acești evrei străini reprezentaseră întotdeauna o problemă în Franța", astfel încât „guvernul francez era bucuros că o schimbare a atitudinii Germaniei față de aceștia dăduse Franței prilejul de a se debarasa de ei". Trebuie menționat faptul că Laval și Pétain credeau că acești evrei vor fi într-adevăr strămutați în Est. Ei nu știau încă ce însemna de fapt cuvântul „strămutare".

Două au fost incidentele care, la Ierusalim, au atras în mod special atenția instanței, ambele având loc în vara anului 1942, câteva săptămâni după începerea operațiunii. Primul era legat de un tren ce trebuia să plece din Bordeaux pe 15 iulie și care a trebuit anulat deoarece la Bordeaux nu au putut fi găsiți decât 150 de evrei lipsiți de cetățenie – prea puțini pentru a umple un tren, pe care de altfel Eichmann îl obținuse cu mare dificultate. Nu se poate spune dacă Eichmann a văzut sau nu în acest incident un semn al faptului că lucrurile s-ar putea să nu fie chiar atât de simple precum credea toată lumea; cert este că s-a ambalat foarte tare, spunându-le subordonaților săi că aceasta era „o chestiune de prestigiu" – nu în ochii Franței, ci în aceia ai Ministerului Transporturilor, care s-ar putea să-și facă o părere greșită despre eficacitatea aparatului său – și că va „trebui să mediteze asupra faptului dacă Franța nu ar trebui lăsată deoparte în ceea ce privește chestiunea evacuării", în cazul în care un asemenea incident s-ar repeta. La Ierusalim, această amenințare a fost luată foarte în serios, drept o dovadă a puterii lui Eichmann. Dacă ar fi dorit, el ar fi putut „să lase Franța deoparte". De fapt, nu era vorba decât de una dintre ridicolele umflări în pene ale lui Eichmann, dovadă a „puterii sale operaționale", dar cu greu „dovadă a... statutului său în ochii subordonaților", excepție făcând cazul în care i-ar fi amenințat că-și vor pierde posturile lor călduțe. Dar dacă incidentul de la Bordeaux a fost o farsă, cel de-al doilea a stat la baza uneia dintre cele mai oribile și mai cutremurătoare povești spuse la Ierusalim. Era povestea a 4 000 de copii, despărțiți de părinții lor, care se îndreptau deja spre Auschwitz. Copiii rămăseseră în urmă în punctul de colectare francez – lagărul de concentrare de la Drancy. Pe 10 iulie, reprezentantul francez al lui Eichmann, Hauptsturmführer-ul Theodor Dannecker, i-a telefonat acestuia pentru a-l întreba ce să facă cu copiii. Lui Eichmann i-au trebuit zece zile pentru a decide; l-a sunat apoi pe Dannecker și i-a spus

că „de îndată ce transporturile vor putea fi din nou expediate către zona Guvernoratului Gereral [din Polonia], transportul de copii va putea porni". Dr. Servatius a subliniat faptul că întregul incident demonstra de fapt că „persoanele afectate nu erau stabilite nici de acuzat și nici de vreunul dintre membrii biroului său". Ceea ce din păcate nu a menționat nimeni era că Dannecker îl informase pe Eichmann că Laval însuși propusese să fie incluși în deportări și copii sub șaisprezece ani, ceea ce însemna că întreg acest episod oribil nu era nici măcar rezultatul unor „ordine de sus", ci urmarea unei înțelegeri dintre Franța și Germania, negociată la cel mai înalt nivel.

În timpul verii și toamnei anului 1942, 27 000 de evrei fără cetățenie – dintre care 18 000 din Paris și 9 000 din Franța regimului de la Vichy – au fost deportați la Auschwitz. Apoi, când mai rămăseseră circa 70 000 de evrei fără cetățenie în toată Franța, Germania a făcut prima greșeală. Încrezându-se în faptul că Franța se obișnuise deja într-atât cu deportarea evreilor încât nu le-ar face probleme, ei au cerut permisiunea de a-i include și pe evreii francezi – doar pentru a facilita chestiunile administrative. Acest lucru a dat naștere unei răsturnări complete de situație; francezii au fost inflexibili în refuzul lor de a-i preda pe evreii francezi germanilor. Informat asupra situației, dar nu de către Eichmann sau oamenii săi, ci de cineva din grupul Höherer SS-und Polizeiführer, Himmler a dat imediat înapoi și a promis să-i cruțe pe evreii francezi. Dar acum era prea târziu. Primele zvonuri despre „strămutare" ajunseseră deja în Franța și, în timp ce antisemiții și nonantisemiții francezi și-ar fi dorit ca evreii străini să se stabilească altundeva, nici chiar antisemiții nu ar fi fost de acord să devină complici ai omorului în masă. Deci, francezii refuzau de această dată să facă un pas pe care cu puțin timp înainte îl priviseră cu interes: retragerea cetățeniei garantate evreilor după 1927 (sau după 1933), ceea ce ar fi dus la sporirea cu circa 50 000 a numărului

evreilor pasibili de deportare. În paralel, au început să le facă germanilor nenumărate dificultăți în privința deportării apatrizilor și a altor evrei străini, în așa fel încât toate planurile ambițioase de evacuare a evreilor din Franța au trebuit să fie „abandonate". Zeci de mii de indivizi apatrizi s-au ascuns, în timp ce alte câteva mii și-au găsit adăpost pe Coasta de Azur, zonă franceză aflată sub ocupație italiană, unde evreii erau în siguranță, oricare le-ar fi fost originea și cetățenia. În vara anului 1943, când Germania a fost declarată *judenrein*, iar aliații abia debarcaseră în Sicilia, nu fuseseră deportați decât cel mult 52 000 de evrei, adică mai puțin de 20% din total, iar dintre aceștia cel mult 6 000 aveau cetățenie franceză. Nici măcar prizonierii de război evrei din lagărele de prizonieri germane destinate armatei franceze nu au fost desemnați pentru „tratament special". În aprilie 1944, cu două luni înainte debarcării aliaților în Franța, tot mai rămăseseră 250 000 de evrei în toată țara, cu toții supraviețuind războiului. S-a dovedit că naziștii nu dețineau nici efectivul uman, nici voința necesară rămânerii pe poziții „dure" în fața unei asemenea opoziții hotărâte. Adevărul este că, după cum vom vedea, până și membrii Gestapoului și ai SS-ului au combinat duritatea cu blândețea.

La întâlnirea din iunie 1942 de la Berlin, cifrele stabilite pentru deportările imediate din Belgia și Țările de Jos fuseseră destul de mici, probabil datorită numărului mare stabilit pentru Franța. Cel mult 10 000 de evrei din Belgia și 15 000 din Olanda aveau să fie prinși și deportați în viitorul apropiat. În ambele cazuri, aceste cifre au fost ulterior exagerate, probabil datorită dificultăților întâlnite în timpul operațiunilor din Franța. Situația BELGIEI era, din anumite puncte de vedere, specială. Țara era condusă în exclusivitate de autorități militare germane, iar poliția, după cum a arătat un raport al guvernului belgian supus atenției instanței, „nu

a avut aceeași influență asupra celorlalte servicii din cadrul administrației germane ca în alte părți". (Guvernatorul Belgiei, generalul Alexander von Falkenhausen, avea să fie implicat, mai târziu, în conspirația contra lui Hitler, din iunie 1944.) Colaborașionismul local era semnificativ doar în Flandra; mișcarea fascistă în rândurile valonilor francofoni, sub conducerea lui Degrelle, a jucat un rol insignifiant. Poliția belgiană nu a cooperat cu germanii, care nu se puteau încrede nici în lucrătorii de la căile ferate belgiene pentru a-și permite să lase neînsoțite trenurile cu deportați. Ei reușeau să lase uși neîncuiate sau să organizeze ambuscade, astfel încât evreii să poată fugi. Cu totul specială era și compoziția populației evreiești din Belgia. Înaintea izbucnirii războiului, erau 90 000 de evrei, dintre care circa 30 000 erau refugiați germani, în timp ce alți 50 000 veneau din celelalte țări ale Europei. Până la sfârșitul anului 1940, aproape 40 000 de evrei fugiseră din țară, iar dintre cei 50 000 care rămăseseră, cel mult 5 000 erau cetățeni belgieni prin naștere. Mai mult decât atât, printre cei care fugiseră din țară se numărau toți liderii evrei importanți, dintre care majoritatea erau oricum de origine străină. Așa se face că nu existau autorități evreiești native aflate sub comanda Consiliului Evreiesc. Cu această „lipsă de înțelegere" venind din toate părțile, nu este de mirare că foarte puțini evrei belgieni au fost deportați. Evreii recent naturalizați – de origine cehă, polonă, rusă și germană, dintre care mulți erau abia sosiți – erau ușor de recunoscut și se puteau cu greu ascunde într-o țară atât de mică și complet industrializată. Până la sfârșitul anului 1942, 15 000 de evrei fuseseră trimiși la Auschwitz, iar până în toamna lui 1944, când Aliații au eliberat țara, 25 000 fuseseră uciși. Eichmann își avea obișnuitul „consilier" în Belgia, dar acesta nu pare să fi fost prea activ în cadrul acestor operațiuni. Ele au fost îndeplinite, în cele din urmă, de administrația militară,

în condițiile unor presiuni crescânde venite din partea Ministerului de Externe.

Ca în aproape toate țările, deportările din OLANDA au început cu evreii lipsiți de cetățenie, care, în acest caz, constau aproape în întregime din refugiați germani pe care guvernul olandez antebelic îi declarase în mod oficial „indezirabili". Existau aproape 35 000 de evrei străini la o populație evreiască totală de 140 000. Spre deosebire de Belgia, Olanda se găsea sub administrație civilă și, spre deosebire de Franța, țara nu avea guvern propriu, din moment ce cabinetul se refugiase la Londra împreună cu familia regală. Această națiune mică se găsea la bunul plac al germanilor și al SS-ului. „Consilierul" lui Eichmann în Olanda era un anume Willi Zöpf (recent arestat în Germania, în timp ce mult mai eficientul consilier din Franța, dl Dannecker este încă în libertate), dar se pare că acesta avea foarte puține de spus și putea cu greu face mai mult decât să-și mențină postul din Berlin ocupat. Deportările și tot ce era legat de ele cădeau în grija avocatului Erich Rajakowitsch, fost consilier juridic al lui Eichmann de la Viena și Praga, care fusese primit în SS la recomandarea lui Eichmann. El fusese trimis de către Heydrich în Olanda în aprilie 1941 și răspundea în mod direct nu în fața R.S.H.A. de la Berlin, ci în fața șefului local al serviciului de siguranță de la Haga, dr. Wilhelm Harsten, care la rândul său se afla sub comanda Obergruppenführerului Hans Rauter șef din Höherer SS-und Polizeiführer, și a asistentului acestuia în afaceri evreiești, Ferdinand aus de Fünten. (Rauter și Fünten au fost condamnați la moarte de un tribunal danez. Rauter a fost executat, iar sentința lui Fünten a fost comutată, în urma intervenției speciale a lui Adenauer, la închisoare pe viață. Și lui Harsten i-a fost intentat proces în Olanda, fiind condamnat la doisprezece ani închisoare și eliberat în 1957, după care a intrat în serviciul civil al guvernului bavarez. Autoritățile olandeze intenționează

să-i intenteze proces lui Rajakowitsch, care se pare că trăiește fie în Elveția, fie în Italia. Toate aceste detalii au devenit cunoscute în ultimul an, prin publicarea unor documente olandeze și a reportajului corespondentului olandez al ziarului elvețian *Basler Nationalzeitung*, E. Jacob.) La Ierusalim, acuzarea a pretins, în parte deoarece dorea cu orice preț să sublinieze autoritatea lui Eichmann și în parte pentru că se pierduse cu totul în hățișurile birocrației germane, că toți acești ofițeri ascultaseră de ordinele lui Eichmann. Dar Höherer SS-und Polizeiführer primeau ordine direct de la Himmler, astfel încât pare foarte puțin probabil ca, la acea vreme, Rajakowitsch să mai fi primit încă ordine de la Eichmann, și asta ținând seama de ceea ce avea să se întâmple în Olanda. Fără a se angaja în polemici, completul de judecată a corectat în mod tacit un mare număr din greșelile făcute de acuzare – deși probabil că nu pe toate – și a scos în evidență continuele schimbări de poziție între R.S.H.A. și Höherer SS-und Polizeiführer pe de o parte, și celelalte birouri de cealaltă parte – „tenacele, eternele, interminabilele negocieri", după cum le numea Eichmann.

Eichmann a fost deranjat cu precădere de aranjamentele din Olanda pentru că, în mod evident, Himmler încerca personal să-l minimalizeze, aceasta adăugându-se faptului că domnii rezidenți nu numai că îi creau, prin zelul lor, mari dificultăți în organizarea propriilor transporturi, dar mai și ironizau importanța „centrului coordonator" de la Berlin. Astfel, de la bun început, au fost deportați 20 000 de evrei în loc de 15 000; iar în 1943 dl Zöpf, omul lui Eichmann, inferior ca rang și ca poziție tuturor celor prezenți, a fost aproape forțat să grăbească deportările. Conflictele de jurisdicție privitoare la aceste chestiuni aveau să-l urmărească neîncetat pe Eichmann; degeaba încerca el să explice oricui voia să-l asculte că „ar fi ilogic și contrar ordinelor Reichsführerului SS Himmler, dacă, în acest stadiu, alte autorități ar ajunge să se ocupe de problema evreiască". Ultima confruntare din

Olanda a survenit în 1944, moment când însuși Kaltenbrunner a încercat să intervină de dragul uniformității. În Olanda, evreii sefarzi de origine spaniolă fuseseră excluși de la deportare, deși evreii sefarzi din Salonic fuseseră trimiși la Auschwitz. Completul de judecată s-a înșelat atunci când a afirmat că R.S.H.A. „a deținut controlul în această dispută" – pentru Dumnezeu știe ce motive, circa 370 de evrei sefarzi au scăpat nemolestați în Amsterdam.

Motivul pentru care Himmler a preferat să lucreze în Olanda prin Höherer SS-und Polizeiführer a fost simplu: aceștia știau să își croiască drum prin țară, iar problema ridicată de populația olandeză nu era deloc ușoară. Olanda fusese singura țară din Europa în care studenții au intrat în grevă atunci când profesorii evrei au fost dați afară și în care s-a răspuns printr-un val de greve la prima deportare a evreilor în lagărele de concentrare germane – acea deportare, spre deosebire de cele din lagărele de exterminare, a fost doar o măsură punitivă, luată cu mult înainte ca Soluția Finală să fie pusă în practică în Olanda. (După cum arată de Jong, germanilor le-a fost dată o lecție. De acum înainte, „acuzarea nu se mai axa pe loviturile trupelor de comando naziste [...], ci pe decrete publicate în *Verordeningenblad* [...], pe care a trebuit să le preia *Joodsche Weekblad*". Nu au mai avut loc raiduri ale poliției, nici greve ale populației.) Cu toate acestea, atât ostilitatea față de măsurile antievreiești, ostilitate care se manifesta la scară largă în Olanda, cât și imunitatea poporului olandez față de antisemitism erau ținute în șah de doi factori, care s-au dovedit în cele din urmă fatali pentru evrei. În primul rând, în Olanda exista o foarte puternică mișcare nazistă, căreia i se putea încredința ducerea la îndeplinire a unor măsuri polițienești cum ar fi prinderea evreilor, descoperirea ascunzătorilor lor ș.a.m.d. În al doilea rând, exista o tendință excesivă ce se manifesta cu pregnanță printre evreii olandezi prin naștere, aceea de a trasa o linie de

demarcație între ei și cei nou-veniți. Această stare de fapt se datora probabil atitudinii extrem de neprietenoase a guvernului olandez față de refugiații din Germania, și poate și faptului că antisemitismul se concentrase în Olanda, ca și în Franța, asupra evreilor străini. Această situație a ușurat sarcina naziștilor de a-și forma propriul Consiliu Evreiesc, *Joodsche Raad*, care a rămas mult timp cu impresia că doar evreii germani și de alte naționalități vor cădea victime deportării; a mai permis SS-ului și asigurarea sprijinului unei forțe de poliție evreiască, pe lângă unitățile de poliție olandeze. A rezultat o catastrofă neegalată în nici o altă țară occidentală; se poate compara doar cu nimicirea evreimii poloneze, în condiții cu totul diferite și încă de la început disperate. Deși, spre deosebire de Polonia, atitudinea poporului olandez a permis unui mare număr de evrei să se ascundă – între 20 000 și 25 000, un număr foarte mare pentru o țară atât de mică –, cel puțin o jumătate dintre aceștia au fost în cele din urmă găsiți, fără îndoială datorită eforturilor informatorilor profesioniști sau de ocazie. Până în luna iulie 1944, 113 000 de evrei fuseseră deportați, majoritatea la Sobibor, un lagăr de lângă Lublin, în Polonia, pe malul râului Bug, unde nu au avut niciodată loc selecții ale persoanelor apte de muncă. Trei sferturi dintre evreii care trăiau în Olanda au fost uciși, iar dintre aceștia circa două treimi erau nativi olandezi. Ultimul transport a plecat în toamna anului 1944, când detașamentele aliate erau la granița olandeză. Dintre cei 10 000 de evrei care au supraviețuit în ascunzători, circa 75% erau străini – un procent care demonstrează lipsa dorinței evreilor olandezi de a înfrunta realitatea.

La Conferința de la Wannsee, Martin Luther, de la Ministerul de Externe, a avertizat asupra dificultăților mari ce existau în țările scandinave, în special în Norvegia și în Danemarca. (Suedia nu a fost niciodată ocupată, iar Finlanda, deși

intrată în război de partea Axei, a fost una dintre țările pe care naziștii nu le-au prea abordat în chestiunea evreiască. Surprinzătoarea excepție a Finlandei, cu circa 2 000 de evrei, s-ar putea datora marii stime pe care Hitler o purta finlandezilor, pe care probabil că nu a dorit să-i supună amenințărilor și unui șantaj umilitor.) Luther a propus amânarea evacuărilor din Scandinavia. În privința Danemarcei, acest lucru a venit de la sine din moment ce țara își menținuse guvernul independent și era respectată ca stat neutru, până în toamna anului 1943, deși fusese invadată de către armata germană în aprilie 1940, în același timp cu Norvegia. În Danemarca nu exista mișcare fascistă sau nazistă demnă de luat în seamă și, de aceea, nici colaboratori. Totuși, în NORVEGIA, germanii reușiseră să își găsească suporteri entuziaști. Vidkun Quisling, lider al partidului norvegian pronazist și antisemit, a dat numele său la ceea ce avea să fie cunoscut mai târziu drept „guvernarea quisling". Cea mai mare parte a celor 1 700 de evrei norvegieni erau lipsiți de cetățenie, fiind refugiați proveniți din Germania. Ei au fost prinși și internați în timpul câtorva operațiuni fulger, în octombrie și noiembrie 1942. Atunci când biroul lui Eichmann a ordonat deportarea la Auschwitz, câțiva dintre oamenii lui Quisling și-au dat demisia din posturile lor guvernamentale. Sunt toate șansele ca acest fapt să nu fi fost o surpriză pentru Luther și nici pentru Ministerul de Externe, dar ceea ce a fost cu adevărat grav și în întregime neașteptat a fost faptul că Suedia a oferit imediat azil, și uneori chiar cetățenia suedeză, tuturor celor persecutați. Ernst von Weizsäcker, subsecretar de stat în cadrul Ministerului de Externe, cel care a primit propunerea, a refuzat să o discute. Oferta a fost totuși utilă. Este întotdeauna destul de ușor să părăsești în mod ilegal o țară, după cum este aproape imposibil să intri în acea țară ca refugiat fără permisiune și să păcălești autoritățile însărcinate cu imigrarea. Așa se face că aproape 900 de oameni, ceva mai mult decât jumătate din mica comunitate norvegiană, au putut fi trecuți ilegal în Suedia.

Însă țara în care temerile Ministerului de Externe s-au dovedit a fi pe deplin justificate a fost DANEMARCA. Povestea evreilor danezi este *sui generis*, iar comportamentul poporului danez și al guvernului său s-a dovedit a fi unic printre țările Europei – fie ele ocupate sau aliate Axei, fie neutre și cu adevărat independente. Există tentația de a recomanda povestea ca lectură obligatorie pentru științele sociale tuturor studenților care vor să afle ceva despre imensa putere potențială inerentă acțiunilor pașnice și rezistenței unui adversar ce deține mijloace represive superioare. Altfel spus, puține țări din Europa duceau lipsă de o corectă „înțelegere a chestiunii evreiești", și majoritatea acestor țări se opuneau în realitate soluțiilor „radicale" și „finale". Nu numai Danemarca, ci și Suedia, Italia și Bulgaria s-au dovedit imune la antisemitism, dar, dintre cele trei țări aflate în sfera germană de influență, doar danezii au avut curajul să saboteze liber problema în fața stăpânilor săi germani. Italia și Bulgaria au sabotat ordinele Germaniei și s-au lansat într-o serie de jocuri duble complicate, salvându-și evreii printr-un tur de forță plin de ingenuitate, dar nu au contestat niciodată ca atare politica Germaniei naziste. Acest fapt era cu totul diferit de ceea ce făcuseră danezii. Atunci când germanii i-au abordat – destul de precaut de altfel – în privința introducerii stelei galbene, ei au răspuns pur și simplu că regele va fi primul care o va purta, iar oficialitățile guvernului danez au subliniat în mod special că măsurile antievreiești de orice tip ar atrage după ele demisia lor imediată. Decisiv în această afacere a fost faptul că germanii nu au reușit nici măcar să instituie distincția – de importanță vitală – dintre nativii danezi de origine evreiască, care erau circa 64 000, și cei 1 400 de evrei germani refugiați, care găsiseră azil în țară înaintea războiului și care fuseseră acum privați de cetățenie de către guvernul german. Refuzul trebuie să fi fost o mare surpriză pentru Germania din moment ce părea atât de „ilogic"

ca un guvern să protejeze oameni cărora le refuzase în mod categoric naturalizarea și chiar dreptul la muncă. (Din punct de vedere legal, situația antebelică a refugiaților din Danemarca nu era diferită de cea a celor din Franța, cu excepția faptului că, datorită corupției generale din cadrul serviciilor civile ale celei de-a Treia Republici, câțiva dintre ei au reușit să obțină prin mită sau „relații" acte de naturalizare, iar majoritatea refugiaților din Franța puteau lucra ilegal, fără permis. Dar, ca și în Elveția, Danemarca nu era o țară *pour se débrouiller.*) Totuși, danezii au explicat oficialităților germane că datorită faptului că refugiații apatrizi nu mai erau cetățeni germani, naziștii nu-i puteau reclama fără consimțământul autorităților daneze. Acesta a fost unul dintre puținele cazuri în care lipsa de cetățenie s-a dovedit a fi un avantaj, deși desigur nu lipsa de cetățenie în sine a fost cea care i-a salvat pe evrei, ci faptul că guvernul danez hotărâse să-i protejeze. Așa se face că nici una dintre mișcările pregătitoare ale naziștilor, atât de importante pentru birocrația crimei, nu a putut fi dusă la bun sfârșit, iar operațiunile au fost amânate până în toamna anului 1943.

Ceea ce s-a întâmplat atunci a fost pur și simplu uluitor; în comparație cu ce a avut loc în celelalte țări europene, totul a mers de-a-ndoaselea. În august 1943 – după eșecul ofensivei germane în Rusia, după ce Afrika Korps se predaseră în Tunisia, iar Aliații invadaseră Italia –, guvernul suedez și-a anulat înțelegerea din 1940 cu Germania, care dăduse trupelor germane dreptul de a trece prin țară. Muncitorii danezi au decis că pot ajuta cu ceva la grăbirea lucrurilor. Au izbucnit greve pe șantierele navale daneze; docherii au refuzat să repare vasele germane și au intrat în grevă. Comandamentul militar german a decretat stare de urgență și a instituit legea marțială, iar Himmler s-a gândit că acesta era momentul propice pentru a aborda chestiunea evreiască, a cărei „soluție" era așteptată de mult. Nu s-a gândit însă la faptul că – în afara rezistenței daneze – oficialitățile germane

care trăiseră în Danemarca ani și ani de zile se schimbaseră. Nu numai că generalul von Hannecken, comandantul militar, a refuzat să pună trupe la dispoziția plenipotențiarului Reichului, dr. Werner Best, dar unitățile speciale SS (*Einsatzkommandos*) folosite în Danemarca aduceau deseori obiecții referitoare la „măsurile pe care trebuiau să le ducă la îndeplinire din ordinul agențiilor centrale" – conform depoziției făcute de Best la Nürnberg. Best însuși, un vechi membru al Gestapoului și fost consilier oficial al lui Heydrich, autor al unei cărți despre poliție (vestită la acea vreme) și care lucrase, spre marea satisfacție a superiorilor săi, pentru guvernul militar de la Paris, nu a mai prezentat încredere, deși este îndoielnic ca Berlinul să fi aflat vreodată gradul nesinceității sale. Era însă clar – de la bun început – că lucrurile nu mergeau cum trebuie. Biroul lui Eichmann a trimis pe unul dintre cei mai buni oameni ai săi – Rolf Günther, pe care nimeni nu l-a acuzat vreodată de a nu poseda „duritatea lipsită de milă" cerută. Günther nu le-a făcut nici o impresie colegilor săi de la Copenhaga, iar acum von Hannecken a refuzat până și să emită un decret care să le ceară tuturor evreilor să se prezinte la muncă.

Best a venit la Berlin și a obținut promisiunea că toți evreii din Danemarca vor fi trimiși la Theresienstadt, indiferent de categoria căreia îi aparțineau – o concesie foarte importantă din punctul de vedere al naziștilor. Noaptea de 1 octombrie a fost stabilită pentru capturarea și expedierea imediată a acestora – vapoarele așteptau în port – și, cum nu se putea conta nici pe ajutorul danezilor, nici pe al evreilor sau pe al trupelor germane staționate în Danemarca, unități ale poliției au venit din Germania pentru percheziții din casă în casă. În ultimul moment, Best le-a spus că nu aveau dreptul să pătrundă în apartamente deoarece poliția daneză ar avea atunci dreptul să intervină, iar ei nu li se puteau opune cu forța danezilor. Așa se face că nu au putut fi prinși decât evreii care le-au deschis de bunăvoie ușa.

Naziștii au găsit acasă, dispuși să-i lase să intre, exact 477 de oameni dintr-un total de peste 7 800. Cu câteva zile înaintea datei stabilite pentru sacrificiu, un agent de transport german, Georg F. Duckwitz, mituit probabil chiar de Best, a dezvăluit oficialităților guvernului danez întregul plan. Oficialitățile i-au informat la rândul lor, de urgență, pe șefii comunității evreiești, iar aceștia din urmă – spre deosebire de liderii evrei din alte țări – au transmis fără ocolișuri știrea în sinagogi, cu ocazia slujbei de Anul Nou. Evreii abia au avut timpul necesar pentru a-și părăsi apartamentele și a se îndrepta spre ascunzători, lucru ușor în Danemarca, unde – păstrând termenii de la proces – „toate categoriile populației daneze, de la rege la simplii cetățeni", erau gata să-i primească pe fugari.

Evreii ar fi riscat să rămână în ascunzători până la sfârșitul războiului dacă danezii nu ar fi avut norocul de a-i avea pe suedezi drept vecini. Expedierea evreilor în Suedia părea rezonabilă, ceea ce s-a și făcut cu ajutorul flotei de pescuit daneze. Costul transportului celor lipsiți de mijloace – circa o sută de dolari de persoană – a fost suportat de cetățenii danezi avuți, acesta fiind poate cel mai uimitor gest dintre toate, deoarece asta se întâmpla într-un moment în care evreii europeni își plăteau propria deportare și când cei mai bogați dintre ei plăteau averi întregi pentru un permis de ieșire (în Olanda, Slovacia și, mai târziu, în Ungaria), recurgând pentru aceasta fie la mituirea autorităților locale, fie la negocierea legală cu SS-ul, care accepta doar valută forte și vindea, în Olanda, permise de ieșire la prețul de cinci sau zece mii de dolari de persoană. Chiar și acolo unde evreii au întâlnit o autentică simpatie și o dorință sinceră de ajutorare, ei au fost nevoiți să plătească pentru acest ajutor. Șansele de scăpare erau deci practic nule pentru cei săraci.

Traversarea tuturor evreilor peste cele 5–15 mile de apă care separă Danemarca de Suedia, a durat aproape toată luna octombrie. Suedezii au primit 5 919 refugiați, dintre care

cel puțin 1 000 erau de origine germană, 1 310 erau pe jumătate evrei și 686 erau ne-evrei căsătoriți cu evrei. (Aproape o jumătate dintre evreii danezi par să fi rămas în țară și să fi supraviețuit sfârșitului războiului în ascunzători.) Evreii ne-danezi au dus-o mai bine ca niciodată: li s-au dat tuturor permise de lucru. Cele câteva sute de evrei pe care poliția germană reușise să-i aresteze au fost trimiși la Theresienstadt. Erau oameni vârstnici sau săraci, care fie că nu primiseră vestea la timp, fie nu fuseseră în stare să-i înțeleagă semnificația. Aceștia s-au bucurat, în ghetou, de privilegii mult mai mari decât ale oricărui alt grup, datorită neîncetatei „vâlve" făcute în jurul lor de către instituții daneze și persoane particulare. Au murit 48 de persoane, număr destul de mic având în vedere media de vârstă a grupului. Când totul s-a sfârșit, opinia lui Eichmann a fost că „obiectivul operațiunii nu a fost acela de a captura un număr cât mai mare de evrei, ci acela de a curăța Danemarca de evrei, iar acum acest obiectiv a fost atins".

Din punct de vedere politic și psihologic, cel mai interesant aspect al incidentului este probabil rolul jucat de autoritățile germane în Danemarca: evidenta sabotare a ordinelor venite de la Berlin. Este singurul caz cunoscut în care naziștii s-au confruntat cu rezistența *vădită* a localnicilor, iar rezultatul pare să se fi concretizat în schimbarea hotărârii celor în cauză. Aparent nici măcar germanii înșiși nu mai urmăreau exterminarea cu orice preț a unui întreg popor. Ei se confruntaseră cu o rezistență bazată pe principii, iar „duritatea" lor se topise ca untul în soare; au reușit să dea chiar dovadă de timide încercări de curaj autentic. Procesul de la Nürnberg a demonstrat în mod clar că idealul „durității" – exceptând câteva brute pe jumătate demente – nu a fost decât un mit al autosugestionării, mascând o dorință sălbatică de conformism cu orice preț. La Nürnberg, acuzații s-au acuzat și s-au dat în vileag unul pe altul, asigurând lumea că ei „au fost întotdeauna împotriva acestei durități" sau au

pretins, cum a făcut Eichmann, că superiorii au „profitat" de cele mai bune calități ale lor. (La Ierusalim, Eichmann i-a acuzat pe „cei aflați la putere" de a fi abuzat de „obediența" lui. „Supusul unei bune guvernări este norocos, cel al unei guvernări rele este nenorocos. Nu am avut noroc.") Atmosfera se schimbase și – deși majoritatea lor trebuie să-și fi dat seama că erau condamnați – nici unul dintre ei nu a avut curajul de a apăra ideologia nazistă. La Nürnberg, Werner Best a susținut că jucase un dublu rol complicat și că datorită lui oficialitățile daneze fuseseră avertizate de catastrofa iminentă. Dovezile documentare au arătat că, dimpotrivă, la Berlin, el însuși fusese acela care propusese operațiunea din Danemarca. Best s-a apărat explicând că toate acestea făceau parte din joc. A fost extrădat în Danemarca și condamnat acolo la moarte, dar a contestat sentința, rezultatul fiind surprinzător: datorită unor „noi dovezi", sentința i-a fost comutată la cinci ani de închisoare. Best a fost eliberat puțin după aceea; trebuie să fi fost capabil să dovedească, spre satisfacția tribunalului danez, că-și dăduse într-adevăr silința.

ITALIA a fost singurul aliat adevărat al Germaniei în Europa; a fost tratată ca egal și respectată ca stat independent și suveran. La baza alianței se afla, după toate probabilitățile, un interes comun, reunind două noi forme similare de guvernământ – dacă nu chiar identice. Mussolini fusese cândva foarte admirat în cercurile naziste germane; dar în pragul izbucnirii războiului și al trecerii Italiei, după o serie de ezitări, de partea Germaniei, acest lucru era deja de domeniul trecutului. Naziștii știau suficient de bine că aveau mai multe în comun cu versiunea stalinistă a comunismului decât cu fascismul italian, iar Mussolini, la rândul său, nu avea prea multă încredere în Germania și nici nu-l admira prea mult pe Hitler.

Aceste aspecte se numărau însă, mai ales în Germania, printre secretele celor din fruntea mișcării, iar deosebirile

adânci și hotărâtoare dintre formele totalitare și fasciste de guvernământ nu au fost niciodată pe deplin înțelese de marea majoritate a lumii. Nicăieri aceste diferențe nu au ieșit mai net în evidență decât în modul de tratare a chestiunii evreiești.

Lui Eichmann și oamenilor săi nu li s-a permis să fie activi pe teritoriul italian înaintea acelui *coup d'etat* dat lui Badoglio în vara anului 1943 și a ocupării Romei și a Italiei de Nord de către germani. Aceștia s-au văzut confruntați cu modul italian de a *nu* rezolva nimic în zonele franceze, grecești și iugoslave ocupate de către Italia; în aceste zone, evreii persecutați continuau să scape și erau siguri că vor primi azil temporar. La niveluri mult mai înalte decât acela la care se situa Eichmann, sabotajul italian luase proporții serioase, în special datorită influenței lui Mussolini asupra celorlalte guverne fasciste din Europa – în Franța lui Pétain, în Ungaria lui Horthy, în România lui Antonescu și chiar în Spania lui Franco. Dacă Italia putea scăpa fără a-i omorî pe evrei, țările satelit ale Germaniei ar fi putut încerca același lucru. Așa se face că Dome Sztojai, prim-ministru al Ungariei, pe care Germania i-l impusese lui Horthy, voia întotdeauna să știe, atunci când era vorba de măsurile antievreiești, dacă aceleași regulamente i se aplicau și Italiei. Șeful lui Eichmann, Gruppenführerul Müller, a scris, pe marginea acestui subiect, o lungă scrisoare adresată Ministerului de Externe, scoțând în evidență faptele menționate. Din păcate, cei de la Ministerul de Externe nu au putut face mare lucru deoarece și ei se confruntau necontenit cu aceeași rezistență subtilă și mascată, cu aceleași promisiuni și cu același eșec în a le duce la îndeplinire. Sabotajul era cu atât mai neplăcut cu cât era fățiș, într-un mod aproape batjocoritor. Promisiunile fuseseră făcute de către Mussolini însuși sau de către alte înalte oficialități, iar dacă generalii nu reușeau să le ducă la îndeplinire, Mussolini s-ar fi scuzat prevalându-se de „diferențele în formația intelectuală". Naziștii nu întâmpinau decât rareori un refuz net – ca atunci când generalul

Roatta a declarat că predarea evreilor din teritoriile iugoslave aflate sub ocupație italiană către autoritățile germane competente este „incompatibilă cu onoarea armatei italiene".

Mai rău era însă atunci când italienii păreau a-și îndeplini promisiunile. O asemenea situație s-a ivit atunci când Aliații au aterizat în zona franceză a Africii de Nord, în timp ce toată Franța se afla sub ocupație germană, cu excepția zonei italiene din sud, zonă în care circa 50 000 de evrei și-au găsit un adăpost sigur. Sub o puternică presiune din partea Germaniei, a fost instituit un „Comisariat italian pentru chestiuni evreiești", a cărui unică funcție era aceea de a-i înregistra pe toți evreii din regiunea respectivă și a-i expulza de pe coasta mediteraneeană. Și, într-adevăr, 22 000 de evrei au fost prinși și mutați în interiorul zonei italiene, ceea ce a avut ca rezultat, după spusele lui Reitlinger, faptul că 1 000 de evrei de cea mai joasă condiție au ajuns să trăiască în cele mai bune hoteluri din Isere și Savoia. Aceasta l-a făcut pe Eichmann să-l trimită la Nisa și Marsilia pe Alois Brunner, unul dintre cei mai duri oameni ai săi. Dar până când Brunner a ajuns la fața locului, poliția franceză distrusese deja toate listele cu evreii recenzați. În toamna anului 1943, când Italia a declarat război Germaniei, armata germană s-a putut în fine muta la Nisa, Eichmann însuși grăbindu-se să sosească pe Coasta de Azur. Acolo i s-a spus – și el a crezut-o – că între zece și cincisprezece mii de evrei trăiau ascunși în Monaco (micul principat cu circa douăzeci și cinci de mii de locuitori, al cărui teritoriu, scria *New York Times Magazine*, „ar putea încăpea cu ușurință în Central Park"), ceea ce a făcut ca R.S.H.A. să înceapă un adevărat program de căutări. Suna a glumă tipic italiană. În orice caz, evreii nu mai erau acolo; fugiseră în Italia propriu-zisă, iar aceia care încă se mai ascundeau în munții din împrejurimi și-au croit drum spre Elveția sau spre Spania. Același lucru s-a întâmplat și atunci când italienii au fost nevoiți să-și abandoneze teritoriile din

Iugoslavia. Evreii au plecat odată cu armata italiană și s-au refugiat în regiunea Fiume.

Nici eforturile cu adevărat serioase ale italienilor de a se adapta stilului puternicului lor aliat și prieten nu au dus lipsă de elemente de farsă. Atunci când, la sfârșitul anilor '30, Mussolini a introdus, sub presiunea germană, legislația antievreiască, el a stipulat obișnuitele excepții – veteranii de război, evreii cu decorații importante și celelalte categorii –, dar a mai adăugat una, și anume pe aceea a foștilor membri ai Partidului Fascist, laolaltă cu părinții și bunicii lor, cu nevestele, copiii și nepoții lor. Nu am auzit să existe statistici care să trateze acest subiect, dar rezultatul trebuie să fi fost că marea majoritate a evreilor italieni a fost exclusă. Greu s-ar fi putut găsi o familie de evrei din care cel puțin un membru să nu facă sau să nu fi făcut parte din Partidul Fascist, acest lucru întâmplându-se pe vremea când evreii, la fel ca orice alt italian, cochetaseră timp de mai bine de douăzeci de ani cu mișcarea fascistă, deoarece posturile din cadrul serviciului civil nu le erau accesibile decât membrilor acestei mișcări. Puținii evrei care se opuseseră din principiu fascismului, altfel spus socialiștii și comuniștii, nu mai erau în țară. Până și antisemiții italieni convinși nu păreau gata să ia lucrurile în serios, iar Roberto Farinacci, șeful mișcării antisemite, avea ca secretar un evreu. Desigur, lucruri asemănătoare trebuie să se fi întâmplat și în Germania. Eichmann a menționat că existau evrei chiar și printre SS-iștii de rând, dar originea evreiască a unora ca Heydrich, Milch și alții era o chestiune ultrasecretă, cunoscută doar de câțiva oameni; nu avem de ce să nu-l credem. În Italia, asemenea lucruri se făceau pe față și în mod inocent. Secretul era că, în realitate, Italia se număra printre puținele țări europene în care toate măsurile antievreiești erau evident nepopulare, din moment ce, pentru a folosi cuvintele lui Ciano, ele „au pus o problemă care, din fericire, nu exista".

Asimilarea, acest cuvânt mult prea des folosit, era o realitate în Italia, țară care avea o comunitate de cel mult 50 000 de evrei nativi, a căror istorie putea fi trasată începând din vremurile Imperiului Roman. Nu era vorba despre o ideologie, despre ceva în care trebuia ca oamenii să creadă, cum era cazul în toate țările de limbă germană, sau de un mit și o evidentă autosugestionare, cum era cazul în Franța. Fascismul italian, nelansat pe linia „durității lipsite de milă", încercase să scape țara de evreii străini și de cei lipsiți de cetățenie înainte de izbucnirea războiului, fapt neîncununat de prea mult succes datorită lipsei de elan a oficialităților italiene de rangul doi, care nu erau dispuse să devină „dure". Când problema s-a pus în termeni de viață și de moarte, italienii au refuzat, sub pretextul menținerii propriei suveranități, să abandoneze acest segment al populației lor evreiești. Ei și-au internat evreii în lagăre de concentrare italiene, unde aceștia au fost în relativă siguranță până la ocuparea țării de către germani. Acest comportament nu este ușor de explicat numai prin invocarea unor condiții obiective – absența unei „chestiuni evreiești" –, căci acești străini reprezentau desigur o problemă pentru Italia, la fel ca în orice alt stat național european, bazat pe omogenitatea etnică și culturală a populației. Ceea ce în Danemarca a fost un rezultat al unui real simț politic, al unei înțelegeri înnăscute a cerințelor și responsabilităților implicate de noțiunea de cetățenie și de independență – „pentru danezi [...] chestiunea evreiască era o problemă politică și nu una umanitară" (Leni Yahil) –, în Italia a fost răspunsul unui umanism general, aproape automat venind din partea unui popor vechi și civilizat.

În plus, umanismul italian a făcut față cu brio testului terorii care s-a abătut asupra poporului în ultimul an și jumătate al războiului. În decembrie 1943, Ministerul de Externe german a adresat o cerere oficială de ajutor șefului lui Eichmann, Müller: „Având în vedere lipsa de zel în punerea în practică a măsurilor antievreiești recomandate de

Duce, noi, Ministerul de Externe, considerăm urgent și necesar ca această operațiune [...] să fie supervizată de oficialitățile germane." În acest scop, ucigași notorii de evrei ce activau în Polonia, cum ar fi Odilo Globocnik din lagărele de exterminare din zona Lublin, au fost detașați în Italia. Însuși șeful administrației militare nu era un ofițer de carieră, ci un fost guvernator al Galiției poloneze, Gruppenführerul Otto Wächter. Acesta a pus capăt farsei. Biroul lui Eichmann a emis o circulară prin care își sfătuia filialele să ia imediat „măsurile necesare" în privința „evreilor de origine italiană". Primul val a înghițit peste 8 000 de evrei din Roma, care au fost arestați de regimentele de poliție germane, deoarece poliția italiană nu era demnă de încredere. Aceștia au fost însă preveniți la timp, în general de către fasciști din vechea generație, și 7 000 dintre ei au reușit să scape. Germanii flexibili, ca întotdeauna când întâlneau rezistență, au fost de această dată de acord cu faptul că evreii italieni, chiar dacă nu aparțineau categoriilor excluse, nu trebuiau să fie deportați, ci doar trimiși în lagăre de concentrare italiene. Această „soluție" se voia suficient de „finală" pentru Italia. Circa 35 000 de evrei din nordul Italiei au fost prinși și trimiși în lagărele de concentrare din apropierea graniței austriece. În primăvara anului 1944, când Armata Roșie a ocupat Italia, iar Aliații erau pe punctul de a intra în Roma, germanii și-au călcat promisiunea și au început expedierea evreilor din Italia la Auschwitz – circa 7 500 de oameni, dintre care s-au întors maximum 600. Oricum, bilanțul final se reduce la mult mai puțin de 10% dintre evreii care trăiau pe atunci în Italia.

XI. Deportări din Balcani: Iugoslavia, Bulgaria, Grecia, România

Pentru aceia care au urmărit dosarul acuzării și au citit sentința, care reorganiza confuzul și ambiguul „tablou general" trasat de procuror, a fost o mare surpriză faptul că niciodată nu s-a menționat vreo linie netă de demarcație între teritoriile din est și sud-est controlate de naziști și cele incluse în sistemul de state naționale din Europa Centrală și Occidentală aflate în aceeași situație. Lanțul de populații amestecate care se întindea de la Marea Baltică, la nord, la Marea Adriatică, la sud, zonă ce astăzi se află în spatele Cortinei de Fier, forma pe atunci așa-numitele State Succesoare, stabilite de către puterile victorioase după încheierea Primului Război Mondial. O nouă ordine politică li se oferea numeroaselor grupuri etnice care trăiseră veacuri de-a rândul sub dominația imperiilor – Imperiul Rus în nord, Imperiul Austro-Ungar în sud și Imperiul Otoman în sud-est. Dintre statele naționale rezultate, în nici unul nu exista ceva care să semene cu omogenitatea etnică a vechilor națiuni europene ce le serviseră drept model de constituire politică. Drept urmare, fiecare dintre aceste țări conținea mari grupuri etnice ostile în mod violent guvernului aflat la putere, întrucât aspirațiile lor naționale fuseseră frustrate în favoarea vecinilor lor ceva mai numeroși. Dacă era nevoie de vreo dovadă a instabilității politice a acestor state nou fondate, cazul Cehoslovaciei este suficient de elocvent. Atunci când Hitler a intrat în Praga, în 1939, el a fost primit cu entuziasm nu doar de către *Sudetendeutschen*, minoritatea germană locală, ci și de

către slovaci, pe care i-a „eliberat", oferindu-le un stat „independent". Același lucru s-a întâmplat mai târziu cu Iugoslavia, unde majoritatea sârbă – foștii conducători ai țării – a fost tratată ca dușmană, iar minorității croate i s-a oferit un guvern național propriu. Mai mult decât atât, datorită fluctuațiilor de populație din aceste regiuni, nu existau granițe etnice sau istorice, iar acelea care fuseseră stabilite de Tratatele de la Trianon și St. Germain erau practic arbitrare. Ungaria, România și Bulgaria au putut fi câștigate ca parteneri ai Axei prin extinderi generoase ale teritoriilor lor, iar evreilor din aceste zone nou anexate li se refuza întotdeauna statutul de cetățeni. Ei deveneau în mod automat apatrizi, suferind aceeași soartă ca și refugiații din Europa Occidentală – erau în mod invariabil primii care erau deportați și lichidați.

Tot în această perioadă s-a năruit și complicatul sistem de tratate privind minoritățile, prin care Aliații sperau să rezolve o problemă care, în cadrul politic al statului național, era insolvabilă. Evreii erau o minoritate recunoscută oficial în toate Statele Succesoare, statut care nu le-a fost impus acestor state, ci a venit ca rezultat al cererilor și negocierilor purtate de delegații lor la Conferința de Pace de la Versailles. Acest lucru a marcat un punct de cotitură în istoria evreilor, deoarece era pentru prima dată când evreii occidentali sau asimilați nu erau recunoscuți drept purtători de cuvânt ai întregului popor evreu. Spre surpriza – și uneori spre deruta – „notabilităților" evreiești cu educație occidentală, se dovedea că marea majoritate a poporului dorea un soi de autonomie socială și culturală, nu o autonomie politică. Din punct de vedere legal, statutul evreilor din Europa Orientală era același cu al oricărei alte minorități, dar din punct de vedere politic – fapt ce avea să fie decisiv – ei erau unicul grup etnic din zonă fără o „patrie", cu alte cuvinte, fără un teritoriu în care să formeze populația majoritară. Și totuși, ei nu trăiau în aceleași condiții de dispersare ca evreii din Europa

Occidentală și Centrală. În timp ce, înainte de Hitler, acolo era o dovadă de antisemitism să-i spui unui evreu – evreu, evreii din Europa de Est erau priviți de către prieteni și dușmani drept un popor distinct. Acest fapt era de mare importanță pentru statutul acelor evrei din Est care *au fost* asimilați, situația lor fiind diferită de cea a evreilor din Vest, unde asimilarea sub o formă sau alta fusese o regulă. Corpul majoritar al evreilor de clasă medie, atât de caracteristic Europei Centrale și Occidentale, nu exista în Est. În locul său, putea fi întâlnită o pătură subțire de familii din marea burghezie, care aparțineau de fapt claselor conducătoare și al căror grad de asimilare în societatea ne-evreilor – prin bani, botez, căsătorii mixte – era cu mult mai mare decât al majorității evreilor din Vest.

Printre primele țări în care cei porniți la punerea în practică a Soluției Finale s-au confruntat cu această situație a fost CROAȚIA, stat-marionetă din Iugoslavia, având capitala la Zagreb. Guvernul croat, condus de dr. Ante Pavelic, a introdus foarte obedient legislația antievreiască, la trei săptămâni după aprobarea ei, și atunci când a fost întrebat ce trebuia făcut cu cele câteva zeci de evrei croați din Germania, a răspuns că „ar aprecia deportarea în Est". Ministrul de Interne al Reichului a ordonat ca țara să fie *judenrein* până în luna februarie 1942, iar Eichmann l-a trimis pe Hauptsturmführerul Franz Abromeit să colaboreze cu atașatul poliției germane din Zagreb. Deportările au fost conduse chiar de croați și în special de către membrii puternicei mișcări fasciste – ustașii –, croații plătindu-le naziștilor treizeci de mărci pentru fiecare evreu deportat. Ei au primit în schimb toată averea deportaților. Această „tranzacție" era în conformitate cu „principiul teritorial" oficial al Germaniei, aplicabil tuturor țărilor europene, prin care statul moștenea proprietățile fiecărui evreu ucis care își avusese reședința pe teritoriul statului în cauză, indiferent de naționalitatea acestuia. (Naziștii nu au respectat întotdeauna cu consecvență

acest „principiu teritorial"; existau multe căi de a-l eluda în cazul în care merita efortul. Oamenii de afaceri germani puteau cumpăra direct de la evrei înaintea deportării acestora, iar *Einsatzstab*-ul Rosenberg, împuternicit inițial să confiște toate cărțile și obiectele specific evreiești pentru centrele de cercetare germane antisemite, și-a extins curând activitatea asupra obiectelor valoroase de mobilier și a operelor de artă.) Termenul inițial, scadent în februarie 1942, nu a putut fi respectat deoarece evreii au reușit să scape din Croația, fugind în teritoriul aflat sub ocupație italiană. După lovitura de stat a lui Badoglio, a sosit la Zagreb Hermann Krumey, un alt om al lui Eichmann și, până în toamna anului 1943, 30 000 de evrei au fost deportați în lagărele de exterminare.

Abia atunci au realizat germanii că țara nu era încă *judenrein*. Legislația antievreiască inițială conținea un paragraf ciudat, care îi transforma în „arieni onorifici" pe toți evreii care își aduseseră contribuția la „cauza croată". Numărul acestor evrei crescuse desigur simțitor cu trecerea anilor. Cu alte cuvinte, cei foarte bogați, care se despărțeau în mod voluntar de proprietățile lor, au fost și ei excluși. Încă mai interesant era faptul că serviciul de spionaj al SS-ului (condus de Sturmbannführerul Wilhelm Höttl, chemat inițial ca martor al apărării în cadrul procesului de la Ierusalim, dar a cărui mărturie a fost folosită apoi de către acuzare) descoperise că aproape toți membrii păturii conducătoare din Croația, de la șeful guvernului până la șeful ustașilor, erau căsătoriți cu evreice. Cei 1 500 de supraviețuitori evrei din această zonă – 5%, conform unui raport guvernamental iugoslav – erau cu toții membri ai acestui grup evreiesc puternic asimilat și extrem de bogat. Cum procentul evreilor asimilați raportat la nivelul maselor din Est a fost estimat la circa 5%, tentația este de a conchide că, atunci când a fost posibilă, asimilarea în Est a oferit o șansă mult mai mare de supraviețuire decât în restul Europei.

În statul vecin SERBIA, situația era foarte diferită; armata de ocupație germană a trebuit să accepte, încă din primele ei zile pe teritoriul sârb, un tip de agresiune din partea partizanilor care nu poate fi comparat decât cu cel existent în Rusia, în spatele frontului. Am menționat anterior singurul incident care îl lega pe Eichmann de lichidarea evreilor din Serbia. Completul de judecată a recunoscut că „liniile directoare generale cu referire la evreii din Serbia nu ne sunt suficient de clare". Explicația este aceea că biroul lui Eichmann nu s-a implicat deloc în zonă, întrucât nici un evreu nu a fost deportat. „Problema" a fost lămurită integral la fața locului. Sub pretextul executării ostaticilor luați în cadrul conflictelor cu partizanii, armata a ucis prin împușcare populația evreiască de sex bărbatesc. Femeile și copiii au fost predați comandantului Siguranței, un anume dr. Emanuel Schäfer, un protejat special al lui Heydrich, care i-a omorât în cisterne de gaz. În luna august 1942, șeful secției civile a guvernului militar, Staatsratul Harald Turner, a raportat cu mândrie că Serbia este „singura țară în care atât problema evreilor, cât și cea a țiganilor sunt rezolvate", înapoind Berlinului cisternele de gazare. Circa 5 000 de evrei s-au alăturat partizanilor, aceasta fiind pentru ei singura șansă de scăpare.

După război, Schäfer a fost chemat în fața unui tribunal german pentru a răspunde de crimele sale. A fost condamnat la șase ani și șase luni închisoare pentru gazarea a 6 280 de femei și copii. Guvernatorul militar al regiunii, generalul Franz Böhme, s-a sinucis, iar Staatsratul Turner a fost predat guvernului iugoslav și condamnat la moarte. Aceeași poveste se repetă iar și iar: cei care au scăpat de procesul de la Nürnberg și nu au fost extrădați în țările în care au comis crimele fie că nu au ajuns niciodată să fie chemați în fața justiției, fie au găsit la tribunalele germane cea mai mare „înțelegere" posibilă. De tristă amintire este Republica de la Weimar, a cărei specialitate a fost iertarea crimelor politice în cazul în

care respectivul criminal aparținea unuia dintre violentele grupuri antirepublicane de dreapta.

BULGARIA are mai multe motive de a fi recunoscătoare Germaniei naziste decât are orice altă țară balcanică, și aceasta datorită considerabilelor câștiguri teritoriale de care s-a bucurat în detrimentul României, Iugoslaviei și Greciei. Și totuși Bulgaria nu a fost recunoscătoare; nici guvernul și nici poporul bulgar nu au dat dovadă de suficientă maleabilitate pentru ca politica „durității fără milă" să fie funcțională. Acest lucru nu s-a manifestat însă numai în ceea ce privește chestiunea evreiască. Monarhia bulgară nu avea nici un motiv de îngrijorare în privința mișcării fasciste naționale, Ratnizi, întrucât aceasta era redusă din punct de vedere numeric și lipsită de influență politică; Parlamentul rămăsese în continuare un corp politic respectat, care colabora fără probleme cu regele. Așa se face că bulgarii au îndrăznit să refuze să declare război Rusiei și nici nu au trimis trupe de „voluntari" pe frontul din Est. Cel mai surprinzător este însă faptul că, din întregul ansamblu de populații amestecate în care antisemitismul era larg răspândit printre toate grupurile etnice, devenind politică guvernamentală cu mult înainte de sosirea lui Hitler, bulgarii nu au avut nici un fel de „înțelegere în privința problemei evreiești". Este adevărat că armata bulgară fusese de acord ca toți evreii – care erau circa o mie cinci sute – să fie deportați din teritoriile nou anexate, care se aflau sub guvernare militară și a căror populație era antisemită; este însă puțin probabil ca ei să fi știut ce însemna de fapt „strămutarea în Est". Ceva mai devreme, în ianuarie 1941, guvernul fusese de acord și cu introducerea unei anumite legislații antievreiești, care din punctul de vedere al naziștilor era pur și simplu ridicolă. Circa 6 000 de bărbați valizi au fost mobilizați pentru muncă; toți evreii botezați, indiferent de data convertirii, au fost excluși de la deportare, ceea ce a provocat un adevărat val de

convertiri. Alte 5 000 de evrei – dintr-un total de aproximativ 15 000 – au primit privilegii speciale. În privința medicilor și a oamenilor de afaceri evrei, a fost introdus un *numerus clausus* suficient de mare, fiind bazat pe procentajul evreilor din orașe, nu din întregul teritoriu al țării. Atunci când aceste măsuri au fost puse în aplicare, oficialitățile guvernamentale bulgare au declarat în mod public că situația a fost stabilizată în avantajul tuturor. Era clar că naziștii trebuiau nu numai să-i lumineze în privința cerințelor unei „soluții a problemei evreiești", ci și să-i învețe că stabilitatea legală și mișcarea totalitară nu puteau merge mână în mână.

Autoritățile germane trebuie să fi avut anumite bănuieli în privința dificultăților ce le stăteau în față. În ianuarie 1942, Eichmann a scris o scrisoare Ministerului de Externe, declarând că „există suficiente posibilități de primire a evreilor din Bulgaria". El a propus ca guvernul bulgar să fie abordat, asigurând Ministerul de Externe că atașatul de poliție de la Sofia va „avea grijă de aspectele tehnice ale deportării". (Acest atașat de poliție pare să nu fi fost prea entuziasmat de munca sa, căci la puțin timp după aceea Eichmann a trimis pe unul dintre oamenii săi, Theodor Dannecker, de la Paris la Sofia, în calitate de „consilier".) Este interesant de remarcat faptul că această scrisoare era diametral opusă celei trimise de Eichmann în Serbia, cu doar câteva luni mai devreme, scrisoare în care afirma că nu existau încă disponibilități de primire a evreilor și că nici măcar evreii din Reich nu puteau fi deportați. Prioritatea extremă acordată sarcinii de a face Bulgaria *judenrein* se poate explica doar prin faptul că Berlinul primise informații sigure că totul trebuia executat în mare viteză dacă se dorea să se obțină cât de cât ceva. Bulgarii au fost contactați de Ambasada germană, dar au făcut primul pas în direcția măsurilor „radicale" – introducerea emblemei evreiești – abia șase luni mai târziu. Pentru naziști, chiar și acest lucru s-a dovedit a fi o mare dezamăgire. În primul rând, după cum au raportat cu conștiinciozitate, emblema nu era decât „o stea foarte mică"; în al doilea rând, majoritatea

evreilor pur și simplu nu o purtau; și, în al treilea rând, cei care o purtau s-au bucurat „de atâta simpatie din partea populației derutate, încât erau de-a dreptul mândri de semnul lor" – scria într-un raport S.D. transmis Ministerului de Externe în noiembrie 1942, Walter Schellenberg, șef al serviciului de contraspionaj din cadrul R.S.H.A. În urma acestui raport, guvernul bulgar a revocat decretul. Sub o puternică presiune din partea Germaniei, oficialitățile bulgare au decis, în cele din urmă, să-i trimită pe toți evreii din Sofia în zonele rurale, dar această măsură era departe de ceea ce doreau germanii, din moment ce, în loc să-i concentreze pe evrei, îi dispersa și mai mult.

Expulzarea evreilor a marcat un punct de cotitură important al întregii situații, deoarece populația Sofiei a încercat să-i oprească pe evrei din drumul lor către gară și a demonstrat în acest sens în fața palatului regal. Germanii trăiau cu iluzia că regele Boris este răspunzător pentru rămânerea în viață a evreilor bulgari și este aproape sigur că agenții serviciului de spionaj german au fost aceia care l-au omorât. Dar nici moartea monarhului, nici sosirea lui Dannecker, la începutul anului 1943, nu au schimbat situația, deoarece atât Parlamentul, cât și populația au rămas în mod categoric de partea evreilor. Dannecker a reușit să ajungă la o înțelegere cu Comisarul bulgar pe probleme evreiești, în vederea deportării la Treblinka a 600 de „evrei de frunte", dar nici unul dintre aceștia nu a părăsit vreodată țara. Aranjamentul în sine este demn de atenție, deoarece demonstrează că naziștii își pierduseră speranța de a-i asocia pe evreii de frunte la susținerea propriilor lor scopuri. Rabinul-șef al Sofiei nu era disponibil, fiind ascuns de către Mitropolitul Ștefan al Sofiei, care a declarat în mod public că „Dumnezeu a hotărât soarta evreilor, iar oamenii nu au nici un drept să îi tortureze sau să îi persecute pe aceștia" (Hilberg) – ceea ce însemna mai mult decât făcuse vreodată Vaticanul. În cele din urmă, în Bulgaria s-a întâmplat același lucru care avea să se întâmple

și în Danemarca, câteva luni mai târziu – oficialități germane locale au devenit ezitante și deci nu se mai putea pune bază pe ele. Acest lucru era valabil atât în cazul atașatului de poliție, un membru al SS-ului, care avea sarcina de a-i încercui și aresta pe evrei, cât și al ambasadorului german la Sofia, Adolf Beckerle, care în iunie 1943 îi sugerase Ministerului de Externe că situația este lipsită de speranță, deoarece „bulgarii trăiseră prea mult timp împreună cu oameni ca armenii, grecii și țiganii pentru a putea aprecia problema evreiască la justa ei valoare" – ceea ce era absurd, desigur, deoarece același lucru s-ar fi putut spune *mutatis mutandis* despre toate țările Europei de Est și de Sud-Est. Tot Beckerle a informat și R.S.H.A., pe un ton evident iritat, că nu se mai putea face nimic. Rezultatul a fost că nici un evreu nu a fost deportat sau nu a murit de moarte nenaturală până în august 1944 când, la apropierea Armatei Roșii, legile antievreiești au fost revocate.

Nu am cunoștință de nici o încercare de explicare a comportamentului poporului bulgar, care este unic în masa de populații amestecate din Balcani. Trebuie să ne amintim însă și de Gheorghi Dimitrov, un comunist bulgar care s-a întâmplat să fie în Germania atunci când naziștii au venit la putere, și pe care l-au acuzat de *Reichstagsbrand*, incendiul misterios de la Parlamentul din Berlin din 27 februarie 1933. Dimitrov a fost judecat de Curtea Supremă a Germaniei și confruntat cu Göring, pe care l-a chestionat de parcă el ar fi fost însărcinat cu îndeplinirea procedurilor. Datorită lui, toți cei acuzați, cu excepția lui van der Lubbe, au fost achitați. Comportamentul său a câștigat admirația lumii întregi, inclusiv a Germaniei. „A rămas un singur bărbat în Germania, și acesta este bulgar", obișnuiau să spună oamenii.

Fiind ocupată în nord de către germani și în sud de către italieni, GRECIA nu punea probleme speciale și putea, de aceea, să-și aștepte rândul pentru a deveni *judenrein*. În

februarie 1943, au sosit doi dintre specialiștii lui Eichmann, Hauptsturmführerii Dieter Wisliceny și Alois Brunner, pentru a pregăti totul în vederea deportării evreilor din Salonic, unde erau concentrate două treimi din evreimea grecească, altfel spus aproximativ 55 000 de oameni. Acest lucru trebuia să se facă în conformitate cu planul din „cadrul de lucru al Soluției Finale a problemei evreiești în Europa", după cum se menționa în scrisoarea lor de numire, emisă de IV-B-4. Colaborând îndeaproape cu un anumit Kriegverwaltungsrat, dr. Max Merten, care reprezenta guvernul militar regional, ei au înființat rapid Consiliul Evreiesc, condus de rabinul-șef Koretz. Wisliceny, care se afla în fruntea așa-numitului *Sonderkommando für Judenangelegenheiten* din Salonic, a introdus steaua galbenă și a făcut imediat cunoscut faptul că nu se admiteau excepții. Dr. Merten a mutat întreaga populație evreiască într-un ghetou din care aceștia puteau fi scoși cu ușurință, din moment ce ghetoul se afla în vecinătatea unei gări. Singurele categorii privilegiate erau evreii cu pașaport străin și, ca peste tot, personalul *Judenrat*-ului – nu mai mult de câteva sute de persoane, care au fost trimise în cele din urmă în lagărul destinat schimbului de la Bergen-Belsen. Nu exista cale de scăpare cu excepția fugii în sud unde, ca peste tot, italienii refuzau să-i predea pe evrei germanilor, dar siguranța din zona italiană avea viață scurtă. Populația greacă era în cel mai bun caz indiferentă, iar unele grupuri de partizani priveau chiar cu „aprobare" operațiunile. În răstimpul a două luni, întreaga comunitate a fost deportată, trenurile spre Auschwitz plecau aproape zilnic, transportând în vagoane de marfă între 2 000 și 2 500 de evrei fiecare. În toamna aceluiași an, când armata italiană a cedat, a urmat rapid evacuarea a circa 13 000 de evrei din sudul Greciei, inclusiv din Atena și insulele grecești.

La Auschwitz, mulți dintre evreii greci au fost folosiți în așa-numitele comandouri ale morții, care acționau în camere de gazare și în crematorii; aceștia se mai aflau încă

în viață în 1944, când evreii din Ungaria au fost exterminați, iar ghetoul de la Lódz, lichidat. La sfârșitul acelei veri, când s-a răspândit zvonul că în curând se va pune capăt gazării și că instalațiile vor fi dezafectate, a izbucnit una dintre puținele revolte ce au avut loc vreodată într-un lagăr; cei din comandourile morții erau acum siguri că, de această dată, și ei vor fi uciși. Revolta s-a soldat cu un mare dezastru – a rămas un singur supraviețuitor care să spună povestea.

S-ar părea că indiferența grecilor față de soarta evreilor lor a supraviețuit oarecum eliberării. Dr. Merten, un martor al apărării din procesul lui Eichmann, pretinde astăzi – într-un mod oarecum neconvingător – atât că nu a știut nimic, cât și că i-a salvat pe evrei de la soarta ce-i aștepta și despre care nu știa nimic. După război, el a revenit liniștit în Grecia în calitate de reprezentant al unei agenții de turism; a fost arestat, dar eliberat puțin timp după aceea, permițându-i-se să se întoarcă în Germania. Cazul său este poate unic, din moment ce procesele intentate criminalilor de război, din celelalte țări exceptând Germania, s-au soldat întotdeauna cu pedepse severe. Cât despre mărturia sa în favoarea apărării, dată la Berlin în prezența reprezentanților ambelor părți – ai apărării și ai acuzării –, a fost cu siguranță unică. Dr. Merten a susținut că Eichmann a fost de mare ajutor în încercarea de a salva circa 20 000 de femei și copii din Salonic și că tot răul a venit de la Wisliceny. Totuși, el a declarat în cele din urmă că înainte de a depune mărturie a fost abordat de fratele lui Eichmann, un avocat din Linz, și de o organizație germană de foști membri SS. Eichmann a negat totul – el nu a fost niciodată la Salonic și nu l-a văzut niciodată pe săritorul dr. Merten.

Eichmann a susținut de mai multe ori că talentul său organizatoric – coordonarea evacuărilor și deportărilor efectuate de biroul său – le-a ajutat de fapt pe victime; le-a făcut soarta mai ușoară. Dacă acest lucru trebuia făcut, a adăugat

el, era mai bine să fie făcut cu bună rânduială. În timpul procesului nimeni, nici măcar avocatul apărării, nu a dat atenție acestei pretenții, care făcea în mod evident parte din aceeași categorie ca și pretenția sa prostească și încăpățânată de a fi salvat viețile a sute de mii de evrei prin „emigrarea forțată". Și totuși, în lumina a ceea ce s-a întâmplat în ROMÂNIA, lucrurile nu mai par atât de clare. Aici, chiar și oamenii Gestapoului au început să saboteze ordinele venite de la Berlin. În România, chiar și SS-iștii erau luați prin surprindere și uneori îngroziți de ororile pogromurilor la scară largă, demodate și în același timp spontane. Deseori interveneau să-i salveze pe evrei de la măcel, astfel încât omorul să fie făcut în – ceea ce ei numeau – mod civilizat.

Nu este o exagerare să spunem că România era cea mai antisemită țară a Europei antebelice. Încă din secolul al XIX-lea, antisemitismul românesc era un fapt bine stabilit. În 1878, marile puteri încercaseră să intervină, prin Tratatul de la Berlin, și să determine guvernul român să-i recunoască pe locuitorii evrei drept cetățeni români – chiar dacă ar fi rămas cetățeni de rang secund. Nu au reușit, iar la sfârșitul Primului Război Mondial toți evreii români – cu excepția câtorva sute de familii sefarde și a câtorva evrei de origine germană – erau încă străini rezidenți pe teritoriul românesc. A fost necesară întreaga forță a Aliaților, în timpul negocierilor tratatelor de pace, pentru a „convinge" guvernul român să accepte un tratat al minorităților și să acorde minorității evreiești cetățenia română. Această concesie, făcută de ochii lumii, a fost retrasă în 1937 și 1938 când, încrezători în puterea Germaniei hitleriste, românii au simțit că pot risca denunțarea tratatelor favorabile minorităților ca fiind impuse în detrimentul „suveranității" lor, putând astfel să priveze de cetățenia română câteva sute de mii de evrei – aproximativ un sfert din totalul populației evreiești. Doi ani mai târziu, în august 1940, cu câteva luni înaintea intrării României în război – de partea Germaniei hitleriste –, mareșalul Ion

Antonescu, șeful noii dictaturi a Gărzii de Fier, i-a declarat apatrizi pe toți evreii români, cu excepția celor câteva sute de familii de evrei ce fuseseră cetățeni români înaintea tratatelor de pace. În aceeași lună, el a instituit o legislație antievreiască care era cea mai severă din Europa (luând în considerare și Germania). Categoriile privilegiate, veteranii de război și evreii care fuseseră cetățeni români înainte de 1918, nu reprezentau mai mult de 10 000 de oameni, deci cel mult 1% din întregul grup etnic. Hitler însuși era conștient de faptul că Germania risca să fie depășită de România, și i-a atras atenția lui Goebbels, în august 1941, la câteva săptămâni după ce dăduse ordinul pentru Soluția Finală, că „un om ca Antonescu procedează în această chestiune într-un mod mult mai radical decât am făcut-o noi până la ora actuală".

România a intrat în război în iunie 1941, iar Legiunea Română a devenit o forță militară demnă de luat în seamă, avându-se în vedere apropiata invazie a Rusiei. Numai la Odessa, soldații români au fost răspunzători de masacrul a 60 000 de oameni. Spre deosebire de guvernele altor țări balcanice, guvernul român deținea informații foarte exacte despre începutul masacrării evreilor din Est, iar soldații români, chiar după ce Garda de Fier a fost îndepărtată de la guvernare, s-au lansat, în vara anului 1941, într-un program de masacre și deportări care au „umbrit până și rebeliunea de la București a Gărzii de Fier" din luna ianuarie a aceluiași an – un program care este neegalat, din punctul de vedere al ororilor, în tot ansamblul de atrocități semnalate (Hilberg). Stilul deportărilor românești consta în înghesuirea a cinci mii de oameni în vagoane de marfă, lăsându-i să moară acolo asfixiați, în timp ce trenul traversa țara zile de-a rândul, fără vreun plan sau scop stabilit. O urmare preferată a acestor operațiuni de exterminare era expunerea cadavrelor în măcelării evreiești. De asemenea, ororile din lagărele de concentrare românești – care fuseseră înființate și erau conduse chiar de către români, căci deportarea în Est nu

era posibilă – erau mai elaborate și mai atroce decât tot ce știm că a avut loc în Germania. Atunci când Eichmann și-a trimis la București obișnuitul consilier în probleme evreiești, pe Hauptsturmführerul Gustav Richter, acesta a raportat că Antonescu dorea acum să trimită 110 000 de evrei în „două păduri, de cealaltă parte a râului Bug", adică în teritoriul rusesc controlat de germani, pentru a-i lichida. Germanii au fost oripilați și toată lumea a intervenit: comandanții armatei, Ministerul pentru teritoriile ocupate din Est al lui Rosenberg, Ministerul de Externe de la Berlin, ministrul de la București, baronul Manfred von Killinger – ultimul, un fost înalt ofițer SS, prieten personal al lui Röhm și de aceea suspect în ochii SS-ului, a fost probabil spionat de către Richter, care îl „sfătuia" în probleme evreiești. Cu toții erau însă de acord în privința acestei chestiuni. Eichmann însuși a implorat Ministerul de Externe, într-o scrisoare datată aprilie 1942, să oprească aceste eforturi românești, premature și neorganizate, „de a scăpa de evrei", în acest stadiu al acțiunii. Românii trebuie să înțeleagă că „evacuarea evreilor germani, care este deja în plină desfășurare", are prioritate, după care a încheiat cu amenințarea că va „pune în acțiune forțele Poliției Secrete".

Oricât de circumspecți ar fi fost germanii în a le da românilor – în cadrul Soluției Finale – o prioritate mai mare decât se prevăzuse inițial pentru orice țară balcanică, ei au fost nevoiți să revină asupra planului, dacă nu voiau ca situația să degenereze într-un haos sângeros. Oricât i-ar fi plăcut lui Eichmann să amenințe cu folosirea Siguranței, salvarea evreilor nu era chiar lucrul pe care fuseseră ei pregătiți să-l facă. În consecință, la jumătatea lunii august – moment până în care românii uciseseră aproape 300 000 dintre evreii lor, în general fără ajutor german –, Ministerul de Externe a încheiat o înțelegere cu Antonescu, ce prevedea „ca evacuarea evreilor din România să fie realizată de către unitățile germane". Drept urmare, Eichmann a început negocierile

cu căile ferate germane pentru a obține suficiente vagoane în vederea transportării a 200 000 de evrei în lagărele de exterminare de la Lublin. Acum însă, când totul era gata, iar aceste măreţe concesii fuseseră făcute, românii şi-au schimbat brusc opinia. Ca un trăsnet venit din senin, a sosit la Berlin o scrisoare de la un om de încredere, dl Richter – mareşalul Antonescu se răzgândise; după cum a raportat ambasadorul Killinger, acum, mareşalul dorea să scape de evrei într-un „mod comod". Ceea ce nu au luat în considerare germanii a fost faptul că era vorba nu numai de o ţară cu un procent fantastic de mare de crime ci, practic, de ţara cea mai coruptă din Balcani. În paralel cu aceste masacre, se născuse o afacere înfloritoare cu vânzările de excluderi de la deportare, în care se angajase cu plăcere fiecare ramură a birocraţiei, naţionale sau municipale. Specialitatea guvernului erau taxele imense, care erau impuse la întâmplare anumitor grupuri sau unor comunităţi întregi de evrei. Acum, se descoperise că evreii puteau fi vânduţi peste hotare pe valută forte, aşa încât românii deveniseră cei mai fervenţi susţinători ai emigrării evreilor – o mie trei sute de dolari pe cap de evreu. Astfel se face că, în timpul războiului, România a devenit una dintre puţinele porţi de emigrare a evreilor în Palestina. Pe măsură ce Armata Roşie se apropia, Antonescu devenea tot mai „moderat"; acum dorea să-i lase pe evrei să plece chiar fără a mai plăti vreo compensaţie bănească.

Curios este faptul că, de la început şi până la sfârşit, Antonescu nu a fost mai „radical" decât naziştii (după cum gândea Hitler), ci numai permanent cu un pas înaintea progreselor Germaniei. El a fost primul care i-a lipsit pe evrei de cetăţenie şi care a început masacrele pe scară largă, în mod făţiş şi fără nici o ruşine; aceasta într-un moment în care naziştii erau încă ocupaţi cu testarea primelor lor experimente. Reacţionase la ideea vânzării cu peste un an înainte ca Himmler să ofere „sânge contra camioane", şi a sfârşit, cum a făcut şi Himmler, prin anularea întregii afaceri, ca şi

cum totul nu ar fi fost decât o glumă. În august 1944, România a capitulat în fața Armatei Roșii, iar Eichmann, specialist în evacuări, a fost trimis în grabă (dar fără succes) în zonă pentru a salva câțiva „etnici germani". Aproximativ o jumătate din cei 850 000 de evrei din România au supraviețuit, dintre care o mare parte – câteva sute de mii – au luat drumul Israelului. Nimeni nu știe câți evrei au mai rămas astăzi în țară. Criminalii români au fost executați (în mod banal), iar Killinger s-a sinucis înainte ca rușii să poată pune mâna pe el. Numai Hauptsturmfürerul a.D. (în retragere) Richter, care, este adevărat, nu a avut niciodată șansa de a intra în acțiune, a trăit liniștit în Germania până în 1961, când a devenit o victimă târzie a procesului lui Eichmann.

XII. Deportări din Europa Centrală: Ungaria și Slovacia

UNGARIA, menționată anterior în legătură cu chestiunea problematică a conștiinței lui Eichmann, era, din punct de vedere constituțional, un regat fără rege. Țara, deși fără acces la mare și lipsită de flotă navală sau comercială, era condusă – sau, mai curând, era în custodie, în numele regelui inexistent – de un amiral, regentul sau *Reichsverweser*-ul Miklós Horthy. Singurul semn vizibil de regalitate era abundența de *Hofräte*, consilieri ai inexistentei curți. Cândva Sfântul Împărat Roman era rege al Ungariei, iar mai recent, după 1806, acea *kaiserlichkönigliche Monarchie* de pe Dunăre fusese ținută laolaltă în mod precar de către Habsburgi, care erau împărați (*Kaiser*) ai Austriei și regi ai Ungariei. În 1918, Imperiul Habsburgic se dezmembrase dând naștere Statelor Succesoare, iar Austria era de acum o republică visând la *Anschluss*, la unirea cu Germania. Otto von Habsburg se afla în exil, deoarece aprigii naționaliști maghiari nu l-ar fi acceptat ca rege al Ungariei. Pe de altă parte, o monarhie maghiară autentică nu exista nici măcar ca amintire istorică. Deci numai amiralul Horthy ar fi putut ști ce era în Ungaria, în termenii formelor recunoscute de guvernământ.

În spatele aparenței de grandoare regală se afla o structură feudală moștenită. Exista multă mizerie printre țăranii lipsiți de pământ și mult lux printre cele câteva familii aristocratice care practic dețineau țara, ca nicăieri altundeva în aceste teritorii lovite de sărăcie, ale copiilor vitregi ai Europei. Fundalul de probleme sociale nerezolvate și de înapoiere

generală i-a dat societății de la Budapesta caracterul ei specific, ca și cum ungurii ar fi fost un grup de visători care se hrăniseră atât de mult timp din autosugestie încât își pierduseră orice simț al absurdului. La începutul anilor '30, sub influența mișcării fasciste, Ungaria produsese o puternică mișcare fascistă, așa-numita Cruce cu Săgeți, iar în 1938, după exemplul Italiei, ungurii au adoptat primele legi antievreiești. În ciuda puternicei influențe pe care Biserica Catolică o avea în țară, prevederile aplicate evreilor botezați care se convertiseră după 1919, și chiar celor convertiți înaintea acelei date, au fost incluse trei ani mai târziu în această legislație. Și totuși, când un antisemitism atotcuprinzător, bazat pe rasă, a devenit politica oficială a guvernului, unsprezece evrei și-au păstrat în continuare locul în Camera Superioară a Parlamentului, Ungaria fiind singura țară a Axei care a trimis trupe evreiești – 130 000 de oameni (în serviciul auxiliar, este adevărat, dar purtând uniforma maghiară) – pe frontul de Est. Explicația acestor inconstanțe este aceea că ungurii, făcând abstracție de politica lor oficială, erau chiar mai emfatici decât cei din alte țări, unde se făcea diferențierea evreilor de *Ostjuden*, a evreilor „maghiarizați" din „Ungaria Trianonului" (stabilită, ca și celelalte State Succesoare, prin Tratatul de la Trianon) și cei din teritoriile recent anexate. Suveranitatea Ungariei a fost respectată de către guvernul nazist până în martie 1944, astfel încât țara a devenit pentru evrei o insulă de siguranță într-un „ocean de distrugeri". Dacă este ușor de înțeles că – în condițiile apropierii Armatei Roșii de Carpați și a încercărilor disperate depuse de guvernul maghiar pentru a urma exemplul Italiei și a încheia un armistițiu separat – guvernul german ar fi trebuit să se hotărască să ocupe țara, este aproape incredibil ca în acest stadiu al partidei să se mai pună problema de a fi „pe ordinea de zi ajungerea la un control asupra problemei evreiești", „lichidarea" căreia fiind „o condiție prealabilă a implicării Ungariei în război", după cum a menționat

Veesenmayer într-un raport din decembrie 1943, destinat Ministerului de Externe. Dar „lichidarea" acestei „probleme" implica evacuarea a 800 000 de evrei, plus circa 100 000–150 000 de evrei convertiți.

Conform celor menționate anterior, datorită marii urgențe a sarcinii, Eichmann a sosit la Budapesta în martie 1944 cu întregul său personal, pe care l-a putut aduna cu ușurință, sarcinile lor fiind încheiate în toate celelalte părți. El i-a chemat pe Wisliceny și pe Brunner din Slovacia și Grecia, pe Abromeit din Iugoslavia, pe Dannecker de la Paris și din Bulgaria, pe Siegfried Seidl din postul său de comandant al Theresienstadt-ului și, de la Viena, pe Hermann Krumey, care a devenit reprezentantul său în Ungaria. De la Berlin i-a adus pe toți membrii importanți ai personalului său: pe Rolf Günther, care fusese adjunctul său; pe Franz Novak, ofițerul responsabil cu deportările; și pe Otto Hunsche, expertul său în probleme juridice. Așa se face că, la instalarea cartierului său general la Budapesta, *Sondereinsatzkommando*-ul Eichmann (Unitatea de Operațiuni Speciale Eichmann) număra circa zece oameni, la care se adăugau câțiva asistenți din partea clerului. Chiar în seara sosirii lor, Eichmann și oamenii săi i-au invitat pe liderii evrei la o conferință, pentru a-i convinge să formeze un Consiliu Evreiesc, prin intermediul căruia să poată emite ordine și căruia să-i dea, în schimb, jurisdicție asupra tuturor evreilor din Ungaria. Acesta nu era un lucru ușor, pentru momentul și locul respectiv. A fost o vreme când, pentru a ne exprima în termenii nunțiului papal, „întreaga lume știa ce înseamnă în practică deportarea". La Budapesta mai ales, evreii au avut o ocazie unică de a urma soarta evreimii europene. Cunoaștem foarte bine activitatea acestor *Einsatzgruppen*. Știm „mai mult decât ar fi fost necesar despre Auschwitz", după cum avea să declare dr. Kastner la Nürnberg. În mod evident, pretinsele „puteri hipnotice" ale lui Eichmann nu erau suficiente; era necesar ca toată lumea să fie convinsă că naziștii vor recunoaște

distincția sacră dintre evreii „maghiarizați" și cei din Est. Autosugestia trebuie să fi fost ridicată la rangul de mare artă pentru ca liderii evreilor maghiari să creadă în acel moment că „nu se poate întâmpla aici" – „Cum să poată să-i trimită pe evreii maghiari în afara Ungariei?" – și să continue să o creadă chiar și atunci când realitatea contrazicea în fiecare zi a săptămânii această convingere. Modul în care s-a ajuns la această stare de fapt a ieșit la iveală într-una dintre cele mai remarcabile *non sequitur* rostite la bară: viitorii membri ai Comitetului Evreiesc Central (cum era numit Consiliul Evreiesc în Ungaria) auziseră din Slovacia învecinată că Wisliceny, care negocia la vremea aceea cu ei, accepta bucuros bani și mai știau că, în ciuda mitei primite, el „îi deportase pe toți evreii din Slovacia..." De aici, dr. Freudiger a tras concluzia: „Am înțeles că era absolut necesar să fie găsite căile și mijloacele de stabilire a relațiilor cu Wisliceny."

Cel mai inteligent truc al lui Eichmann de pe parcursul acestor negocieri a fost acela de a veghea ca el și oamenii săi să acționeze ca și cum ar fi fost corupți. Președintele comunității evreiești, Hofrat Samuel Stern, membru al consiliului privat al lui Horthy, a fost tratat cu deosebită curtenie și i s-a dat funcția de șef al Consiliului Evreiesc. El și ceilalți membri ai Consiliului s-au simțit cu inima împăcată atunci când germanii le-au cerut să le furnizeze mașini de scris și oglinzi, lenjerie de damă și apă de colonie, Watteau-uri originale și opt piane – chiar dacă șapte au fost returnate cu mulțumiri de către Hauptsturmführerul Novak, care a remarcat: „Dar, domnilor, nu vreau să deschid un magazin de piane. Vreau doar să cânt la pian." Eichmann a vizitat personal Biblioteca evreiască și Muzeul evreiesc și i-a asigurat pe toți că măsurile vor fi temporare. Corupția, inițial simulată cu scopul inducerii în eroare a evreilor, s-a dovedit curând a fi suficient de reală, deși n-a luat forma în care speraseră evreii. Nicăieri în altă parte, ei n-au cheltuit atâția bani inutil. În cuvintele ciudatului domn Kastner, „Un evreu

care tremură pentru viața lui și a familiei sale își pierde orice simț al banilor". (*Sic!*) Acest lucru a fost confirmat în timpul procesului de mărturiile lui Philip von Freudiger – anterior menționat – și ale lui Joel Brand, care a reprezentat un grup evreiesc rival din Ungaria: Comitetul Sionist de Sprijin și Salvare. În aprilie 1944, Krumey a primit nu mai puțin de două sute cincizeci de mii de dolari de la Freudiger, în timp ce Comitetul de Salvare a plătit douăzeci de mii de dolari doar pentru privilegiul de a-l întâlni pe Wisliceny și pe câțiva dintre oamenii serviciului de contraspionaj. La această întâlnire, fiecare dintre cei prezenți a primit un bacșiș suplimentar de o mie de dolari, iar Wisliceny a readus în discuție așa-numitul Plan Europa, pe care îl propusese în van în 1942 și conform căruia Himmler ar fi trebuit să fie gata să-i cruțe pe toți evreii, cu excepția celor polonezi, în schimbul unei răscumpărări de două sau trei milioane de dolari. Pe baza acestei propuneri, care fusese trecută pe linie moartă cu mult înainte, evreii au început să-i plătească lui Wisliceny un fel de rate lunare. Până și „idealismul" lui Eichmann a cedat în fața acestei țări de o abundență inimaginabilă. Acuzarea, deși nu a putut dovedi că Eichmann a profitat din punct de vedere financiar de pe urma poziției sale, a subliniat cu justețe cât de ridicat a fost standardul său de viață pe durata ședерii la Budapesta, unde își permitea să stea la cele mai bune hoteluri, era condus peste tot de un șofer personal într-o mașină de teren amfibie – un dar de neuitat de la fostul său dușman Kurt Becher –, oriunde mergea la vânătoare și la călărie, și își permitea diverse noi capricii sub oblăduirea proaspeților săi prieteni din guvernul maghiar.

Exista totuși în țară un grup deloc neglijabil de evrei, ai căror lideri nu au acceptat să se lase pradă acestui sentiment de autoînșelare. În Ungaria, mișcarea sionistă fusese întotdeauna deosebit de puternică, iar acum își avea propriii reprezentanți în recent înființatul Comitet de Sprijin și Salvare

(*Vaadat Ezra va Hazalah*) care, păstrând un strâns contact cu Centrul din Palestina, i-a ajutat pe refugiații din Polonia și Slovacia, din Iugoslavia și România. Membrii comitetului erau în permanentă legătură cu Comitetul American Comun de Distribuție, care îi finanța, și fuseseră capabili să introducă o serie de evrei în Palestina, în mod legal sau ilegal. Acum, că propria lor țară se vedea confruntată cu catastrofa, ei au trecut la falsificarea „documentelor creștine" – certificate de botez –, ai căror purtători intrau astfel mai ușor în ilegalitate. Liderii sioniști erau conștienți – oricine ar fi fost ei – că sunt în afara legii și se comportau ca atare. Joel Brand, nefericitul emisar care a trebuit să le prezinte Aliaților, în toiul războiului, propunerea lui Himmler de a le da un milion de vieți evreiești în schimbul a zece mii de camioane, era una dintre oficialitățile de frunte ale Comitetului de Sprijin și Salvare, și a venit la Ierusalim pentru a depune mărturie în problema afacerilor sale cu Eichmann, după cum făcuse și fostul său rival din Ungaria, Philip von Freudiger. Dar dacă Freudiger de care, întâmplător, Eichmann nu-și mai amintea deloc, a evocat bădărănia lui Brand, mărturia lui confirma în fapt o bună parte din relatarea făcută de Eichmann asupra modului în care negociase cu sioniștii. Lui Brand i se spusese că acum „un german idealist" îi vorbea lui, „un evreu idealist" – doi inamici onorabili ce se întâlneau în calitate de egali în timpul unui moment de respiro din timpul luptei. Eichmann i-a spus: „Mâine vom fi poate din nou pe câmpul de bătaie." Era, desigur, o comedie urâtă, însă demonstra că slăbiciunea lui Eichmann pentru frazele înălțătoare, dar lipsite de conținut nu era un simplu rol, conceput special pentru procesul de la Ierusalim. Mai interesant încă este faptul – ce nu poate trece neobservat – că în decursul întâlnirii cu sioniștii, nici Eichmann și nici vreunul dintre membrii *Sondereinsatzkommando*-ului nu a folosit stratagema minciunilor extreme, stratagemă utilizată în folosul domnilor din Consiliul Evreiesc.

Până și „convențiile de limbaj" fuseseră lăsate la o parte, în marea majoritate a timpului spunându-li-se lucrurilor pe nume. Mai mult decât atât, atunci când venea momentul unor negocieri serioase – asupra sumei de bani cu care s-ar putea cumpăra un permis, a Planului Europa, a schimbului de vieți contra camioane –, nu numai Eichmann, ci toți cei interesați: Wisliceny, Becher, domnii de la serviciul de contraspionaj pe care Joel Brand obișnuia să-i întâlnească în fiecare dimineață la cafenea, se îndreptau automat către sioniști. Faptul se datora legăturilor la nivel internațional pe care le avea Comitetul de Sprijin și Salvare, ce putea face cu mult mai multă ușurință rost de valută, în timp ce membrii Consiliului Evreiesc nu aveau în spate decât protecția mai mult decât dubioasă a regentului Horthy. A devenit totodată clar că funcționarii sioniști din Ungaria s-au bucurat de privilegii mult mai mari decât imunitatea temporară contra arestului sau deportării, garantată membrilor Consiliului Evreiesc. Sioniștii erau liberi să vină și să plece după bunul lor plac, erau scutiți să poarte steaua galbenă, primeau permisiunea de a vizita lagărele de concentrare din Ungaria și, ceva mai târziu, dr. Kastner, originalul fondator al Comitetului de Sprijin și Salvare, a putut chiar să călătorească în Germania nazistă fără acte de identitate care să-i arate originea evreiască.

Pentru Eichmann – cu toată experiența sa de la Viena, Praga și Berlin –, organizarea unui Consiliu Evreiesc era o chestiune de rutină care nu i-ar fi luat mai mult de două săptămâni. Problema pe care și-o punea acum era dacă va reuși să-și asigure singur sprijinul oficialităților maghiare pentru o operațiune de o asemenea anvergură. Pentru el, acesta era un lucru nou. În condiții normale, problema ar fi căzut în grija Ministerului de Externe și a reprezentanților săi, în cazul de față a recent numitului plenipotențiar al Reichului, dr. Edmund Veesenmayer, căruia Eichmann i-ar fi trimis atunci un „consilier în chestiuni evreiești". Personal, Eichmann nu

avea înclinații pentru rolul de consilier, post care nu era deținut nicăieri de cineva cu rang mai mare de Hauptsturmführer, sau căpitan, în timp ce el era Obersturmbannführer, sau locotenent-colonel, cu două grade mai sus. Cel mai mare triumf al său în Ungaria a fost faptul că a reușit să-și stabilească propriile contacte. Dintre acestea, trei erau oamenii în principal vizați – László Endre care, datorită unui antisemitism pe care până și Horthy îl numea „nesănătos", fusese numit recent secretar de stat însărcinat cu afaceri politice (evreiești) în cadrul Ministerului de Interne; László Baky, de asemenea subsecretar de stat la Ministerul de Interne, care răspundea de *Gendarmerie*, poliția maghiară; și ofițerul de poliție locotenent-colonelul Ferenczy, care răspundea direct de deportări. Cu ajutorul lor, Eichmann putea fi sigur că totul, de la emiterea decretelor necesare și până la concentrarea evreilor în provincii, va decurge cu „viteza fulgerului". La Viena a avut loc o conferință specială cu oficialitățile căilor ferate ale statului, întrucât chestiunea implica transportul a circa o jumătate de milion de oameni. Höss, de la Auschwitz, a fost informat asupra planurilor de către superiorul său, generalul Richard Glücks din cadrul W.V.H.A., și a ordonat construirea unei noi derivații a liniei ferate, care să aducă vagoanele la câțiva metri de crematoriu; numărul comandourilor morții ce deserveau camerele de gazare a fost mărit de la 240 la 860, astfel încât totul era gata pentru exterminarea a șase până la douăsprezece mii de oameni pe zi. Când au început să sosească trenurile, în luna mai 1944, foarte puțini „bărbați valizi" au fost selecționați pentru muncă, iar aceștia au lucrat la uzina de explozibil Krupp, de la Auschwitz (noua fabrică a lui Krupp de lângă Breslau, din Germania – Berthawerk –, folosea mână de lucru evreiască ori de câte ori o găsea și le oferea acelor muncitori condiții asemănătoare celor de care beneficiau grupele de muncă din lagărele de exterminare).

Întreaga operațiune din Ungaria a durat mai puțin de două luni și s-a încheiat în mod subit la începutul lunii iunie. Datorită sioniștilor, evenimentul a fost mediatizat mai bine decât orice altă fază a catastrofei evreiești, iar Horthy a fost asaltat de proteste provenind din țările neutre și de la Vatican. Nunțiul papal însă a considerat că era momentul să explice că protestele Vaticanului nu izvorau „dintr-un fals sentiment de compasiune" – o expresie care are șansa de a rămâne ca un monument durabil al modului în care mentalitatea celor mai înalți demnitari ai Bisericii a fost marcată de negocierile continue cu naziștii și de dorința de compromis cu oamenii care predicau evanghelia „durității lipsite de milă". O dată în plus, Suedia a arătat calea măsurilor practice, prin distribuirea permiselor de intrare, iar Elveția, Spania și Portugalia i-au urmat exemplul, astfel încât în cele din urmă aproximativ 33 000 de evrei ajunseseră să trăiască la Budapesta în case speciale, sub protecția țărilor neutre. Aliații primiseră și făcuseră publică o listă de 70 de oameni pe care-i știau a fi vinovații principali, iar Roosevelt a trimis un ultimatum, amenințând că „soarta Ungariei nu va fi la fel cu cea a oricărei alte națiuni civilizate [...], dacă deportările nu vor fi oprite". Evenimentele au fost stopate de un raid aerian deosebit de dur ce s-a abătut asupra Budapestei pe data de 2 iulie. Presat din toate părțile, Horthy a dat ordinul de oprire a deportărilor și una dintre cele mai culpabilizante dovezi contra lui Eichmann a fost faptul – destul de evident de altfel – că el nu ascultase de ordinul „bătrânului nebun", ci, la jumătatea lui iulie, a deportat alți 1 500 de evrei pe care i-a avut la îndemână, într-un lagăr de concentrare din apropierea Budapestei. Pentru a evita ca oficialitățile evreiești să-l informeze pe Horthy, Eichmann i-a adunat pe membrii celor două corpuri reprezentative în biroul său, unde dr. Hunsche i-a reținut, sub diferite pretexte, până ce a aflat că trenul cu deportați părăsise teritoriul maghiar. La Ierusalim, Eichmann nu și-a amintit nimic despre acest

episod și, deși judecătorii erau „convinși că acuzatul își amintește foarte bine de victoria asupra lui Horthy", faptul este îndoielnic, întrucât pentru Eichmann amiralul Horthy nu era un personaj atât de important.

Acest tren pare să fi fost ultimul care a părăsit Ungaria cu destinația Auschwitz. În luna august 1944 Armata Roșie era în România, iar Eichmann a fost trimis acolo pentru a-și continua vânătoarea de gâște sălbatice. Când s-a întors, regimul horthist căpătase suficient curaj pentru a cere retragerea comandoului lui Eichmann, iar Eichmann a cerut el însuși Berlinului să-l lase să se întoarcă împreună cu oamenii săi, deoarece „deveniseră inutili". Berlinul însă nu a făcut nimic în acest sens și a avut dreptate să procedeze astfel căci, la jumătatea lunii octombrie, situația s-a schimbat din nou în mod subit. Cu rușii la cel mult o sută de km de Budapesta, naziștii au reușit să răstoarne guvernul lui Horthy și să numească șef al statului pe liderul fasciștilor maghiari, Ferenc Szalasi. La Auschwitz nu se mai puteau trimite transporturi deoarece dispozitivele de exterminare erau pe cale de a fi dezafectate; în același timp, în Germania, criza de mână de lucru se acutizase. De data aceasta Veesenmayer, plenipotențiarul Reichului, a fost acela care a negociat cu Ministerul de Interne maghiar pentru permisiunea de a trimite în Reich 50 000 de evrei – bărbați între șaisprezece și șaptezeci de ani și femei sub patruzeci de ani. În raportul său, Veesenmayer a adăugat că Eichmann spera să mai trimită încă 50 000. Cum nu existau posibilități de a folosi calea ferată, s-a recurs la marșurile din noiembrie 1944, care nu au fost oprite decât de un ordin venit de la Himmler. Evreii care fuseseră trimiși în marș fuseseră arestați la întâmplare de poliția maghiară, indiferent de excepțiile la care până la acel moment mulți dintre ei erau îndreptățiți și indiferent de limitele de vârstă specificate în directivele inițiale. Marșurile au fost escortate de fasciștii maghiari, care i-au jefuit și i-au tratat pe evrei

cu cea mai mare brutalitate. Și acesta a fost sfârșitul. Dintr-o populație evreiască inițială de 800 000, aproximativ 160 000 trebuie să fi rămas în ghetoul de la Budapesta – zona rurală era *judenrein* – iar, dintre aceștia, 10 000 au devenit victime ale pogromurilor spontane. Pe 13 februarie 1945, țara a capitulat în fața Armatei Roșii.

Principalii vinovați maghiari de comiterea acestui masacru au fost cu toții aduși în fața tribunalului, judecați, condamnați la moarte și executați. Cât despre inițiatorii germani ai masacrului, cu excepția lui Eichmann, nici unul nu a plătit cu mai mult de câțiva ani de închisoare.

Ca și Croația, SLOVACIA era o invenție a Ministerului de Externe german. Slovacii veniseră la Berlin să-și negocieze „independența" chiar înainte ca Germania să ocupe Cehoslovacia, în martie 1939, iar la acea vreme îi promiseseră lui Göring că vor urma cu loialitate Germania în privința tratării chestiunii evreiești. Dar aceasta se întâmplase în iarna 1938–1939, când nimeni nu auzise încă de ceva asemănător Soluției Finale. Slovacia, micuța țară cu o populație rurală săracă de circa două milioane și jumătate de oameni și cu 90 000 de evrei, era primitivă, înapoiată și profund catolică. La acea vreme, era condusă de un preot catolic, părintele Josef Tiso. Până și mișcarea fascistă slovacă, Garda Hlinka, era de orientare catolică, iar antisemitismul violent al acestor fasciști clerici sau clerici fasciști se deosebea atât din punctul de vedere al stilului, cât și al conținutului de rasismul ultramodern al stăpânilor lor germani. Nu exista decât un singur antisemit modern în guvernul slovac, iar acesta era bunul prieten al lui Eichmann, Sano Mach, ministru de interne. Toți ceilalți erau creștini, sau se credeau astfel, în timp ce principiul nazist era, desigur, tot pe atât de anticreștin pe cât erau ei de antievrei. Faptul că slovacii erau creștini însemna nu numai că se simțeau obligați să accentueze ceea ce naziștii considerau o distincție „depășită":

aceea dintre evreii botezați și cei nebotezați, ci și că ei gândeau întreaga chestiune în termeni medievali. Pentru slovaci, o „soluție" ar fi fost aceea de a-i expulza pe toți evreii luându-le proprietățile, fără o „exterminare" sistematică, deși nu aveau nimic împotriva uciderii ocazionale. Cel mai mare „păcat" al evreilor nu era acela de a aparține unei „rase" străine, ci acela de a fi foarte bogați. Evreii din Slovacia nu erau foarte bogați din punctul de vedere al standardelor occidentale, dar atunci când 52 000 dintre ei au fost obligați să-și declare averile deoarece posedau bunuri în valoare de peste două sute de dolari, și a reieșit că averea lor totală se ridica la o sută de milioane de dolari, fiecare dintre ei trebuie să le fi apărut slovacilor ca o personificare a lui Cressus.

În timpul primului an și jumătate de „independență", slovacii erau ocupați cu încercarea de a rezolva problema evreiască în lumina propriilor lor păreri. Ei au transferat cele mai mari întreprinderi evreiești unor ne-evrei, au instituit niște măsuri antievreiști care, după părerea germanilor, aveau „principalul defect" de a-i exclude pe evreii botezați care se convertiseră înainte de 1918, au plănuit să înființeze ghetouri „urmând exemplul Guvernoratului General" și i-au mobilizat pe evrei pentru muncă forțată. Foarte de timpuriu, în septembrie 1940, slovacilor li s-a dat un consultant în probleme evreiești, Hauptsturmführerul Dieter Wisliceny, cândva bunul prieten și admiratul superior al lui Eichmann din cadrul Serviciului de Securitate (fiul cel mai mare al lui Eichmann a primit, de altfel, numele Dieter), iar la acea dată egalul său în rang. Acesta a fost trimis ca atașat al Legației germane de la Bratislava. Wisliceny nu era însurat și, de aceea, nu mai putea promova. Așa se face că, un an mai târziu, el a fost depășit în rang de Eichmann, devenindu-i subordonat. Eichmann a crezut că acest lucru trebuie să-l fi făcut pe Wisliceny să fie pornit contra lui și că explică faptul că dăduse, în calitate de martor la procesele de la

Nürnberg, asemenea dovezi incriminatoare în privința lui, oferindu-se chiar să-i afle ascunzătoarea. Faptul este însă îndoielnic. Wisliceny urmărea probabil doar să-și salveze pielea. El nu era ca Eichmann; aparținea păturii educate a SS-ului, trăia printre cărți și discuri, evreii din Ungaria i se adresau cu „Domnule baron" și, în general, era mult mai preocupat de bani decât de carieră. În virtutea acestor lucruri, Wisliceny a fost unul dintre primii în SS care a manifestat tendințe „moderate".

În acei ani de început, în Slovacia nu s-a întâmplat nimic deosebit; aceasta până în martie 1942, când Eichmann a apărut la Bratislava pentru a negocia evacuarea a 20 000 de „evrei buni de muncă, tineri și puternici". Patru săptămâni mai târziu, Heydrich a venit personal să-l vadă pe primul-ministru Vojtek Tuka, convingându-l să fie de acord ca toți evreii, inclusiv cei convertiți – care până atunci fuseseră excluși de la deportare –, să fie strămutați în Est. Guvernul, condus de un preot, nu a avut nimic împotriva corectării „deficienței de bază" a distincției dintre creștini și evrei pe baza religiei atunci când a aflat că „germanii nu emiteau nici o pretenție la adresa averii acestor evrei cu excepția unei plăți de cinci sute de mărci în schimbul fiecărui evreu primit". Dimpotrivă, guvernul cerea Ministerului de Externe german o garanție suplimentară pentru faptul că „evreii strămutați din Slovacia și primiți [de germani] vor rămâne pentru totdeauna în zonele estice, și nu li se va da posibilitatea de a reveni în Slovacia". Pentru aceste negocieri la cel mai înalt nivel, Eichmann a făcut o a doua vizită la Bratislava – aceea care a coincis cu asasinarea lui Heydrich. Până în iunie 1942, 52 000 de evrei fuseseră deportați de poliția slovacă în centrele de exterminare din Polonia.

Mai rămăseseră încă aproximativ 35 000 de evrei în țară, toți aparținând categoriilor inițial exceptate de la deportare – evreii convertiți și rudele lor, reprezentanții anumitor profesii, tineri înregimentați în batalioane de muncă forțată,

câțiva oameni de afaceri. În acel moment, când majoritatea evreilor fuseseră deja „strămutați", Comitetul Evreiesc de Sprijin și Salvare de la Bratislava, un organism similar grupului sionist maghiar, a reușit să-l mituiască pe Wisliceny care a promis, la rândul său, să ajute la încetinirea ritmului deportărilor și care a propus și așa-numitul Plan Europa, pe care avea să-l readucă în atenție mai târziu, la Budapesta. Este foarte puțin probabil ca Wisliceny să fi făcut vreodată altceva în afară de a citi cărți și de a asculta muzică și, desigur, în afară de a accepta orice i se oferea. În acel moment însă, Vaticanul a informat clerul catolic despre adevărata semnificație a cuvântului „strămutare". Din acea clipă, după cum a raportat Ministerului de Externe de la Berlin ambasadorul german Elard Ludin, deportările au devenit extrem de nepopulare, iar guvernul slovac a început să exercite presiuni asupra germanilor, cerând permisiunea de a vizita centrele de „strămutare" – ceea ce, desigur, nici Wisliceny și nici Eichmann nu puteau admite, din moment ce evreii „strămutați" nu mai erau printre cei vii. În decembrie 1943, dr. Edmund Veesenmayer a venit la Bratislava pentru a-l vizita personal pe părintele Tiso. Fusese trimis de către Hitler, iar ordinul său preciza că trebuie să-i spună lui Tiso „să revină cu picioarele pe pământ" (*Fraktur mit ihm reden*). Tiso a promis să trimită cam 16 000–18 000 de evrei neconvertiți în lagărele de concentrare și să înființeze un lagăr special pentru circa 10 000 de evrei botezați, dar nu a fost de acord cu deportările. În luna iunie 1944, Veesenmayer, acum plenipotențiar al Reichului în Ungaria, a reapărut, cerând ca evreii rămași în țară să fie cuprinși în operațiunile maghiare. Tiso a refuzat din nou.

În august 1944, în timp ce Armata Roșie se apropia, în Slovacia a izbucnit o adevărată revoltă, iar Germania a ocupat țara. La acea vreme, Wisliceny era în Ungaria și probabil că oricum nu se mai bucura de încredere. R.S.H.A. l-a trimis la Bratislava pe Alois Brunner pentru a aresta și deporta

restul evreilor. Brunner a arestat și deportat mai întâi oficialitățile Comitetului pentru Sprijin și Salvare și apoi, de data aceasta cu ajutorul unităților SS germane, a deportat alți 12 000–14 000 de oameni. Pe 4 aprilie 1945, când rușii au intrat în Bratislava, mai rămăseseră probabil 20 000 de evrei care supraviețuiseră catastrofei.

XIII. Centrele de exterminare din Est

Atunci când naziștii vorbeau despre Est, ei se refereau la o zonă imensă, care cuprindea Polonia, statele baltice și teritoriile rusești ocupate. Acest Est era împărțit în patru unități administrative: Warthegau, constând în regiunile poloneze vestice anexate Reichului, sub conducerea Gauleiter-ului Arthur Greiser; Ostland, incluzând Lituania, Letonia și Estonia, și zona practic nedefinită a Rusiei Albe, având Riga drept centru al autorităților de ocupație; Guvernoratul General al Poloniei, sub Hans Frank; și Ucraina, sub direcția Ministerului pentru Teritoriile Estice Ocupate, al lui Alfred Rosenberg. Acestea au fost primele țări despre care s-a depus mărturie în cazul acuzării și ultimele luate în discuție la proces.

Fără îndoială, atât acuzarea, cât și judecătorii au avut motive excelente pentru deciziile lor contradictorii. Estul era scena centrală a suferinței evreilor, sinistrul terminal al tuturor deportărilor, locul din care cu greu ai fi putut scăpa vreodată și unde numărul supraviețuitorilor abia dacă depășea procentajul de 5%. În plus, înainte de război, Estul a fost centrul populației evreiești; peste 3 000 000 de evrei trăiseră în Polonia, 260 000 în țările baltice și mai mult de jumătate din presupusele 3 000 000 de evrei ruși fuseseră răspândiți în Rusia Albă, Ucraina și Crimeea. Cum acuzarea era interesată în primul rând de suferințele poporului evreu și de „dimensiunile genocidului" căruia acesta i-a fost supus, era logic să se înceapă de aici pentru a vedea apoi care era responsabilitatea specifică ce-i revenea acuzatului în existența

acestui adevărat iad. Problema era că dovezile implicării lui Eichmann în Est erau „insuficiente", iar această stare de lucruri era pusă pe seama faptului că dosarele Gestapoului și în special dosarele secției lui Eichmann fuseseră distruse de naziști. Lipsa dovezilor documentare i-a oferit probabil acuzării un pretext bine-venit pentru a aduce la bară un șir nesfârșit de martori care să certifice evenimentele din Est, deși aceasta nu era singura explicație a acestei proceduri. Acuzarea – după cum s-a bănuit în timpul procesului, dar nu a fost descris pe îndelete decât ceva mai târziu (în *Bulletin*-ul special, publicat în aprilie 1962, de arhiva israeliană Yad Vashem, consacrată perioadei naziste) – se aflase sub o presiune considerabilă din partea supraviețuitorilor israelieni, care reprezentau circa 20% din populația actuală a țării. Ei se prezentaseră în mod spontan în fața autorităților completului de judecată și a celor de la Yad Vashem, care fuseseră însărcinați în mod oficial să pregătească o parte din dovezile documentare, pentru a participa în calitate de martori. Cele mai evidente cazuri de „imaginație fecundă", oameni care îl „văzuseră pe Eichmann în diferite locuri în care el nu fusese niciodată", au fost eliminate, dar 56 de „martori ai suferințelor poporului evreu", după cum i-a numit tribunalul, au fost aduși în cele din urmă la bară în locul a circa cincisprezece sau douăzeci de „martori de fond", după cum se plănuise inițial. Douăzeci și trei de întâlniri, din totalul de o sută douăzeci și una, au fost dedicate în întregime „condițiilor istorice", ceea ce însemna că ele nu aveau legătură evidentă cu cazul. Deși martorii acuzării au fost rareori interogați de apărare sau de judecători, completul de judecată nu a acceptat dovezile ce se refereau la Eichmann decât dacă li se mai dădea și o altă confirmare. (Astfel, judecătorii au refuzat să-l acuze pe Eichmann de uciderea băiatului evreu din Ungaria, la fel cum nu au făcut-o nici pentru instigarea la acea *Kristallnacht* din Germania și Austria, despre care el nu a știut desigur nimic la vremea respectivă –

chiar și la Ierusalim, Eichmann știa mult mai puțin decât cel mai prost informat cercetător al perioadei –, și nici pentru moartea a 93 de copii la Lidice, copii care după asasinarea lui Heydrich fuseseră deportați la Lódz, deoarece „conform dovezii din fața noastră, nu a fost dovedit dincolo de orice umbră de îndoială că ei au fost uciși". Nu i-a fost atribuită nici responsabilitatea oribilei operațiuni a Unității 1005, unul „dintre cele mai înfiorătoare capitole ale oricăreia dintre dovezile prezentate de acuzare", unitate care avusese sarcina de a deschide mormintele colective din Est și de a scăpa de cadavre pentru a înlătura orice urmă a măcelului, și care fusese comandată de Standartenführerul Paul Blobel care, conform propriei mărturii de la Nürnberg, primise ordine de la Müller, șeful Secției IV a R.S.H.A. De asemenea, Eichmann nu a fost acuzat nici de condițiile îngrozitoare în care au fost evacuați – în ultimele luni ale războiului – din lagărele de concentrare germane, și în special din Bergen-Belsen, evreii rămași în viață.) Niciodată nu au existat discuții asupra motivului depozițiilor martorilor cu privire la condițiile din ghetourile poloneze, la procedurile aplicate în diferitele lagăre de exterminare, despre munca forțată și, în general, despre încercarea de exterminare prin muncă. Dimpotrivă, cu greu se găsea ceva despre care ei să nu spună că au știut dinainte. Dacă numele lui Eichmann a fost menționat, nu erau decât „zvonuri confirmate ca atare", probe lipsite de valoare juridică. Depoziția tuturor martorilor care îl „văzuseră cu propriii lor ochi" se năruia în momentul în care acestora li se punea o întrebare, iar tribunalul a ajuns la concluzia „că centrul gravitațional al activităților lui Eichmann se afla în Reichul propriu-zis, în Protectorat și în țările Europei din vest, din nord, din sud, din sud-est și din Europa Centrală" – cu alte cuvinte, oriunde cu excepția Estului. De ce nu a anulat atunci instanța aceste audieri, care au durat săptămâni și luni de-a rândul? În dezbaterea acestei chestiuni, tribunalul a fost oarecum conciliant

și a dat în cele din urmă o explicație care a fost uimitor de inconsistentă: „Din moment ce acuzatul a negat toate capetele de acuzare", judecătorii nu puteau respinge „dovezi bazate pe materialul faptic". Totuși, acuzatul nu a negat niciodată faptele din rechizitoriu, a negat numai că era răspunzător de ele „în sensul formulat în rechizitoriu".

De fapt, judecătorii erau confruntați cu o dilemă foarte neplăcută. La începutul procesului, dr. Servatius contestase imparțialitatea judecătorilor; după părerea sa, nici un evreu nu era în poziția de a-i judeca pe aceia care au aplicat Soluția Finală. Judecătorul care prezida lucrările i-a spus: „Suntem judecători profesioniști, obișnuiți cu cântărirea dovezilor aduse în fața noastră și învățați să ne facem munca în prezența publicului și supuși criticii opiniei publice [...] Atunci când un tribunal este în ședință, judecătorii care alcătuiesc completul sunt ființe umane, făcute din carne și oase, cu trăiri și sentimente, dar sunt obligați de lege să-și înfrâneze aceste trăiri și sentimente. Altminteri, nici un judecător nu ar putea judeca vreodată un caz de crimă, deoarece repulsia sa ar putea fi trezită [...] Nu poate fi negat faptul că amintirea Holocaustului îl răscolește pe orice evreu, dar atâta vreme cât acest caz se judecă în fața noastră, este de datoria noastră să ne înfrânăm aceste sentimente, și ne vom onora această datorie"; ceea ce era destul de corect și de cinstit, cu excepția cazului în care dr. Servatius ar fi vrut să spună că evreii ar putea duce lipsă de o înțelegere adecvată a problemei pe care prezența lor în mijlocul națiunilor lumii a cauzat-o, și deci ar eșua în aprecierea Soluției Finale. Ironia faptului era însă că, în cazul în care Servatius s-ar fi simțit înclinat să aducă o asemenea justificare, i s-ar fi putut răspunde că, în conformitate cu propria sa mărturie, repetată în mod emfatic, acuzatul aflase tot ceea ce știa despre chestiunea evreiască de la autorii evrei sioniști, din cărțile de „căpătâi" ale lui Theodor Herzl și Adolf Böhm. Dar atunci,

cine ar fi putut fi mai potrivit să-l judece decât acești trei oameni, care fuseseră sioniști încă din prima tinerețe?

Iudaismul judecătorilor și faptul că această trăiau într-o țară în care fiecare a cincea persoană era un supraviețuitor au devenit chestiuni acute și problematice nu din cauza acuzatului, ci a martorilor de fond. Dl Hausner a reunit o „mulțime tragică" de suferinzi, fiecare dornic de a nu rata această ocazie unică, fiecare convins de dreptul său la acea zi în fața tribunalului. Judecătorii se puteau certa cu procurorul – și chiar au făcut-o – în privința a cât de înțelept și chiar cât de adecvat a fost faptul de a fi profitat de ocazie pentru „pictarea de tablouri generale", dar odată ce un martor lua cuvântul era într-adevăr greu să fie întrerupt, să i se scurteze depoziția, „datorită onoarei martorilor și a chestiunilor despre care vorbeau", după cum a subliniat judecătorul Landau. Cine erau ei, omenește vorbind, să-i refuze oricăruia dintre acești oameni dreptul de a-și avea ziua lui în fața tribunalului? Și cine ar fi îndrăznit, omenește vorbind, să pună la îndoială veridicitatea acestora sau să insiste asupra detaliilor când ei își „descărcau sufletul stând în boxa martorilor", chiar dacă ceea ce aveau de spus nu putea fi „privit decât ca detalii auxiliare ale procesului"?

Dar mai exista încă o dificultate: în Israel, ca în majoritatea celorlalte țări, o persoană care apare în fața tribunalului se bucură de prezumția de nevinovăție – fiind considerată nevinovată până în momentul în care i se dovedește vinovăția. Însă în cazul lui Eichmann aceasta era o ficțiune evidentă. Dacă nu ar fi fost găsit vinovat înainte de a apărea la Ierusalim, vinovat dincolo de orice umbră de îndoială, israelienii nu ar fi îndrăznit sau nu ar fi ajuns să vrea niciodată să-l răpească. Primul-ministru Ben Gurion, explicându-i președintelui Argentinei, într-o scrisoare datată 3 iunie 1960, de ce a comis Israelul „o violare formală a legii argentiniene", i-a scris că „Eichmann a fost acela care a organizat exterminarea în masă (a șase milioane din poporul nostru), la o scară

gigantică, fără precedent în toată Europa". Spre deosebire de arestările normale din cazurile penale obișnuite, unde bănuiala privind vinovăția trebuie să poată fi confirmată și să se dovedească rezonabilă, dar nu dincolo de orice îndoială – aceasta cade în sarcina procesului ce va urma –, arestarea ilegală a lui Eichmann poate fi justificată, și a fost justificată în ochii lumii, doar prin aceea că rezultatul procesului putea fi anticipat fără probleme. S-a dovedit acum că rolul lui Eichmann în Soluția Finală fusese mai mult decât exagerat – în parte datorită propriei lui bravade, în parte deoarece acuzații de la Nürnberg și din alte procese postbelice au încercat să se disculpe personal pe seama acuzatului, și aceasta a funcționat în principal datorită faptului că Eichmann fusese în strâns contact cu funcționarii evrei, din moment ce el era acel ofițer german care era un „expert în probleme evreiești" și în nimic altceva. Bazându-și dosarul pe suferințe care nu au fost deloc exagerate, acuzarea a dus exagerarea dincolo de orice rațiune – sau, cel puțin, așa s-a considerat până când a fost dată sentința Curții de Apel, de unde se deducea că: „Faptul că acuzatul nu a primit deloc « ordine de sus » a fost o realitate. El era propriul său superior și el a fost cel care a dat toate ordinele în chestiuni legate de problema evreiască." Acesta a și fost argumentul acuzării, pe care judecătorii Curții Districtuale nu l-au acceptat, dar pe care, absurditate periculoasă, l-a susținut din plin Curtea de Apel. (A fost susținut pe scurt de depoziția magistratului Michael A. Musmanno, autor al cărții *Ten Days To Die* [1950] și fost judecător la Nürnberg, care venise din America pentru a depune mărturie din partea acuzării. Dl Musmanno a judecat procese ale administratorilor lagărelor de concentrare și ale membrilor unităților mobile de exterminare din Est; și deși numele lui Eichmann fusese rostit în mod repetat de-a lungul audierilor, el nu l-a menționat decât o singură dată în timpul proceselor. Pe acuzații de la Nürnberg îi audiase în celulele lor din închisoare. Acolo i-a

spus Ribbentrop că Hitler nu ar fi deviat dacă nu ar fi căzut sub influența lui Eichmann. Ei bine, dl Musmanno nu a crezut tot ceea ce i s-a spus, dar a crezut că Eichmann își primise însărcinarea de la Hitler însuși și că puterea sa „a venit prin dispoziții verbale, prin Himmler și prin Heydrich". Câteva ședințe mai târziu, dl Gustave M. Gilbert, profesor de psihologie la Universitatea Long Island și autor al *Nuremberg Diary* [1947], a apărut în calitate de martor al acuzării. El a fost mai precaut decât magistratul Musmanno, pe care li-l prezentase acuzaților la Nürnberg. Gilbert a mărturisit că „Eichmann [...] nu era prea mult prezent în mintea principalilor criminali de război naziști [...] din acea vreme" și că Eichmann – pe care amândoi îl credeau mort – nu fusese menționat în discuțiile dintre Gilbert și Musmanno referitoare la crimele de război.) Atunci, judecătorii Curții Districtuale, care văzuseră exagerarea acuzării și nu voiau să facă din Eichmann superiorul lui Himmler și mentorul lui Hitler, au fost puși în situația de a-l apăra pe acuzat. În afara caracterului ei neplăcut, sarcina aceasta nu a avut nici o consecință asupra procesului sau a sentinței, din moment ce „responsabilitatea legală și morală a aceluia care lasă victima în ghearele morții nu este, în opinia noastră, mai mică, ci poate fi chiar mai mare decât răspunderea celui care execută victima".

Modalitatea adoptată de judecători pentru a trata toate aceste dificultăți a fost aceea a compromisului. Procesul cuprinde două părți, dintre care una, mult mai extinsă, constă dintr-o rescriere a dosarului acuzării. Judecătorii și-au demonstrat modul fundamental diferit de abordare prin faptul că au început cu Germania și au încheiat cu Estul, căci aceasta însemna că intenționau să se concentreze asupra a ceea ce fusese înfăptuit și nu asupra a ceea ce suferiseră evreii. Într-un dezacord clar cu acuzarea, ei au spus în mod explicit că suferințele la o scară atât de mare depășesc „capacitatea omului de a înțelege" folosind un limbaj înțeles doar de

„marii romancieri și poeți", iar locul lor nu este în sala tribunalului. În schimb, faptele și motivele care le-au provocat nu sunt nici dincolo de puterea de înțelegere a omului și nici dincolo de judecată. Au mers chiar până într-acolo încât să afirme că își vor baza concluziile pe propria prezentare a faptelor și, într-adevăr, ar fi fost pierduți dacă nu ar fi muncit din răsputeri pentru a aduna dovezile acestei întreprinderi. Au ajuns la o creionare sigură a complicatului scenariu birocratic al mașinăriei germane de distrugere, astfel încât poziția acuzatului să poată fi înțeleasă. Spre deosebire de discursul inaugural al dlui Hausner, care a fost deja publicat sub forma unei cărți, procesul poate fi studiat cu folos de aceia care privesc această perioadă cu un interes istoric. Dar sentința, într-un mod atât de plăcut lipsită de oratoria ieftină, ar fi distrus tot cazul acuzării dacă judecătorii nu ar fi găsit chiar ei motiv să-l acuze pe Eichmann de o anumită responsabilitate în privința crimelor comise în Est, pe lângă crimele principale pe care le mărturisise, adică pentru faptul că expediase oameni la moarte în deplină cunoștință de cauză.

Disputa avea în vedere – în esență – patru puncte. În primul rând, era problema participării lui Eichmann la masacrele în masă făcute de *Einsatzgruppen*, masacre care fuseseră puse la cale de Heydrich, la o întâlnire care avusese loc în martie 1941 și la care Eichmann fusese prezent. Totuși, din moment ce comandanții acestor *Einsatzgruppen* erau membri ai elitei intelectuale a SS-ului, în timp ce trupele lor erau alcătuite fie din criminali, fie din simpli soldați încorporați pentru serviciu corecțional – nimeni nu s-ar fi oferit voluntar –, Eichmann era legat de această fază importantă a Soluției Finale doar prin aceea că primise rapoartele asasinilor, pe care trebuise apoi să le sintetizeze pentru a le transmite mai departe superiorilor săi. Aceste rapoarte, deși „ultrasecrete", au fost copiate și au circulat între cincizeci până la șaptezeci de alte birouri ale Reichului, în fiecare dintre

ele existând, desigur, un *Oberregierungsrat* care le sintetiza pentru cei superiori în grad. Pe lângă acestea, mai era mărturia magistratului Musmanno, care pretindea că Walter Schellenberg – cel care trasase liniile înțelegerii dintre Heydrich și generalul Walter von Brauchitsch, de la comandamentul militar, specificând ca toate *Einsatzgruppen* să se bucure de libertate deplină în „executarea planurilor ce privesc populația civilă", altfel spus, în omorârea civililor – îi spusese în timpul unei conversații avute la Nürnberg că Eichmann „controlase aceste operațiuni" și chiar le „supervizase personal". „Din motive de precauție", judecătorii nu erau dornici să se bazeze pe o afirmație neconfirmată a lui Schellenberg și au respins această dovadă. Schellenberg trebuie să fi avut o părere deosebit de proastă despre judecătorii de la Nürnberg și despre capacitatea lor de a-și face drum prin labirintul structurilor administrative ale celui de-al Treilea Reich. Deci tot ceea ce se reținuse era dovada faptului că Eichmann era bine informat despre ceea ce se întâmpla în Est, fapt care nu fusese niciodată contestat și, în mod surprinzător, tribunalul a conchis că această dovadă era suficientă pentru a-i demonstra participarea efectivă.

A doua chestiune, referitoare la deportarea evreilor din ghetourile poloneze în lagărele de exterminare aflate în apropiere, susținea încă și mai mult această participare. Era într-adevăr „logic" să se presupună că, sub Guvernoratul General, expertul în transporturi fusese activ în teritoriu. Cu toate acestea, știm din multe surse că Höherer S.S.-und Polizeiführer răspundeau de transporturi pentru întreaga regiune – spre marele regret al guvernatorului general Hans Frank care, în jurnalul său, se plângea neîncetat de amestecul în aceste chestiuni, fără a menționa însă vreodată numele lui Eichmann. Franz Novak, ofițerul lui Eichmann însărcinat cu transporturile, depunând mărturie pentru apărare, a confirmat versiunea lui Eichmann: în mod accidental, ei au fost, desigur, nevoiți să negocieze cu directorul Ostbahn-ului,

căile ferate orientale, deoarece era necesar ca transporturile din zonele vestice ale Europei să fie coordonate cu operațiunile locale. (La Nürnberg, Wisliceny a dat o declarație foarte clară asupra acestor tranzacții. Novak obișnuia să ia legătura cu Ministerul Transporturilor, care, la rândul său, trebuia să obțină acordul armatei dacă trenurile treceau prin vreo zonă devenită teatru de război. Armata avea drept de veto în privința acestor transporturi. Ceea ce nu a spus Wisliceny și prezintă, probabil, mai mult interes este că armata și-a folosit dreptul de veto doar în primii ani ai războiului, când trupele germane erau în ofensivă. În 1944, când deportările din Ungaria au sufocat liniile de retragere ale trupelor germane aflate în luptă disperată, nu au mai existat vetouri.) Dar când, de exemplu, în 1942, a fost evacuat ghetoul din Varșovia, în ritmul celor cinci mii de oameni pe zi, Himmler a condus personal negocierile cu autoritățile căilor ferate, iar Eichmann și oamenii săi nu au avut nimic de a face cu acestea. Tribunalul a revenit în cele din urmă la depoziția făcută de un martor la procesul Höss, cum că niște evrei din zona Guvernoratului General ar fi sosit la Auschwitz laolaltă cu evrei din Bialystok, un oraș polonez ce fusese inclus în provincia germană a Prusiei Orientale, căzând deci sub jurisdicția lui Eichmann. Dar chiar și la Warthegau, care era teritoriu al Reichului, nu R.S.H.A., ci Gauleiter Greiser era cel care răspundea de exterminare și deportare. Deși în ianuarie 1944 Eichmann a vizitat ghetoul de la Lódz – cel mai mare din Est și ultimul desființat –, tot Himmler a fost acela care, o lună mai târziu, a venit să-l vadă pe Greiser și i-a ordonat lichidarea Lódz-ului. Fără a accepta pretenția absurdă a acuzării că Eichmann ar fi fost capabil să-i sugereze ordine lui Himmler, simplul fapt că Eichmann a trimis evrei la Auschwitz nu poate dovedi că toți evreii care au sosit acolo au fost trimiși de el. În lumina negărilor ferme ale lui Eichmann și a lipsei clare de dovezi care să susțină faptul, concluziile tribunalului cu privire la

acest punct au devenit, din nefericire, un caz de *in dubio contra reum**.

Al treilea punct luat în considerare a fost responsabilitatea lui Eichmann pentru cele întâmplate în lagărele de exterminare în care, conform acuzării, el se bucurase de o mare autoritate. Faptul că judecătorii au respins toate depozițiile referitoare la aceste chestiuni era o dovadă a gradului înalt de independență și corectitudine a acestora. Argumentul lor în această situație a fost mai mult decât clar și a arătat reala lor înțelegere a întregii situații. Au început prin a explica faptul că în lagăre existau două categorii de evrei, așa-numiții „evrei de transport" (*Transportjuden*), care formau grupul de populație care nu comisese niciodată vreun delict, nici măcar din punctul de vedere al naziștilor, și evreii „în custodie protectoare" (*Schutzhaftjuden*), care fuseseră trimiși în lagărele de concentrare germane ca urmare a anumitor infracțiuni, grup care, în lumina principiului totalitar de direcționare a terorii maxime a regimului împotriva „nevinovaților", se bucura de o situație considerabil mai bună decât celelalte, chiar și atunci când evreii erau expediați în Est pentru ca lagărele de concentrare din Reich să devină *judenrein*. (În cuvintele doamnei Raja Kagan, un excelent martor despre Auschwitz, acesta a fost „marele paradox al Auschwitzului. Cei prinși a fi comis o faptă criminală au fost tratați mai bine decât ceilalți". Nu au făcut subiectul selecției și, de regulă, au supraviețuit.) Eichmann nu a avut nimic în comun cu acești *Schutzhaftjuden*; dar *Transportjuden*, specialitatea lui, au fost, prin definiție, condamnați la moarte, cu excepția celor 25% de indivizi, extrem de puternici, care puteau fi selecționați pentru muncă în anumite lagăre. Totuși, în versiunea prezentată de tribunal, chestiunea nu mai era de actualitate. Eichmann știa, desigur, că

---

* *In dubio contra reum* (în latină în original) – în caz de dubiu asupra vinovatului, vinovat îndoielnic.

marea majoritate a victimelor sale erau condamnate la moarte; dar din moment ce selecția pentru muncă era asigurată de doctorii SS aflați la fața locului, iar listele cu deportați erau în general întocmite de consiliile evreiești din țările de origine sau de către forțele de ordine ale poliției, însă niciodată de Eichmann sau de oamenii săi, adevărul era că el nu avea nici un drept să spună cine să moară și cine să trăiască; nu putea nici măcar să știe acest lucru. Problema era dacă Eichmann minți atunci când declarase: „Nu am omorât niciodată vreun evreu, sau, în aceeași ordine de idei, nu am omorât niciodată un ne-evreu [...] Nu am dat niciodată ordinul de a fi ucis un evreu, nici pe acela de a fi ucis un ne-evreu." Acuzarea, incapabilă să înțeleagă un criminal în masă care nu a ucis niciodată (și care, în acest caz particular, nici măcar nu ar fi avut curajul de a ucide), încerca în continuu să demonstreze crima la nivelul individului.

Aceasta ne aduce la a patra și cea din urmă chestiune referitoare la autoritatea generală a lui Eichmann în teritoriile din Est – problema responsabilității sale în privința condițiilor de viață din ghetouri, a mizeriilor de nedescris îndurate în aceste locuri și a lichidării finale a acestora, ceea ce făcuse subiectul depoziției majorității martorilor. O dată în plus, Eichmann fusese perfect informat, dar nimic dintre acestea nu avea de a face cu sarcina sa. Acuzarea a făcut un efort imens pentru a demonstra că avea, pe baza faptului că Eichmann recunoscuse de bunăvoie că din când în când trebuia să hotărască – conform unor directive în continuă schimbare – ce urma să facă cu evreii de alte naționalități care erau prinși în Polonia. Aceasta era, a spus el, o chestiune de „importanță națională" implicând Ministerul de Externe și „depășea competența" autorităților locale. În privința acestor evrei, la nivelul tuturor ministerelor germane existau două tendințe diferite de acțiune, tendința „radicală", care ar fi ignorat orice distincție – un evreu era un evreu, punct –, și cea „moderată", care gândea că era mai bine ca acești evrei să

fie puși „la rece" în vederea schimbului. (Noțiunea de evrei destinați schimbului pare să fi fost ideea lui Himmler. După intrarea Americii în război, acesta i-a scris, în decembrie 1942, lui Müller că „toți evreii cu rude influente în Statele Unite ar trebui trimiși într-un lagăr special [...] și să rămână în viață", adăugând, „Asemenea evrei sunt pentru noi ostatici de preț. Am în minte cifra de zece mii".) Nu mai e nevoie să adăugăm că Eichmann făcea parte din grupul „radicalilor" și era contra excepțiilor, atât din motive administrative, cât și din considerente „idealiste". Dar atunci când a scris Ministerului de Externe, în aprilie 1942, că „în viitor cei cu cetățenie străină vor fi cuprinși în măsurile luate de Siguranță în ghetoul din Varșovia", de unde evreii cu pașaport străin fuseseră anterior îndepărtați cu grijă, cu greu s-ar putea spune că el acționa „ca factor decizional în beneficiul R.S.H.A." în Est, și cu siguranță că nu deținea acolo „puteri executive". Cu atât mai puțin puteau fi deduse asemenea puteri sau o asemenea autoritate din faptul că, ocazional, el era folosit de către Heydrich sau Himmler pentru a transmite anumite ordine comandanților locali.

Dintr-un anumit punct de vedere, situația era chiar mai rea decât presupusese tribunalul de la Ierusalim. Heydrich, a argumentat completul de judecată, deținea o anumită autoritate centrală în privința punerii în practică a Soluției Finale, fără limitări teritoriale, deci Eichmann, principalul său reprezentant în teritoriu, era peste tot responsabil în aceeași măsură. Acest fapt era oarecum adevărat în privința Soluției Finale, dar, deși din motive de coordonare Heydrich îl chemase pe un reprezentant al Guvernoratului General al lui Hans Frank – subsecretarul de stat dr. Josef Bühler – să participe la Conferința de la Wannsee, Soluția Finală nu se aplica în realitate teritoriilor ocupate din Est din simplul motiv că soarta evreilor de acolo nu fusese niciodată pusă în discuție. Masacrul evreimii poloneze fusese hotărât de Hitler nu în mai sau în iunie 1941, data ordinului pentru

Soluția Finală, ci în septembrie 1939, lucru bine știut judecătorilor din depoziția făcută la Nürnberg de către Erwin Lahousen, de la serviciul german de contraspionaj: „Încă din septembrie 1939, Hitler hotărâse să-i omoare pe evreii polonezi". (Deci steaua evreiască a fost introdusă în Guvernoratul General imediat după ocuparea teritoriului, în 1939, în timp ce în Reichul german ea a fost introdusă abia în 1941, pe vremea Soluției Finale.) Judecătorii aveau în față și procesele-verbale a două conferințe de la începutul războiului, dintre care una organizată la cererea lui Heydrich, pe 21 septembrie 1939, ca o întâlnire a „șefilor de departament și a comandanților unităților mobile de exterminare", întâlnire la care Eichmann – pe atunci încă un simplu *Hauptsturmführer* – reprezentase Centrul de Emigrare Evreiască de la Berlin. Cea de-a doua a fost ținută pe 30 ianuarie 1940 și s-a ocupat de „chestiunea evacuării și strămutării". Soarta întregii populații native din teritoriile ocupate a fost discutată la ambele întâlniri – altfel spus, s-a discutat atât „soluția" problemei poloneze, cât și cea a „problemei evreiești".

Încă din acea perioadă de început, „soluția problemei poloneze" era foarte avansată: se raportase că dintre „conducătorii politici" nu rămăseseră mai mult de 3%; pentru ca acești „3% să nu pățească nimic", ei trebuiau „să fie trimiși în lagăre de concentrare". Pătura mijlocie a intelectualității poloneze urma să fie înregistrată și arestată – „profesorii, clerul, nobilimea, legionarii, ofițerii lăsați la vatră etc." –, în timp ce „polonezii primitivi" aveau să se alăture mâinii de lucru germane, în calitate de „muncitori migratori" și să fie evacuați din casele lor. „Scopul este următorul: polonezul trebuie să devină eternul muncitor sezonier și migrator, reședința sa permanentă trebuie să fie în regiunea Cracoviei." Evreii urmau să fie adunați în centrele urbane și „concentrați în ghetouri, unde puteau fi mai ușor controlați și mai simplu evacuați ulterior". Teritoriile estice care fuseseră încorporate în Reich – așa-numitele Warthegau, adică Prusia Occidentală, Danzig, provincia

Poznan și Silezia Superioară – trebuiau să fie curățate imediat de orice urmă de evreu; laolaltă cu 30 000 de țigani, aceștia au fost trimiși, în vagoane de marfă, în Guvernoratul General. În cele din urmă, Himmler, în calitate de „Comisar al Reichului pentru întărirea națiunii germane", a dat ordin de evacuare a unei mari părți a populației poloneze din aceste teritorii recent anexate la Reich. Punerea în practică a acestei „migrații organizate de populație", după cum a numit-o tribunalul, i-a fost încredințată lui Eichmann, în calitatea sa de șef al Subsecției IV-B-4 din cadrul R.S.H.A., a cărei sarcină consta în „emigrare și evacuare". (Este important să ne reamintim că această „politică demografică negativă" nu era în nici un caz improvizată ca urmare a victoriilor germane în Est. Ea fusese trasată încă din luna noiembrie 1937, în cadrul discursului secret adresat de Hitler membrilor Înaltului Comandament German – a se vedea așa-numitul Protocol Hössbach. Hitler subliniase că respingea orice idee de cucerire a națiunilor străine, că ceea ce cerea el era un „spațiu gol" [*volkloser Raum*] în Est pentru strămutarea germanilor. Publicul său – Blomberg, Fritsch și Räder, pentru a-i numi numai pe aceștia – știa suficient de bine că nu exista un astfel de „spațiu gol", deci trebuie să fi știut că o victorie germană în Est s-ar fi soldat în mod automat cu „evacuarea" întregii populații native. Măsurile contra evreilor din Est nu erau doar rezultatul antisemitismului; ele făceau parte dintr-o întreagă politică demografică în cadrul căreia, dacă germanii ar fi câștigat războiul, polonezii ar fi avut aceeași soartă ca și evreii – genocidul. Afirmația nu este o simplă speculație: polonezii din Germania erau deja obligați să poarte un însemn distinctiv în care un „P" înlocuia steaua evreiască, iar acest lucru a fost întotdeauna, după cum am văzut, prima măsură luată de poliție la inițierea procesului distructiv.)

Printre documentele prezentate la proces s-a numărat și o scrisoare expres, trimisă în urma întâlnirii din septembrie comandanților unităților mobile de exterminare. Aceasta a

trezit un interes deosebit, deoarece se referea numai la „chestiunea evreiască în teritoriile ocupate" și făcea distincție între „scopul final", care trebuie ținut secret, și „măsurile preliminare" necesare pentru realizarea acestui scop. Printre „măsurile preliminare" documentul menționează în mod expres concentrarea evreilor în vecinătatea liniilor de cale ferată. Este caracteristic faptul că nu apare expresia „Soluția Finală a chestiunii evreiești". „Scopul final" era probabil distrugerea evreilor polonezi, nimic nou pentru cei prezenți la întâlnire. Nou era doar faptul că acei evrei care trăiau în provinciile recent anexate Reichului trebuiau evacuați în Polonia, căci acesta era cu adevărat primul pas către Soluția Finală.

În ceea ce-l privește pe Eichmann, documentele arătau în mod clar că, în acel stadiu, el nu avusese absolut nimic de a face cu ceea ce s-a întâmplat în Est. Și aici, rolul său a fost acela de expert în „transporturi" și „emigrare". În Est nu era nevoie de nici un „expert în probleme evreiești", nu se cereau „directive" speciale și nu existau categorii privilegiate. Până și membrii consiliilor evreiești erau exterminați atunci când ghetourile erau în cele din urmă lichidate. Nu existau excepții, căci soarta celor ce munceau ca sclavii nu era decât un tip diferit, mai lent, de moarte. Așa se explică faptul că birocrația evreiască – al cărei rol în aceste masacre administrative a fost perceput a fi atât de important încât a fost înființată imediat instituția „Consiliul Evreiesc al Vârstnicilor" – nu a jucat nici un rol în prinderea și concentrarea evreilor. Întregul episod atrage atenția asupra sfârșitului sălbaticelor împușcări în masă ce au avut loc inițial în spatele frontului. Se pare că au existat proteste ale comandanților armatei împotriva masacrării civililor și că Heydrich a ajuns la o înțelegere cu Înaltul Comandament German, stabilind principiile unei „curățări o dată pentru totdeauna" a evreilor, a intelectualității poloneze, a clerului catolic și a nobilimii; în acest sens, datorită unei ample operațiuni în

cadrul căreia două milioane de evrei urmau a fi „curățați", trebuia ca evreii să fie concentrați mai întâi în ghetouri.

Dacă judecătorii l-ar fi absolvit complet pe Eichmann de aceste aspecte legate de înfiorătoarele relatări, repetate iar și iar de către martorii prezenți la proces, ei nu ar fi ajuns la un verdict diferit în privința vinovăției, iar Eichmann nu ar fi scăpat de pedeapsa capitală. Rezultatul ar fi fost același. Ei ar fi distrus însă clar și fără urmă de compromis cazul – așa cum l-a prezentat acuzarea.

XIV. Dovezi și martori

În timpul ultimelor luni ale războiului, birocrația SS era ocupată în principal cu falsificarea actelor de identitate și cu distrugerea munților de hârtii care reprezentau dovada a șase ani de crime sistematice. Departamentul lui Eichmann, mai plin de succes decât altele, și-a ars dosarele, ceea ce desigur că nu a însemnat prea mult, deoarece toată corespondența fusese adresată altor birouri de stat sau de partid, ale căror dosare au încăput în mâinile Aliaților. Documentele rămase erau mai mult decât suficiente pentru a spune povestea Soluției Finale; cele mai multe erau deja cunoscute de la procesul de la Nürnberg și de la cele care i-au urmat. Povestea a fost confirmată de declarații prestate sub jurământ sau nu, oferite, în general, de martori și acuzați în procese anterioare și, deseori, de persoane care nu mai erau în viață. (Toate acestea, ca și o anumită parte a mărturiilor nesusținute de probe, au fost acceptate ca dovadă în conformitate cu secțiunea 15 a legii în virtutea căreia era judecat Eichmann și care stipula că tribunalul „poate devia de la regulile dovezii" cu condiția de a „menționa la dosar motivele care au impus" o asemenea deviere.) Dovada documentară a fost completată cu depoziții luate peste hotare, în tribunalele din Germania, Austria și Italia, de la șaisprezece martori care nu puteau veni la Ierusalim deoarece Procurorul general anunțase că „intenționa să le intenteze proces pentru crime contra poporului evreu". Deși în timpul primei ședințe el a declarat: „Și dacă apărarea are oameni care sunt gata să

vină să depună mărturie, nu le voi sta în cale. Nu voi face nici o obiecție", mai târziu, a refuzat să le garanteze acestor oameni imunitatea. (Această imunitate depindea integral de bunăvoința guvernului; urmărirea judiciară nu era obligatorie în spiritul legii [de pedepsire] a naziștilor și a colaboraționiștilor.) Cum era foarte puțin probabil ca, oricare ar fi fost circumstanțele, vreunul dintre cei șaisprezece domni să vină în Israel – șapte dintre ei erau în închisoare –, acesta era un aspect tehnic, dar de mare importanță. A folosit la infirmarea pretenției Israelului că un tribunal israelian ar fi fost, cel puțin din punct de vedere tehnic, „cel mai potrivit pentru un proces contra celor care au pus în practică Soluția Finală", deoarece documentele și martorii erau „mai numeroși decât în altă țară". Cât despre cerința referitoare la documente, aceasta era cel puțin îndoielnică, din moment ce arhiva israeliană Yad Vashem a fost fondată ceva mai târziu și nu este din nici un punct de vedere superioară altor arhive. Foarte rapid a reieșit că Israelul era singura țară din lume în care martorii apărării nu puteau fi audiați și unde anumiți martori ai acuzării – cei ce dăduseră declarații în procese anterioare – nu puteau fi interogați de apărare. Acest lucru era cu atât mai serios cu cât acuzatul și avocatul său nu erau „într-o poziție care să le permită să-și procure documentele necesare apărării". (Dr. Servatius a prezentat o sută zece documente, contra o mie cinci sute prezentate de acuzare, dar dintre acestea din urmă doar circa o duzină aveau aceeași sursă ca și cele ale apărării, acestea constând în principal din extrase din cărți de Poliakov sau Reitlinger; toate celelalte, cu excepția a șaptesprezece scheme întocmite de Eichmann, fuseseră selectate din vastul material adunat de acuzare și de poliția israeliană. În mod evident, apărarea primise resturile de la masa bogatului.) De fapt, apărarea nu avea „nici mijloacele și nici timpul" necesare pentru a conduce afacerea în mod adecvat, nu avea la dispoziție „arhivele lumii și instrumentele guvernului". Același reproș fusese

adus procesului de la Nürnberg, unde inegalitatea de statut dintre acuzare și apărare a fost și mai evidentă. Principalul handicap al apărării, atât la Nürnberg, cât și la Ierusalim, a fost lipsa unui grup calificat de cercetători colaboratori, necesari parcurgerii numărului mare de documente existente, în vederea depistării a orice ar fi fost de folos cazului dat. Chiar și astăzi, la optsprezece ani după război, cunoașterea pe care o avem asupra enormului material de arhivă privind regimul nazist se bazează în mare măsură pe selecția făcută în scopul acuzării.

Nimeni nu ar fi putut fi mai conștient de dezavantajul decisiv al apărării decât era dr. Servatius, care a fost unul dintre avocații apărării la Nürnberg. Acest lucru ridică, în mod evident, întrebarea de ce și-a oferit serviciile dacă lucrurile îi erau atât de clare. Răspunsul la această întrebare a fost acela că, pentru el, aceasta era „doar o chestiune de afaceri" și că dorea „să facă bani", dar el trebuie să fi știut, din experiența sa de la Nürnberg, că suma pe care i-o plătea guvernul israelian – douăzeci de mii de dolari, după cum a precizat el însuși – era ridicol de nepotrivită, chiar dacă familia din Linz a lui Eichmann îi mai dăduse cincisprezece mii de mărci. Dr. Servatius a început să se plângă de faptul că era prost plătit aproape din prima zi a procesului și, curând după aceea, a dat în mod deschis glas speranței că va putea vinde „memoriile" pe care Eichmann le-ar scrie în închisoare „pentru generațiile viitoare". Lăsând la o parte problema dacă o asemenea afacere ar fi fost potrivită, speranțele sale au fost înșelate deoarece guvernul israelian a confiscat toate hârtiile scrise de Eichmann în închisoare. (Acestea sunt, în prezent, depuse la Arhivele Naționale.) În intervalul de timp dintre retragerea curții pentru deliberare – în august – și pronunțarea sentinței – în decembrie –, Eichmann a scris o „carte" pe care apărarea a oferit-o drept „nouă dovadă factuală" la revizuirea procedurii în fața Curții de Apel – ceea ce nu era cazul cărții proaspăt scrise.

În ceea ce privește poziția acuzatului, tribunalul s-a putut baza pe declarația detaliată pe care acesta a făcut-o anchetatorului poliției israeliene, suplimentată de numeroasele note scrise de mână pe care Eichmann le-a înaintat pe parcursul celor unsprezece luni necesare pregătirii procesului. Nici o umbră de îndoială nu a planat asupra faptului că acestea erau declarații voluntare. Majoritatea nici nu fuseseră provocate de vreo întrebare. Eichmann fusese confruntat cu circa o mie șase sute de documente, dintre care s-a dovedit că unele nu-i erau necunoscute, deoarece îi fuseseră arătate în Argentina în timpul interviului cu Sassen, pe care dl Hausner l-a numit, cu oarecare justificare, o „repetiție generală". El a început însă să le studieze serios abia la Ierusalim, iar atunci când a fost adus în boxă a devenit repede clar că Eichmann nu-și pierduse timpul degeaba. El știa acum să citească documentele, lucru pe care nu-l știuse în timpul interogatoriului de la poliție, și a putut-o face mai bine decât avocatul său. Mărturia lui Eichmann în fața tribunalului s-a dovedit a fi cea mai importantă probă din cazul său. Avocatul lui l-a adus în boxă pe 20 iunie, în timpul celei de-a șaptezeci și cincea ședințe, și l-a interogat aproape fără întrerupere pe parcursul a paisprezece ședințe, până pe 7 iulie. În aceeași zi, în timpul celei de-a optzeci și opta ședințe, a început interogatoriul acuzării, care a durat alte șaptesprezece ședințe, până pe 20 iulie. Au existat câteva incidente: o dată Eichmann a amenințat că va „mărturisi totul" în stil moscovit și o dată s-a plâns că a fost „ținut în tensiune". În general, a fost însă destul de calm și nu a vorbit serios atunci când a amenințat că va refuza să mai răspundă la alte întrebări. I-a spus judecătorului Halevi cât de „mulțumit [este] de ocazia de a separa adevărul de neadevărurile care îi fuseseră puse în cârcă timp de cincisprezece ani" și cât este de mândru de a fi subiectul unui interogatoriu care a durat mai mult decât oricare altul. După o scurtă reexaminare de către avocatul său, care a durat mai puțin de o ședință, a fost interpelat de

către cei trei judecători, care au scos mai mult de la el pe parcursul a două ședințe și jumătate decât reușise acuzarea în șaptesprezece ședințe.

Eichmann a stat în boxă între 20 iunie și 24 iulie, ceea ce reprezenta treizeci de ședințe și jumătate. Aproape de două ori pe atâtea ședințe – șaizeci și două dintr-un total de o sută douăzeci și una – au fost ocupate de o sută de martori ai acuzării care, țară după țară, și-au spus poveștile de groază. Depozițiile lor au durat de pe 24 aprilie până pe 12 iunie, tot intervalul de timp dintre acestea fiind consumat de prezentarea documentelor, pe care Procurorul general le-a citit, în marea lor majoritate din dosarul procedurilor completului de judecată, care era pus zilnic la dispoziția presei. Cu excepția câtorva persoane, toți martorii erau cetățeni israelieni, care fuseseră aleși dintre sute de candidați. (Nouăzeci dintre ei erau supraviețuitori în sensul strict al cuvântului; ei supraviețuiseră războiului sub o formă sau alta de captivitate nazistă.) Cât ar fi fost de înțelept dacă s-ar fi rezistat tuturor acestor presiuni (lucrul a fost făcut până la un punct, căci nici unul dintre martorii potențiali menționați în *Minister of Death*, scrisă de Quentin Reynolds pe baza materialului furnizat de doi ziariști israelieni și publicat în 1960, nu a fost chemat la bară) și ar fi fost căutați acei martori care nu se oferiseră voluntar! Pentru a demonstra faptul, acuzarea a chemat ca martor un scriitor, foarte cunoscut de ambele părți ale Atlanticului sub numele de K-Zetnik – un termen de argou denumindu-i pe prizonierii din lagărele de concentrare –, prezentându-l drept autor al mai multe cărți despre Auschwitz, care tratau problema prostituției, homosexualilor și altor „povești de interes uman". El a început, după cum mai făcuse cu ocazia multor apariții publice, cu o explicație a numelui său de împrumut. Nu este un „pseudonim", a spus. „Trebuie să port acest nume atâta vreme cât lumea nu se va trezi după crucificarea națiunii [...] după cum omenirea s-a trezit după crucificarea unui singur om." A continuat

cu o mică incursiune în astrologie: steaua „influențându-ne soarta la fel cum steaua din cenușă de la Auschwitz este acolo, în fața planetei noastre, radiind către planeta noastră". Dar când a ajuns la „puterea nenaturală mai presus de Natură" care-l susținuse până atunci, și aici, pentru prima oară, a făcut o pauză pentru a-și trage sufletul, chiar și dl Hausner a simțit că trebuia făcut ceva în privința acestei „depoziții"; și, foarte timid, foarte politicos, l-a întrerupt: „V-aș putea pune oare, cu consimțământul dumneavoastră, câteva întrebări?" La care, judecătorul care prezida ședința a profitat la rândul său de ocazie: „Domnule Dinoor, *vă rog, vă rog,* ascultați-ne pe dl Hausner și pe mine." Drept răspuns, martorul dezamăgit, probabil profund jignit, a leșinat și nu a mai răspuns la nici o întrebare.

Aceasta a fost, desigur, o excepție, dar o excepție care dovedea regula normalității, nu demonstra regula simplității sau a abilității de a spune o poveste, pentru a nu mai adăuga și rara capacitate de a distinge între lucruri care i s-au întâmplat povestitorului cu peste șaisprezece, uneori chiar douăzeci de ani înainte, și ceea ce acesta a citit, a auzit și a imaginat între timp. Aceste dificultăți nu puteau fi evitate, dar nici nu erau ușurate de predilecția acuzării pentru martori bucurându-se de o oarecare faimă, dintre care mulți publicaseră cărți despre experiențele lor, și care acum spuneau ceea ce scriseseră mai înainte sau ce spuseseră în repetate rânduri. Procesiunea a început, într-o încercare inutilă de a proceda în ordine cronologică, cu opt martori din Germania, toți suficient de serioși, dar care nu erau „supraviețuitori". Ei fuseseră oficialități evreiești de rang înalt în Germania, iar acum erau personalități ale vieții publice israeliene, și părăsiseră cu toții Germania înainte de izbucnirea războiului. Aceștia au fost urmați de cinci martori de la Praga și apoi de un singur martor din Austria, țară despre care acuzarea prezentase rapoarte de o certă valoare despre fostul dr. Löwenherz, scrise în timpul și curând după sfârșitul războiului. Au mai

apărut: câte un martor din Franța, Olanda, Danemarca, Norvegia, Luxemburg, Italia, Grecia și Rusia Sovietică, doi din Iugoslavia, câte trei din România și Slovacia și treisprezece din Ungaria. Dar majoritatea martorilor, cincizeci și trei, au provenit din Polonia și Lituania, unde competența și autoritatea lui Eichmann fuseseră practic nule. (Belgia și Bulgaria au fost singurele țări nereprezentate de martori.) Aceștia au fost cu toții „martori de fond", ca și cei șaisprezece bărbați și femei care au povestit tribunalului despre Auschwitz (zece) și Treblinka (patru), despre Chelmno și Majdanek. Situația a fost diferită în cazul celor care au depus mărturie despre Theresienstadt, ghetoul vârstnicilor de pe teritoriul Reichului, singurul lagăr în care puterea lui Eichmann fusese cu adevărat considerabilă. Au existat patru martori pentru Theresienstadt și unul pentru lagărul destinat schimbului de la Bergen-Belsen.

La sfârșitul acestei procesiuni, „dreptul martorilor de a fi irelevanți" – după cum au precizat cei de la Yad Vashem, rezumând depozițiile în *Bulletin*-ul lor – a fost atât de bine scos în evidență, încât cererea dlui Hausner adresată instanței în timpul celei de-a șaptezeci și treia ședințe, de a i se da permisiunea de „a-și completa tabloul nu a fost decât o simplă formalitate". Judecătorul Landau, care protestase atât de vehement cu circa cincizeci de ședințe mai înainte contra acestei „descrieri de tablou", a fost imediat de acord cu apariția unui fost membru al Brigăzii Evreiești – forța de luptă a evreilor palestinieni – care fusese atașată, în timpul războiului, celei de-a VIII-a armate britanice. Acest ultim martor al acuzării, dl Aharon Hoter-Yishai, acum un avocat israelian, fusese însărcinat cu coordonarea tuturor eforturilor de căutare a supraviețuitorilor evrei din Europa, sub auspiciile Aliyah Beth, organizația responsabilă cu punerea la punct a emigrării ilegale în Palestina. Evreii supraviețuitori erau dispersați printre circa opt milioane de persoane împrăștiate prin toată Europa; o masă umană în derivă, pe care

Aliații voiau să o repatrieze cât se putea de repede. Riscul era ca și evreii să fie trimiși la fostele lor case. Dl Hoter-Yisahi a relatat cum au fost primiți, el și tovarășii săi, când s-au prezentat ca membri ai „națiunii luptătoare evreiești", și cum a fost „de ajuns să deseneze cu cerneală o stea a lui David pe o foaie de hârtie și să o prindă pe o coadă de mătură" pentru a-i scutura pe acești oameni din periculoasa apatie cauzată de înfometare. A mai relatat cum unii dintre ei „reveniseră acasă din lagărele P.D.", doar pentru a ajunge într-un alt lagăr, căci „acasă" era, de exemplu, un mic orășel polonez în care din șase mii de foști locuitori evrei supraviețuiseră cincisprezece, și unde patru dintre acești supraviețuitori fuseseră uciși la întoarcere, de către polonezi. În încheiere, martorul a descris cum el și alții au încercat să anticipeze încercările de repatriere ale Aliaților și cum deseori ajunseseră prea târziu „la Theresienstadt, unde existau treizeci și două de mii de supraviețuitori. După câteva săptămâni nu am mai găsit decât patru mii. Aproximativ douăzeci și opt de mii se reîntorseseră, sau fuseseră returnați. Acei patru mii pe care i-am găsit acolo – dintre ei, desigur, nimeni nu s-a întors în locurile natale, deoarece între timp li s-a indicat Drumul"; altfel spus, drumul era pe atunci Palestina și avea în curând să devină Israel. Această depoziție aducea poate mai mult a propagandă decât tot ce putuse fi auzit până atunci, iar prezentarea faptelor inducea într-adevăr în eroare. În noiembrie 1944, după ce ultimul transport părăsise Theresienstadt-ul cu destinația Auschwitz, mai rămăseseră doar aproximativ zece mii dintre deținuții inițiali. În februarie 1945, au mai sosit alți șase sau opt mii de oameni – partenerii evrei din căsătoriile mixte –, pe care naziștii îi trimiseseră la Theresienstadt într-un moment în care întregul sistem de transport german era deja în stare de colaps. Toți ceilalți – nedepășind cincisprezece mii – veniseră în vagoane de marfă deschise sau pe jos în aprilie 1945, după ce lagărul fusese preluat de Crucea Roșie. Aceștia erau supraviețuitori de la Auschwitz, membri ai grupelor de

muncă, și proveneau cu precădere din Polonia și Ungaria. Atunci când rușii au eliberat lagărul – pe 9 mai 1945 –, mulți evrei cehi care fuseseră în Theresienstadt încă de la început au părăsit imediat lagărul și s-au îndreptat spre casă. Aceștia erau în propria lor țară. Atunci când a fost ridicată carantina instituită de ruși din cauza epidemiilor, majoritatea au plecat din proprie inițiativă. Așa se face că restul de deținuți găsiți de emisarii palestinieni consta probabil din oameni care nu se puteau întoarce sau nu puteau fi returnați din diverse motive – bolnavii, vârstnicii, singurii supraviețuitori dintr-o familie, care nu mai știau încotro să se îndrepte. Și totuși dl Hoter-Yishai a spus adevărul: aceia care supraviețuiseră ghetourilor și lagărelor, care scăpaseră cu viață din coșmarul abandonului și neputinței absolute – ca și cum întreaga lume ar fi fost o junglă, iar ei ar fi fost prada –, nu aveau decât o singură dorință, să se ducă undeva unde să nu mai vadă niciodată un ne-evreu. Ei aveau nevoie de emisarii poporului evreu din Palestina pentru a afla că puteau veni în mod legal sau ilegal, de voie sau de nevoie, și că vor fi bine-veniți; nu aveau însă nevoie de aceștia pentru a fi convinși.

Așa se face că, din când în când, cineva se bucura dacă judecătorul Landau pierdea o bătălie; primul asemenea moment a apărut chiar înainte ca bătălia să fi început; căci primul martor de fond al domnului Hausner nu părea a fi voluntar. Era un bătrân care purta tradiționalul kipa evreiesc, mic, foarte fragil, cu părul alb rar și barba albă, ținându-se destul de drept. Dintr-un anumit punct de vedere, numele său era „faimos" și s-a înțeles de ce acuzarea a vrut să își înceapă tabloul cu el. Era Zindel Grynszpan, tatăl lui Herschel Grynszpan, cel care, pe 7 noiembrie 1938, la vârsta de șaptesprezece ani, se îndreptase spre ambasada germană din Paris și îl împușcase mortal pe al treilea secretar, tânărul Legationsrat Ernst vom Rath. Asasinatul a declanșat pogromurile din Germania și Austria, așa-numita *Kristallnacht* din 9 noiembrie, care a fost cu adevărat un preludiu al Soluției Finale, dar cu a

cărui pregătire Eichmann nu avusese nimic de a face. Motivațiile actului lui Grynszpan nu au fost niciodată lămurite, iar fratele său, pe care acuzarea l-a adus de asemenea ca martor, a fost extrem de ezitant în a vorbi despre aceasta. Tribunalul a considerat ca subînțeles faptul că era un act de răzbunare pentru expulzarea de pe teritoriul german a circa șaptesprezece mii de evrei polonezi, printre care se număra și familia Grynszpan, în ultimele zile ale lunii octombrie 1938; în general se știe însă că această explicație este puțin probabilă. Herschel Grynszpan era un psihopat, incapabil de a termina școala, care hoinărise ani de-a rândul prin Paris și Bruxelles, fiind expulzat din ambele locuri. În procesul ce i-a fost intentat în Franța, avocatul său a prezentat o poveste confuză despre niște relații homosexuale, iar germanii, care mai târziu l-au extrădat, nu l-au chemat niciodată în fața tribunalului. (Există zvonuri că el ar fi supraviețuit războiului – ca pentru a întări „paradoxul Auschwitz", care spune că evreii care au comis un delict criminal au fost cruțați.) Vom Rath a fost o victimă singulară, neadecvată; el fusese luat la ochi de Gestapo datorită vederilor sale antinaziste și a simpatiei sale pentru evrei. Povestea homosexualității sale a fost probabil inventată de către Gestapo. S-ar putea ca Grynszpan să fi acționat ca o simplă unealtă a agenților de la Paris ai Gestapoului, care ar fi fost posibil să vrea să ochească doi iepuri dintr-o lovitură – să creeze în Germania un pretext pentru pogromuri și să scape de un oponent al regimului nazist –, fără să-și dea seama că nu vor reuși, altfel spus, că nu-l puteau lichida pe vom Rath ca homosexual întreținând relații nepermise cu un băiat evreu și, în același timp, să facă din el un martir și o victimă a „evreimii mondiale".

Oricum ar fi stat lucrurile, cert este că guvernul polonez a decretat în toamna anului 1938 că toți evreii polonezi rezidenți în Germania își vor pierde cetățenia de la 29 octombrie. Era probabil în posesia unor informații conform

cărora guvernul german intenționa să-i expulzeze pe acești evrei în Polonia și dorea ca, prin această măsură, să evite acest fapt. Este mai mult decât îndoielnic ca oameni precum dl Zindel Grynszpan să fi știut vreodată de existența unui asemenea decret. Grynszpan venise în Germania în 1911, un tânăr de douăzeci și cinci de ani, pentru a-și deschide la Hanovra o băcănie; acolo, la timpul cuvenit, i s-au născut opt copii. În 1938, când necazul s-a abătut asupra casei lui, el trăia deja de douăzeci și șapte de ani în Germania și, ca mulți asemenea lui, nici măcar nu-și bătuse capul să-și preschimbe actele și să ceară naturalizarea. Acum venise să-și spună povestea, răspunzând cu atenție întrebărilor puse de procuror; a vorbit clar și ferm, fără înfloriturі, folosind un minimum de cuvinte.

„Pe 27 octombrie 1938, era într-o joi noaptea, la ora opt, a venit un polițist care ne-a spus să ne prezentăm la Secția [de poliție] 11. El a spus: « Veți reveni imediat; nu luați nimic cu voi, doar pașaportul. »" Grynszpan s-a dus, împreună cu familia, un fiu, o fiică și nevasta. Când au ajuns la secția de poliție, a văzut „un număr mare de oameni, unii șezând, alții stând în picioare; oamenii plângeau. Ei [polițiștii] țipau, « Semnează, semnează, semnează. » [...] A trebuit să semnez, toți au semnat. Unul dintre noi nu a vrut. Numele lui era, cred, Gershon Silber, și a trebui să stea la colț douăzeci și patru de ore. Ne-au dus în sala de concerte și [...] erau oameni din tot orașul, aproximativ șase sute de persoane. Am stat acolo până vineri noaptea, cam douăzeci și patru de ore, da, până vineri noaptea... Pe urmă ne-au urcat în camioane de poliție, în dube pentru prizonieri, aproximativ douăzeci de persoane în fiecare camion și ne-au dus la gară. Străzile erau pline de oameni care strigau « *Juden raus* în Palestina! » [...] Ne-au dus cu trenul până la Neubenschen, la granița germano-poloneză. Era dimineața de sabat [sâmbătă] când am ajuns acolo, la ora șase dimineața. Veneau trenuri din tot

felul de locuri, de la Leipzig, Köln, Düsseldorf, Essen, Biederfeld, Bremen. Eram cu toții circa 12 000 de oameni [...] Era sâmbătă, 29 octombrie [...] Când am ajuns la graniță am fost percheziționați, să vadă dacă cineva avea bani, și aceluia care avea mai mult de zece mărci i se lua diferența. Aceasta era legea germană, nu se puteau scoate din Germania mai mult de zece mărci. Germanii au spus: « Nu ați adus mai mult când ați venit, nu puteți scoate mai mult. »" A trebuit să meargă pe jos puțin mai mult de o milă, până la granița poloneză, deoarece germanii voiau să-i treacă ilegal pe teritoriul polonez. „Oamenii SS-ului ne biciuiau; aceia care zăboveau erau loviți, iar sângele curgea pe drum. Ne-au smuls valizele, ne-au amenințat în modul cel mai brutal; era pentru prima oară când vedeam brutalitatea sălbatică a germanilor. Strigau la noi: « Fugiți ! Fugiți ! » Am fost lovit și am căzut în șanț. Fiul meu m-a ajutat și a spus: « Fugi, tată, fugi sau vei muri ! » Când am ajuns la linia de frontieră... femeile au trecut primele. Polonezii nu știau nimic. Au chemat un general polonez și câțiva ofițeri care ne-au examinat actele și au văzut că suntem cetățeni polonezi, că aveam pașapoarte speciale. S-a decis să fim lăsați să intrăm. Ne-au dus într-un sat cu aproximativ șase mii de locuitori, iar noi eram douăsprezece mii. Ploaia se întețea, oamenii leșinau – vedeai peste tot bătrâni și femei. Suferința noastră era mare. Nu era mâncare, nu mâncasem de joi [...]" Au fost duși într-o tabără militară și puși în „grajduri, căci nu exista loc în altă parte [...] Cred că era a doua noastră zi [în Polonia]. În prima zi a venit de la Poznan un camion cu pâine, asta era duminică. Și atunci am scris o scrisoare în Franța... fiului meu « Nu mai scrie scrisori în Germania. Acum suntem la Zbaszyn. »"

Această poveste nu a durat mai mult de zece minute și, atunci când s-a sfârșit – distrugerea inutilă, lipsită de sens a douăzeci și șapte de ani în mai puțin de douăzeci și patru

de ore –, lumea gândea prostește: Fiecare, fiecare ar trebui să treacă printr-o asemenea zi la tribunal. Pentru a afla, în ședința interminabilă care a urmat, cât de greu este să spui povestea, că este nevoie, cel puțin în afara tărâmului magic al poeziei, de o puritate a sufletului, de o inocență neprefăcută a inimii și a minții pe care nu o au decât cei drepți. Nimeni până atunci și nimeni de atunci încolo nu avea să egaleze onestitatea radioasă a lui Zindel Grynszpan.

Nimeni nu a putut pretinde că mărturia lui Grynszpan a creat ceva care să aducă a „moment dramatic". Dar un asemenea moment a venit totuși câteva săptămâni mai târziu, total pe neașteptate, tocmai când judecătorul Landau făcea un efort aproape disperat de a readuce lucrările procesului sub controlul procedurilor normale ale unui tribunal penal. În boxa martorilor stătea Abba Kovner, „un poet și autor", care nu a depus mărturie, ci s-a adresat auditorului cu ușurința unuia care este obișnuit să vorbească în public și căruia îi repugnă întreruperile cauzate de public. Fusese rugat de către judecător să fie scurt, ceea ce i-a displăcut în mod evident, iar domnului Hausner, care și-a apărat martorul, i s-a spus că „nu se poate plânge de lipsă de răbdare din partea instanței", ceea ce nu i-a plăcut nici lui. În acest moment ușor tensionat, s-a întâmplat ca martorul să menționeze numele lui Anton Schmidt, un *Feldwebel*, adică un sergent în cadrul Armatei germane, un nume care nu le era întru totul necunoscut celor din sală, căci Yad Vashem publicase povestea lui Schmidt cu câțiva ani în urmă, în *Bulletin*-un evreu, și o serie de ziare idiș din America au preluat-o la rândul lor. Anton Schmidt răspundea de o patrulă din Polonia ce aduna soldați germani izolați care se pierduseră de unitățile lor. În timp ce făcea acest lucru, el dăduse peste membrii rezistenței evreiești, deci și peste dl Kovner, un membru de seamă, și i-a ajutat pe partizanii evrei, procurându-le documente false și camioane militare. Cel mai important era însă că „nu a făcut-o

pentru bani". Această situație a durat cinci luni, din octombrie 1941 până în martie 1942, când Anton Schimdt a fost arestat și executat. (Acuzarea nu a luat în considerare povestea, deoarece Kovner a declarat că auzise pentru prima dată numele lui Eichmann din gura lui Schmidt, care îi spusese despre niște zvonuri care circulau în rândurile armatei, că Eichmann ar fi fost acela care „aranja totul".)

Aceasta nu era însă prima dată când se menționa ajutorul venit din afară, din lumea ne-evreiască. Judecătorul Halevi îl întrebase pe martor: „Au primit evreii vreun ajutor?" cu aceeași regularitate cu care acuzarea întrebase: „De ce nu v-ați răsculat?" Răspunsurile au fost diferite și neconcludente – „Toată populația era împotriva noastră", evreii ascunși de familii creștine puteau fi „numărați pe degetele unei mâini", poate cinci sau șase dintr-un total de 13 000 –, dar situația, în ansamblul ei, a fost, în mod surprinzător, mai bună în Polonia decât în orice altă țară din Est. (După cum am precizat, nu a existat nici o depoziție în privința Bulgariei.) Un evreu, însurat acum cu o poloneză și locuind în Israel, a mărturisit cum îl ascunsese nevasta sa, pe el și pe alți doisprezece evrei, pe toată durata războiului. Un altul a avut dinainte de război un prieten creștin, la care a fugit dintr-un lagăr și care l-a ajutat – fiind însă executat ulterior pentru ajutorul dat evreilor. Un martor a declarat că rezistența poloneză le furniza multor evrei arme și salvase mii de copii evrei plasându-i în familii poloneze. Riscurile erau enorme; se știa povestea unei întregii familii poloneze care fusese executată în modul cel mai brutal deoarece adoptaseră o fetiță evreică în vârstă de șase ani. Această mențiune la adresa lui Schmidt a fost prima și ultima poveste de acest gen spusă despre un german, căci singurul alt incident implicând un german a fost menționat doar documentar: un ofițer de armată ajutase indirect, prin sabotarea anumitor ordine ale poliției; nu i s-a întâmplat nimic, dar

chestiunea a fost considerată suficient de serioasă pentru a fi menționată în corespondența dintre Himmler și Bormann.

În timpul celor câteva minute care i-au trebuit lui Kovner să povestească despre ajutorul venit din partea unui sergent german, o mare liniște s-a așternut în sala tribunalului. Era ca și cum mulțimea hotărâse brusc să păstreze cele două minute de reculegere în memoria omului numit Anton Schmidt. Iar în aceste două minute, care au fost ca o rază de lumină în mijlocul unui întuneric impenetrabil, inteligibil, a existat un singur gând clar, irefutabil, dincolo de orice discuție – cât de diferit ar fi fost totul astăzi, în sala tribunalului, în Israel, în Germania, în Europa și, poate, în toate părțile lumii dacă ar fi putut fi spuse mai multe asemenea povestiri.

Există, desigur, explicații ale acestei crize devastatoare, explicații care au fost repetate de nenumărate ori. Aș putea reda esența lor prin cuvintele unuia dintre puținele subiectiv sincere memorii de război publicate în Germania. Peter Bamm, un medic militar german care a fost pe frontul din Rusia, povestește în *Die Unsichtbare Flagge*/Drapelul invizibil (1952) despre omorârea evreilor din Sevastopol. Ei au fost strânși de către „ceilalți", cum numește el unitățile mobile de exterminare SS, pentru a-i deosebi de simpli soldați – a căror decență este ridicată în slavă în cartea menționată – și au fost puși într-o parte sigilată a unei foste închisori G.P.U. care mărginea locuințele ofițerilor, și unde era încartiruită unitatea Bamm. Au fost apoi obligați să se urce într-o cisternă de gaz unde aveau să moară câteva minute mai târziu. După aceasta, șoferul a transportat cadavrele în afara orașului, în șanțuri de tanc. „Știam asta. Nu am făcut nimic. Cine ar fi protestat în mod serios sau ar fi făcut ceva contra unităților de exterminare ar fi fost arestat în douăzeci și patru de ore și ar fi fost dat dispărut. Faptul de a nu permite oponenților o moarte măreață, de martiri, în numele convingerilor lor, face parte din rafinamentele guvernelor totalitare

din secolul nostru. O bună parte dintre noi am fi acceptat poate o asemenea moarte. Statul totalitar îi lasă pe oponenții săi să dispară într-un tăcut anonimat. Este cert că oricine ar fi îndrăznit să înfrunte mai bine moartea decât să tolereze în mod tacit crima, ar fi murit degeaba. Aceasta nu înseamnă că un asemenea sacrificiu ar fi fost inutil din punct de vedere moral. Ar fi fost doar inutil din considerente practice. Nici unul dintre noi nu avea o convingere atât de adâncă încât să își asume un sacrificiu practic inutil de dragul unei semnificații morale superioare." Este inutil să adăugăm că scriitorul nu este conștient de cât este de goală de sens această „decență" – atât de mult subliniată – în absența a ceea ce el numește „o semnificație morală superioară".

Dar nu aura de respectabilitate – căci în asemenea circumstanțe decența nu este decât respectabilitate – era cea care a devenit manifestă în exemplul oferit de sergentul Anton Schmidt. A fost mai curând deficiența majoră a argumentului însuși, care a sunat în prima clipă atât de dezarmant de plauzibil. Este adevărat că dominația totalitară a încercat să instituie aceste goluri de memorie în care toate faptele, bune și rele, să poată dispărea. Dar, ca și încercările febrile ale naziștilor de a șterge, începând din iunie 1942, toate urmele masacrelor – prin incinerare, prin ardere în puțuri deschise, prin folosirea explozibilului, a aruncătoarelor de flăcări și a mașinilor de zdrobit oase – au fost destinate eșecului, astfel încât toate eforturile lor de a-și lăsa oponenții „să dispară într-un tăcut anonimat" au fost inutile. Goluri de memorie nu există. Nimic omenesc nu este atât de perfect și există pur și simplu prea mulți oameni în lume pentru ca uitarea să fie posibilă. Va rămâne întotdeauna un om în viață care să spună povestea. Deci nimic nu poate fi vreodată „practic inutil", cel puțin nu pe termen lung. Ar fi de o mare utilitate practică pentru Germania zilelor noastre – nu doar pentru prestigiul ei peste hotare, ci și pentru trista și confuza ei situație internă – dacă ar exista mai multe asemenea

povestiri pentru a fi spuse. Lecția unor astfel de povești este simplă și se situează în limitele puterii de înțelegere a oricărui om. Din punct de vedere politic, în condițiile terorii, mulți oameni se vor conforma, dar *unii oameni nu o vor face*, așa cum lecția dată de țările cărora le-a fost propusă Soluția Finală este că „s-a putut întâmpla" în majoritatea locurilor, dar *nu s-a întâmplat pretutindeni*. Din punct de vedere omenesc, nu este nevoie de nimic mai mult, și nimic nu mai poate fi cerut la nivel rațional pentru ca această planetă să rămână un loc adecvat pentru așezările omenești.

XV. Sentința, apelul și execuția

Eichmann a petrecut ultimele luni de război lingându-și rănile la Berlin, fără a avea nimic de făcut, rupt de ceilalți șefi de departament din cadrul R.S.H.A., care își luau zilnic dejunul împreună în clădirea în care Eichmann își avea biroul, dar care nu l-au invitat niciodată să li se alăture. El și-a găsit de lucru cu dispozitivele de apărare ca să fie gata de „ultima bătălie" pentru Berlin și, ca singură îndatorire oficială, făcea vizite ocazionale la Theresienstadt, unde îi ghida pe delegații Crucii Roșii. Dintre toți, lor și-a descărcat sufletul în privința noii „linii umaniste" a lui Himmler în problema evreilor, ceea ce includea o hotărâre declarată de a avea, „data viitoare", lagăre de concentrare după „modelul britanic". În aprilie 1945, Eichmann a avut ultima dintre puținele sale întrevederi cu Himmler, care i-a dat ordin să selecționeze „o sută până la două sute de evrei de marcă din Theresienstadt", să-i transporte în Austria și să-i instaleze la hoteluri, pentru ca Himmler să-i poată folosi drept „ostatici" în negocierile sale viitoare cu Eisenhower. Absurditatea acestei însărcinări nu pare să-l fi luminat pe Eichmann. El s-a dus „cu durere în suflet, pentru că trebuia să-și părăsească dispozitivele de apărare", dar nu a ajuns niciodată la Theresienstadt, deoarece drumurile erau blocate de trupele rusești care se apropiau. A ajuns în schimb la Alt-Aussee, în Austria, unde se refugiase Kaltenbrunner. Acesta nu era interesat de „evreii de marcă" ai lui Himmler și i-a spus lui Eichmann să organizeze un comando pentru mișcările de

partizani din munții Austriei. Eichmann a răspuns cu mare entuziasm: „Era din nou ceva care merita făcut, o sarcină care-mi făcea plăcere". Dar tocmai când reușise să adune circa o sută de oameni – mai mult sau mai puțin potriviți, dintre care majoritatea nu văzuse niciodată o pușcă – și să pună stăpânire pe un arsenal pestriț de arme abandonate, a primit ultimul ordin al lui Himmler: „Nu se va deschide deloc focul contra englezilor sau americanilor." Acesta era sfârșitul. Și-a trimis oamenii acasă și i-a dat credinciosului său consilier legal, Regierungsrat Hunsche, o casetă mică conținând bancnote și monede de aur: „Deoarece, mi-am spus, este un om din înaltul serviciu civil; va fi corect în administrarea fondurilor, își va înregistra cheltuielile [...] pentru că încă mai credeam că într-o bună zi acele conturi vor fi cerute."

Cu aceste cuvinte a trebuit Eichmann să-și încheie autobiografia, oferită în mod spontan anchetatorului de poliție. Îi luase numai câteva zile și nu a au umplut mai mult de 315 din cele 3 564 de pagini transcrise de pe banda de magnetofon. Lui i-ar fi plăcut să continue și, în mod evident, a spus poliției restul poveștii; din diverse motive însă, autoritățile judecătorești au hotărât să nu accepte nici o mărturie acoperind intervalul de timp de după încheierea războiului. Totuși, din declarațiile de la Nürnberg și, mai ales, dintr-o mult mai discutată indiscreție din partea unui fost funcționar civil israelian, Moshe Pearlman, a cărui carte *The Capture of Adolf Eichmann* a apărut la Londra, cu patru săptămâni înainte de începerea procesului, completarea poveștii este posibilă. Relatarea domnului Pearlman s-a bazat în mod evident pe materialul Biroului 06, secția de poliție care se ocupa de pregătirea procesului. (Versiunea dlui Pearlman era că încă din momentul în care se retrăsese din serviciul guvernului, cu trei săptămâni înaintea răpirii lui Eichmann, scrisese cartea în calitate de „persoană particulară", fapt nu tocmai convingător deoarece poliția israeliană trebuie să fi

avut cunoștință despre această captură cu câteva luni înaintea retragerii sale.) Cartea a provocat o anumită stânjeneală în Israel, nu numai datorită faptului că dl Pearlman fusese în stare să divulge prematur informații privind documente importante ale acuzării și să afirme că autoritățile tribunalului se hotărâseră deja în privința lipsei de semnificație a mărturiei lui Eichmann, ci și pentru că o relatare demnă de încredere a modului în care a fost capturat Eichmann la Buenos Aires era, desigur, ultimul lucru pe care ar fi vrut să-l vadă publicat.

Povestea spusă de dl Pearlman a fost mult mai puțin interesantă decât diversele zvonuri pe care se bazaseră poveștile anterioare. Eichmann nu fusese niciodată în Orientul Apropiat sau în Orientul Mijlociu, nu avusese legături cu nici o țară arabă, nu se întorsese niciodată din Argentina, nu fusese niciodată în vreo altă țară a Americii Latine, nu jucase nici un rol în activitățile sau organizațiile naziste postbelice. La sfârșitul războiului a încercat să mai vorbească o dată cu Kaltenbrunner, care era încă, de unul singur, la Alt-Aussee, dar fostul lui șef nu a avut chef să îl primească, pentru că „omul acesta oricum nu mai are nici o șansă". (Propriile șanse ale lui Kaltenbrunner nu erau nici ele mai bune; avea să fie spânzurat la Nürnberg.) Aproape îndată după aceea, Eichmann a fost prins de soldații americani și trimis într-un lagăr destinat personalului SS, unde în ciuda a numeroase interogatorii nu s-a reușit descoperirea identității sale, cu toate că era cunoscut unora dintre tovarășii de captivitate. A fost precaut și nu a scris familiei sale, ci i-a lăsat să creadă că este mort. Soția sa a încercat să obțină un certificat de deces, dar nu a reușit atunci când s-a descoperit că singurul „martor ocular" al morții soțului său era propriul ei cumnat. A fost lăsată fără nici un ban, dar familia lui Eichmann, care locuia la Linz, a întreținut-o, pe ea și pe cei trei copii ai săi.

În noiembrie 1945, a început la Nürnberg procesul celor mai importanți criminali de război naziști. Numele lui Eichmann a început să apară cu o regularitate supărătoare. În ianuarie 1946, Wisliceny a venit în calitate de martor al acuzării și a prezentat dovada incriminatoare în urma căreia Eichmann a decis că ar fi mai bine să dispară. El a evadat din lagăr cu ajutorul prizonierilor și s-a dus la Lüneburger Heide, un ținut aflat la aproximativ optzeci de kilometri la sud de Hamburg, unde fratele unuia dintre tovarășii săi de lagăr i-a găsit de lucru ca tăietor de lemne. A rămas acolo patru ani, sub numele de Otto Heninger, și probabil că s-a plictisit de moarte. La începutul anului 1950, a reușit să ia legătura cu ODESSA, o organizație clandestină de veterani SS, iar în luna mai a aceluiași an a trecut în Italia prin Austria. Acolo, un preot franciscan, pe deplin informat asupra identității sale, i-a asigurat un pașaport de refugiat pe numele Richard Klement și l-a trimis la Buenos Aires. A sosit acolo la jumătatea lunii iulie și a obținut, fără nici o dificultate, acte de identitate și un permis de lucru pe numele Ricardo Klement, catolic, burlac, fără cetățenie, în vârstă de 37 de ani – cu șapte ani mai puțin decât vârsta sa reală.

Era însă în continuare precaut. I-a scris de această dată soției sale cu propria mână și i-a spus că „unchiul copiilor ei" este în viață. A avut o serie de îndeletniciri ciudate – agent de vânzări, spălător, muncitor la o fermă de iepuri –, toate prost plătite, iar în vara anului 1952 și-a adus acolo nevasta și copiii. (Dna Eichmann a obținut la Zürich, în Elveția, un pașaport german, deși la acea vreme era rezidentă austriacă. Pașaportul era pe numele ei adevărat, precizînd că e „divorțată" de un anume Eichmann. Cum de s-a putut un asemenea lucru rămâne un mister, iar dosarul conținând cererea ei a dispărut de la Consulatul german din Zürich.) La sosirea ei în Argentina, Eichmann și-a luat prima slujbă stabilă, la fabrica Mercedes-Benz din Suarez, o suburbie a Buenos Aires-ului, întâi ca mecanic și apoi ca șef de echipă. Când

i s-a născut cel de-al patrulea fiu, s-a recăsătorit cu soția sa sub numele de Klement. Acest lucru nu pare totuși posibil, deoarece copilul a fost înregistrat ca Ricardo Francisco (probabil un omagiu adus preotului italian) Klement *Eichmann*, și acesta nu ar fi decât unul dintre multele indicii lăsate de Eichmann în privința identității sale de-a lungul anilor. Se pare totuși că este adevărat că Eichmann le-ar fi spus copiilor că el este fratele lui Adolf Eichmann, deși copiii, fiind bine familiarizați cu bunicii și unchii din Linz, nu erau proști pentru a crede acest lucru. Cel puțin fiul său cel mai vârstnic, care avea nouă ani atunci când și-a văzut pentru ultima oară tatăl, trebuie să fi fost în stare să-l recunoască șapte ani mai târziu în Argentina. În plus, actul de identitate argentinian al doamnnei Eichmann nu a fost niciodată schimbat (scria „Veronica Liebl de Eichmann") și, în 1959, când a murit mama vitregă a lui Eichmann, și un an mai târziu, când a murit tatăl său, anunțurile din ziarele din Linz menționau, printre supraviețuitori, și numele doamnei Eichmann, contrazicând toate poveștile despre divorț și recăsătorire. La începutul anului 1960, cu câteva luni înainte de a fi prins, Eichmann a terminat de construit, împreună cu fiii săi mai mari, o casă rudimentară din cărămidă într-una dintre suburbiile sărace ale Buenos Aires-ului – fără curent electric, fără apă curentă –, unde s-a stabilit cu familia. Trebuie să fi fost foarte săraci, iar Eichmann trebuie să fi dus o viață amară, pe care nici unul dintre copii nu a putut-o compensa, căci ei nu dădeau dovada „nici unui interes pentru educație și nu au încercat nici măcar să-și cultive așa-zisele talente".

Singura compensație a lui Eichmann consta în discuțiile nesfârșite cu membrii marii colonii naziste, în fața cărora își declarase în mod deschis identitatea. Aceasta a dus în cele din urmă, în 1955, la interviul cu ziaristul olandez Willem S. Sassen, un fost membru al forțelor armate ale SS-ului, care, în timpul războiului, își schimbase cetățenia olandeză contra unui pașaport german și a fost mai târziu condamnat la

moarte *in absentia* în Belgia, drept criminal de război. Eichmann a făcut bogate însemnări în vederea acestui interviu, care a fost înregistrat și apoi rescris de Sassen, cu înfloriturí semnificative. Notele scrise de mâna lui Eichmann au fost descoperite și au fost acceptate ca dovadă la procesul acestuia, deși nu același lucru s-a putut spune despre declarația luată în ansamblul ei. Versiunea lui Sassen a fost publicată întâi într-o formă prescurtată – în revista germană ilustrată *Stern*, în iulie 1960 – și republicată mai târziu sub forma unei serii de articole, în lunile noiembrie și decembrie ale aceluiași an, în revista *Life*. Dar, desigur cu acordul lui Eichmann, Sassen oferise cu patru ani înainte aceeași poveste unui corespondent la Buenos Aires al revistei *Time-Life* și, chiar dacă este adevărat că numele lui Eichmann nu a fost precizat, conținutul materialului nu lăsa nici o umbră de îndoială asupra sursei originare a informației. Adevărul în această chestiune este că Eichmann făcuse multe eforturi pentru a se smulge din anonimat și este destul de ciudat că Serviciului Secret Israelian i-au trebuit ani de zile – până în august 1959 – pentru a afla că Adolf Eichmann trăia în Argentina sub numele de Ricardo Klement. Israelul nu a dezvăluit niciodată sursa acestei informații; și astăzi, cel puțin o jumătate de duzină de persoane susțin că ele l-ar fi descoperit pe Eichmann, în timp ce „cercurile bine informate" din Europa insistă asupra faptului că serviciul de spionaj rus ar fi fost acela care a răspândit vestea. Oricum ar fi stat lucrurile, întrebarea este acum nu cum de a fost posibilă descoperirea ascunzătorii lui Eichmann, ci, mai curând, cum de nu a fost descoperită mai devreme, ținând seama, desigur, de faptul că israelienii ar fi întreprins într-adevăr ani de-a rândul aceste cercetări. Ceea ce, în virtutea faptelor, pare îndoielnic.

Nu există însă nici o îndoială asupra identității celor care l-au capturat. Orice zvon despre „răzbunători" particulari a fost contrazis în cele din urmă de însuși Ben Gurion, care,

pe data de 23 mai 1960, a anunțat Knesset-ul israelian aflat în culmea fericirii că Eichmann fusese „găsit de Serviciul Secret Israelian". Dr. Servatius care a încercat – din greu dar fără succes – atât în fața Curții Districtuale, cât și în fața Curții de Apel să-i cheme în instanță, în calitate de martori, pe Zvi Tohar, pilotul avionului El-Al, care l-a scos pe Eichmann din Argentina, și pe Yad Shimoni, una dintre oficialitățile liniei aeriene din Argentina, a menționat la rândul său afirmația lui Ben Gurion. Procurorul general a contraatacat spunând că primul-ministru „nu recunoscuse decât faptul că Eichmann fusese *descoperit* de Serviciul Secret", nu și că acesta fusese răpit de agenții guvernamentali. Oamenii Serviciului Secret nu l-au „găsit", ci doar l-au ridicat, după câteva teste preliminare menite a le da certitudinea că informațiile primite erau adevărate. Și nici asta nu a fost făcut într-un mod prea profesionist, căci Eichmann a fost foarte la curent cu faptul că fusese descoperit: „Cred că v-am spus asta de luni de zile, când am fost întrebat dacă știam că am fost descoperit și v-am putut da atunci motivul [adică, în acea parte a interogatoriului poliției care nu a fost dezvăluită niciodată presei] [...] Am aflat că niște persoane se interesaseră în zona în care locuiam dacă pot achiziționa proprietăți și așa mai departe, în vederea înființării unei fabrici de mașini de cusut – lucru care era practic imposibil, din moment ce în zonă nu exista nici curent electric, nici apă. În plus, am fost informat că aceștia erau evrei din America de Nord. Aș fi putut să dispar cu ușurință, dar nu am făcut-o; am continuat ca și până atunci, și am lăsat lucrurile să meargă de la sine. Cu actele și referințele mele, aș fi putut să-mi găsesc de lucru fără probleme. Dar nu am dorit acest lucru."

Au existat mai multe dovezi decât cele făcute publice la Ierusalim, despre dorința lui de a merge în Israel și de a se prezenta la proces. Avocatul apărării a trebuit, desigur, să accentueze faptul că, la urma urmei, acuzatul fusese răpit

și „dus în Israel cu încălcarea legii internaționale", deoarece aceasta permitea apărării să atace dreptul tribunalului de a-l acuza pe Eichmann. Deși nici acuzarea și nici judecătorii nu au recunoscut vreodată că răpirea ar fi fost o „chestiune de stat", ei nici nu au negat acest lucru. Au argumentat că încălcarea legii internaționale privea doar statele Argentina și Israel, nu și drepturile acuzatului și că această transgresiune a fost „lămurită" prin declarația comună a celor două guverne, din 3 august 1960, potrivit căreia „au hotărât să considere rezolvat incidentul cauzat în cursul acțiunii cetățenilor din Israel care au violat drepturile elementare ale statului argentinian". Instanța a decis că nu contează dacă acești israelieni erau agenți guvernamentali sau persoane particulare. Ceea ce nici apărarea și nici instanța nu au menționat a fost că Argentina nu ar fi renunțat cu atâta ușurință la drepturile sale dacă Eichmann ar fi fost cetățean argentinian. El trăise acolo sub un nume de împrumut, refuzându-și prin aceasta dreptul la protecția guvernamentală, cel puțin în calitate de Ricardo Klement (născut pe 23 mai 1912 la Bolzano – în Tirolul de Sud –, după cum preciza actul său de identitate argentinian), deși se declarase de „cetățenie germană". Eichmann nu a invocat niciodată dreptul discutabil la azil, ceea ce nici nu l-ar fi ajutat deoarece Argentina, deși oferise de fapt azil multor cunoscuți criminali naziști, semnase o convenție internațională care statua că cei care au comis crime contra umanității „nu vor fi considerați criminali politici". Toate acestea nu-l făceau pe Eichmann apatrid, nu-l privau în mod legal de cetățenia germană, dar i-au dat Republicii Federale Germania un pretext bine-venit pentru a nu-i acorda obișnuita protecție datorată cetățenilor săi aflați peste hotare. Cu alte cuvinte, în ciuda a pagini întregi de argumente legale, bazate pe atât de multe precedente încât oricine rămânea în cele din urmă cu impresia că răpirea se număra printre cele mai frecvente moduri de arestare, lipsa *de facto* a cetățeniei lui Eichmann și nimic altceva a fost cea

care a permis tribunalului israelian să-l aducă pe acesta în boxă și să-l judece. Deși nu era expert în domeniul juridic, Eichmann a trebuit să fie capabil să-și dea seama de acest lucru, căci știa din proprie experiență că cineva poate face ce vrea numai cu persoanele lipsite de cetățenie. Evreii și-au pierdut cetățenia înainte de a putea fi exterminați. Dar el nu era dispus să ia în considerare asemenea subtilități căci, dacă nu era decât o fabulație faptul că venise de bună voie în Israel pentru a apărea în fața instanței, era însă adevărat că le crease autorităților mai puține probleme decât s-ar fi așteptat oricine. De fapt, nu le crease nici una.

Pe 11 mai 1960, la ora șase și jumătate seara, când Eichmann cobora, ca de obicei, din autobuzul care îl aducea acasă de la locul de muncă, a fost înșfăcat de trei bărbați și, în mai puțin de un minut, a fost înghesuit într-o mașină ce aștepta în apropiere și care l-a dus la o casă închiriată în prealabil, aflată într-o suburbie îndepărtată a Buenos Aires-ului. Fără tranchilizante, fără frânghii, fără cătușe; Eichmann a recunoscut imediat că era o treabă făcută de profesioniști, din moment ce nu se recursese la violență; el nu a fost rănit. Întrebat cine era, el a răspuns instantaneu: *Ich bin Adolf Eichmann*, și a adăugat spre surprinderea tuturor: „știu că mă aflu în mâinile israelienilor". (El avea să explice mai târziu că citise într-un ziar despre ordinul lui Ben Gurion, ca el să fie găsit și capturat.) Timp de opt zile, în care israelienii au așteptat sosirea avionului El-Al care urma să-i ducă pe ei și pe prizonierul lor în Israel, Eichmann a fost legat de un pat – singurul aspect în legătură cu care s-a plâns din toată această afacere. În a doua zi a captivității sale, i s-a cerut să dea o declarație scrisă că nu are nici o obiecție împotriva faptului de a fi judecat de un tribunal israelian. Declarația era, desigur, deja pregătită și tot ceea ce ar fi trebuit să facă ar fi fost să o copieze. Spre uimirea tuturor însă, el a cerut să-și compună singur textul, pentru care, după cum se poate vedea din următoarele rânduri, a folosit probabil primele

fraze ale declarației deja pregătite: „Subsemnatul, Adolf Eichmann, prin prezenta declar de bună voie și nesilit de nimeni că, din moment ce acum adevărata mea identitate a fost dată în vileag, văd limpede că este inutil să mai încerc să scap de judecată. Exprim de aceea prin prezenta că sunt de acord să călătoresc în Israel pentru a mă prezenta în fața unui complet de judecată, a unui tribunal autorizat. Este de la sine înțeles că mi se va asigura asistență juridică [probabil că până aici a copiat], și voi încerca să pun pe hârtie faptele din ultimii mei ani de activitate publică din Germania, fără înfloriturі, pentru ca generațiile ce vor urma să aibă imaginea lor reală. Această declarație o dau de bună voie, nu în schimbul unor promisiuni făcute mie și nu sub amenințare. Vreau ca în sfârșit să fiu împăcat cu mine însumi. Din moment ce nu îmi pot aminti toate detaliile, și cum se pare că amestec faptele, cer asistență pentru a mi se pune la dispoziție documente și declarații care să mă ajute în eforturile de căutare a adevărului.“ Semnat: „Adolf Eichmann, Buenos Aires, mai 1960.“ (Acest document, deși autenticitatea sa este îndoielnică, are o particularitate: datarea omite ziua în care a fost semnat. Omisiunea dă naștere bănuielii că scrisoarea nu a fost scrisă în Argentina, ci la Ierusalim, unde Eichmann a ajuns pe 22 mai. Scrisoarea era mai puțin necesară pentru proces, în timpul căruia acuzarea a prezentat-o ca dovadă, dar fără a-i acorda prea multă importanță, cât pentru prima notă explicativă oficială a Israelului acordată guvernului argentinian, la care scrisoarea a fost atașată. Servatius, care l-a întrebat în timpul procesului pe Eichmann despre scrisoare, nu a menționat amănuntul referitor la dată, iar Eichmann nu-l prea putea menționa nici el, deoarece atunci când avocatul său i-a adresat o întrebare care să-l ghideze în această direcție a confirmat, deși oarecum circumspect, că dăduse declarația sub presiune, în timp ce era legat de pat în suburbia din Buenos Aires. Acuzarea, care s-ar fi putut să cunoască mai bine lucrurile, nu l-a interogat asupra acestui

punct. Era limpede: cu cât se spunea mai puțin despre această chestiune, cu atât mai bine.) Doamna Eichmann i-a semnalat poliției argentiniene dispariția soțului său, dar fără a-i dezvălui identitatea; așa se face că nu s-au făcut controale ale stațiilor de cale ferată, ale autostrăzilor și aeroporturilor. Israelienii au avut noroc; dacă poliția ar fi fost alertată într-un mod adecvat, ei nu ar fi fost cu nici un chip capabili să-l scoată pe Eichmann din țară la zece zile după capturare.

Eichmann a furnizat două motive pentru uimitoarea sa cooperare cu autoritățile procesului. (Chiar și judecătorii care au susținut cu insistență că Eichmann nu era decât un mincinos au fost nevoiți să recunoască faptul că nu aveau nici un răspuns la întrebarea: „De ce a făcut acuzatul mărturisiri în fața inspectorului-șef Less, cu privire la o serie de detalii incriminatoare, asupra cărora nu exista nici o dovadă în afara depoziției sale, în special în ceea ce privește călătoria sa în Est, unde a văzut cu propriii săi ochi atrocitățile?") În Argentina, cu ani de zile înainte de a fi capturat, Eichmann scrisese cât era de obosit de anonimatul în care trăia; și probabil că, pe măsură ce citea mai mult despre el, cu atât mai obosit devenea. A doua sa explicație, dată în Israel, era mai dramatică: „Cu aproximativ un an și jumătate în urmă [adică în primăvara lui 1959], am aflat de la o cunoștință care tocmai se întorsese din Germania că un anumit sentiment de vinovăție cuprinsese unele categorii ale tineretului german [...] și ideea acestui complex de vinovăție era pentru mine tot atât de hotărâtoare cum era, ca să zicem așa, ajungerea pe lună a primei rachete purtând un om la bord. A devenit un punct esențial al vieții mele interioare, un punct în jurul căruia mi se cristalizau gândurile. De aceea nu am fugit [...] când am aflat că acel comando care mă căuta se apropia de locul unde mă aflam [...] După aceste discuții despre sentimentul de vinovăție în rândul tineretului german, care au făcut o impresie atât de puternică asupra mea, am simțit că nu mai am dreptul să dispar. De aceea am propus

la începutul acestei anchete, într-o declarație scrisă, să mă spânzur în public. Voiam să-mi aduc contribuția la ridicarea poverii de vinovăție de pe umerii tineretului german, căci acești tineri nu au, la urma urmei, nici o vină în tot ce s-a întâmplat, nu sunt vinovați de faptele din timpul ultimului război ale taților lor" – ceea ce, întâmplător, el mai numea într-un alt context, un „război impus celui de-al Treilea Reich". Desigur toate acestea nu erau decât vorbe goale. Ce l-a împiedicat să se întoarcă în Germania din proprie inițiativă și să se predea? I s-a pus această întrebare și el a răspuns că, în opinia sa, tribunalelor germane le lipsea încă „obiectivitatea" necesară pentru a se ocupa de oameni ca el. Dar dacă prefera cu adevărat să fie judecat de un tribunal israelian – după cum a dat de înțeles întru câtva, lucru care cu greu ar fi fost posibil –, ar fi putut scuti guvernul israelian de atâta timp și efort cheltuit. Am văzut mai înainte că acest gen de discuții îi dădeau sentimentul de euforie și l-au menținut într-adevăr într-o stare ce se apropia de ce s-ar putea numi bună dispoziție pe parcursul șederii sale în închisoarea israeliană. I-au dat chiar puterea de a privi moartea cu o remarcabilă detașare – „știu că mă așteaptă condamnarea la moarte", a declarat la începutul interogatoriului de la poliție.

Era totuși ceva adevăr în spatele acestor discuții sterile, adevăr care a reieșit destul de limpede când i s-a ridicat problema apărării sale. Din motive evidente, guvernul israelian se declarase de acord cu un avocat străin și, pe 14 iulie 1960, cu șase săptămâni după ce începuse interogatoriul de la poliție, cu consimțământul explicit al lui Eichmann, el fusese informat că pentru pregătirea apărării sale existau trei avocați disponibili, dintre care putea alege – dr. Robert Servatius, care era recomandat de familia sa (Servatius își oferise serviciile în cadrul unei convorbiri telefonice cu fratele vitreg al lui Eichmann, din Linz), altul era un avocat german rezident în Chile și mai era o firmă americană de avocatură din New York, care contactase autoritățile procesului. (Nu i-a fost

divulgat decât numele doctorului Servatius.) Mai existau desigur și alte posibilități pe care Eichmann ar fi fost îndreptățit să le ia în considerare și i s-a precizat în repetate rânduri că nu trebuie să se grăbească. Nu a făcut nimic din toate acestea, ci a spus din capul locului că intenționează să-l păstreze pe dr. Servatius, întrucât pare a fi o cunoștință a fratelui său vitreg și, în plus, mai apărase și pe alți criminali de război, și a insistat să semneze imediat actele necesare. O jumătate de oră mai târziu, i-a trecut prin minte că procesul ar putea lua o „amploare globală", că ar putea deveni un „proces mamut", că acuzarea dispune de mai mulți avocați și că, singur, dr. Servatius va putea cu greu să „digere tot materialul". I s-a reamintit că Servatius, într-o scrisoare prin care cerea o împuternicire legală, spusese că „va angaja un grup de avocați" (nu a făcut-o niciodată), iar ofițerul de poliție a adăugat: „Trebuie presupus că dr. Servatius nu va apărea singur. Acest lucru ar fi o imposibilitate fizică". Dar, după cum avea să se vadă, dr. Servatius și-a făcut apariția, în majoritatea cazurilor, singur. Rezultatul a fost acela că Eichmann a devenit asistentul principal al propriului avocat și, în loc să scrie cărți „pentru generațiile viitoare", a muncit din greu pe toată durata procesului.

Pe data de 29 iunie 1961, la zece săptămâni de la deschiderea procesului, început pe 11 aprilie, acuzarea și-a încheiat prezentarea dosarului, iar dr. Servatius a deschis dosarul apărării. Pe 14 august, după o sută paisprezece ședințe, procedurile principale au luat sfârșit. Instanța a luat o pauză de patru luni și s-a reunit pe 11 decembrie pentru a da sentința. Pe parcursul a două zile, împărțite în cinci ședințe, cei trei judecători au citit cele două sute patruzeci și patru de secțiuni ale sentinței. Respingând acuzația de „premeditare", care l-ar fi făcut un „criminal de război major", răspunzător în mod automat de tot ceea ce avea legătură cu Soluția Finală, ei l-au condamnat pe Eichmann conform tuturor celor cincisprezece

capete de acuzare, deși a fost achitat pentru câteva chestiuni particulare. „Împreună cu alții", el comisese crime „contra poporului evreu", altfel spus crime împotriva evreilor *cu intenția de a distruge poporul*, sub patru capete de acuzare: (1) „cauzând uciderea a milioane de evrei"; (2) supunând „milioane de evrei la condiții care erau de natură să ducă la distrugerea fizică a acestora"; (3) „cauzându-le acestora serioase daune fizice și morale"; și (4) „ordonând ca, în cazul femeilor evreice" din Theresienstadt, „nașterile să fie interzise, iar sarcinile întrerupte". Ei l-au achitat însă de orice asemenea acuze care vizau perioada anterioară lui august 1941, moment în care Eichmann a fost informat despre ordinul Führerului. În cadrul activităților sale anterioare de la Berlin, Viena și Praga, el nu avusese intenția de „a distruge poporul evreu". Acestea erau primele patru capete de acuzare ale rechizitorului. Acuzațiile 5–12 se refereau la „crime contra umanității" – un concept straniu al legii israeliene, mergând până la a include atât genocidul practicat contra populațiilor ne-evreiești (cum ar fi țiganii sau polonezii), cât și toate celelalte crime, inclusiv omorul, comise împotriva evreilor sau ne-evreilor, cu condiția ca aceste crime să nu fi fost comise cu intenția de a distruge poporul ca atare. Deci, tot ceea ce făcuse Eichmann înainte de ordinul Führerului și toate acțiunile sale contra ne-evreilor erau adunate laolaltă sub numele de crime împotriva umanității, la care se adăugau, o dată în plus, toate crimele sale ulterioare comise împotriva evreilor, întrucât acestea erau și crime în sensul propriu al cuvântului. Rezultatul a fost că punctul 5 îl condamna pentru aceleași crime enumerate și la punctele 1 și 2, iar punctul 6 îl condamna pentru a-i fi „persecutat pe evrei din motive rasiale, religioase și politice"; punctul 7 trata „însușirea frauduloasă a proprietății [...] legat de uciderea [...] acestor evrei", iar punctul 8 rezuma din nou toate aceste fapte ca fiind „crime de război", din moment ce majoritatea fuseseră comise în timpul războiului. Capetele de acuzare 9–12 se ocupau de crimele

contra ne-evreilor: punctul 9 îl condamna pentru „expulzarea a [...] sute de mii de polonezi din casele lor", punctul 10 de „expulzarea a paisprezece mii de sloveni" din Iugoslavia, punctul 11 de deportarea a „mii și mii de țigani" la Auschwitz. Dar sentința a susținut că „nu s-a dovedit în fața noastră că acuzatul știa că țiganii erau duși la pieire" – ceea ce însemna că nu i se aducea nici o altă acuză de genocid în afara „crimei contra poporului evreu". Acest lucru era greu de înțeles căci, în afara faptului că exterminarea țiganilor era cunoscută de toți, Eichmann recunoscuse în timpul interogatoriului de la poliție că avea cunoștință de aceasta. Își amintise vag că acesta fusese un ordin al lui Himmler, că nu existaseră „directive" pentru țigani așa cum existaseră pentru evrei și că nu se făcuseră „cercetări" asupra „problemei țigănești" – „origini, datini, obiceiuri, organizare [...] folclor [...] economie". Departamentul său fusese însărcinat să se ocupe de „evacuarea" a 30 000 de țigani de pe teritoriul Reichului, dar nu-și putea aminti foarte bine detaliile, deoarece nu existaseră intervenții din partea nici uneia dintre părți, și nu a avut nici o îndoială asupra faptului că țiganii, ca și evreii, erau trimiși la exterminare. Era vinovat de exterminarea lor în aceeași măsură în care era vinovat de exterminarea evreilor. Punctul 12 trata deportarea a 93 de copii din Lidice, satul cehesc ai cărui locuitori fuseseră masacrați după asasinarea lui Heydrich; el a fost totuși achitat pe drept de uciderea acestor copii. Ultimele trei capete de acuzare îl învinuiau de faptul de a fi fost membru a trei dintre cele patru organizații pe care procesul de la Nürnberg le-a clasificat drept „criminale" – SS-ul, Serviciul de Securitate al SS-ului sau S.D.; și Poliția Secretă de Stat, sau Gestapo. (A patra asemenea organizație, corpul director al Partidului Național-Socialist, nu a fost menționată deoarece, în mod evident, Eichmann nu se numărase printre liderii de partid.) Apartenența sa la aceste organizații înaintea lunii mai 1940 cădea sub incidența limitărilor

(douăzeci de ani) pentru ofense minore. (Legea din 1950 în virtutea căreia era judecat Eichmann specifică faptul că nu există statut de limitare pentru delictele majore, și că argumentul de *res judicata* nu va fi aplicabil – o persoană poate fi judecată în Israel „chiar dacă ea a fost deja judecată peste hotare pentru aceeași faptă, fie în fața unui tribunal internațional, fie a unui tribunal al unui alt stat"). Toate crimele enumerate la capetele de acuzare 1 până la 12 se sancționau prin pedeapsa capitală.

Reamintim că Eichmann a insistat cu încăpățânare că este vinovat doar pentru „a fi ajutat și a se fi supus" ordinelor în comiterea crimelor de care era acuzat, că el personal nu comisese direct niciodată vreun act de acest gen. Sentința recunoștea într-un fel, spre marea ușurare a tuturor, faptul că acuzarea nu reușise să demonstreze că Eichmann nu are dreptate în această privință. Era un punct important; atingea esența acestei crime, care nu era o crimă obișnuită, și chiar natura acestui criminal, care nu era un criminal obișnuit. Implicit se lua cunoștință și de faptul straniu că în lagărele de exterminare în general prizonierii și victimele erau cei care acționau „instrumentul fatal cu propriile [lor] mâini". Ceea ce sentința a avut de spus în legătură cu acest punct era mai mult decât corect, era adevărul: „Exprimându-i activitățile în termenii secțiunii 23 a Ordonanței Codului nostru Penal, ar trebui să spunem că ele erau, în esență, acelea ale unei persoane care îndeamnă dând recomandări și sfaturi altora, și ale cuiva care i-a împuternicit sau ajutat pe alții în actul [criminal]." Dar „într-o asemenea crimă odioasă și complicată, cum este cea de care ne ocupăm în cazul de față, la care au participat mai multe persoane – autori morali, organizatori, executanții morali, în funcție de rangurile lor respective –, la diverse niveluri și în diverse moduri, nu este de mare ajutor folosirea conceptelor obișnuite de sfătuire și îndemn în comiterea unei crime. Aceste crime au fost comise în masă, nu numai din punctul de vedere al numărului victimelor,

ci și din punctul de vedere al celor care au comis crima, iar măsura în care fiecare dintre acești mulți criminali se găsea mai aproape sau mai departe de ucigașul efectiv al victimei nu impietează cu nimic în ceea ce privește responsabilitatea celui în cauză. Dimpotrivă, în general *gradul de responsabilitate crește pe măsură ce ne depărtăm de omul care folosește cu propriile sale mâini instrumentul fatal* [sublinierea autoarei]".

Ceea ce a urmat citirii hotărârii nu a fost decât o simplă formalitate. O dată în plus, acuzarea s-a ridicat pentru a ține un discurs destul de lung prin care cerea pedeapsa cu moartea, care, în absența circumstanțelor atenuante, era mandatorie, iar dr. Servatius a replicat chiar mai scurt ca de obicei: acuzatul dusese la îndeplinire „chestiuni de stat", ceea ce i se întâmplase lui i se putea întâmpla în viitor oricui, întreaga lume civilizată s-a aflat în fața acestei probleme, Eichmann era un „țap ispășitor" pe care guvernul german, pentru a se absolvi de responsabilități, îl abandonase tribunalului din Ierusalim, contravenind dreptului internațional. Competența instanței, niciodată recunoscută de către Servatius, putea fi acceptată doar ca judecându-l pe acuzat „în calitatea sa reprezentativă, ca simbolizând puterile legale învestite [într-o instanță germană]" – după cum, într-adevăr, un procuror al statului german formulase sarcina Ierusalimului. Dr. Servatius susținuse mai devreme că tribunalul trebuie să-l achite pe acuzat deoarece, în conformitate cu statutul argentinian al limitărilor, el încetase a mai fi pasibil de procedură penală împotriva lui pe 7 mai 1960, „cu foarte puțin timp înaintea răpirii". Acum el justifica, în același stil, că nu se putea pronunța pedeapsa cu moartea deoarece pedeapsa capitală fusese abolită în mod necondiționat în Germania.

A urmat declarația lui Eichmann: speranțele sale de dreptate erau dezamăgite; tribunalul nu îl crezuse, deși și-a dat întotdeauna silința de a spune adevărul. Instanța nu l-a înțeles: nu a fost niciodată o persoană care să-i fi urât pe evrei

și nu a dorit niciodată uciderea ființelor umane. Vina sa provenea din obediență, iar obediența este prețuită drept virtute. Virtutea sa fusese speculată de liderii naziști. Dar el nu fusese un membru al clicii aflate la putere, era o victimă, și doar liderii meritau pedeapsa. (Nu a mers chiar atât de departe ca mulți dintre criminalii de război de rang inferior, care se plângeau amarnic că li se spusese să nu își facă griji în privința „responsabilităților", și că acum ei nu-i puteau trage la răspundere pe aceia cu adevărat responsabili deoarece aceștia le „scăpaseră" și îi „părăsiseră" – sinucigându-se sau fiind spânzurați.) „Nu sunt monstrul care se vrea să par", a spus Eichmann. „Sunt victima unei erori." Nu a folosit termenul „țap ispășitor", dar a confirmat ceea ce spusese Servatius: era „convingerea lui profundă că [el] trebuie să sufere de pe urma faptelor altora". După alte două zile, vineri 15 decembrie 1961, la ora nouă dimineața, a fost pronunțată sentința de condamnare la moarte.

Trei luni mai târziu, pe 22 martie 1962, au fost deschise procedurile de revizuire a cazului în fața Curții de Apel, Curtea Supremă a Israelului, în prezența a cinci judecători prezidați de Itzhak Olshan. Dl Hausner a apărut din nou, cu patru asistenți, reprezentând acuzarea, iar dr. Servatius, cu nici unul, de partea apărării. Avocatul apărării și-a repetat din nou toate vechile argumente contestând competența curții israeliene și, din moment ce toate eforturile sale de a convinge guvernul vest-german să înceapă procedurile de extrădare fuseseră zadarnice, el cerea de această dată ca Israelul să *ofere* extrădarea. Adusese cu sine o nouă listă de martori, dar printre ei nu era nici unul care să prezinte ceva cât de cât asemănător cu o „nouă probă". El îi inclusese pe această listă pe dr. Hans Globke, pe care Eichmann nu-l văzuse niciodată în viața sa și despre care auzise probabil pentru prima dată la Ierusalim, și, încă mai uluitor, pe dr. Chaim Weizmann, care era mort de zece ani. Pledoaria a fost un

amestec incredibil, plin de erori (o dată, apărarea a prezentat ca probă nouă traducerea în franceză a unui document care fusese deja prezentat de acuzare; în alte două ocazii, interpretase pur și simplu greșit documentele ș.a.m.d.). Neglijența dr. Servatius contrasta în mod evident cu introducerea – destul de atentă – a câtorva remarci care erau menite a fi jignitoare la adresa instanței: gazarea era din nou „o chestiune medicală"; un tribunal evreiesc nu are nici un drept de a judeca un proces ce are ca obiect soarta copiilor din Lidice, din moment ce aceștia nu erau evrei. Procedurile legale israeliene mergeau împotriva procedurilor continentale – la care Eichmann era îndreptățit datorită cetățeniei sale – prin aceea că era necesar ca acuzatul să prezinte dovezi în apărarea sa, ceea ce acuzatul nu fusese în stare să facă deoarece în Israel nu se găseau nici martori, nici documente ale apărării. Pe scurt, procesul fusese necinstit, judecata nedreaptă.

Procedurile în fața Curții de Apel nu au durat decât o săptămână, după care instanța s-a retras pentru două luni în vederea deliberării. Pe 29 mai 1962, a fost citită a doua hotărâre – oarecum mai puțin voluminoasă ca prima, dar ocupând totuși cincizeci și una de pagini standard, scrise la un rând. Se confirmau în mare, în privința tuturor capetelor de acuzare, concluziile Curții Districtuale, dar pentru o asemenea confirmare judecătorii nu ar fi avut nevoie de două luni și cincizeci și una de pagini. De fapt, hotărârea Curții de Apel nu era decât o revizuire a hotărârii curții inferioare, deși nu se preciza acest lucru. În evident contrast cu hotărârea inițială, se descoperea acum că „apelantul nu primise deloc « ordine de sus ». El era propriul său superior și dădea toate ordinele în probleme legate de chestiunile evreiești". Mai mult decât atât, el „își eclipsase în importanță toți superiorii, inclusiv pe Müller". Și ca răspuns la argumentul evident al apărării că evreii nu ar fi dus-o mai bine dacă Eichmann nu ar fi existat niciodată, judecătorii au afirmat de această dată că „ideea Soluției Finale nu ar fi îmbrăcat

niciodată formele infernale ale pielii jupuite și ale cărnii torturate a milioane de evrei dacă nu ar fi existat zelul fanatic și setea nesățioasă de sânge a apelantului și a complicilor săi". Curtea Supremă a Israelului nu numai că a acceptat argumentele acuzării, ci i-a împrumutat și limbajul.

În aceeași zi, 29 mai, Itzhak Ben-Zvi, președintele Israelului, a primit cererea de grațiere a lui Eichmann – patru pagini scrise de mână –, făcută „la indicațiile avocatului meu", laolaltă cu scrisori de la soția lui și de la familia sa din Linz. Președintele a mai primit și sute de scrisori și telegrame din toată lumea, pledând pentru clemență. Demn de remarcat este faptul că printre expeditori se găseau Conferința Centrală a Rabinilor Americani, corpul reprezentativ al Iudaismului Reformat din SUA și un grup de profesori de la Universitatea Ebraică din Ierusalim, în frunte cu Martin Buber, care se opusese procesului de la bun început și care încerca acum să-l convingă pe Ben Gurion să intervină pentru a obține clemență. Pe 31 mai, la două zile după deliberarea Curții Supreme, dl Ben-Zvi a respins toate cererile de grațiere și, în aceeași zi, câteva ore mai târziu – era într-o joi –, puțin după miezul nopții, Eichmann a fost spânzurat, trupul său a fost incinerat, iar cenușa aruncată în Marea Mediterană, în afara apelor teritoriale ale Israelului.

Viteza cu care a fost dusă la îndeplinire sentința a fost extraordinară, chiar dacă se ține cont de faptul că joi noapte era ultima ocazie posibilă înainte de lunea următoare, din moment ce vinerea, sâmbăta și duminica sunt toate sărbători religioase pentru una sau alta dintre cele trei religii dominante din țară. Execuția a avut loc la mai puțin de două ore din momentul în care Eichmann a fost informat despre respingerea cererii sale de grațiere; nu a fost timp nici pentru o ultimă cină. Explicația poate fi găsită în două încercări de ultimă clipă făcute de dr. Servatius pentru a-și salva clientul – o cerere adresată unui tribunal din Germania de Vest pentru a forța guvernul să ceară extrădarea lui Eichmann, chiar și în cel

de-al doisprezecelea ceas, și o amenințare cu invocarea Articolului 25 din Convenția pentru Protecția Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale. Nici dr. Servatius, nici asistentul său nu se aflau în Israel atunci când apelul lui Eichmann a fost respins, iar guvernul israelian dorea probabil să încheie cazul, care dura deja de doi ani, înainte ca apărarea să poată cere măcar o amânare a datei execuției.

Sentința capitală era așteptată și greu s-ar fi găsit cineva care să i se opună. Lucrurile s-au schimbat însă atunci când s-a aflat că Israelul o dusese la îndeplinire. Protestele au fost de scurtă durată, dar au fost foarte ample și au venit din partea unor oameni cu influență și prestigiu. Argumentul cel mai des vehiculat a fost acela că faptele lui Eichmann sfidau posibilitatea pedepsei capitale, că era inutil să se pronunțe sentința capitală pentru crime de o asemenea amploare – ceea ce, desigur, era adevărat dintr-un anumit punct de vedere, cu excepția faptului că nu putea însemna că acela care omorâse milioane ar trebui, în virtutea acestui motiv, să scape de pedeapsă. La un nivel mult mai de jos, condamnarea la moarte a fost numită „lipsită de imaginație" și s-au propus alternative foarte inventive – Eichmann „ar fi trebuit să-și petreacă tot restul zilelor prestând muncă silnică în întinderile aride ale Negevului, ajutând cu sudoarea frunții sale la a face patria evreilor cât mai primitoare", o pedeapsă căreia probabil nu i-ar fi supraviețuit pentru mai mult de o singură zi, pentru a nu mai spune nimic despre faptul că în Israel deșertul din sud abia dacă este privit ca o colonie penitenciară. Sau, în stil Madison Avenue, Israelul ar fi trebuit să atingă „înălțimi divine" ridicându-se deasupra „considerentelor inteligibile, legale, politice și chiar umane", chemându-i laolaltă pentru a-i decora ca eroi a secolului, într-o ceremonie publică și în prezența camerelor de luat vederi și a radioului, „pe toți aceia care luaseră parte la capturarea, la procesul și la condamnarea lui Eichmann, în timp ce acesta ar fi fost de față în lanțuri".

Martin Buber a numit execuția „o greșeală de dimensiuni istorice", care putea „servi drept expiere a vinei resimțite de mulți tineri din Germania" – un argument care a rezonat în mod straniu cu ideile personale ale lui Eichmann în această chestiune, deși Buber nu avea cum să știe că acesta dorea să se spânzure în public pentru a ridica povara vinovăției de pe umerii tinerilor germani. (Este ciudat că Buber, un om nu numai eminent, ci și de o mare inteligență, nu a înțeles cât de false erau aceste atât de mult mediatizate sentimente de vinovăție. Este înălțător să te simți vinovat atunci când nu ai făcut nimic rău: ce nobil! Dar este destul de greu și desigur deprimant să-ți recunoști vina și să te căiești. Tineretul german este înconjurat, din toate părțile și în toate momentele vieții, de oameni cu poziții ce le dau autoritate și care ocupă posturi publice și care sunt într-adevăr foarte vinovați, dar nu *simt* nimic de acest gen. Reacția normală la această stare de fapt ar trebui să fie indignarea, însă indignarea ar fi destul de riscantă – nu chiar un pericol de moarte, dar în mod cert un handicap pentru carieră. Acei tineri germani, bărbați și femei, care din când în când – cu ocazia tuturor momentelor de agitație iscate cu ocazia unui *Jurnal al Annei Frank* și a unui proces al lui Eichmann – ne tratează cu răbufniri isterice și sentimente de vinovăție, aceia nu se clatină sub povara trecutului, vina taților lor; mai curând încearcă să scape de presiunea prezentului și de problemele actuale printr-un sentimentalism ieftin.) Profesorul Buber a continuat prin a spune că nu simte „nici o milă" pentru Eichmann, deoarece nu poate avea milă „decât pentru aceia ale căror acțiuni le înțeleg în inima mea", și a accentuat ceea ce spusese cu mulți ani în urmă în Germania – că avea milă „doar într-un sens foarte formal, de origine umană comună, de aceia care au luat parte" la actele celui de-al Treilea Reich. Această atitudine nobilă era desigur un lux mult mai mare decât acela pe care și-l puteau permite cei care l-au judecat pe Eichmann, din moment ce legea presupune exact faptul

că avem aceeași origine umană cu aceia pe care îi acuzăm, judecăm și condamnăm. După câte știu eu, Buber a fost singurul filozof care s-a manifestat în public pe tema execuției lui Eichmann (cu puțin înainte de începerea procesului, Karl Jaspers dăduse la Basel un interviu pentru radio, publicat mai apoi în *Der Monat*, în care se pronunța pentru un tribunal internațional); a fost dezamăgitor să-l găsim expediind în cel mai evident mod posibil chiar problema pe care o ridicaseră Eichmann și faptele sale.

Cel mai puțin au fost auziți aceia care se opuneau din principiu, necondiționat, pedepsei cu moartea. Argumentele lor ar fi rămas valabile, din moment ce ei nu ar fi avut nevoie să le precizeze în mod special pentru acest caz. Ei par să fi simțit – în mod corect, cred – că acesta nu era un caz prea promițător pentru care să lupte.

Adolf Eichmann s-a îndreptat spre spânzurătoare cu mare demnitate. A cerut o sticlă de vin roșu și a băut jumătate din ea. A refuzat ajutorul pastorului protestant, reverendul William Hull, care s-a oferit să citească împreună cu el din Biblie: nu mai avea decât două ore de trăit, și de aceea nu mai avea „timp de pierdut". A parcurs cei cincizeci de metri de la celulă la camera de execuție calm și drept, cu mâinile legate la spate. Când gărzile i-au legat gleznele și genunchii, el le-a cerut să slăbească legăturile astfel încât să poată sta drept. „Nu am nevoie de asta", a spus Eichmann atunci când i s-a oferit cagula neagră. Era pe deplin stăpân pe sine; nu, era mai mult decât atât: era în întregime el însuși. Nimic nu ar fi putut demonstra într-un mod mai convingător acest lucru decât grotesca absurditate a ultimelor sale cuvinte. El a început prin a afirma emfatic că este un *Gottgläubiger*, pentru a exprima în modul obișnuit nazist că nu este creștin și nu crede în viața de apoi. Apoi a continuat: „După o scurtă vreme, domnilor, *ne vom întâlni din nou*. Aceasta este soarta tuturor oamenilor. Trăiască Germania, trăiască Argentina, trăiască Austria. *Nu le voi uita.*" În fața morții, regăsise

clișeele folosite în discursurile funerare. Sub spânzurătoare, memoria i-a jucat o ultimă festă: a fost „euforic" și a uitat că se află la propria sa înmormântare.

Era ca și cum în acele ultime minute Eichmann ar fi rezumat lecția pe care o învățase în acest lung curs de ticăloșie umană – lecția celor neînfricați, sfidând cu vorba și cu gândul *banalitatea răului*.

Epilog

Neregularitățile și anomaliile procesului de la Ierusalim au fost atât de numeroase, de variate, și de o asemenea complexitate juridică încât au eclipsat în timpul procesului – după cum au făcut-o și, în surprinzător de restrânsa literatură ulterioară acestuia, problemele centrale de natură morală, politică și chiar juridică, pe care le punea în mod inevitabil procesul. Israelul însuși, prin declarațiile premergătoare procesului făcute de prim-ministrul Ben Gurion și prin modul în care a fost formulată acuzarea de către procuror, a făcut problemele încă și mai confuze, înșirând un mare număr de obiective pe care procesul ar fi trebuit să le atingă, toate fiind obiective ulterioare cu referire la lege și la procedura din instanță. Scopul unui proces este de a face dreptate și nimic altceva. Până și cel mai nobil dintre scopurile ulterioare – „întocmirea unui dosar al regimului hitlerist care să reziste testului istoriei", după cum a formulat Robert G. Storey, consilier juridic executiv la Nürnberg, presupusele scopuri nobile ale proceselor desfășurate acolo – nu poate decât să sustragă atenția de la menirea principală a legii: aceea de a cântări învinuirile aduse acuzatului, de a face dreptate și de a acorda pedeapsa cuvenită.

În cazul lui Eichmann, hotărârea – ale cărei prime două secțiuni au fost scrise drept răspuns la teoria scopului nobil, așa cum era expusă atât în sala tribunalului, cât și în afara sa – nu ar fi putut fi mai clară în această privință. A trebuit să se reziste la toate încercările de a lărgi zona de interes a

procesului, deoarece instanța „nu-și putea permite să fie ademenită în zone care se află în afara sferei sale [...], procedura judiciară își are propriile căi, care sunt trasate de lege și care nu se schimbă, oricare ar fi subiectul procesului". În plus, instanța nu putea depăși aceste limitări fără a sfârși printr-un „eșec total". Nu numai că nu are la dispoziție „instrumentele necesare pentru investigarea chestiunilor generale", dar mai și vorbește cu o autoritate a cărei greutate depinde de limitările ei. „Nimeni nu ne-a făcut judecători" ai chestiunilor care nu se află sub controlul legilor, iar „părerii noastre despre acestea nu i se acordă mai multă greutate decât părerii oricărei persoane ce se dedică studiului [lor] și care meditează" asupra acestora. Deci, la întrebarea cel mai des pusă în privința procesului lui Eichmann: La ce bun? nu există decât un singur răspuns posibil: Se va face dreptate.

Obiecțiile ridicate în cazul procesului lui Eichmann au fost aceleași care s-au ridicat și în cazul Procesului de la Nürnberg și care acum se repetau: Eichmann a fost judecat sub incidența unei legi retroactive și a apărut în fața tribunalului învingătorilor. În al doilea rând, mai existau acele obiecții care i se aplicau doar instanței de la Ierusalim. Acestea ridicau fie problema competenței acestei instanțe ca atare, fie pe aceea a eșecului ei în a lua în considerare actul de răpire. Ultimele, și cele mai importante, erau obiecțiile aduse însești acuzației, că Eichmann comisese crime „contra poporului evreu", în loc de a preciza „împotriva umanității". Aceste ultime obiecții erau deci aduse legii în virtutea căreia era judecat Eichmann. În plus, această obiecție a dus la următoarea concluzie logică: singurul tribunal adecvat pentru a judeca aceste crime era un tribunal internațional.

Răspunsul instanței la prima serie de obiecții era simplu: Procesul de la Nürnberg era citat la Ierusalim în calitate de precedent valabil și, acționând în conformitate cu legea municipală, judecătorii nu ar fi putut proceda altfel, deoarece legea (de pedepsire) a naziștilor și a colaboraționiștilor, din

1950, se baza la rândul ei pe acest precedent. „Această legislație particulară", a subliniat completul de judecată, „este întru totul diferită de orice altă legislație obișnuită din codurile penale", iar motivul acestei diferențe se află în natura crimelor de care se ocupă. Se poate adăuga faptul că retroactivitatea sa violează numai din punct de vedere formal, nu și substanțial, principiul *nullum crimen, nulla poena sine lege**, din moment ce aplicarea acestuia are sens doar în cazul delictelor cunoscute legiuitorului. Dacă o crimă necunoscută anterior, cum ar fi genocidul, iese deodată la iveală, tribunalul însuși cere o judecată în conformitate cu o nouă lege. În cazul Procesului de la Nürnberg, această nouă lege a fost Carta (înțelegerea de la Londra, din 1945); în cazul Israelului, a fost legea din 1950. Problema nu este dacă aceste legi erau retroactive – căci este de la sine înțeles că nu aveau cum să nu fie –, ci dacă ele erau adecvate, adică dacă ele se aplicau doar crimelor necunoscute anterior. Această cerință prealabilă a legislației retroactive fusese atacată destul de tare în Carta, care susținea instituirea unui Tribunal Militar Internațional la Nürnberg, și poate că din acest motiv discutarea acestor chestiuni a rămas oarecum confuză.

Carta punea de acord jurisdicția a trei feluri de crime: „crimele împotriva păcii", pe care tribunalul le numea „crima internațională supremă [...] prin aceea că poartă în ea răul acumulat al întregului"; „crimele de război" și „crimele împotriva umanității". Dintre acestea, numai cea din urmă, crima împotriva umanității, era nouă și fără precedent. Starea beligerantă agresivă este cel puțin tot atât de veche ca și istoria scrisă, și deși a fost denunțată de atâtea ori ca fiind „criminală", nu a fost niciodată recunoscută ca atare în vreun sens formal. (Nici una dintre justificările curente ale jurisdicției

* *Nullum crimen, nulla poena sine lege* (în latină în original) – dacă nu există delict, nu există nici pedeapsă legală; fără delict nu există pedeapsă.

Curții de la Nürnberg în privința acestor chestiuni nu are prea multă influență asupra ei. Este adevărat că Wilhelm II a fost citat, după Primul Război Mondial, în fața unui tribunal al puterilor aliate, dar crimele fostului Kaiser german nu au avut de a face cu războiul, ci cu încălcarea tratatelor – și în mod special, cu violarea neutralității Belgiei. Trebuie ținut cont și de faptul că Pactul Briand-Kellogg, din august 1928, a eliminat războiul din rândul instrumentelor politicii naționale, însă pactul nu conținea nici un criteriu referitor la agresiune, nici vreo mențiune asupra sancțiunilor – pe lângă faptul că sistemul de securitate pe care pactul urmărea să-l pună în vigoare eșuase încă înainte de izbucnirea războiului.) Mai mult decât atât, una dintre țările reprezentate în instanță, și anume Uniunea Sovietică, era atacabilă în virtutea argumentului *tu-quoque*. Oare Rusia nu atacase Finlanda și nu împărțise ea Polonia în 1939 fără să primească nici cea mai mică sancțiune? Pe de altă parte, „crimele de război" – desigur cu tot atâtea precedente ca și „crimele împotriva păcii" – erau tratate de dreptul internațional. Convențiile de la Haga și de la Geneva au definit aceste crime drept „violări ale legii sau obiceiuri de război"; ele constau în principal din răul tratament aplicat prizonierilor de război și din actele războinice îndreptate împotriva populației civile. În acest caz, nu era nevoie de nici o nouă lege cu acțiune retroactivă, iar dificultatea majoră de la Nürnberg a constat în faptul – indiscutabil – că în situația dată se aplica din nou argumentul *tu-quoque*: Rusia, care nu semnase niciodată Convenția de la Haga (întâmplător, nici Italia nu o ratificase), era mai mult decât suspectată de răul tratament aplicat prizonierilor de război și, conform unor cercetări recente, rușii par să fie răspunzători și de uciderea a cincisprezece mii de ofițeri polonezi, ale căror cadavre au fost găsite în pădurea Katyn (în vecinătatea Smolenskului, în Rusia). Mai grav decât atât, bombardarea excesivă a orașelor deschise și, mai presus de toate, lansarea bombelor atomice de la Hiroshima și Nagasaki au constituit în mod evident crime de război în sensul Con-

venției de la Haga. În timp ce bombardarea orașelor germane fusese provocată chiar de inamic, prin bombardarea orașelor Londra, Coventry și Rotterdam, nu același lucru se poate spune despre un întreg arsenal de arme noi și extrem de puternice, a căror existență ar fi putut fi anunțată și demonstrată pe multe alte căi. Fără îndoială, cel mai evident motiv pentru care violarea de către Aliați a Convenției de la Haga nu a fost luată niciodată în discuție în termeni legali a fost faptul că tribunalele militare internaționale erau internaționale numai cu numele, că ele erau de fapt tribunale ale învingătorilor și că autoritatea judecății acestora, oricum îndoielnică, nu a fost sporită atunci când coaliția care a câștigat războiul și a preluat apoi această operațiune s-a dezmembrat – pentru a-l cita pe Otto Kirchheimer – „înainte ca cerneala să fi avut timp să se usuce pe sentința de la Nürnberg". Dar acest atât de evident motiv nu este nici singura și, probabil, nici cea mai puternică justificare a faptului că nici o crimă de război a Aliaților, în sensul dat de Convenția de la Haga, nu a fost citată și judecată și este corect să adăugăm că cel puțin Tribunalul de la Nürnberg a fost foarte atent în condamnarea acuzaților germani pentru învinuiri care erau pasibile de a fi calificate conform argumentului *tu-quoque*. Adevărul este că până la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial toată lumea știa că evoluția tehnică a instrumentarului de exercitare a violenței făcuse inevitabilă adoptarea stării beligerante „criminale". Cât despre distincțiile dintre soldați și civili, dintre armate și populații locale, dintre ținte militare și orașe deschise, distincții pe care se bazau definițiile date crimelor de război de către Convenția de la Haga, ele erau deja depășite. Se simțea deci, în noile circumstanțe, că ceea ce era denumit crimă de război se manifesta în afara oricăror necesități militare, în măsura în care se putea face dovada unui scop în mod deliberat inuman.

Această trăsătură de brutalitate gratuită a fost un criteriu valid pentru stabilirea a ceea ce constituia, în circumstanțe date, crimă de război. Nu era însă valid, deși a fost din păcate

introdus în definițiile ei vagi, și pentru singura crimă în întregime nouă, „crima împotriva umanității", pe care Carta o definea (în Articolul 6-c) drept un „act inuman" – ca și cum și această crimă ar fi fost o chestiune de exces criminal în urmărirea războiului și a victoriei. Nu era totuși, cu nici un chip, acel tip de delict bine cunoscut care îi făcuse pe Aliați să declare, în cuvintele lui Churchill, că „pedepsirea criminalilor de război [este] unul dintre principalele scopuri ale războiului" ci, din contra, presupunea atrocități nemaiauzite, spulberarea a populații întregi, „curățarea" unor regiuni întregi de populația localnică, cu alte cuvinte nu doar crime pe care „nici o concepție despre necesitatea militară nu le-ar putea susține", ci crime care erau de fapt independente de război și care anunțau o politică de ucidere sistematică, ce ar fi fost continuată și în timp de pace. Această crimă nu era, cu adevărat, acoperită de dreptul internațional sau municipal și, mai mult decât atât, era singura crimă căreia nu i se aplica argumentul *tu-quoque*. Și totuși nu a existat nici o altă crimă în fața căreia judecătorii de la Nürnberg să se simtă atât de stânjeniți și pe care să o lase într-o mai pronunțată stare de ambiguitate. Este perfect adevărat că – în formularea judecătorului francez de la Nürnberg, Donnedieu de Vabres, căruia îi datorăm una dintre cele mai bune analize ale procesului (*Le Procès de Nuremberg*, 1947) – „categoria de crime împotriva umanității, pe care Carta o lăsase să intre pe o ușă foarte mică, se evaporase în virtutea hotărârii tribunalului". Totuși, judecătorii erau tot atât de puțin consecvenți ca și Carta însăși, căci, deși preferau să condamne, după cum spune Kirchheimer, „sub acuzația de crimă de război, care acoperea toate crimele comune obișnuite, în timp ce minimalizau pe cât posibil acuzele de crime împotriva umanității", au făcut, atunci când s-a ajuns la pronunțarea sentinței, dovada adevăratelor lor sentimente, administrând cea mai severă pedeapsă de care dispuneau, pedeapsa cu moartea, numai acelora care fuseseră găsiți vinovați de acele atrocități neobișnuite care constituiau de fapt o „crimă

împotriva umanității", sau, după cum a numit-o cu mare acurateţe procurorul francez François de Menthon, o „crimă îndreptată împotriva statutului uman". Ideea că agresiunea este „crima internațională supremă" era abandonată în tăcere când un număr de indivizi erau condamnați la moarte fără a fi fost vreodată condamnați pentru „conspirație" împotriva păcii.

Circumstanțele atenuate invocate în procesul lui Eichmann susțineau ideea că, deși cea mai mare crimă comisă în timpul ultimului război a fost îndreptată împotriva evreilor, evreii nu au fost decât spectatori la Nürnberg, iar hotărârea tribunalului de la Ierusalim a arătat că, pentru prima oară, catastrofa evreiască „ocupă locul central în cadrul procedurilor judiciare și [că] acesta este faptul care deosebește acest proces de cele care l-au precedat", la Nürnberg sau în altă parte. Acest lucru este însă, în cel mai bun caz, doar pe jumătate adevărat. Exact catastrofa evreiască a arătat Aliaților necesitatea de a institui din capul locului acuzația de „crimă îndreptată împotriva umanității", deoarece Julius Stone scrisese în *Legal Controls of International Conflict* (1954) că „uciderea în masă a evreilor, dacă erau singura naționalitate conlocuitoare a Germaniei, nu putea fi realizată decât în contul umanității". Iar ceea ce a împiedicat Tribunalul de la Nürnberg să facă dreptate deplină în privința acestei crime nu era faptul că victimele erau evrei, ci acela că în Cartă se cerea ca această crimă, care avea atât de puțin de a face cu războiul încât comiterea ei intra efectiv în conflict delicat cu acesta, să fie pusă la un loc cu alte crime. Cât de conștienți erau judecătorii de la Nürnberg de ultragiul comis la adresa evreilor poate fi cel mai bine sugerat probabil de faptul că singurul acuzat condamnat la moarte pentru o învinuire de crimă îndreptată împotriva umanității a fost Julius Streicher, a cărui specialitate fuseseră obscenitățile antisemite. În acest caz, judecătorii au ignorat orice alte considerente.

Ceea ce a deosebit procesul de la Ierusalim de acelea care l-au precedat nu a fost faptul că poporul evreu ocupa, de această dată, locul central. Din contră, în această privință, procesul se asemăna cu procesele postbelice din Polonia și Ungaria, din Iugoslavia și Grecia, din Rusia Sovietică și Franța, pe scurt, din toate țările care s-au aflat sub ocupație nazistă. Tribunalul Militar Internațional de la Nürnberg fusese instituit pentru criminalii de război ale căror crime nu puteau fi localizate, toți ceilalți fiind predați țărilor în care își comiseseră crimele. Doar „marii criminali de război" acționaseră în afara limitelor teritoriale, iar Eichmann nu se număra, cu siguranță, printre aceștia. (Acest fapt – și nu dispariția sa, după cum s-a menționat atât de frecvent – a fost motivul pentru care el nu a fost acuzat la Nürnberg. Martin Bormann a fost, de exemplu, acuzat, judecat și condamnat la moarte *in absentia*.) Dacă activitățile lui Eichmann s-au desfășurat pe tot întinsul Europei ocupate, aceasta nu se datora atât faptului că el era atât de important încât nu i se aplica limitarea teritorială, ci deoarece stătea în natura atribuțiilor sale – adunarea și deportarea tuturor evreilor – ca el și oamenii săi să străbată continentul. Dispersarea teritorială a evreilor a făcut crima îndreptată împotriva lor o crimă de interes „internațional" în sensul legal strict al Cartei de la Nürnberg. Odată ce evreii aveau un teritoriu al lor, statul Israel, era evident că aveau tot atâta drept să judece crimele comise împotriva poporului lor, cum aveau polonezii dreptul de a judeca crimele comise în Polonia. Toate obiecțiile ridicate pe baza jurisdicției teritoriale împotriva procesului de la Ierusalim erau excesive în grija pentru păstrarea legalității și, deși instanța a dedicat o serie de ședințe discutării tuturor acestor obiecții, ele nu au fost de prea mare relevanță. Nu exista nici cel mai mic dubiu că evreii fuseseră omorâți *qua* evrei, fără deosebire de cetățenia lor din acel moment, și deși este adevărat că naziștii au omorât mulți evrei care optaseră pentru negarea originii lor etnice și ar

fi preferat poate să fie omorâți ca francezi sau ca germani, dreptatea putea fi făcută, chiar și în aceste cazuri, dacă se lua în considerare intenția și scopul criminalilor.

La fel de nefondat a fost, cred, și argumentul îndreptat împotriva posibilei părtiniri a judecătorilor evrei – că ei, mai ales dacă erau cetățeni ai statului evreu, își judecau propria cauză. Este greu de văzut cum ar fi putut fi judecătorii evrei mai diferiți decât colegii lor din alte procese de pe teritoriul statelor succesoare, unde judecătorii polonezi au pronunțat sentințe pentru crime comise împotriva poporului polonez sau judecătorii cehi au judecat ceea ce s-a întâmplat la Praga și Bratislava. (În ultimul dintre articolele sale din *Saturday Evening Post*, Hausner a pus cu imprudență paie pe focul aprins de argumentul său: a spus că acuzarea și-a dat imediat seama că Eichmann nu putea fi apărat de un avocat israelian deoarece ar apărea un conflict între „datoria profesională" și „emoțiile naturale". Ei bine, acest conflict a constituit fundamentul tuturor obiecțiilor aduse judecătorilor evrei, iar argumentul adus de domnul Hausner în favoarea lor, că un judecător poate urî crima și poate fi în același timp corect cu criminalul, se aplică la fel de bine și avocatului apărării: avocatul care apără un criminal nu apără crima. Adevărul în această chestiune – pentru a-l spune într-un mod delicat – este că presiunile externe au făcut nerecomandabilă delegarea unui cetățean israelian pentru apărarea lui Eichmann.) În cele din urmă, justificarea că nu exista nici un fel de stat evreu în momentul comiterii crimelor este desigur atât de formală, atât de în afara realității și a tuturor imperativelor ca justiția să fie făcută, că o putem lăsa – fără probleme – pe seama dezbaterilor docte ale experților. În interesul justiției (deosebit de grija pentru anumite proceduri care, importante în sine, nu pot fi lăsate niciodată să împiedice justiția, principala menire a legii), instanța, pentru a-și justifica competența, nu ar fi trebuit să invoce nici principiul personalității pasive – că victimele erau evrei și că numai Israelul era îndreptățit să vorbească în numele

lor – și nici principiul jurisdicției universale; deoarece Eichmann era *hostis generis humani**, ar fi trebuit să i se fi aplicat regulile valabile pentru piraterie. Ambele teorii, discutate pe larg atât în sala tribunalului din Ierusalim, cât și în afara acesteia, au complicat realmente problemele și au umbrit similitudinea evidentă dintre procesul de la Ierusalim și cele care l-au precedat în alte țări, unde o legislație specială fusese instituită pentru a asigura pedepsirea naziștilor sau a colaboraționiștilor.

Principiul personalității pasive, care la Ierusalim se baza pe opinia autorizată exprimată de P.N. Drost în *Crime of State* (1959), conform căreia în anumite circumstanțe „*forum patriae victimae***" poate fi competent să judece cazul", din nefericire implică faptul că procedurile penale sunt inițiate de guvern în numele victimelor, despre care se presupune a avea dreptul la răzbunare. Aceasta a fost, într-adevăr, poziția acuzării, iar dl Hausner și-a deschis pledoaria cu următoarele cuvinte: „Când stau în fața dumneavoastră, judecători ai Israelului, în acest tribunal, pentru a-l acuza pe Adolf Eichmann, nu stau singur. Aici cu mine stau în acest moment șase milioane de acuzatori ce privesc în direcția boxei acuzaților și îi strigă *J'accuse* omului care stă acolo [...] Sângele lor strigă către cer, dar vocile lor nu pot fi auzite. Cade de aceea în sarcina mea să le dau glas și să emit în numele lor această înverșunată acuzație." Cu acest început retoric, acuzarea a dat substanță argumentului principal împotriva procesului, că era intentat nu pentru a satisface cerința de dreptate, ci pentru a potoli setea, și poate dreptul, victimelor la răzbunare. Procedurile penale, fiind obligatorii și deci inițiate chiar dacă victima ar prefera să ierte și să uite, se bazează pe legi a căror esență – pentru a cita textul lui Telford Taylor

---

* *Hostis generis humani* (în latină în original) – dușman al neamului omenesc.

** *Forum patriae victimae* (în latină în original) – forul victimelor nației.

din *New York Times Magazine* – „este că o crimă nu este comisă doar împotriva victimei, ci în primul rând împotriva comunității a cărei lege este violată". Făcătorul de rele este adus în fața justiției deoarece actul său a perturbat și a pus în grav pericol comunitatea ca întreg și nu pentru că, așa cum este cazul proceselor civile, răul a fost făcut unor indivizi care sunt îndreptățiți la reparații. Reparația adusă în cazurile penale este de natură cu totul diferită; organismul politic însuși este acela care are nevoie de a fi „reparat", ordinea publică generală a fost scoasă din bunul ei mers și trebuie restabilită. Cu alte cuvinte, legea și nu reclamantul este aceea care trebuie să prevaleze.

Încă și mai puțin justificată decât efortul acuzării de a-și baza cazul pe principiul personalității pasive, a fost tendința instanței de a cere competența în numele jurisdicției universale, căci era într-o contradicție flagrantă atât cu linia procesului, cât și cu legea în virtutea căreia era judecat Eichmann. Principiul jurisdicției universale, s-a spus, era aplicabil întrucât crimele comise împotriva umanității sunt similare vechilor crime de piraterie, și acela care le comite devine, precum piratul în dreptul internațional tradițional, *hostis generis humani* . Eichmann a fost totuși acuzat în primul rând de crime împotriva poporului evreu, iar capturarea sa, pe care teoria jurisdicției universale era menită să o scuze, nu se datora desigur faptului că el mai comisese și crime împotriva umanității, ci în exclusivitate rolului jucat de el în Soluția Finală a problemei evreiești.

Cu toate acestea, chiar dacă Israelul l-ar fi răpit pe Eichmann numai pentru că era *hostis generis humani* și nu pentru că era *hostis Judaeorum**, ar fi fost greu de justificat legalitatea arestării sale. Exceptarea piratului de la principiul teritorialității – care, în absența unui cod penal internațional, rămâne singurul principiu legal valid – nu este făcută deoarece el este un dușman al tuturor, ci pentru că, după cum știm,

* *Hostis Judaeorum* (în latină în original) – dușmanul evreilor.

crima sa este comisă în largul mării, iar aceste ape nu aparțin nimănui. În plus, piratul, „sfidând orice lege, nerecunoscând necesitatea respectării nici unui steag" (H. Zeisel, *Britannica Book of the Year*, 1962), acționează, prin definiție, pe cont propriu; este un proscris deoarece a ales să se pună în afara oricărei comunități organizate și este, din acest motiv, ceea ce a devenit – „dușmanul tuturor semenilor săi". Desigur, nimeni nu va susține că Eichmann acționa pe cont propriu sau că nu datora respect nici unui drapel. În acest sens, teoria pirateriei servea numai la evitarea uneia dintre problemele fundamentale puse de crimele de acest tip, și anume că ele erau comise și nu puteau fi comise decât în condițiile unei *legislații* criminale și de către un *stat* criminal.

Analogia dintre genocid și piraterie nu este nouă, și de aceea este important să menționăm că și Convenția Genocidului, ale cărei rezoluții au fost adoptate de Adunarea Generală a Națiunilor Unite pe 9 decembrie 1948, respingea în mod expres pretenția de jurisdicție universală și prevedea în schimb că „persoanele acuzate de genocid [...] vor fi judecate de un tribunal competent al statelor pe teritoriul cărora a fost comis actul sau de către un asemenea tribunal penal internațional, în funcție de stabilirea jurisdicției". În conformitate cu această convenție, printre semnatarii căreia se număra și Israelul, instanța ar fi trebuit fie să caute să alcătuiască un tribunal internațional, fie să încerce să reformuleze principiile teritoriale astfel încât să fie aplicabile Israelului. Ambele alternative țineau în mod clar de domeniul posibilului și de competența instanței. Posibilitatea de a alcătui un tribunal internațional a fost respinsă cu superficialitate de către instanță din motive pe care le vom discuta mai târziu, dar motivul că nu a fost căutată nici o redefinire cât de cât inteligibilă a noțiunii de teritoriu – astfel încât tribunalul a invocat în cele din urmă jurisdicția pe baza tuturor celor trei principii: cel teritorial, ca și cele al personalității pasive și al jurisdicției universale, ca și cum punerea la un

loc a trei principii legale complet diferite s-ar finaliza într-o pretenție validă – a fost desigur strâns legat de extrema ezitare a tuturor celor interesați de a deschide noi direcții și de a acționa fără precedente. Israelul ar fi putut invoca cu ușurință principiul jurisdicției teritoriale dacă ar fi explicat că „teritoriu", așa cum îl înțelegea legea, este un concept politic și legal și nu doar un simplu termen geografic. Nu este atât de mult, și atât de esențial, legat de o bucată de pământ cât de spațiul dintre indivizii dintr-un grup ai cărui membri sunt legați și în același timp protejați unul de celălalt prin tot felul de relații, bazate pe o comunitate de limbă, de religie, de obiceiuri, pe o istorie și pe legi comune. Asemenea relații devin manifeste din punct de vedere spațial în măsura în care constituie spațiul în limitele căruia diverșii membri ai grupului interacționează unul cu celălalt. Nu ar fi existat un stat al Israelului dacă poporul evreu nu și-ar fi creat și menținut propriul spațiu intermediar specific de-a lungul interminabilelor secole de dispersie, înainte de preluarea vechiului lor teritoriu. Cu toate acestea, instanța nu a răspuns niciodată provocării referitoare la absența unui precedent, nici măcar în privința naturii excepționale a statului Israel, care desigur îi era cel mai aproape de inimă și de minte. În schimb, a îngropat procedurile sub un noian de analogii – în timpul ședințelor din prima săptămână a procesului, cărora îi corespund primele cincizeci și trei de secțiuni ale hotărârii judecătorești –, dintre care multe au sunat, cel puțin în urechile profanilor, ca un sofism elaborat.

Procesul Eichmann a fost, în acest caz, nici mai mult, nici mai puțin decât ultimul dintre numeroasele procese din Statele succesoare, care au urmat Procesului de la Nürnberg. Iar rechizitoriul conținea – în mod adecvat – într-un apendice interpretarea oficială dată de către Pinhas Rosen, ministrul justiției, legii din 1950. Aceasta nu putea fi mai clară și mai lipsită de echivoc: „În timp ce alte popoare au instituit legislații adecvate pedepsirii naziștilor și colaboraționiștilor

imediat după terminarea războiului, iar o parte dintre ele chiar înainte ca acesta să se fi încheiat, poporul evreu [...] nu a avut autoritatea politică pentru a-i aduce în fața justiției pe criminalii naziști și pe colaboraționiști până la întemeierea propriului stat". Deci, procesul lui Eichmann se deosebea de procesele din Statele Succesoare doar din acest punct de vedere – acuzatul nu fusese arestat în mod banal și extrădat în Israel; dimpotrivă, pentru a-l aduce în fața justiției se comisese o violare clară a legislației internaționale. Am menționat anterior că numai lipsa *de facto* a cetățeniei lui Eichmann a dat Israelului ocazia de a rezolva problema răpindu-l și este de înțeles că în ciuda numeroaselor precedente citate la Ierusalim pentru a justifica actul răpirii, singurul relevant, capturarea lui Berthold Jacob, un ziarist evreu german de stânga, în 1935 în Elveția de către agenții Gestapoului, nu a fost menționat niciodată. (Nici unul dintre celelalte precedente nu era aplicabil, deoarece ele aveau în vedere în mod invariabil un fugar din fața justiției, care era adus nu numai înapoi la locul crimelor, ci și în fața unui tribunal care emisese sau ar fi putut emite un mandat de arestare valabil – condiții pe care Israelul nu le-ar fi putut îndeplini.) În această situație, Israelul violase într-adevăr principiul teritorial, a cărui semnificație importantă rezidă în aceea că pământul este locuit de multe populații și că aceste populații sunt guvernate de multe legi diferite, astfel încât fiecare extindere a legii teritoriului uneia dincolo de granițele și limitările validității sale o va aduce de îndată în contradicție cu legea unui alt teritoriu.

Din păcate, aceasta a fost singura trăsătură aproape lipsită de precedent a întregului proces al lui Eichmann și desigur cea mai puțin îndreptățită de a deveni vreodată un precedent valid. (Ce am spune dacă mâine se întâmplă ca un stat african să-și trimită agenții în zona râului Mississippi pentru a răpi pe unul dintre liderii mișcării segregaționiste de acolo? Și ce am răspunde dacă un tribunal din Ghana sau din Congo citează cazul lui Eichmann în chip de precedent?) Justificarea

sa stătea în lipsa de precedent a crimei și în înființarea unui stat evreu. Existau, în plus, circumstanțe atenuante importante prin faptul că nu avea cum să existe o alternativă reală dacă s-ar fi dorit cu adevărat aducerea lui Eichmann în fața justiției. Argentina deținea un record impresionant în refuzul de a-i extrăda pe criminalii naziști. Chiar dacă ar fi existat un tratat de extrădare între Israel și Argentina, o cerere de extrădare ar fi fost aproape sigur neonorată. Nici măcar nu ar fi ajutat la darea lui Eichmann pe mâna poliției argentiniene pentru extrădare în Germania de Vest; căci guvernul de la Bonn încercase să obțină mai înainte extrădarea unor criminali naziști bine cunoscuți, cum ar fi Karl Klingenfuss și dr. Josef Mengele (acesta din urmă fiind implicat în cele mai oribile experimente medicale de la Auschwitz și responsabil cu „selecția"), dar fără succes. În cazul lui Eichmann, o asemenea cerere ar fi fost de două ori fără șanse de reușită, din moment ce, conform legii argentiniene, toate delictele legate de ultimul război căzuseră sub incidența prescrierii la cincisprezece ani de la sfârșitul războiului, astfel încât, după 7 mai 1960, Eichmann nu ar mai fi putut fi extrădat în mod legal. Pe scurt, domeniul legal nu oferea altă alternativă decât răpirea.

Aceia care sunt convinși că scopul legii este justiția, și nimic altceva, vor fi înclinați să scuze actul răpirii, deși nu în virtutea precedentelor, ci, din contră, ca un act disperat, lipsit de precedent și negenerator de precedent, cerut de condițiile nesatisfăcătoare ale dreptului internațional. Din această perspectivă, nu exista decât o alternativă la ceea ce a făcut Israelul: în loc de a-l captura pe Eichmann și de a-l duce direct în Israel, agenții israelieni ar fi putut să-l omoare pe loc, pe străzile Buenos Aires-ului. Această alternativă a fost deseori menționată în dezbaterile asupra cazului și, destul de ciudat, a fost recomandată cel mai fervent de aceia care erau cei mai șocați de răpire. Ideea nu era lipsită de merit, deoarece faptele cazului nu intrau în discuție, dar

cei care propuneau alternativa uitau că acela care ia legea în propriile mâini va face un serviciu justiției numai în măsura în care își dă silința de a transforma situația în așa fel încât legea să poată fi din nou operațională, iar actul său să poată fi validat, cel puțin postum. Ne vin în minte două precedente din trecutul apropiat. Cazul lui Shalom Schwartzbard care, pe 25 mai 1926, l-a împușcat mortal la Paris pe Simon Petlyura, fost hatman în armata ucraineană și răspunzător de pogromurile din timpul războiului civil din Rusia, care a făcut, între 1917 și 1920, aproximativ o sută de mii de victime. A mai fost și cazul armeanului Tehlirian care, în 1921, l-a împușcat mortal în mijlocul Berlinului pe Talaat Bey, marele criminal implicat în pogromurile din 1915 îndreptate împotriva armenilor, în care se estimează că a fost masacrată o treime (600 000) din populația armeană din Turcia. Problema este că nici unul dintre acești asasini nu a fost satisfăcut cu uciderea criminalului „său", ci amândoi s-au predat imediat la poliție și au insistat să fie judecați. Fiecare și-a folosit propriul proces pentru a arăta lumii, prin intermediul procedurii judecătorești, ce crime au fost comise împotriva umanității fără a fi ulterior pedepsite. În special la procesul Schwartzbard, au fost folosite metode foarte asemănătoare cu cele din cadrul procesului Eichmann. S-a pus același accent pe documentarea extensivă a crimelor, dar în cazul acela era pregătită în vederea apărării (de către Comité des Délégations Juives, sub președinția regretatului dr. Leo Motzkin, care a avut nevoie de un an și jumătate pentru a strânge materialul, pe care l-a publicat apoi în *Les Pogromes en Ukraine sous les gouvernements ukrainiens 1917–1920*, 1927); atunci acuzatul și avocatul său erau aceia care vorbeau în numele victimelor și care, întâmplător, au ridicat chiar problema evreilor „care nu se apărau niciodată". (A se vedea pledoaria lui Henri Torrès în cartea sa *Le Procès des Pogromes*, 1928.) Ambii bărbați au fost achitați și în ambele cazuri s-a simțit că gestul lor

„semnifica faptul că rasa lor se decisese în sfârșit să se apere, să lase în urmă abdicarea morală, să-și depășească resemnarea în fața insultelor", după cum admirabil a spus-o Georges Suarez în cazul lui Shalom Schwartzbard.

Avantajele acestei soluții la problema legalității ce stă în calea justiției sunt clare. Este adevărat că procesul este din nou un proces „spectacol", ba chiar un spectacol, dar „eroul" său, cel care se află în centrul piesei, asupra căruia sunt ațintiți toți ochii, este de această dată un erou adevărat, în timp ce caracterul de proces al procedurilor este salvat deoarece nu este „un spectacol cu rezultate prestabilite", ci conține elementul „riscului ireductibil" care, după Kirchheimer, este un factor indispensabil al tuturor proceselor pentru crimă. De asemenea, acel *J'accuse*, indispensabil din punctul de vedere al victimei, sună desigur mult mai convingător în gura unui om care a fost forțat să ia legea în propriile mâini decât în gura agentului guvernamental desemnat, care nu riscă nimic. Și totuși – lăsând deoparte considerațiile practice, cum ar fi faptul că, în anii '60, Buenos Aires-ul nu avea cum să-i ofere acuzatului aceleași garanții sau aceeași publicitate cum o făceau Parisul sau Berlinul anilor '20 –, este mai mult decât îndoielnic că această soluție ar fi fost justificabilă în cazul lui Eichmann și este clar că ar fi fost la fel de nejustificabilă dacă ar fi fost dusă la îndeplinire de agenți guvernamentali. Avantajul lui Schwartzbard și Tehlirian a fost acela că fiecare dintre ei era membru al unui grup etnic care nu poseda un stat sau un sistem de legi propriu, că nu exista nici un tribunal în lume în fața căruia fiecare dintre grupuri să-și poată aduce victimele. Schwartzbard, care a murit în 1938, cu mai mult de zece ani înainte de proclamarea statului evreu, nu a fost un sionist, nu a fost naționalist din nici un punct de vedere. Nu există însă nici umbră de îndoială că el ar fi întâmpinat cu entuziasm statul Israel, pentru simplul motiv că acesta ar fi asigurat un tribunal pentru crimele care au scăpat de atâtea ori nepedepsite. Simțul său de dreptate ar

fi fost satisfăcut. Atunci când citim scrisoarea pe care a adresat-o din închisoarea pariziană fraților săi și surorilor sale de la Odessa – „*Faites savoir dans les villes et dans le villages de Balta, Proskouro, Tzcherkass, Ouman, Jitomir* [...] *portez-y le message édifiant: la colère juive a tiré sa vengeance! Le sang de l'assassin Petlioura, qui a jailli dans la ville mondiale, à Paris,* [...] *rappellera le crime féroce* [...] *commis envers le pauvre et abandonné peuple juif*"* – recunoaștem imediat, poate că nu limbajul folosit de dl Hausner în timpul procesului (limbajul lui Shalom Schwartzbard era incomparabil mai demn și mai mișcător), dar cu certitudine sentimentele și starea de spirit a evreilor din toată lumea, cărora li se adresa apelul.

Am insistat asupra similitudinilor dintre procesul lui Schwartzbard – din 1927, de la Paris – și procesul lui Eichmann – din 1961, de la Ierusalim – deoarece ele demonstrează cât de puțin pregătit era Israelul, ca de altfel poporul evreu în general, pentru a recunoaște în crimele de care era acuzat Eichmann o crimă fără precedent și, mai precis, cât trebuie să fi fost de dificilă pentru poporul evreu o asemenea recunoaștere. În ochii evreilor, gândind exclusiv în termenii propriei lor istorii, catastrofa care s-a abătut asupra lor în timpul lui Hitler și în care a pierit o treime din popor nu a apărut ca fiind cea mai recentă dintre crime, crima fără precedent numită genocid, ci, dimpotrivă, ca fiind cea mai veche crimă pe care o cunoșteau și de care își puteau aduce aminte. Această neînțelegere – aproape inevitabilă dacă luăm în considerare nu doar evenimentele istoriei evreilor, ci și, ceea ce

* „Spuneți tuturor în orașele și satele din Balta, Proskuro, Cercask, Uman, Jitomin [...] faceți cunoscut mesajul edificator: răzbunarea evreilor s-a împlinit! Sângele asasinului Petliura, care a curs în capitala lumii, Paris [...] va aminti crima feroce [...] comisă împotriva bietului popor evreu părăsit."

este mai important, autocunoașterea istorică a evreilor din zilele noastre – stă la baza tuturor eșecurilor și deficiențelor procesului de la Ierusalim. Nici unul dintre participanți nu a ajuns vreodată la înțelegerea clară a adevăratelor orori de la Auschwitz, care au o cu totul altă natură decât toate atrocitățile trecutului, deoarece le-a apărut atât acuzării, cât și judecătorilor ca nimic mai mult decât cel mai oribil pogrom din istoria evreiască. De aceea au crezut că exista o legătură directă între antisemitismul timpuriu al Partidului Nazist și Legile de la Nürnberg, de la ele ajungând apoi la expulzarea evreilor din Reich și, în cele din urmă, la camerele de gazare. Din punct de vedere politic și legal, acestea erau „crime" diferite nu numai în privința gravității lor, ci și a esenței.

Legile de la Nürnberg, din 1935, legalizau discriminarea practicată anterior de majoritatea germană în detrimentul minorității evreiești. În conformitate cu dreptul internațional, era privilegiul națiunii suverane germane de a declara drept minoritate orice segment al populației sale pe care îl considera potrivit în acest sens, atâta timp cât legile privind minoritățile se conformau drepturilor și garanțiilor stabilite de tratatele și înțelegerile referitoare la minorități, recunoscute pe plan internațional. De aceea, organizațiile evreiești internaționale au încercat cu promptitudine să obțină pentru această nouă minoritate aceleași drepturi și garanții care fuseseră garantate, la Geneva, minorităților din Europa de Est și de Sud-Est. Dar chiar dacă această protecție nu era garantată, Legile de la Nürnberg au fost, în general, recunoscute de alte națiuni ca parte a dreptului german, astfel încât era imposibil pentru un cetățean german să încheie o „căsătorie mixtă" în Olanda, de exemplu. Crima Legilor de la Nürnberg era o crimă națională; ea viola drepturi și libertăți naționale, constituționale, dar nu era de domeniul comitetului națiunilor. „Emigrarea forțată" sau expulzarea, care a devenit politică oficială după 1938, privea însă comunitatea internațională, pentru simplul motiv că aceia care erau

expulzați apăreau la granițele altor țări care erau obligate fie să-i accepte pe acești musafiri nepoftiți, fie să-i treacă în mod ilegal în altă țară, la fel de puțin dornică de a-i accepta. Expulzarea cetățenilor, cu alte cuvinte, este deja un delict împotriva umanității, dacă prin „umanitate" nu înțelegem mai mult decât comitetul națiunilor. Nici crima națională a discriminării legiferate, care trimitea la persecuția în spiritul legii, nici crima internațională de expulzare nu erau lipsite de precedent, chiar și în epoca modernă. Discriminarea legiferată fusese practicată în toate țările balcanice, iar expulzarea la nivel de masă avusese loc ca o consecință a multor revoluții. Dar noua crimă, crima împotriva umanității – în sensul unei crime îndreptate „împotriva statutului uman" sau împotriva însești naturii omenirii –, a apărut atunci când regimul nazist a declarat că poporul german nu numai că nu dorea să aibă evrei germani, dar dorea să facă întregul popor evreu să dispară de pe fața pământului. Expulzarea și genocidul, deși ambele sunt delicte internaționale, trebuie să rămână distincte. Prima este un atac la adresa națiunilor surori, în timp ce cea de-a doua este un atac la adresa diversității umane ca atare, la adresa unei caracteristici a „statutului uman" fără de care însești cuvintele „omenire" sau „umanitate" ar fi lipsite de sens.

Dacă, la Ierusalim, instanța ar fi înțeles că există diferențe între discriminare, expulzare și genocid, ar fi devenit imediat clar că acea crimă supremă cu care se vedea confruntată, exterminarea fizică a poporului evreu, este o crimă îndreptată împotriva umanității, înfăptuită împotriva poporului evreu ca întreg, și că doar alegerea victimelor, nu natura crimei, poate fi dedusă din lunga istorie a urii față de evrei și a antisemitismului. Cum victimele erau evrei, era drept ca judecata să fie făcută de o instanță evreiască; dar cum se punea problema unei crime împotriva umanității, era nevoie de un tribunal internațional pentru a face dreptate. (Eșecul instanței de a face această distincție a fost surprinzător,

deoarece distincția fusese făcută anterior de fostul ministru israelian al justiției, dl Rosen, care insistase în 1950 asupra „unei distincții între acest amendament [pentru crime împotriva poporului evreu] și legea pentru prevenirea și pedepsirea genocidului", care a fost discutată fără a fi însă aprobată în Parlamentul israelian. Este clar că tribunalul a simțit că nu avea dreptul de a depăși limitele dreptului municipal, astfel încât genocidul, nefiind tratat de nici o lege israeliană, nu putea fi luat în considerație.) Printre numeroasele voci extrem de calificate care au ridicat obiecții în privința tribunalului din Ierusalim și care se pronunțau în favoarea unui tribunal internațional, doar una, a lui Karl Jaspers, a afirmat în mod clar și fără echivoc – într-un interviu acordat unui post de radio înainte de începerea procesului și publicat mai târziu în *Der Monat* – că „o crimă împotriva evreilor este și o crimă împotriva umanității" și că „în consecință verdictul poate fi dat doar de o instanță reprezentând întreaga omenire". Jaspers a propus ca tribunalul de la Ierusalim, după audierea dovezilor faptice, să „își refuze dreptul" de a pronunța sentința, declarându-se „incompetent" pentru acesta, întrucât natura legală a crimei aflate în cauză este încă deschisă discuției, după cum este și întrebarea care decurge de aici, referitoare la cine ar fi competent să dea sentința în cazul unei crime care a fost comisă la ordinele guvernului. Jaspers a mai afirmat că un singur lucru este cert: „Această crimă este în același timp, mai mult sau mai puțin, o crimă de drept comun", și deși nu este o „crimă de război", nu încape nici o îndoială că „omenirea ar fi cu siguranță distrusă dacă statelor li s-ar permite să înfăptuiască asemenea crime".

Propunerea lui Jaspers, pe care în Israel nimeni nu s-a obosit nici măcar să o ia în discuție, ar fi fost probabil, sub această formă, impracticabilă dintr-un considerent pur tehnic. Problema jurisdicției unei instanțe trebuie lămurită înainte ca procesul să înceapă. Odată ce o instanță a fost declarată competentă, ea trebuie să dea o sentință. Totuși, aceste

obiecții pur formale ar fi putut fi cu ușurință satisfăcute dacă Jaspers ar fi cerut nu instanței, ci statului Israel să-și refuze dreptul de a pronunța sentința odată ce a fost dată, datorită naturii lipsite de precedent a concluziilor instanței. Israelul s-ar fi putut adresa Națiunilor Unite demonstrând, cu toate dovezile pe masă, că necesitatea unui tribunal internațional era imperativă, ținându-se cont de toate aceste noi crime comise împotriva umanității ca totalitate. Ar fi stat atunci în puterea Israelului să creeze probleme, să „creeze vâlvă", întrebând iar și iar doar ce trebuie să facă cu acest om pe care îl ținea prizonier; repetarea continuă ar fi imprimat opiniei publice de pretutindeni necesitatea unui tribunal internațional permanent. Doar prin crearea, în acest mod, a unei „situații jenante" de îngrijorare pentru reprezentanții tuturor națiunilor ar fi fost posibilă împiedicarea „omenirii de a-și liniști conștiința" și „masacrul evreilor [...] ar fi putut deveni un model pentru crimele ce vor urma, poate exemplul la scară mică și destul de nesemnificativ al viitorului genocid". Monstruozitatea evenimentelor în sine este „minimalizată" în fața unui tribunal care reprezintă doar o singură națiune.

Acest argument în favoarea unui tribunal internațional a fost confundat, din nefericire, cu alte propuneri bazate pe considerente diferite și cu mult mai puțină greutate. Mulți prieteni ai Israelului, evrei și ne-evrei, s-au temut că procesul ar putea afecta prestigiul Israelului, dând naștere unei reacții împotriva evreilor din toată lumea. Era ca și cum evreii nu ar fi avut dreptul de a apărea în calitate de acuzatori. Unii au susținut că Israelul ar trebui de aceea să-l țină prizonier pe Eichmann până în momentul în care un tribunal special ar putea fi creat de Națiunile Unite pentru a-l judeca. În afara faptului că Israelul, în procedurile contra lui Eichmann, nu făcea mai mult decât făcuseră deja de mult toate țările care fuseseră ocupate de Germania și că aici era în discuție justiția, nu prestigiul Israelului sau al poporului evreu, toate aceste propuneri aveau o deficiență comună: ele puteau fi

combătute cu multă ușurință de către Israel. Ele erau într-adevăr destul de nerealiste avându-se în vedere faptul că Adunarea Generală a Națiunilor Unite „respinsese de două ori propuneri de luare în considerare a instituirii unui tribunal penal internațional permanent" (*A.D.L. Bulletin*). Dar o altă propunere, mai practică, și care de obicei nu este menționată tocmai pentru motivul că *era* realizabilă, a fost făcută de dr. Nahum Goldmann, președintele Congresului Mondial Evreiesc. Goldmann i-a cerut lui Ben Gurion să instituie la Ierusalim o curte internațională de justiție, cu judecători din fiecare dintre țările care avuseseră de suferit sub ocupația nazistă. Acest lucru nu ar fi fost suficient; ar fi fost doar o extindere a proceselor din Statele Succesoare, iar defectul principal al justiției, acela că era administrată la tribunal de către învingători, nu ar fi fost înlăturat. Ar fi fost însă un pas concret în direcția cea bună.

Este de reamintit faptul că Israelul a reacționat cu mare violență împotriva tuturor acestor propuneri. Și dacă este adevărat, așa cum a arătat Yosal Rogat (în *The Eichmann Trial and the Rule of Law*, publicat de Center for the Study of Democratic Institutions, Santa Barbara, California, 1962), că Ben Gurion părea întotdeauna „să înțeleagă greșit atunci când era întrebat: De ce să nu fie judecat de o curte de justiție internațională?", „este tot atât de adevărat că aceia care puneau această întrebare nu înțelegeau că pentru Israel singura trăsătură care, în cazul acestui proces, nu avea precedent era aceea că, pentru prima dată (din anul 70, când Ierusalimul fusese distrus de către romani), evreii erau capabili de a judeca crimele comise împotriva propriului lor popor, că, pentru prima dată, ei nu aveau nevoie să facă apel la alții pentru a beneficia de protecție și justiție, sau să cadă din nou în plasa compromisei frazeologii a drepturilor omului – drepturi care, și nimeni nu o știa mai bine decât ei, erau invocate numai de către popoarele care erau prea slabe pentru a-și apăra „drepturile în calitate de cetățeni naturalizați" și de

a-și elabora propriile legi. (Faptul însuși că Israelul își avea propria lege în virtutea căreia un asemenea proces putea fi judecat fusese numit de către dl Rosen, cu ocazia primei citiri a legii din 1950 în cadrul Knesset-ului, cu mult înaintea procesului lui Eichmann, o expresie a „transformării revoluționare care a avut loc în poziția politică a poporului evreu".) În pofida condițiilor oferite de aceste aspirații și experiențe foarte vii, au venit cuvintele lui Ben Gurion: „Israelul nu are nevoie de protecția unei curți internaționale."

În plus, argumentul că această crimă împotriva poporului evreu era prima dintre toate crimele împotriva omenirii, pe baza căreia veniseră toate propunerile pentru un tribunal internațional, era în contradicție flagrantă cu legea în virtutea căreia a fost judecat Eichmann. Deci, aceia care au propus ca Israelul să-l predea pe prizonier ar fi trebuit să facă un pas mai departe și să declare: legea (pedepsirii) naziștilor și a colaboraționiștilor, din 1950, este greșită, este în contradicție cu ceea ce s-a întâmplat în realitate, nu acoperă faptele. Și acesta ar fi fost un adevăr. Căci așa cum un ucigaș este judecat pentru că a încălcat legea comunității, și nu pentru că a privat familia Smith de cel care-i era soț, tată și aducător de venit, tot astfel, acești ucigași în masă moderni, aflați în slujba statului, trebuie acuzați pentru că au încălcat ordinea omenirii și nu pentru că au omorât milioane de oameni. Nimic nu este mai dăunător înțelegerii acestor noi crime, sau nu stă mai mult în calea emergenței unui cod penal internațional care s-ar putea ocupa de ele, cum este iluzia răspândită că delictul de omor și delictul de genocid sunt în esență același lucru și că, de aceea, ultimul „nu este la drept vorbind o crimă de tip nou". Determinant pentru acesta din urmă e faptul că este stricată o ordine cu totul diferită și este violată o comunitate de cu totul alt tip. Într-adevăr, Ben Gurion a reacționat cu răutate, și nu doar violent, în fața criticilor procedurii israeliene, deoarece știa destul de bine că întreaga discuție privea de fapt validitatea dreptului israelian: Orice

aveau de spus acești „așa-ziși experți", argumentele lor nu erau decât „sofisme", inspirate fie de antisemitism, fie, în cazul evreilor, de complexe de inferioritate. „Toată lumea să înțeleagă: Nu vom renunța la prizonierul nostru."

Cinstit este să spunem că acesta nu a fost tonul în care a decurs procesul de la Ierusalim. Dar găsesc înțelept să revin asupra ideii că acest ultim proces din seria proceselor din Statele Succesoare nu va mai servi (și poate încă mai puțin decât acelea care l-au precedat) ca precedent valabil pentru procese viitoare pentru asemenea crime. Poate că acest lucru ar fi de mică importanță ținând seama de faptul că principalul scop al procesului – acela de a-l acuza și apăra, de a-l judeca și pedepsi pe Adolf Eichmann – a fost atins, dacă nu ar exista posibilitatea destul de incomodă, dar greu de respins, ca viitorul să ne confrunte cu comiterea unor crime similare. Motivațiile acestei sinistre potențialități sunt atât generale, cât și particulare. Este în natura lucrurilor umane ca fiecare act, odată apărut și înregistrat de istoria omenirii, să rămână ca potențial, mult timp după ce existența sa a devenit de domeniul trecutului. Nici o pedeapsă nu a avut vreodată suficientă putere pentru a preveni comiterea crimelor. Dimpotrivă, oricare ar fi pedeapsa, odată ce o anumită crimă a apărut pentru prima dată, reapariția sa este mai probabilă decât ar fi putut fi emergența sa inițială. Motivele particulare care susțin posibilitatea repetării crimelor comise de naziști sunt încă mai plauzibile. Înspăimântătoarea coincidență a exploziei demografice moderne și a descoperirii dispozitivelor tehnice care, prin automatizare, vor face ca segmente întregi ale populației să devină „superflue" chiar în termeni privind forța de muncă și care, prin energia nucleară, fac posibilă înfruntarea acestei duble amenințări prin folosirea unor echipamente pe lângă care instalațiile de gazare ale lui Hitler par a fi un joc de copii ar trebui să fie suficiente pentru a ne face să ne cutremurăm.

Cât despre motivul esențial, faptul că acel ceva lipsit de precedent, odată apărut, poate deveni un precedent pentru viitor, pentru care toate procesele care au de-a face cu „crime împotriva umanității" trebuie judecate în conformitate cu un standard, astăzi a rămas încă un „ideal". Dacă genocidul este o posibilitate reală a viitorului, atunci nici un popor de pe fața pământului – și de altundeva – nu se poate simți în mod rațional sigur de existența sa neîntreruptă în viitor fără ajutorul și protecția dreptului internațional. Succesul sau eșecul de care ai parte când ai de-a face cu ceva până în prezent lipsit de precedent poate consta numai în măsura în care această raportare servește drept precedent valabil pe calea ce duce către dreptul penal internațional. Această cerință, adresată judecătorilor în asemenea procese, nu depășește limitele și nici nu cere mai mult decât poate fi așteptat în mod rațional. Dreptul internațional, a arătat la Nürnberg magistratul Jackson, „este un mănunchi de tratate și acorduri între națiuni și de obiceiuri acceptate. Totuși, fiecare obicei își are originea într-un act singular [...] și prezentul are dreptul de a institui obiceiuri și de a încheia acorduri care vor deveni, la rândul lor, sursele unui drept internațional mai nou și mai puternic". Ceea ce magistratul Jackson a uitat să sublinieze este faptul că, drept consecință a acestei naturi infinite a dreptului internațional, a devenit de competența judecătorilor proceselor obișnuite să împartă dreptatea fie fără ajutorul unor legi pozitive, postulate, fie depășind limitările impuse de ele. Pentru judecător, aceasta poate fi o situație grea; el este liber de a protesta că „actul singular" care i se cere nu intră în sarcina lui, ci a legislatorului.

Într-adevăr, înainte de a ajunge la vreo concluzie despre succesul sau eșecul tribunalului de la Ierusalim, trebuie să subliniem convingerea fermă a judecătorilor că ei nu aveau nici un drept de a deveni legislatori, că erau obligați să-și facă treaba în limitele legislației israeliene, pe de o parte, și ale opiniei legale acceptate, pe de alta. Trebuie să mai admitem

că greșelile lor nu erau mai mari, nici ca număr, nici ca gravitate, decât cele comise la Procesul de la Nürnberg sau la procesele din Statele Succesoare europene. Dimpotrivă, eșecul tribunalului de la Ierusalim s-a datorat, în parte, aderenței sale prea puternice, acolo unde era posibil, la precedentul creat de Nürnberg.

Pe scurt, eșecul tribunalului de la Ierusalim a fost acela de a nu o scoate la capăt în privința a trei chestiuni, toate suficient de bine cunoscute și mult discutate de la instituirea Tribunalului de la Nürnberg: problema justiției împărțite de tribunalul învingătorilor, definiția valabilă a „crimei împotriva umanității" și recunoașterea clară a noului criminal ce comite această crimă.

În privința primeia dintre aceste chestiuni, dreptatea a fost mai serios împărțită la Ierusalim decât a fost la Nürnberg, unde instanța nu a admis martori pentru apărare. În termenii cerințelor tradiționale pentru o aplicare corectă și cuvenită a legii, acesta a fost cel mai grav defect al lucrărilor procesului de la Ierusalim. În plus, dacă judecarea proceselor în tribunalele învingătorilor era probabil inevitabilă la sfârșitul războiului (la argumentația magistratului Jackson, făcută la Nürnberg: „Fie învingătorii trebuie să-i judece pe învinși, fie trebuie să-i lăsăm pe învinși să se judece pe ei înșiși", ar trebui adăugat sentimentul ușor de înțeles al Aliaților, că ei, „care riscaseră totul, nu puteau admite neutri" [Vabres], nu același lucru se putea spune șaisprezece ani mai târziu, în condițiile în care pledoaria împotriva admiterii țărilor neutre nu avea sens.

În privința celei de-a doua chestiuni, rezoluțiile tribunalului de la Ierusalim erau incomparabil mai bune decât cele de la Nürnberg. Am menționat anterior definiția dată de Carta de la Nürnberg „crimelor împotriva umanității", ca fiind „acte inumane", lucru care, în germană, se traduce prin *Verbrechen gegen die Menschlichkeit* – ca și cum naziștii ar fi dus pur și simplu lipsă de bunătate umană, ceea ce era

desigur mai mult decât ridicol. Deci, dacă desfășurarea procesului de la Ierusalim ar fi depins integral de acuzare, neînțelegerea de bază ar fi fost chiar mai mare ca la Nürnberg. Dar completul de judecată a refuzat să lase caracterul fundamental al crimei să fie înghițit de valul de atrocități și nu a căzut în capcana de a echivala această crimă cu crimele obișnuite de război. Ceea ce nu fusese menționat decât în mod ocazional și marginal la Nürnberg – că „dovezile arată că [...] omorul în masă și cruzimile nu au fost comise doar în scopul de a suprima opoziția", ci făceau „parte dintr-un plan ce urmărea scăparea de întregi populații localnice" – era în centrul procedurilor de la Ierusalim, din motivul evident că Eichmann era acuzat de o crimă îndreptată împotriva poporului evreu, o crimă care nu putea fi explicată de nici un scop utilitar; fuseseră uciși evrei în toată Europa, nu numai în Est, iar anihilarea lor nu se datora dorinței de a câștiga teritorii care „să poată fi folosite pentru a fi colonizate de către germani". Marele avantaj al unui proces centrat pe crima îndreptată împotriva poporului evreu a fost acela care a dus la emergența suficient de clară a diferenței dintre crimele de război, cum ar fi împușcarea partizanilor și uciderea ostaticilor, și „actele inumane", cum ar fi „expulzarea și anihilarea" populațiilor localnice pentru a permite colonizarea de către un cotropitor, astfel încât această diferență să fie inclusă într-un viitor cod penal internațional, dar și la clarificarea diferenței dintre „actele inumane" (care sunt comise în niște scopuri cunoscute, criminale, cum ar fi expansiunea prin colonizare) și „crima împotriva umanității", a cărei intenție și scop nu aveau precedent. Totuși, tribunalul de la Ierusalim – în timpul lucrărilor sau în hotărâri – nu a menționat niciodată posibilitatea ca exterminarea unor întregi grupuri etnice – de evrei, polonezi sau țigani – să fi fost mai mult decât o crimă împotriva poporului evreu, sau polonez, sau țigan, că ordinea internațională și chiar omenirea în totalitatea sa s-ar fi putut să fi fost serios atinsă și periclitată.

Strâns legată de acest eșec a fost neajutorarea vădită pe care au resimțit-o judecătorii atunci când erau confruntați cu sarcina căreia i se puteau cel mai puțin sustrage, aceea de a-l înțelege pe criminalul pe care se întruniseră să-l judece. Este evident că nu era suficient faptul că nu au dat crezare acuzării în descrierea evident greșită a acuzatului ca „sadic pervertit", nici nu ar fi fost suficient ca ei să facă un pas mai departe și să demonstreze inconsistența cazului prezentat de acuzare, în care dl Hausner dorea să condamne cel mai anormal monstru pe care lumea îl văzuse vreodată și, în același timp, să condamne în el „pe mulți asemenea lui", ba chiar „întreaga mișcare nazistă și antisemitismul în ansamblul său". Judecătorii știau, desigur, că ar fi fost într-adevăr foarte liniștitor să se creadă că Eichmann a fost un monstru; chiar dacă lucrurile ar fi stat așa, cauza Israelului contra lui s-ar fi năruit sau, în cel mai bun caz, nu ar mai fi prezentat nici un interes pentru lumea întreagă și nu ar mai fi adunat corespondenți din toate colțurile pământului pentru a-l expune pe Barbă Albastră în boxa acuzaților. Problema, în cazul lui Eichmann, era tocmai aceea că atâția alții erau la fel ca el, și acei mulți nu erau nici pervertiți, nici sadici, erau – și încă mai sunt – teribil și îngrozitor de normali. Din punctul de vedere al instituțiilor noastre legale și conform criteriilor noastre de apreciere, această normalitate era mai înspăimântătoare decât toate atrocitățile puse laolaltă, căci implica – după cum fusese spus în repetate rânduri la Nürnberg, atât de către acuzați, cât și de către apărătorii lor – că acest nou tip de criminal, care este de fapt *hostis generis humani*, își comite crimele în circumstanțe care îl pun în imposibilitatea de a ști sau de a presimți că greșește. În acest sens, dovada din cazul lui Eichmann era chiar mai elocventă decât dovada prezentată în procesul marilor criminali de război, ale căror pledoarii în favoarea unei conștiințe curate au putut fi respinse mai ușor deoarece combinau motivația obedienței față de „ordinele de sus" cu diverse laude despre neascultarea

ocazională. Dar deși reaua-credință a acuzaților era evidentă, singura bază pe care puteau fi demonstrate mustrările de conștiință era faptul că naziștii, și în special organizațiile criminale din care făcea parte Eichmann, fuseseră extrem de ocupați în timpul ultimelor luni de război cu distrugerea dovezilor pentru crimele lor. Acest fundament era destul de slab. Nu dovedea mai mult decât recunoașterea faptului că legislația omorului în masă, datorită noutății sale, nu era încă acceptată de alte națiuni; sau, în limbajul naziștilor, că ei pierduseră lupta pentru „eliberarea" omenirii de „domnia suboamenilor", în special de dominația Înțelepților din Sion; sau, în limbajul obișnuit, nu dovedea mai mult decât recunoașterea înfrângerii. Ar mai fi suferit vreunul dintre ei de mustrări de conștiință dacă ar fi câștigat?

De departe printre cele mai semnificative probleme puse pe tapet în procesul lui Eichmann a fost prezumția, curentă în orice sistem legislativ modern, că existența intenției de a face rău este necesară pentru comiterea unei crime. Probabil că nimic nu a fost mai prețuit de jurisprudența civilizată decât această luare în considerare a factorului subiectiv. Acolo unde această intenție este absentă și unde, din diverse motive, fie chiar din motiv de pervertire morală, capacitatea de a discerne între bine și rău este afectată, nu considerăm că ar fi fost comisă o crimă. Refuzăm, și considerăm barbare frazele „că o mare crimă ofensează natura, astfel încât chiar și pământul strigă după răzbunare; răul violează o armonie naturală pe care numai pedeapsa o mai poate reface; că o colectivitate în fața căreia s-a greșit are, față de ordinea morală, datoria de a-l pedepsi pe criminal" (Yosal Rogat). Și totuși cred că este incontestabil faptul că exact în baza acestor fraze de mult uitate a fost adus Eichmann în fața justiției și că ele erau de fapt justificarea supremă a pedepsei cu moartea. El a trebuit să fie eliminat deoarece fusese implicat și jucase un rol central într-o întreprindere al cărei scop declarat era acela de a elimina pentru totdeauna anumite „rase" de pe fața

pământului. Iar dacă e adevărat că nu este de ajuns „să se facă dreptate, ci trebuie să vedem că se face dreptate", atunci dreptatea care s-a făcut la Ierusalim ar fi ajuns să fie limpede în ochii tuturor dacă judecătorii ar fi îndrăznit să se adreseze inculpatului cam în acești termeni:

„Ați recunoscut că acea crimă pe care ați comis-o în timpul războiului împotriva poporului evreu este cea mai mare crimă din istoria scrisă a omenirii și ați recunoscut rolul jucat de dumneavoastră în săvârșirea ei. Dar spuneți că nu ați acționat niciodată din motive întemeiate, că nu ați avut niciodată vreo tendință de a omorî pe cineva, că nu i-ați urât niciodată pe evrei, și că totuși nu ați fi putut acționa altfel și că nu simțiți nici o vină. Găsim acest lucru greu, deși nu imposibil, de crezut. Există totuși niște probe, deși nu multe, împotriva dumneavoastră în această chestiune de motivație și conștiință, care pot fi demonstrate fără umbră de îndoială. Ați mai spus că rolul dumneavoastră în Soluția Finală a fost un accident și că aproape oricine ar fi putut să vă ia locul, astfel încât aproape toți germanii sunt la fel de vinovați. Ceea ce vreți să spuneți este că acolo unde toți, sau aproape toți, sunt vinovați, nimeni nu este. Aceasta este, într-adevăr, concluzia cea mai banală, dar la care noi nu suntem de acord să aveți dreptul. Și dacă nu înțelegeți obiecția noastră, vă vom supune atenției povestea Sodomei și Gomorei, două orașe învecinate, menționate în Biblie, care au fost distruse deoarece toți oamenii din ele deveniseră la fel de vinovați. Întâmplător, acest lucru nu are nimic de-a face cu noțiunea de « vină colectivă », conform căreia oamenii sunt considerați vinovați sau se simt vinovați de lucruri făcute în numele lor, dar nu de către ei – lucruri la care ei nu au luat parte și de care nu au profitat. Cu alte cuvinte, în fața legii, vinovăția și nevinovăția sunt de natură obiectivă, și chiar dacă optzeci de milioane de germani ar fi făcut ca dumneavoastră, aceasta nu trebuia să fie o scuză pentru dumneavoastră.

Din fericire nu trebuie să mergem atât de departe. Ați susținut chiar dumneavoastră că în discuție este nu egalitatea actuală de vină, ci numai potențialitatea vinei egale din partea tuturor celor care au trăit într-un stat al cărui scop principal devenise comiterea unor crime nemaiauzite. Și indiferent prin ce accidente și circumstanțe interne sau externe ați fost dumneavoastră împins pe calea ce ducea spre criminalitate, există un abis între realitatea a ceea ce ați făcut și potențialitatea a ceea ce alții ar fi putut face. Ne preocupă aici numai ceea ce ați făcut dumneavoastră și nu posibila natură ne-criminală a vieții dumneavoastră interioare și a motivațiilor dumneavoastră, sau potențialitățile criminale care erau în jurul dumneavoastră. Ne-ați spus propria poveste în termenii unei povești nefericite și, cunoscând circumstanțele, suntem, până la un anumit punct, gata să vă garantăm că în circumstanțe mai favorabile este puțin probabil ca dumneavoastră să fi ajuns în fața noastră sau a oricărui alt tribunal penal. Să presupunem, de dragul discuției, că numai nenorocul a făcut ca dumneavoastră să deveniți un instrument voluntar al organizației de omor în masă. Mai rămâne însă faptul că ați dus la îndeplinire și, prin aceasta, ați susținut în mod activ o politică de ucidere în masă. Or, politica nu este o creșă; în politică, obediența și sprijinul înseamnă același lucru. Și așa cum ați sprijinit și dus la îndeplinire o politică ce refuza ca să împartă pământul cu poporul evreu și cu popoare de mai multe nații – ca și cum dumneavoastră și superiorii dumneavoastră ați fi avut vreun drept de a decide cine ar trebui și cine nu ar trebui să locuiască lumea –, găsim că nimeni, cu alte cuvinte nici un membru al spiței umane, nu poate fi îndreptățit a dori să trăiască pe același pământ cu dumneavoastră. Acesta este motivul, singurul motiv, pentru care trebuie să fiți spânzurat."

Post-scriptum

Această carte conține *relatarea unui proces*, sursa ei principală fiind reprezentată de transcrierile lucrărilor procesului, care au fost distribuite presei la Ierusalim. Cu excepția discursului inaugural al acuzării și a pledoariei generale a apărării, dosarul procesului nu a fost publicat și nu este ușor accesibil. Limba folosită de instanță a fost cea ebraică; despre materialele înmânate presei s-a afirmat că sunt „o transcriere fără comentarii și nerevizuită a traducerii simultane" care „nu trebuie privită ca fiind stilistic perfectă sau lipsită de erori lingvistice". Am folosit versiunea engleză, cu excepția cazurilor în care lucrările s-au desfășurat în germană; când transcrierea germană conținea cuvintele originale am considerat că e preferabil să folosesc propria mea traducere.

Cu excepția discursului inaugural al acuzării și a verdictului final, ale căror traduceri au fost pregătite în afara tribunalului, independent de traducerea simultană, nici unul dintre aceste documente nu poate fi privit cu încredere absolută. Singura versiune autorizată este documentul oficial în ebraică, pe care nu l-am folosit. Cu toate acestea, întregul material a fost înmânat în mod oficial reporterilor pentru uzul lor personal și, după câte știu, nu au fost încă semnalate discrepanțe semnificative între documentul original în ebraică și aceste traduceri. Traducerea simultană germană a fost foarte slabă, dar se poate presupune că traducerile în engleză și franceză sunt demne de încredere.

Asemenea dubii nu apar în privința credibilității surselor legate de următoarele materiale ale procesului care – cu o singură excepție – au fost puse la dispoziția presei de către autoritățile israeliene:

1) Transcrierea germană a interogatoriului lui Eichmann de la poliție, înregistrat pe bandă, apoi bătut la mașină, iar transcrierea i-a fost prezentată lui Eichmann care a corectat-o cu propria mână. Alături de procesul-verbal al lucrărilor procesului, acesta este documentul cel mai important.

2) Documentele prezentate de acuzare și „materialul legal" pus la dispoziție de către acuzare.

3) Cele șaisprezece declarații prestate sub jurământ de către martorii chemați inițial de apărare, deși o parte a mărturiei lor a fost apoi folosită de acuzare. Martorii au fost: Erich von dem Bach-Zelewski, Richard Baer, Kurt Becher, Horst Grell, dr. Wilhelm Höttl, Walter Huppenkothen, Hans Jüttner, Herbert Kappler, Hermann Krumey, Franz Novak, Alfred Josef Slawik, dr. Max Merten, profesorul Alfred Six, dr. Eberhard von Thadden, dr. Edmund Veesenmayer, Otto Winkelmann.

4) De asemenea, am avut la dispoziție manuscrisul a șaptezeci de pagini bătute la mașină, scrise personal de Eichmann. A fost prezentat ca dovadă de către acuzare și acceptat de instanță, dar nu a fost pus la dispoziția presei. În traducere, titlul său este: „Privitor la: Comentariile mele pe marginea chestiunilor evreiești și măsurile Guvernului Național-Socialist al Reichului german cu privire la soluția acestor chestiuni în perioada anilor 1933–1945." Acest manuscris conține note făcute de Eichmann în Argentina, în vederea pregătirii pentru interviul cu Sassen (vezi bibliografia).

Bibliografia menționează numai materialul pe care l-am folosit efectiv, nu și nenumăratele cărți, articole și reportaje de ziar pe care le-am citit și adunat în timpul celor doi ani care s-au scurs între capturarea și execuția lui Eichmann. Regret doar absența relatărilor corespondenților de presă

germani, elvețieni, francezi, englezi și americani, deoarece ele erau foarte adesea la un nivel mult mai înalt decât majoritatea abordărilor din cărți și reviste, dar procurarea lor ar fi fost o sarcină prea dificilă. M-am mulțumit de aceea să adaug la bibliografia acestei ediții revăzute un număr de cărți și articole selecționate, care au apărut după publicarea cărții mele, în cazul în care acestea conțineau mai mult decât o versiune revăzută a dosarului acuzării. Printre ele sunt două relatări ale procesului care ajung adesea la concluzii uimitor de apropiate de ale mele, precum și un studiu al figurilor de marcă ale celui de-al Treilea Reich, pe care l-am adăugat acum surselor folosite ca material de bază. Acestea sunt *Mörder und Ermordete. Eichmann und die Judenpolitik des Dritten Reiches*, de Robert Pendorf, care ia în discuție și rolul avut de Consiliul Evreiesc în Soluția Finală; *Strafsache 40/61* aparținând corespondentului olandez de presă Harry Mulisch (am folosit traducerea germană), singurul scriitor care, aplecându-se asupra acestei chestiuni, pune persoana acuzatului în centrul relatării sale și a cărui evaluare a lui Eichmann coincide, în punctele ei esențiale, cu a mea. În cele din urmă, mai sunt și excelentele, recent publicate, portrete ale naziștilor de frunte din cartea *Das Gesicht des Dritten Reiches*, scrisă de T.C. Fest. Acesta este foarte competent, iar aprecierile sale sunt remarcabile.

Problemele cu care se confruntă acela care scrie un raport pot fi cel mai bine comparate cu ale acelora care își propun să scrie o monografie istorică. În ambele cazuri, natura muncii necesită o distincție conștientă între folosirea surselor primare și a celor secundare. Sursele primare pot fi folosite numai pentru tratarea unor subiecte deosebite – în acest caz, procesul în sine –, în timp ce sursele secundare sunt folosite pentru tot ceea ce constituie fundal istoric. Așa se face că până și documentele pe care le-am citat au fost, cu foarte puține excepții, prezentate în calitate de probe la proces (caz în care constituiau sursele mele primare) sau sunt extrase

din cărți care tratează perioada respectivă. După cum se poate vedea din text, am folosit *The Final Solution*, de Gerald Reitlinger și m-am bazat chiar mai mult pe *The Destruction of the Europan Jews*, de Raul Hilberg, carte care a apărut după proces și care constituie relatarea cea mai exhaustivă și mai serios documentată a politicii evreiești a celui de-al Treilea Reich.

Încă înainte de a fi publicată, această carte a devenit atât centrul unei controverse, cât și obiectul unei campanii organizate. Este normal ca acea campanie, condusă după toate regulile și cu toate bine cunoscutele mijloace ale creării de imagini și ale manipulării de opinie, a atras mai multă atenție decât controversa, astfel încât aceasta din urmă a fost oarecum înghițită și înecată în vâlva artificială creată în jurul celei dintâi. Acest lucru a devenit cu precădere clar atunci când o combinație stranie a celor două, cu o frazeologie aproape identică – ca și cum piesele ar fi scrise împotriva cărții (și mai frecvent împotriva autoarei acesteia) și „ar fi ieșit dintr-o mașină de multiplicat" (Mary McCarthy) –, a circulat în America, trecând în Anglia și apoi în Europa, unde cartea nu era încă disponibilă. Acest fapt a fost posibil deoarece reproșul era centrat pe „imaginea" unei cărți ce nu fusese niciodată scrisă și ce atingea subiecte pe care, de cele mai multe ori, nu numai că nu le menționasem, dar nici măcar nu-mi trecuseră prin minte până atunci.

Dezbaterea – dacă poate fi numită astfel – nu a fost deloc lipsită de interes. Manipularea opiniei publice, în măsura în care este dictată de interese bine definite, are scopuri limitate; efectele sale însă, dacă se întâmplă să atingă o chestiune de real interes, nu mai stau sub controlul acestor interese și pot produce cu ușurință consecințe neprevăzute și neintenționate. A reieșit acum că epoca regimului hitlerist, cu crimele ei de o amploare fără precedent, constituia un „trecut nestăpânit" nu numai pentru poporul german sau pentru evreii din toată lumea, ci și pentru restul lumii, care nu uitase

această imensă catastrofă și nu fusese capabilă să se împace cu ea. Mai mult decât atât – lucru încă mai puțin așteptat –, s-au impus atenției publice probleme morale generale, cu toate implicațiile și complexitățile caracteristice epocii moderne, care nu aș fi bănuit niciodată că pot bântui mintea oamenilor de astăzi și pot să cântărească atât în inima lor.

Controversa a început prin a atrage atenția asupra comportamentului poporului evreu în timpul anilor Soluției Finale, de aici decurgând întrebarea, ridicată pentru prima oară de procurorul israelian, dacă evreii ar fi putut sau ar fi trebuit să se apere. Am respins întrebarea ca fiind prostească și crudă, din moment ce făcea dovada ignorării totale a condițiilor existente la acea vreme. Subiectul s-a discutat până la epuizare și au fost trase concluziile cele mai surprinzătoare. Bine-cunoscutul construct istorico-sociologic numit „mentalitatea de ghetou" (care ocupă, în Israel, un loc în cărțile de istorie și care a fost îmbrățișat în special de către psihologul Bruno Bettelheim – contra protestelor furioase ale iudaismului american oficial) a fost introdus în mod repetat pentru a explica un comportament care nu a fost deloc caracteristic poporului evreu și care, de aceea, nu poate fi explicat prin factori specific evrei̯ești. Sugestiile proliferate până în momentul în care cineva, care găsea în mod evident discuția prea plictisitoare, a avut ideea sclipitoare de a evoca teoriile freudiene și de a atribui întregului popor evreu o „dorință de moarte" – inconștientă, desigur. Aceasta a fost concluzia neașteptată pe care anumiți recenzori au preferat să o tragă din „imaginea" unei cărți, creată de anumite grupuri de interes, în care eu aș fi pretins în mod nejustificat că evreii s-ar fi sinucis. Și de ce aș fi spus o asemenea minciună monstruos de neplauzibilă? Din „ură față de sine", desigur.

Din moment ce rolul conducătorilor evrei a ieșit în evidență la proces, iar eu l-am raportat și comentat, era inevitabil ca și acest aspect să fie pus în discuție. Aceasta, după părerea mea, este o chestiune serioasă, dar dezbaterea a contribuit prea puțin la clarificarea ei. După cum s-a putut vedea

dintr-un proces recent din Israel, în urma căruia un anume Hirsch Birnblat, un fost șef al poliției evreiești dintr-un oraș polonez, astăzi dirijor al Operei din Israel, a fost condamnat de un tribunal districtual la cinci ani închisoare și a fost apoi reabilitat de către Curtea Supremă a Israelului, a cărei opinie unanimă reabilita în mod indirect consiliile evreiești în general, societatea evreiască este net divizată în privința acestei chestiuni. Totuși, în cadrul dezbaterii, participanții ale căror voci se auzeau cel mai tare erau aceia care fie că identificau poporul evreu cu liderii săi – în contradicție flagrantă cu distincția netă făcută în aproape fiecare declarație a supraviețuitorilor, care poate fi rezumată în cuvintele unui fost deținut la Theresienstadt: „Poporul evreu în ansamblu s-a comportat minunat. Doar conducătorii săi au dat greș" –, fie găseau justificări funcționarilor evrei, citând toate serviciile demne de laudă pe care aceștia le făcuseră înainte de război și, mai presus de toate, înaintea epocii Soluției Finale, ca și cum nu ar fi fost nici o diferență între a-i ajuta pe evrei să emigreze și a-i ajuta pe naziști să-i deporteze pe evrei.

Dar dacă aceste chestiuni exagerate aveau într-adevăr legătură cu această carte, deși li se dădeau dimensiuni excesive, au existat altele care nu aveau însă nici o legătură cu ea. A fost, de exemplu, o discuție aprinsă asupra mișcării de rezistență germane încă de la începuturile regimului hitlerist, pe care este clar că nu am tratat-o, din moment ce problema conștiinței lui Eichmann și aceea a situației din jurul său au legătură numai cu perioada războiului și a Soluției Finale. Dar au existat aspecte încă mai fantastice. O serie de persoane au început să dezbată chestiunea dacă victimele persecuției nu ar putea fi mai „periculoase" decât ucigașii lor sau dacă cineva care nu a fost de față are dreptul de a „judeca" trecutul; sau care este acela care ocupă locul central pe scenă în timpul unui proces. Asupra ultimului punct, unii au mers atât de departe încât au afirmat nu numai că greșeam interesându-mă ce fel de om era Eichmann, dar și că

lui nu ar fi trebuit să i se dea voie să vorbească deloc – adică, presupun, că procesul ar fi trebuit să decurgă fără apărare.

După cum se întâmplă adesea în cazul discuțiilor purtate cu o mare implicare afectivă, interesele pragmatice ale anumitor grupuri, a căror atenție este centrată în totalitate pe chestiunile faptice și care, de aceea, încearcă să distorsioneze aceste fapte, ajung în mod rapid și inexplicabil să se confrunte cu concepțiile intelectualilor care, din contră, nu sunt câtuși de puțin interesați de fapte, ci le tratează doar ca un punct de plecare pentru „idei". Dar chiar și în aceste lupte artificiale putea fi deseori remarcată o anumită seriozitate, un grad de implicare autentică, și aceasta chiar în contribuții aduse de oameni care se lăudau că nu puteau citi cartea și promiseseră că nici nu o vor citi vreodată.

În comparație cu aceste dezbateri, în care s-a divagat enorm, cartea în sine nu trata decât un subiect dureros de limitat. Relatarea unui proces nu pune în discuție decât chestiunile tratate pe durata procesului sau care ar fi trebuit tratate în interesul dreptății. Iar dacă situația generală a unei țări în care are loc procesul se întâmplă să fie importantă pentru desfășurarea acestuia, atunci și ea trebuie luată în considerare. În aceste condiții, cartea de față nu se ocupă de istoria celui mai mare dezastru care s-a abătut vreodată asupra poporului evreu, nici nu este o prezentare a totalitarismului sau a istoriei poporului german în timpul celui de-al Treilea Reich, și nici măcar o tratare teoretică a naturii răului. Centrul atenției oricărui proces este persoana acuzatului, un individ în carne și oase, cu o istorie proprie, cu ansamblul practic unic de calități, particularități și scheme comportamentale, cu circumstanțe specifice cu care s-a confruntat. Tot ceea ce depășește acest cadru, cum ar fi istoria poporului evreu risipit pe tot mapamondul și a antisemitismului, comportamentul poporului german și al altor popoare sau ideologiile și aparatul guvernamental din vremea celui de-al Treilea Reich influențează procesul numai în măsura

în care formează fundalul și circumstanțele în cadrul cărora acuzatul și-a comis actele. Toate lucrurile cu care acuzatul nu a intrat în contact sau care nu l-au influențat trebuie omise din lucrările procesului și deci și din raportul asupra acestuia.

Se poate argumenta că toate întrebările generale pe care le punem în mod involuntar de îndată ce începem să vorbim despre aceste chestiuni – de ce a trebuit să fie germanii? de ce a trebuit să fie evreii? care este esența regimului totalitar? – sunt mult mai importante decât întrebarea asupra tipului de crimă pentru care este judecat un om și a naturii acuzatului asupra căruia trebuie să se pronunțe justiția. O chestiune mai importantă chiar decât întrebarea: cât este de capabil sistemul juridic actual pentru a se ocupa de acest tip special de crimă și de criminal, cu care s-a confruntat în repetate rânduri de la al Doilea Război Mondial încoace. Se poate susține că în discuție nu mai este o ființă umană particulară, un singur individ distinct aflat în boxa acuzaților, ci mai curând poporul german în general, sau antisemitismul cu toate formele sale, sau întreaga istorie modernă, sau natura omului și a păcatului originar – astfel încât în cele din urmă întreaga specie umană se află în boxă, lângă acuzat. Toate acestea au fost adesea discutate, cu precădere de către aceia care nu-și vor găsi liniștea până ce nu vor descoperi „un Eichmann în fiecare dintre noi". Dacă acuzatul este luat ca un simbol, iar procesul ca un pretext pentru a aduce în discuție chestiuni care sunt aparent mai interesante decât aceea a vinovăției sau nevinovăției unei persoane, atunci principiul consistenței cere să ne înclinăm în fața afirmației lui Eichmann și a avocatului său, că el a fost pus în această situație deoarece era nevoie de un țap ispășitor, nu numai pentru Republica Federală Germania, ci și pentru tot ansamblul de evenimente ca atare și pentru ceea ce a făcut ca asemenea evenimente să fie posibile – adică, pentru antisemitism și guvernare totalitară, ca și pentru specia umană și păcatul originar.

Nu este nevoie să mai precizez că nu m-aș fi dus niciodată la Ierusalim dacă aș fi împărtășit aceste opinii. Am crezut și cred că acest proces trebuia să aibă loc în interesul justiției și nimic mai mult. Consider, de asemenea, că judecătorii aveau dreptate atunci când au subliniat în verdictul lor că „statul Israel a fost fondat și reorganizat ca stat al evreilor", și avea de aceea jurisdicție asupra unei crime comise împotriva poporului evreu; iar prin prisma confuziilor curente existente în cercurile oamenilor legii cu referire la semnificația și utilitatea pedepsei, m-am bucurat că instanța l-a citat pe Grotius, care, citând la rândul său un autor mai vechi, explica faptul că pedeapsa este necesară „pentru apărarea onoarei sau a autorității aceluia care a fost ultragiat în așa fel încât neputința de a pedepsi să nu-i poată cauza degradarea".

Nu există desigur nici o îndoială că atât acuzatul și natura actelor sale, cât și procesul însuși ridică probleme de natură generală, care merg dincolo de chestiunile luate în discuție la Ierusalim. Am încercat să ating câteva dintre aceste probleme în Epilog, care încetează a mai fi un simplu raport. Nu aș fi fost surprinsă dacă oamenii ar fi găsit inadecvat modul meu de a trata problema, iar o discuție asupra semnificației generale a întregului ansamblu de fapte, care ar fi fost cu atât mai plină de sens cu cât s-ar fi referit în mod mai direct la evenimente concrete, ar fi fost bine-venită. Îmi imaginez, de asemenea, că o controversă autentică ar fi putut lua naștere din cauza subtitlului cărții, căci atunci când vorbesc despre banalitatea răului, o fac numai la nivelul strict al faptelor, atrăgând atenția asupra unui fenomen care i-a privit pe oameni în ochi la proces. Eichmann nu era Iago și nici Macbeth, și nimic nu era mai departe de mintea lui decât să dorească, precum Richard III, să „se dovedească un ticălos". Cu excepția unei extraordinare perseverențe în eforturile pentru propria sa avansare, el nu a avut absolut nici un motiv. Însăși această perseverență nu era criminală în sine; în mod cert, Eichmann nu și-ar fi omorât superiorul

pentru a-i lua locul. Pentru a spune lucrurilor pe nume, el nu a *înțeles practic niciodată ceea ce făcea*. Lipsa sa de imaginație este aceea care i-a permis să stea luni în șir în fața unui evreu german care conducea interogatoriul la poliție, descărcându-și sufletul și explicându-i iar și iar cum s-a făcut că a ajuns numai la rangul de locotenent-colonel în SS și că nu era vina lui că nu fusese avansat. Eichmann știa, în general, destul de bine despre ce era vorba, iar în declarația sa finală în fața curții a vorbit despre „reevaluarea valorilor prescrisă de guvern[ul nazist]". Nu era prost. Pură inconștiență – ceva cu totul diferit de prostie – a fost ceea ce l-a predispus să devină unul dintre cei mai mari criminali ai vremii. Și dacă acest lucru este „banal" sau chiar hilar, dacă, cu toată bunăvoința de care am da dovadă, nu putem descoperi vreo profunzime diabolică sau demonică în spusele lui Eichmann, suntem totuși departe de a-l putea numi un caz obișnuit. Desigur, nu poate fi atât de obișnuit ca un om aflat în fața morții, mai mult, stând sub spânzurătoare să nu fie capabil să se gândească la nimic altceva decât la ce a auzit la înmormântări toată viața, și că aceste „cuvinte nobile" ar trebui să umbrească complet realitatea propriei sale morți. Faptul că o asemenea rupere de realitate și o asemenea inconștiență pot face mai mult rău decât toate instinctele rele luate la un loc și care, probabil, sunt inerente ființei umane – aceasta a fost de fapt lecția care putea fi învățată la Ierusalim. Dar nu era decât o lecție, nicidecum o explicație a fenomenului sau o teorie despre acest fenomen.

Deși pare mai complicată, problema tipului de crimă aflat în discuție aici – o crimă despre care toți sunt de acord că este fără precedent – este mult mai simplă decât examinarea straniei interdependențe dintre inconștiență și rău. Conceptul de genocid, deși introdus special pentru a caracteriza un tip de crimă necunoscut anterior, deși aplicabil până la un anumit punct, nu este pe deplin adecvat, din simplul motiv că masacrarea unei populații întregi nu este lipsită de

precedente. Acestea au fost la ordinea zilei în Antichitate, iar secolele de colonialism și imperialism oferă o mulțime de exemple pentru încercări mai mult sau mai puțin reușite în acest sens. Expresia „masacre administrative" pare mai potrivită pentru a denumi conceptul. Termenul a apărut în legătură cu imperialismul britanic; englezii au respins în mod deliberat asemenea proceduri, ca mijloc de menținere a dominației lor în India. Expresia are meritul de a risipi prejudecata că asemenea acte monstruoase pot fi comise numai împotriva unei națiuni străine sau a unei rase diferite. Este bine cunoscut faptul că Hitler și-a început omorurile în masă oferind „morți blânde" „bolnavilor incurabili" și că intenționa să-și continue programul de exterminare cu germanii „tarați genetic" (bolnavi de inimă și de plămâni). Dar pe lângă aceasta, se pare că acest gen de omor poate fi direcționat asupra oricărui grup dat, altfel spus, că principiul selecției depinde doar de factori circumstanțiali. Nu este imposibil de imaginat că, în economia automatizată a unui viitor nu foarte îndepărtat, oamenii ar putea fi tentați să-i extermine pe toți aceia al căror coeficient de inteligență este sub o anumită limită.

Această problemă a fost pusă greșit în discuție la Ierusalim deoarece este foarte greu de încadrat din punct de vedere juridic. Am ascultat protestele apărării că Eichmann nu era, la urma urmei, decât o „mică rotiță" în angrenajul Soluției Finale și pe acelea ale acuzării, care credea că a descoperit în Eichmann motorul acesteia. Personal nu am dat mai multă importanță celor două teorii decât a dat Curtea de Justiție de la Ierusalim, din moment ce întreaga teorie a rotiței dintr-un imens angrenaj este lipsită de sens din punct de vedere legal și, de aceea, nu are importanță ordinul de mărime atribuit „rotiței" numite Eichmann. În hotărârea sa, instanța a recunoscut în mod natural că o asemenea crimă nu putea fi comisă decât cu ajutorul unei birocrații gigantice care să folosească resursele guvernului. Dar în măsura în care crima

rămâne crimă – și aceasta este, desigur, premisa unui proces –, toate rotițele din mecanism, oricât ar fi ele de nesemnificative, sunt transformate în înfăptuitori de către instanță, altfel spus, în ființe umane. Dacă acuzatul se scuză pe baza faptului că a acționat nu în calitate de om, ci de simplu funcționar ale cărui atribuții ar fi putut fi duse foarte bine la îndeplinire de către oricine altcineva, este ca și cum un criminal ar indica statisticile criminale – care stabilesc că zilnic sunt comise x crime, în locurile y și z – și ar declara că nu a făcut decât ceea ce se așteptau statisticile, că nu este decât un simplu accident faptul că el a făcut-o și nu altcineva, din moment ce cineva tot trebuia să o facă.

Este desigur important din punctul de vedere al științelor politice sau sociale că stă în esența regimului totalitar, și poate în însăși natura birocrației, de a face din oameni simpli funcționari și simple rotițe în mecanismul administrativ, dezumanizându-i. Se poate discuta la nesfârșit și chiar în mod profitabil, pe marginea regulii lui Nimeni, ceea ce reprezintă adevărata natură a formei politice cunoscute sub numele de Birocrație. Trebuie înțeles în mod clar că administrarea justiției poate lua în considerare acești factori numai în măsura în care constituie circumstanțele crimei – tot așa cum, în cazul furtului, starea economică a hoțului este luată în considerare fără a scuza însă furtul, care rămâne a fi tratat ca atare. Suntem, este adevărat, foarte obișnuiți, de către psihologia și sociologia modernă, pentru a nu mai vorbi de birocrația modernă, cu explicarea responsabilității făptașului pentru actele sale în termenii unui determinism sau al altuia. Este discutabil dacă asemenea explicații, aparent profunde, ale acțiunilor umane sunt corecte sau nu. Ceea ce nu intră însă în discuție este că nici o procedură judiciară nu ar fi posibilă pe baza lor și că administrarea justiției, măsurată de asemenea teorii, este o instituție extrem de lipsită de modernitate, pentru a nu spune demodată. Atunci când Hitler a spus că va veni o zi în care, în Germania, faptul de

a fi jurist va fi considerat o „rușine", el vorbea despre visul său, visul unei birocrații perfecte.

După câte văd, pentru a trata acest întreg arsenal de întrebări, jurisprudența are la dispoziție doar două categorii, ambele destul de neadecvate, după părerea mea, pentru a trata aceste chestiuni. Acestea sunt conceptele de „fapte de stat" și de fapte în virtutea „ordinelor de sus". În orice caz, acestea sunt singurele categorii în termenii cărora sunt discutate asemenea chestiuni în acest gen de procese, de obicei la cererea acuzatului. Teoria faptelor de stat se bazează pe argumentul că un stat suveran nu poate judeca un altul, *par in parem non habet jurisdictionem*. Practic vorbind, acest argument a fost deja avansat la Nürnberg, fără a avea însă nici o șansă, din start; dacă ar fi fost acceptat, până și Hitler, singurul care era cu adevărat răspunzător în sensul deplin al cuvântului, nu ar fi putut fi tras la răspundere – o stare de fapt care ar fi lezat până și cel mai elementar simț al justiției. Cu toate acestea, un argument care nu are nici o șansă din punct de vedere practic nu este neapărat inconsistent la nivel teoretic. Speculațiile obișnuite – că Germania era dominată, în vremea celui de-al Treilea Reich, de o bandă de criminali căreia suveranitatea și principiul parității nu îi pot fi asociate – nu erau de nici un folos. Pe de o parte, oricine știe că analogia cu o bandă de criminali este aplicabilă numai în anumite limite, nu tuturor, iar pe de alta, aceste crime au avut loc, în mod indiscutabil, în cadrul unei ordini „legale". Aceasta a fost, cu adevărat, principala lor trăsătură.

Ne putem, poate, apropia oarecum mai mult de miezul problemei dacă înțelegem că în spatele conceptului de faptă de stat stă teoria *rațiunii de stat*. Conform acestei teorii, acțiunile statului, care este răspunzător de viața țării și deci de legile ce-l guvernează, nu fac subiectul acelorași reguli ca și actele cetățenilor țării. Așa cum domnia legii, deși concepută pentru a elimina violența și războiul tuturor contra tuturor, necesită întotdeauna instrumentele violenței pentru

a-și asigura propria existență, tot așa un guvern se poate vedea obligat să comită acțiuni care sunt, în general, privite drept crime, pentru a-și asigura propria supraviețuire și supraviețuirea legalității. Războaiele sunt în mod frecvent justificate pe aceste baze, dar faptele de stat criminale nu apar numai în domeniul relațiilor internaționale, iar istoria națiunilor civilizate a înregistrat numeroase exemple de acest gen – de la asasinarea ducelui d'Enghien de către Napoleon, la uciderea liderului socialist Matteotti, de care Mussolini însuși se pare că a fost răspunzător.

Rațiunea de stat face apel – pe drept sau pe nedrept, după caz – la *necesitate*, iar crimele de stat comise în numele acesteia (care sunt crime în adevăratul înțeles al cuvântului, în termenii sistemului dominant de legi al țării în care au loc) sunt considerate măsuri de urgență, concesii făcute stringențelor impuse de *Realpolitik*, pentru a păstra puterea și deci pentru a asigura continuarea ordinii legale existente în ansamblul ei. Într-un sistem politic și legislativ normal, asemenea crime sunt niște excepții de la regulă și nu sunt subiectul pedepsei legale (sunt *gerichtsfrei*, conform expresiei din teoria dreptului german), deoarece existența statului însuși este în joc, și nici o entitate politică externă nu are dreptul de a nega existența unui stat sau de a dicta cum trebuie să și-o păstreze. Cu toate acestea – după cum am aflat din istoria politicii evreiești a celui de-al Treilea Reich –, într-un stat fondat pe principii criminale, situația se schimbă. Atunci, un act ne-criminal (cum ar fi, de exemplu, ordinul lui Himmler de la sfârșitul verii anului 1944 în vederea opririi deportării evreilor) devine o concesie în fața necesității impuse de realitate, în cazul în speță înfrângerea iminentă. Aici se naște întrebarea: care este natura suveranității unei asemenea entități? Nu a violat ea principiul parității (*par in parem non habet jurisdictionem*), garantat de dreptul internațional? Semnifică *par in parem* doar apanajul suveranității? Sau implică și o egalitate sau o asemănare substanțială?

Putem oare aplica același principiu care îi este aplicat unui aparat guvernamental în care crima și violența sunt excepții și cazuri-limită, unei ordini politice în care crima este legală și dominantă?

Cât sunt de inadecvate conceptele juridice pentru a da seama de faptele criminale care făceau subiectul chestiunii tuturor acestor procese reiese poate chiar mai clar din conceptul de acte întreprinse conform „ordinelor de sus". Tribunalul de la Ierusalim a respins argumentul avansat de apărare cu lungi citate din cărțile de drept penal și militar ale țărilor civilizate și, în special, din Germania, căci în timpul lui Hitler articolele pertinente fuseseră anulate. Toate sunt de acord asupra unui punct: ordinele evident criminale nu trebuie ascultate. În plus, instanța s-a referit la un caz care avusese loc în Israel cu mulți ani în urmă; fuseseră aduși în fața instanței soldați care îi masacraseră pe locuitorii civili ai unui sat arab, cu puțin timp înaintea începerii campaniei din Sinai. Sătenii fuseseră găsiți în afara caselor lor în timpul unei perioade de interzicere a circulației pe timp de noapte, de care se pare că nici nu aveau habar. Din nefericire, la o analiză mai atentă comparația prezintă deficiențe sub două aspecte. În primul rând, trebuie să luăm din nou în considerare faptul că legătura dintre excepție și regulă, care este de primă importanță în recunoașterea caracterului criminal al unui ordin executat de un subaltern, a fost inversată în cazul acțiunilor lui Eichmann. Deci, pe baza acestui argument se putea de fapt justifica neascultarea de către Eichmann a anumitor ordine ale lui Himmler, sau ascultarea lor cu ezitări: erau în mod clar excepții de la regula prelevantă. Sentința a găsit acest aspect deosebit de incriminant pentru acuzat, fapt desigur de înțeles, dar nu tocmai consistent. Acest lucru reiese cu ușurință din hotărârile pertinente ale tribunalelor militare israeliene, care erau citate de către judecători în sprijinul afirmațiilor lor. În acestea se precizează: ordinele nerespectate trebuie să fie „evident ilegale"; ilegalitatea „ar trebui

să fluture ca un steag negru deasupra [sa], pe care stă scris « Interzis »". Cu alte cuvinte, pentru a fi recunoscut de către soldat ca „evident ilegal", ordinul ar trebui să violeze, prin anormalitatea sa, canoanele sistemului legal cu care soldatul este obișnuit. În aceste privințe, jurisprudența israeliană coincide întru totul cu aceea a altor țări. Fără îndoială că, în formularea acestor articole, legislatorii se gândeau la cazuri în care un ofițer care înnebunește subit, să spunem, le comandă subordonaților săi să omoare un alt ofițer. În orice proces normal intentat pentru un asemenea delict, ar deveni de îndată clar că soldatului nu i se cerea să-și consulte conștiința, sau un „sentiment de legalitate care zace adânc în conștiința fiecărui om, chiar și a acelora care nu sunt obișnuiți cu cărțile de drept [...] cu condiția ca ochiul să nu fie orb, iar inima să nu fie împietrită și coruptă". Mai curând ar fi de așteptat ca soldatul să fie capabil să facă deosebirea între o regulă și o excepție clară de la aceasta. Codul militar german precizează în mod explicit că nu este suficientă conștiința. Paragraful 48 spune: „Pedepsirea unei acțiuni sau omisiuni nu este exclusă pe motivul că persoana și-a revizuit comportamentul conform cerințelor conștiinței sau cerințelor religiei." O trăsătură particulară a liniei logice a tribunalului de la Ierusalim este aceea că noțiunea de simț al dreptății este prezentată doar ca un substitut al legii. Caracterul său plauzibil rezidă în presupunerea că legea exprimă doar ceea ce conștiința i-ar spune oricum fiecăruia.

Dacă ar trebui să aplicăm într-un mod coerent tot acest raționament pentru cazul lui Eichmann, ar trebui să concludem că el a acționat integral în cadrul tipului de raționament ce i se cerea: s-a comportat conform regulii și a examinat ordinul primit pentru a-i vedea „legalitatea manifestă", mai exact regularitatea; nu trebuia să se bazeze pe „conștiința" sa din moment ce nu se număra printre aceia care nu erau familiarizați cu legile propriei țări. În realitate însă, situația era diametral opusă.

Al doilea considerent în baza căruia argumentul comparației se dovedea eronat se referea la practica juridică de a permite invocarea „ordinelor de sus" drept circumstanțe atenuante importante, practică explicit menționată de către instanță. Aceasta a citat cazul pe care l-am menționat anterior, al masacrului locuitorilor arabi din Kfar Kassem, drept dovadă că jurisdicția israeliană nu-l absolvă pe acuzat de responsabilitate pentru „ordinele de sus" pe care acesta le-a primit. Așa și este; soldații israelieni au fost condamnați pentru crimă, dar „ordinele de sus" au constituit un argument atât de greu în direcția circumstanțelor atenuante, încât ei nu au fost condamnați la închisoare decât pentru un timp relativ scurt. Desigur, acest caz privea un act izolat, nu – cum este cazul lui Eichmann – o activitate care se întindea de-a lungul a ani de zile și în care o crimă urma altei crime. Cu toate acestea, nu se poate nega faptul că el a acționat în numele unor „ordine de sus", și dacă i s-ar fi aplicat prevederile legii israeliene obișnuite, ar fi fost cu adevărat greu să i se aplice pedeapsa maximă. Realitatea este că, în teorie și în practică, legea israeliană nu poate decât să admită, cum este cazul jurisdicției oricărei țări, că existența „ordinelor de sus", chiar atunci când ilegalitatea lor este „manifestă", poate perturba în mod grav funcționarea normală a conștiinței unui om.

Acesta nu este decât un exemplu dintre nenumăratele menite a demonstra inadecvarea sistemului legal actual și a conceptelor juridice curente, în condițiile faptelor de masacru administrativ organizate de aparatul de stat. Dacă privim chestiunea mai îndeaproape, vom observa fără prea multă dificultate că, în toate aceste procese, judecătorii au judecat numai pe baza faptelor monstruoase. Cu alte cuvinte, ei au judecat liber și nu s-au aplecat asupra standardelor și precedentelor legale cu care căutau – mai mult sau mai puțin – să-și justifice deciziile. Faptul a fost deja evident la Nürnberg, unde judecătorii pe de o parte au declarat „crima împotriva păcii" ca fiind cea mai gravă dintre toate crimele cu care au

avut de-a face, întrucât includea toate celelalte crime, dar pe de altă parte au administrat pedeapsa cu moartea doar acelor acuzați care participaseră la noua crimă de masacru administrativ – presupusă a fi un delict mai puțin grav decât delictul de a fi conspirat împotriva păcii. Ar fi într-adevăr tentant să urmărim aceste inconsistențe, și altele similare, într-un domeniu atât de obsedat de consistență ca jurisprudența. Acest lucru nu poate fi însă făcut aici.

Rămâne însă o problemă fundamentală, care a fost prezentă sub formă implicită în toate procesele postbelice și care trebuie menționată aici deoarece atinge una dintre chestiunile morale centrale ale oricărei perioade, aceea a naturii și rolului judecății umane. Ceea ce am pretins în aceste procese, în care acuzații comiseseră crime „legale", este ca ființele umane să fie capabile de a distinge binele de rău chiar și atunci când trebuie să se conducă după propria lor judecată, ceea ce se întâmplă uneori să fie în deplină contradicție cu ceea ce ei trebuie să considere ca fiind opinia unanimă a tuturor acelora din jurul lor. Această chestiune este cu atât mai serioasă cu cât știm că acei puțini care au fost suficient de „aroganți" pentru a se încrede numai în judecata lor nu erau identici cu aceia care continuau să se conformeze vechilor valori sau care erau conduși de o credință religioasă. De când ansamblul societății respectabile îi cedase într-un fel sau altul lui Hitler, maxima morală care determină comportamentul social și poruncile religioase – „Să nu ucizi!" – care ghidează conștiința practic dispăruseră. Puținii care mai erau încă în stare de a distinge binele de rău se conduceau într-adevăr numai după propria lor judecată și o făceau în deplină libertate. Nu existau reguli după care să se conducă și care să trateze cazurile particulare cu care ei se vedeau confruntați. Erau nevoiți să decidă în fiecare situație în parte, deoarece nu existau reguli pentru cazurile fără precedent.

Din disputele asupra acestei cărți – ca și din cele, destul de asemănătoare, din jurul cărții *The Deputy*, de Hochhuth – a reieșit cât de tulburați sunt oamenii vremurilor noastre de această problemă a judecății (sau, așa cum se spune adesea, de oamenii care îndrăznesc „să împartă dreptatea"). Ceea ce a ieșit la lumină nu este nici nihilism, nici cinism, cum ar fi de așteptat, ci numai o extraordinară confuzie privind chestiuni elementare de moralitate – ca și cum, în asemenea chestiuni, un instinct ar fi într-adevăr ultimul lucru a cărui existență să fie admisă în zilele noastre. Multele note curioase care au fost ocazionate de aceste dispute par extrem de relevante. Așa se face că niște literați americani și-au manifestat convingerea naivă că tentația și coerciția sunt unul și același lucru, că nu i se poate cere nimănui să reziste tentației. (Dacă cineva îți pune pistolul la inimă și îți poruncește să-ți împuști cel mai bun prieten, atunci *trebuie* pur și simplu să îl împuști. Sau, așa cum s-a argumentat – acum câțiva ani în legătură cu scandalul în jurul emisiunii-concurs în care un profesor universitar a înșelat publicul –, când sunt în joc atâția bani, cine ar putea rezista?) Argumentul că nu putem judeca dacă nu am fost de față și implicați la rândul nostru pare să convingă pe oricine, oriunde, deși pare evident că dacă lucrurile ar fi stat într-adevăr așa, atunci nu ar fi fost niciodată posibilă nici împărțirea dreptății, nici scrierea istoriei. Spre deosebire de aceste confuzii, reproșul plin de superioritate morală adus acelora care judecă datează de multă vreme, lucru care nu-i conferă însă validitate. Chiar și judecătorul care condamnă un criminal poate să spună atunci când se duce acasă: „Și, mulțumită lui Dumnezeu, mă duc acolo." Toți evreii germani au condamnat în mod unanim valul de fanatism care a atins poporul german începând cu 1933, transformându-i – de la o zi la alta – pe evrei în paria. Este de înțeles că nici unul dintre ei nu s-a întrebat vreodată câți din grupul său ar fi făcut exact același lucru dacă i s-ar fi dat ocazia? Dar este oare, din acest motiv, condamnarea mai puțin justă?

Gândul că poate, în aceleași circumstanțe, ai fi greșit chiar și tu însuți ar putea naște o tendință de iertare, dar aceia care invocă astăzi caritatea creștină par derutați la rândul lor în privința acestei chestiuni. În declarația postbelică a Bisericii Protestante din Germania – *Evangelische Kirche in Deutschland* – citim următoarele: „Declarăm în fața lui Dumnezeu Atotmilostivul că împărtășim același sentiment de vinovăție pentru ultragiul comis la adresa evreilor de către propriul nostru popor prin omisiune și tăcere."* Găsesc că un creștin este vinovat în fața lui Dumnezeu dacă răspunde la rău prin rău, deci bisericile ar fi păcătuit în fața milostiveniei dacă milioane de evrei ar fi fost uciși drept pedeapsă pentru vreun rău pe care l-ar fi comis. Dar faptul că bisericile împărtășesc pur și simplu vina pentru un ultraj, după cum o afirmă ele însele, se cere a fi considerat drept păcat în fața Dumnezeului Dreptății.

Această divagație nu este întâmplătoare. Dreptatea – și mila – face obiectul judecății și practic nimic nu pare să facă opinia publică de pretutindeni să pară mai unitară în păreri decât faptul că nimeni nu are dreptul să-l judece pe altul. Ceea ce ne permite opinia publică să judecăm și chiar să condamnăm sunt tendințele sau grupuri întregi de popoare – cu cât mai mulți, cu atât mai bine; pe scurt, ceva atât de general, încât distincțiile nu mai pot fi făcute, numele nu mai pot fi spuse. Este inutil să mai adaug că aceste tabuuri se aplică cu atât mai mult atunci când sunt puse în discuție faptele sau cuvintele unor personalități ale vieții culturale, politice și sociale. Acest lucru este de obicei exprimat prin aserțiuni ce desemnează ca „superficial" faptul că se insistă asupra detaliilor și că se menționează indivizii, în timp ce este considerat un semn de denaturare faptul că se vorbește în termeni de generalități în spiritul cărora toate pisicile sunt

* Citat din Aurel v. Jüchen dintr-o antologie critică privind *Summa Iniuria* a lui Hochhuth, Rowohl Verlag, p. 195.

negre, iar noi toți suntem la fel de vinovați. Astfel, acuzației aduse de Hochhuth unui singur papă – un om ușor identificabil, cu un nume propriu – i s-a răspuns imediat printr-o condamnare a întregii creștinătăți. Acuzația împotriva creștinătății în general, cu cei două mii de ani de istorie, nu poate fi demonstrată, iar dacă ar putea fi, ar fi oribil. Nimeni nu pare să aibă nimic împotriva acestui lucru atâta vreme cât nici o *persoană* nu este implicată și nu există nici un risc să mergem un pas mai departe și să susținem: „Există, fără îndoială, motive pentru acuzații grave, dar acuzatul este *omenirea* în totalitatea ei" (conform lui Robert Weltsch în *Summa Iniuria**, citat mai sus; sublinierea îmi aparține).

O altă asemenea scăpare din zona faptelor demonstrabile și a responsabilității personale sunt nenumăratele teorii, bazate pe presupuneri nespecifice, abstracte, ipotetice – de la *Zeitgeist* la complexul lui Oedip – care sunt atât de generale încât explică și justifică fiecare eveniment și fiecare faptă: nu se ia în considerare nici o alternativă la ceea ce s-a întâmplat în realitate și nimeni nu s-ar fi putut comporta altfel decât a făcut-o. Printre constructele care „explică" totul umbrind toate detaliile, găsim noțiuni ca aceea a „mentalității de ghetou" a evreilor europeni sau vina colectivă a poporului german, noțiuni derivate dintr-o interpretare ad-hoc a istoriei lor, sau afirmația la fel de absurdă a unui gen de inocență colectivă a poporului evreu. Toate aceste clișee au în comun faptul că fac gândirea inutilă, iar rostirea lor este lipsită de risc. Deși putem înțelege reținerea celor afectați îndeaproape de dezastru – germani și evrei – de a examina prea îndeaproape comportamentul unor grupuri și persoane care păreau a fi sau era necesar să fie neatinse de colapsul moral – mai exact, comportamentul bisericilor creștine, al liderilor evrei, al celor implicați în conspirația împotriva lui Hitler din

* *Summum ius, summa iniuria* (în latină în original) – Suprema dreptate, suprema nedreptate.

20 iulie 1944 –, această reținere justificabilă nu este suficientă pentru a explica abținerea evidentă pretutindeni de a emite judecăți în termeni de responsabilitate morală individuală.

Mulți oameni ai zilelor noastre ar fi de acord că nu există vină colectivă sau inocență colectivă, iar dacă ar exista, nimeni nu ar putea fi vinovat sau inocent. Aceasta nu înseamnă însă a nega faptul că responsabilitatea *politică* există ca atare, indiferent de ceea ce a făcut un membru individual al grupului în cauză și ea nu poate fi judecată în termeni morali și nici nu poate fi adusă în fața instanței penale. Fiecare guvern își asumă responsabilitatea politică pentru faptele bune sau rele ale predecesorilor săi, iar fiecare națiune pentru faptele bune sau rele ale trecutului. Atunci când, preluând după revoluție puterea în Franța, Napoleon a spus: îmi voi asuma responsabilitatea pentru tot ceea ce a făcut vreodată Franța, de la Sfântul Ludovic la Comitetul Salvării Publice, el nu făcea decât să afirme oarecum emfatic una dintre realitățile de bază ale vieții politice. Înseamnă, în general vorbind, că fiecare generație – prin aceea că este născută într-o continuitate istorică – este împovărată de păcatele părinților tot așa cum este binecuvântată de faptele strămoșilor. Dar nu despre acest tip de responsabilitate discutăm aici; nu este vorba despre o responsabilitate personală și doar metaforic poate cineva să spună că *se simte* vinovat pentru ceva ce nu el a făcut, ci tatăl sau poporul său. (Din punct de vedere moral, este tot atât de rău să te simți vinovat fără a fi făcut ceva anume pe cât este să te simți lipsit de orice vină atunci când ești cu adevărat vinovat de ceva.) Este de înțeles că problema anumitor responsabilități politice în relațiile dintre națiuni va putea fi cântărită într-o bună zi de un tribunal internațional. Ar fi însă de neconceput ca un asemenea tribunal să fie un tribunal penal, care se pronunță asupra vinovăției sau a nevinovăției indivizilor.

Singurele lucruri puse în discuție într-un tribunal penal sunt problema vinovăției sau a nevinovăției individului, actul

de a face dreptate atât acuzatului, cât și victimei. Procesul lui Eichmann nu a fost o excepție, chiar dacă instanța s-a confruntat cu o crimă pe care nu o putea găsi în cărțile de drept și cu un criminal cum nu mai fusese întâlnit altul în nici un tribunal, cel puțin până la Procesul de la Nürnberg. Raportul de față tratează numai măsura în care instanța de la Ierusalim a reușit să răspundă cerințelor justiției.

Glosar

Einsatzgruppen – unitățile mobile de exterminare a raselor inferioare, înființate în martie 1941, care acționau în Est. Ele se aflau sub comanda R.S.H.A.-ului adică a lui Reinhardt Heydrich.

Gasgeschichten – exterminare prin gazare.

Gauleiter – Conducător de partid regional, districtual.

Gestapo – Geheime Staatspolizei – poliția secretă de stat condusă de Heinrich Müller

Höherer SS-und Polizeiführer – demnitari SS și șefi de poliție, împuterniciți locali ai lui Himmler în Germania și în țările ocupate. Ei erau subordonați direct lui Himmler.

Kristallnacht – „Noaptea de cristal". Pogromul din noaptea de 9–10 noiembrie 1938 soldat cu distrugerea unor magazine, case și sinagogi evreiești, omorârea a 100 de evrei și trimiterea altor 20 000 în lagărele de concentrare.

Nationalsozialistische Deutsche Arbeitpartei sau **N.S.D.A.P.** – Partidul Național-Socialist al muncitorilor germani.

Oberkommando der Wehrmacht (OKW) – Comandamentul Unificat al Armatei, creat în 1938, la origine un comitet de coordonare a celor trei ramuri ale forțelor armate, a fost transformat treptat de Hitler într-un instrument de control politic pe care îl folosea în special pentru a-și impune voința asupra OKH sau Statul-Major al Armatei, citadela opoziției militare (sub comanda feldmareșalului, Wilhelm Keitel).

Reichssicherheitshauptamt sau **R.S.H.A.** – (Biroul Central pentru Securitatea Reichului) condus de Reinhardt Heydrich, iar după moartea acestuia (în 1942) de Ernst Kaltenbrunner.

Schutzstaffeln sau **SS** – create în 1925 ca trupe destinate protecției lui Hitler și a celorlalți lideri ai N.S.D.A.P. – În ianuarie 1929 în fruntea lor se află Himmler – rolul acestor trupe era deja dublu: participau alături de S.A. la instalarea climatului de intimidare care avea să-i permită lui Hitler preluarea puterii și rezolvau conflictele care apăreau în cadrul partidului. În iunie 1934, trupele SS sunt însărcinate cu asasinarea lui Ernst Röhm și a celorlalți lideri ai S.A. („Noaptea cuțitelor lungi"). Din acest moment începe instaurarea „statului SS". SS-ul devine poliția politică a statului nazist, fiind direct subordonat lui Hitler.

Sicherheitsdienst sau **S.D.** (Serviciul de Securitate al Reichsführerului SS)

– înființat în 1932 de Himmler ca serviciu de informații al N.S.D.A.P.-ului

– S.D. îi spiona pe membrii de partid

– era un centru de informare și cercetare pentru Gestapo

– condus de Obergruppenführerul S.S. Otto Ohlendorf

Sturm Abteilung sau **S.A.** (batalioane de asalt) – înființate în 1921 pentru a asigura ordinea în timpul întrunirilor mișcării fasciste. În 1930, ele devin o adevărată armată și vor juca un rol esențial în cucerirea puterii de către naziști. Începând din 1931, ele sunt conduse de Röm și devin instrumentul de instaurare a climatului de intimidare în Germania.

– 1934 – 400 000 luptători, iar după venirea la putere a lui Hitler 3 000 000.

– în 1934 Hitler hotărăște eliminarea lui Röhm și a principalilor lideri ai S.A. din cauza puterii prea mari de care se bucura deja Röhm. („Noaptea cuțitelor lungi", 30 iunie 1934).

(S.S.) Wirtschafts – Verwaltungshauptamt sau **W.V.H.A.** – Biroul Central pentru Administrație și Economie al S.S. (condus de Oswald Pohl).

Bibliografie

Adler H.G., *Theresienstadt 1941–1945*. Tübingen, 1955

Adler H.G., *Die verheimlichte Wahrheit. Theresienstädter Dokumente*, Tübingen, 1958

American Jewish Committee, *The Eichmann Case in the American Press*, New York, n.d.

Anti-Defamation League, *Bulletin*, martie 1961

Baade, Hans W., „Some Legal Aspects of the Eichmann Trial" în *Duke Law Journal*, 1961

Bamm, Peter, *Die unsichtbare Flagge*, München, 1952

Barkai, Meyer, *The Fighting Ghettos*, New York, 1962

Baumann, Jürgen, „Gedanken zum Eichmann-Urteil" în *Juristenzeitung*, 1963, N. 4

Benton, Wilbourn E., și Grimm, Georg, eds., *Nuremberg: German Views of the War Trials*, Dallas, 1955

Bertelsen, Aage, *October '43*, New York, 1954. (Despre Danemarca)

Bondy, François, „Karl Jaspers zum Eichmann-Prozess", *Der Monat*, mai 1961

Buchheim, Hans, „Die SS in der Verfassung des Dritten Reichs", *Vierteljahrshefte fur Zeitgeschichte*, aprilie 1955

Centre de Documentation Juive Contemporaine, *Le Dossier Eichmann*, Paris, 1960

de Jong, Louis, „Jews and Non-Jews in Nazi-occupied Holland" în *On the Track of Tyranny*, ed. M. Beloff, Wiener Library, Londra

Dicey, Albert Venn, *Introduction to the Study of the Law of the Constitution*, 9th edition, New York, 1939

Drost, Peiter N., *The Crime of State*, 2 vol., Leyden, 1959, vol. „Eichmann Tells His Own Damning Story", *Life*, 28 noiembrie și 5 decembrie 1960

Einstein, Siegfried, *Eichmann, Chefbuchhalter des Todes*, Frankfurt, 1961

Fest, T.C., *Das Gesicht des Dritten Reiches*, München, 1963

Finch, George A., „The Nuremberg Trials and International Law", *American Journal for International Law*, vol. XLI, 1947

Flender, Harold, *Rescue in Denmark*, New York, 1963
Frank, Hans, *Die Technik des Staates*, München, 1942
Globke, Hans, *Kommentare zur deutschen Rassegesetzgebung*, München – Berlin, 1936
Green, L.C., „The Eichmann Case", *Modern Law Review*, vol. XXIII, Londra 1960
Hausner, Gideon, „Eichmann and His Trial", *Saturday Evening Post*, 3, 10 și 17 noiembrie 1962
Heiber, Helmut, „Der Fall Grünspan", *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, aprilie 1957
Henk, Emil, *Die Tragödie des 20 Juli 1994*, 1946
Hesse, Fritz, *Das Spiel und Deutschland*, München, 1953
Hilberg, Raul, *The Destruction of the European Jews*, Chicago, 1961
Höss, Rudolf, *Commandant of Auschwitz*, New York, 1960
Hofer, Walther, *Der Nationalsozialismus. Dokumente 1933–1945*, Frankfurt, 1957
Holborn, Louise, ed., *War and Peace Aims of the United Nations*, 2 vol., Boston, 1943, 1948
Jäger, Herbert, „Betrachtungen zum Eichmann-Prozess" in *Kriminologie und Strafrechtsreform*, Heft 3/4, 1962
Jaspers, Karl, „Beispiel für das Verhängnis des Vorrangs nationalpolitischen Denkens" in *Lebensfragen der deutschen Politik*, 1963
Kaltenbrunner, Ernst, *Spiegelbild einer Verschwörung*, Stuttgart, 1961
Kastner, Rudolf, *Der Kastner Bericht*, München, 1961
Kempner, Robert M.W., *Eichmann und Komplizen*, Zürich, 1961 (Conține procesele-verbale ale Conferinței Wannsee)
Kimche, Jon și David, *The Secret Roads. The „Illegal" Migration of a People, 1938–48*, Londra, 1954
Kirchheimer, Otto, *Political Justice*, Princeton, 1961
Kirchhoff, Hans, „What Saved the Danish Jews?" în *Peace News*, Londra, 8 noiembrie 1963
Klein, Bernard, „The Judenrat" in *Jewish Social Studies*, vol. 22, ianuarie 1960
Knierim, August von, *The Nuremberg Trials*, Chicago, 1959
Krug, Mark M., „Young Israelis and Jews Abroad – A Study of Selected History Textbooks" in *Comparative Education Review*, octombrie 1963
Lamm, Hans, *Über die Entwicklung des deutschen Judentums in Dritten Reich*, mimeographed dissertation, Erlangen, 1951
–, *Der Eichmannprozess in der deutschen öffentlichen Meinung*, Frankfurt, 1961
Lankin, Doris, *The Legal System*, „Israel Today" series, No. 19, Ierusalim, 1961

Lederer, Zdenek, *Ghetto Theresienstadt*, Londra, 1953
Lehnsdorff, Hans Graf von, *Ostpreussisches Tagebuch*, München, 1961
Lévai, Eugene, *Black Book on the Martyrdom of Hungarian Jews*, Zürich, 1948
Lösener, Bernhard, *Die Nürnberg Gesetze*, Sammlung Vahlen, vol. XXIII, Berlin, 1936
Maschmann, Melitta, *Fazit*, Stuttgart, 1963
Maunz, Theodor, *Gestalt und Recht der Polizei,* Hamburg, 1943
Monneray, Henri, *La Persécution des Juifs en France*, Paris, 1947
Motzkin, Leo, ed., *Les Pogromes en Ukraine sous les gouvernements ukrainiens 1917–1920,* Comité des Délégations Juives, Paris, 1927
Mulisch, Harry, *Strafsache 40/61,* Köln, 1963
Nazi Conspiracy and Aggression, 11 vol., Washington, 1946–1948
Oppenheim, L. și Lauterpacht, Sir Hersch, *International Law*, 7th ed., 1952
Paechter, Henry, „The Legend of the 20th of July, 1944" în *Social Research*, primăvara anului 1962
Pearlman, Moshe, *The Capture of Adolf Eichmann*, Londra, 1961
Pendorf, Robert, *Mörder und Ermordete. Eichmann und die Judenpolitik des Dritten Reiches*, Hamburg, 1961
Poliakov, Léon, *Auschwitz*, Paris, 1964
Poliakov, Léon și Wulf, Josef, *Das Dritte Reich und die Juden*, Berlin, 1955
Reck-Malleczewen, Friedrich P., *Tagebuch eines Verzweifelten,* Stuttgart, 1947
Reitlinger, Gerald, *The Final Solution*, New York, 1953; Perpetua ed., 1961
Reynolds, Quentin; Katz, Ephraim; și Aldouby, Zwy, *Minister of Death*, New York, 1958
Ritter, Gerhard, *The German Resistance: Carl Goerdeler's Struggle against Tyranny*, New York, 1958
Robinson, Jacob, „Eichmann and the Question of Jurisdiction", *Commentary*, iulie 1960
Robinson, Jacob și Friedman, Philipp, *Guide to Jewish History under Nazi Impact*, o bibliografie publicată de YIVO Institute for Jewish Research and Yad Vashem, New York și Ierusalim, 1960
Rogat, Yosal, *The Eichmann Trial and the Rule of Law*, published by the Center for the Study of Democratic Institutions, Santa Barbara, California, 1961
Romoser, George K., *The Crisis of Political Direction in the German Resistance to Nazism*, University of Chicago dissertation, 1958
–, „The Politics of Uncertainty: The German Resistance Movement", in *Social Research*, primăvara anului 1964

Rothfels, Hans, *German Opposition to Hitler*, Chicago, 1948
Rotkirchen, Livia, *The Destruction of Slovak Jewry*, Ierusalim, 1961
Rousset, David, *Les Jours de notre mort*, Paris, 1947
Schneider, Hans, *Gerichtsfreie Hoheitsakte*, Tubingen, 1950
Schramm, Percy Ernst, „Adolf Hitler – Anatomie eines Diktators", în *Hitlers Tischgespräche*, 1964
Servatius, Robert, *Verteidigung Adolf Eichmann, Pladoyer*, Bad Kreuznach, 1961
Silving, Helen, „In Re Eichmann: A Dilemma of Law and Morality", *American Journal of International Law*, vol, LV, 1961
Stone, Julius, *Legal Controls of International Conflict*, New York, 1954
Strauss, Walter, „Das Reichsministerium des Innern und die Judengesetzgebung. Aufzeichnungen von Bernhard Lösener", Vierteljahrshefte für Zeit-geschichte, iulie 1961
Strecker, Reinhard, ed., *Dr. Hans Globke*, Hamburg, n.d.
Taylor, Telford, „Large Questions in the Eichmann Case", *New York Times Magazine*, 22 ianuarie 1961
Torres, Henry, *Les Procès des Pogromes*, Paris, 1928
Trial of the Major War Criminals, The, 42 vol., Nürnberg, 1947–1948
Trials of War Criminals before the Nuremberg Military Tribunals, 15 vol., Washington, 1949–1953
Vabres, Donnedieu de, *Le Procès de Nuremberg*, Paris, 1947
Wade, E.C.S., „Act of State in English Law", *British Year Book of International Law*, 1934
Wechsler, Herbert, „The Issues of the Nuremberg Trials", *Principles, Politics, and Fundamental Law*, New York, 1961
Weisenborn, Günther, *Der lautlose Aufstand*, Hamburg, 1953
Wighton, Charles, *Eichmann, His Career and His Crimes*, Londra, 1961
Woetzel, Robert K., *The Nuremberg Trials in International Law*, New York, 1960
Wucher, Albert, *Eichmanns gab es Viele*, München-Zürich, 1961
Wulf, Josef, *Lodz. Das letzte Ghetto auf polnischem Boden*, Schriftenreihe der Bundeszentrale für Heimatdienst, vol. LIX, Bonn, 1962
–, *Vom Leben, Kampf und Tod im Ghetto Warschau*, op.cit., vol. XXXII, Bonn, 1960
Yad Vashem, *Bulletin*, Ierusalim, aprilie 1961 și aprilie–mai 1962
Zaborowski, Jan, *Dr. Hans Globke, the Good Clerk*, Poznan, 1962
Zeisel, Hans, „Eichmann, Adolf", *Britannica Book of the Year*, 1962

Indice

Abromeit, Franz 221, 237
Adenauer, Konrad 22-23, 25-26, 29, 139, 147, 203
Adler, H.G. 147, 148, 164
Albania 85
Amsterdam 20, 23, 145, 205
Antonescu, Ion 214, 231, 232, 233
Argentina 11, 33, 46-47, 62, 65, 69, 71, 100, 106, 127, 270, 286-291, 293-294, 306, 323, 342
Aurel v. Jüchen 360
Auschwitz 21, 23, 56, 67, 83, 92, 101-102, 109, 112, 116, 134, 144-146, 168, 172, 179, 185, 190, 199-200, 202, 205, 207, 218, 228, 237, 242, 244, 259-260, 271-274, 276, 298, 323, 327
Austria 23, 39-42, 47, 51, 59-60, 79, 82, 96, 111, 119, 127, 184, 188, 192, 196, 198, 235, 251, 267, 272, 275, 284, 287, 306

Bach-Zelewski, Erich von dem 24-25, 115, 342
Baden 160, 189-190
Badoglio, Pietro 214, 222
Baeck, Leo 146-147
Baer, Richard 23, 342
Baky, László 242
Bamm, Peter 281
Baron, Salo W. 30, 121, 152, 232
Baror, Ya'akov 148
Bauer, Fritz 27
Becher, Kurt 169, 172-175, 180, 239, 241, 342
Beck, Ludwig 126
Beckerle, Adolf 227
Beckmann, Heinz 76
Belgia 197-198, 201-203, 273, 289
Ben Gurion, David 11-12, 17-19, 21-22, 28-30, 150, 254, 289-290, 292, 303, 309, 331-332
Ben-Zvi, Itzhank 303
Bergen-Belsen 108, 145, 152, 175, 190, 228, 252, 273
Best, Werner 210-211, 213
Bettelheim, Bruno 345
Birnblat, Hirsch 346
Blobel, Paul 252
Blomberg, Werner von 264
Bohm, Adolf 55, 253
Bohme, Franz 34, 223
Bonnet, Georges 97-98
Boris III, regele Bulgariei 226
Bormann, Martin 192, 281, 316
Brack, Viktor 106, 133
Bradfisch, Otto 24, 156
Brand, Joel 239-241
Brandt, Karl 90
Brandt, Willy 75

Bratislava 103-104, 176, 246-249, 317
Brauchitsch, Walter von 258
Brunner, Alois 215, 228, 237, 248-249
Buber, Martin 303, 305-306
București 231-232, 258
Buchenwald 20
Budapesta 36-37, 42, 145-146, 152, 168, 171, 180, 236-237, 239, 243-245, 248
Buenos Aires 31, 286-289, 292-293, 323, 325
Bühler, Joseph 139, 262
Bulgaria 208, 219-220, 224-226, 234, 273

Cairo 21, 81
Canada 128
Chelmno 24, 110, 135, 273
Churchill, Winston 314
Ciano, Galeazzo 216
Cohn, Benno 53
Croația 221-222, 245
Cehoslovacia 42, 85, 97, 178, 245
Czerniakow, Adam 147

Daluege, Kurt 88
Dannecker, Theodor 199-200, 203, 225-226, 237
Danzig 263
Danemarca 185, 197, 206-213, 217, 227, 273
Dicey, Albert Venn 115
Dimitrov, Gheorghi 227
Drost, P.N. 318
Duckwitz, George F. 211
Dunand, Paul 178

Einstein, Albert 164
Eisenhower, Dwight D. 284
Endre, Vitez Laszlo 37, 171, 242
Eppstein, Paul 83, 148
Estonia 250

Falkenhausen, Alexander von 202
Farinacci, Roberto 216
Fellenz, Martin 25-26
Ferenczy, locotenent-colonel 242
Fest, T.C. 343
Finlanda 206, 312
Fiume 216
Franco Francisco 191, 214
Frank, Hans 17, 94, 96-97, 164, 166, 250, 258, 262
Frank, Karl Hermann 101-102
Fränkel, Wolfgang Immerwahr 25
Freudiger, Philip von 152, 154, 238-240
Fritsch, Werner von 264
Fünten, Ferdinand aus der 203

George, Stefan 190
Gilbert, Gustave M. 256
Gillon, Philip 15
Globke, Hans 29, 92, 139, 157-158, 301
Globocnik, Odilo 106, 108-109, 112, 133, 218
Glücks, Richard 109, 185, 242
Goebbels, Joseph Paul 32, 69, 124, 231
Goerdeler, Carl Friedrich 123-128, 130
Goldmann, Nahum 331
Göring, Hermann Wilhelm 59, 85, 105, 116, 125, 164, 227, 245
Grecia 219, 227, 229, 237, 273, 316
Greiser, Artur 157, 250, 259
Grynszpan, Herschel 275-276
Grynszpan, Zindel 275, 277, 279
Günther, Rolf 133, 178, 210, 237

Hagen, Herbert 81
Halevi, Benjamin 57, 89, 153, 175, 270, 280
Hamsun, Knut 188
Hannecken, von, general 210
Harsten, Wilhelm 203
Hausner, Gideon 11-16, 28-30, 75, 121, 150, 153, 254, 257, 270, 272-273, 275, 279, 301, 317-318, 326, 337
Hedin, Sven 164, 188
Helldorf, conte 124
Herzl, Theodor 54-55, 75, 97, 253
Heydrich, Reinhardt 49, 59-60, 63, 75, 85, 88-92, 95-97, 99, 101-106, 118-119, 131, 133, 138-140, 163-164, 169, 188-190, 203, 210, 216, 223, 247, 252, 256-258, 262-263, 265, 298, 365-366
Hilberg, Raul 34, 91, 101, 132-133, 145, 163, 171, 226, 231, 344
Himmler, Heinrich 22, 24, 35, 36, 48-49, 66, 69, 75, 88-91, 95, 97, 105-106, 109, 117-118, 124-125, 130-131, 133-134, 138, 143-144, 159, 163, 168-170, 172-173, 175-176, 178-182, 184-185, 188, 192-193, 197, 200, 204-205, 209, 233, 239-240, 244, 256, 259, 262, 264, 281, 284-285, 298, 354-355
Hiroshima 312
Hitler, Adolf 6, 18, 22, 29-30, 35, 47, 51, 54, 58, 69, 75, 77, 82, 85, 87, 90, 92, 99, 105-106, 117, 120-125 127-140, 138-140, 155-157, 159, 164, 169-170, 176, 179-184, 187, 189-190, 195-196, 202, 207, 213, 219, 221, 224, 231, 233, 248, 256, 263-264, 326, 333, 351-353, 355, 358, 361, 365-366
Hochhuth, Rolf 359, 360-361
Horthy, Nikolaus von 169-170, 179, 214, 235, 238, 241-244
Höss, Rudolf 23, 67-68, 92, 101, 109, 113, 115-116, 242, 259, 264
Hull, William 306
Hunsche, Otto 23-24, 237, 243, 285
Huppenkothen, Walther 342
Husseini, Haj Amin el 22

India 351
Israel 9-11, 14-15, 18-19, 22, 26-27, 29-32, 40-41, 57, 69, 80, 159, 174, 187, 234, 254, 268, 274, 280-281, 286, 289-294, 299, 301-304, 309, 311, 316-323, 325-326, 329-332, 337, 345-346, 349, 355

Jackson, Robert H. 334-335
Jacob, Berthold 322
Jansen, J.J. 27
Jaspers, Karl 129, 306, 329-330
Jodl, Alfred 183
Jong, Louis de 154, 162, 205
Jüttner, Hans 342

Kadow, Walter 116
Kagan, Raja 260
Kaltenbrunner, Ernst 44-47, 50, 88, 90, 92, 163, 170, 175, 178-179, 185, 195, 205, 284, 286, 366
Kant, Immanuel 166-167
Kappler, Herbert 342
Killinger, Manfred von 232-234
Kimche, Jon și David 79-80

Kirchheim, Otto 156, 313-314, 325
„Klement, Richard (or Ricardo)" (pseudonim al lui [Otto] Adolf Eichmann) 287-289, 291
Klingenfuss, Karl 323
Kluge, Gunther von 125, 128
Koppe, Wilhelm 24
Koretz, şef rabin al Salonicului 228
Kovner, Abba 279-281
Kovno 149
Kreisau 123
Krug, Mark M. 147
Krumey, Hermann 23, 222, 237, 342
Krupp, Werke 101, 242
Kube, Wilhelm 120

Lahousen, Erwin 263
Lamm, Hans 54, 76
Landau, Moshe 10, 12, 64, 70, 119, 179, 254, 273, 275, 279
Lankin, Doris 15
Letonia 250
Lauterpacht, Hersch 182
Laval, Pierre 198, 200
Lechthaler, Joseph 24
Lehnsdorf, Hans von 137
Leipzig 123, 278
Less, Avner 40-41, 66, 103, 294
Leuschner, Wilhelm 123
Ley, Robert 69
Lidice 252, 298, 302
Linz 39, 42-44, 88, 229, 238, 269, 286, 288, 295, 303
Lituania 250, 273
Lodz 110, 118, 119, 146, 229, 252, 259
Losener, Bernhard 157
Lowenherz, Josef 62-63, 82, 86, 272
Lubbe, Marinus van der 227
Lublin 101, 106, 108, 112, 133, 189, 206, 218, 233
Ludin, Hans Elard 248
Luneburger Heide 287
Luther, Martin 34, 97, 184, 206-207
Luxemburg 273
Lvov 111-112

McCarthy, Mary 344
Mach, Sano 103-104, 245
Majdanek 135, 273
Marea Britanie 79
Matteotti, Giacomo 354
Maunz, Theodor 35
Mengele, Josef 323
Menthon, François de 315
Merten, Max 228-229, 342
Meyer, Franz 83
Milch, Erhard 164, 216
Mildenstein, von (ofiţer S.S.) 54
Mildner, Rudolf 185-186
Minsk 21, 25, 111-112, 118-120
Moltke, Helmuth von 123
Mombert, Alfred 190
Moravia 101-102, 104, 119, 188
Motzkin, Leo 324
Mulisch, Harry 38, 40, 120, 343
Müller, Heinrich 44, 75, 85-86, 90, 92, 110, 112, 140, 168, 170, 175, 178, 185-186, 195, 214, 217, 252, 262, 302, 365
Murmelstein, Benjamin 148
Musmanno, Michael A. 159, 255-256, 258
Mussolini, Benito 169, 213-214, 216, 354

Nagasaki 312
Napoleon 126, 354, 362

Nebe, Arthur 124
Nisa 54, 215
Norvegia 75, 206-207, 273
Nürnberg 13-15, 17, 24-25, 29, 31-32, 42, 52-53, 70, 90, 92, 107, 115-116, 136, 139, 156-158, 164-165, 173-174, 178, 182-183, 185-186, 193, 210, 212-213, 223, 237, 247, 252, 255-256, 258-259, 263, 267, 269, 285-287, 289, 309-317, 321, 327, 334-337, 353, 357, 363

Odessa 287, 326
Olanda 5, 33, 60, 154, 162, 197-198, 201, 203-206, 211, 273, 327
Olshan, Itzhak 301
Oppenheim-Lauterpacht 182

Palestina 40, 56, 63, 77-82, 84, 153, 233, 240, 273-275, 277
Paris 186, 200, 210, 225, 237, 275-276, 324-326
Passau 47
Pavelic, Ante 221
Pearlman, Mosche 285-286
Pellepoix, Darquier de 198
Pendorf, Robert 109, 144, 343
Pétain, Henri Philippe 198, 214
Petlyura, Simon 324
Philippsohn, profesor 164
Pohl, Oswald 89, 100, 109, 185
Polonia 24, 26, 46, 51, 95, 97, 116, 139, 144, 151, 160, 170, 189, 198, 200, 206, 218, 240, 247, 250, 261, 265, 273, 275, 277-280, 312, 316
Poliakov, Léon 268
Portugalia 173, 243
Poznan 264, 278
Praga 59, 85-86, 94, 101, 103, 119, 178, 203, 219, 241, 272, 297, 317

Quisling, Vidkun 207

Rademacher, Franz 33-34
Räder, Erich 264
Rajakowitsch, Erich 59, 96, 203-204
Rath, Ernst von 275-276
Rauter, Hans 203
Raveh, Yitzhak 153, 166
Reck-Malleczewen, Friedrich P. 127, 129, 136
Reitlinger, Gerald 49, 133, 186, 194, 215, 268, 344
Renania 38, 117
Reynolds, Quentin 271
Ribbentrop, Joachim von 98, 130, 138, 184, 256
Richter, Gustav 23, 232-234
Riga 21, 118-119, 250
Ritter, Gerhard 123-125, 128
Roatta, general 215
Rogat, Yosal 331, 338
Röhm, Ernst 24, 54, 232, 366
Roma 218
România 23, 152, 169, 198, 214, 219-220, 230-234, 240, 244, 273
Rommel, Erwin 125
Romoser, George K. 124
Roosevelt, Franklin D. 243
Rosen, Pinhas 321, 329, 332
Rosenberg, Alfred 222, 232, 250
Rousset, David 20
Rumkowski, Chaim 146
Rusia 24-25, 34, 70, 94, 98-99, 105, 111, 120, 125, 132-133,

159, 198, 209, 223, 250, 273, 281, 312, 324

Sabri, Hussain Zulficar 30
Salonic 205, 228-229
Salzberger, Charlotte 148
Salzburg 43-44
Sassen, Willem 33, 64, 71, 74, 155, 270, 288-289, 342
Schäfer, Emanuel 223
Schellenberg, Walter 226, 258
Schlageter, Leo 116
Schmidt, Anton 279-282
Schmitt, Carl
Schüle, Erwin 23
Schwartzbard, Shalom 324-326
Seidl, Siegfried 237
Serbia 34-335, 223, 225
Servatius, Robert 10, 17, 30-33, 47, 73, 80, 89-90, 113, 116-117, 134, 148, 150, 161, 177, 200, 253, 268-269, 290, 293, 295-296, 300-304
Sevastopol 281
Shimoni, Yad 290
Siberia 68
Siemens-Schuckart Werke 101
Silber, Gershon 277
Six, Alfred 342
Slawik, Alfred Joseph 342
Slovacia 103-104, 169-170, 176, 211, 235, 237-238, 240, 245-248, 273
Slutsk 24
Smolensk 24, 312
Sobibor 135, 206
Sofia 225-227
Solingen 38-39
Spania 191, 214-215, 243
Speer, Albert 54
Stahlecker, Franz 94-97, 101
Stalingrad 123, 142
Stauffenberg, Klaus von 124
Stettin 189
Stone, Julius 315
Storey Robert G. 309
Storfer, Bertold 67-68, 82-83
Strauss, Franz-Josef 75
Streicher, Julius 43, 52, 89, 101-102, 315
Stuckart, Wilhelm 139, 158, 194
Suarez, Georges 325
Suedia 206-208, 211, 243
Szalasi, Ferenc 244
Sztojai, Dome 214

Talaat, Bey 324
Taylor, Telford 318
Thadden, Eberhard von 184, 342
Theresienstadt 62, 78, 83-84, 102-104, 106, 108, 145-148, 151-152, 154, 163-164, 178, 190, 192-194, 210, 212, 237, 273-275, 284, 297, 346
Thierack, Otto 192
Tiso, Josef 245, 248
Tohar, Zvi 290
Torres, Henri 324
Treblinka 24, 110, 112, 135, 226, 273
Tuka, Vojtek 247
Turner, Harald 33-34, 223

Ungaria 33, 56, 62, 144, 146, 159, 162, 169-176, 180, 198, 211, 214, 220, 229, 235-245, 247-248, 251, 259, 273, 275, 316

Vabres, Donnedieu de 314, 335
Vallant, Xavier 198
Varşovia 21, 24, 94, 132, 145, 147, 149, 259, 262

Veesenmayer, Edmund 170, 172, 180, 237, 241, 244, 248, 342
Versailles 46, 50, 220
Vichy 160, 189-190, 197-198, 200
Viena 41-43, 46, 55, 57-59, 62, 67, 73-74, 79, 81-86, 94-96, 144, 148, 167, 203, 237, 241-242, 297

Wächter, Otto 218
Wade, E.C.S. 117
Wartenburg, York von 125
Wechtenbruch, Dieter 177, 179
Weisenborn, Günther 129
Weiss, Manfred 42, 173-174
Weizmann, Chaim 150, 153, 301
Weltsch, Robert 77, 361
Wilhelm I 126, 312
Wilhelm II 312
Winkelmann, Otto 170, 342
Wisliceny, Dieter 176, 178, 228-229, 237-239, 241, 246-248, 259, 287
Wolff, Karl 24,

Yad Vashem 59, 251, 268, 273, 279
Yahil, Leni 217

Zagreb 221-222
Zeisel, Hans 320
Zuckerman, Itzhak 150
Zuckerman, Zivia Lubetkin 149, 151

Cuprins

Cuvânt către cititor 5

I. Casa Justiției 9
II. Acuzatul 31
III. Un expert în problema evreiască 49
IV. Prima soluție: expulzarea 73
V. A doua soluție: lagărele de concentrare 88
VI. Soluția Finală: exterminarea 105
VII. Conferința de la Wannsee sau Pilat din Pont ... 138
VIII. Îndatoririle unui cetățean care respectă legile ... 165
IX. Deportări din Reich: Germania, Austria și Protectoratul Cehiei și Moraviei 184
X. Deportări din Europa Occidentală: Franța, Belgia, Olanda, Danemarca, Italia 197
XI. Deportări din Balcani: Iugoslavia, Bulgaria, Grecia, România 219
XII. Deportări din Europa Centrală: Ungaria și Slovacia 235
XIII. Centrele de exterminare din Est 250
XIV. Dovezi și martori 267
XV. Sentința, apelul și execuția 284

Epilog 309

Post-scriptum 341

Glosar 365

Bibliografie 367

Indice 371

Redactor
CĂTĂLIN CIOABĂ

Tehnoredactor
DOINA ELENA PODARU

Corector
MARIA MUȘUROIU

DTP
FLORINA VASILIU

Apărut 2007
BUCUREȘTI – ROMÂNIA

Tiparul executat la „UNIVERSUL" S.A.

26.40

Procesul lui Eichmann – un pretext pentru un studiu amănunțit al întregului context european din anii 1939–1945 și pentru o încercare de a determina rădăcinile răului. Refuzând să se limiteze la un raport sec, caracteristic unui corespondent de presă, Hannah Arendt formulează o întreagă teorie, a „banalității răului", și creionează o tipologie umană fabricată în matrițele mediocrității și indiferenței care îi susțin perpetuarea.

Un volum remarcabil, răscolitor.

Stephen Spender, *The New York Review of Books*

O analiză profundă și bine documentată a problemelor ridicate de procesul lui Eichmann și a contextului istoric în care s-a desfășurat acesta. Cartea are menirea să ne pună pe gânduri și să ne tulbure conștiința.

Hans Morgenthau, *Chicago Tribune*

Tema pe care a abordat-o autoarea depășește cu mult granițele crimelor înfăptuite de un singur om, din moment ce vizează cea mai mare problemă a vremurilor noastre... problema ființei umane încartiruite într-un sistem totalitar modern.

Bruno Bettelheim, *The New Republic*

ISBN 978-973-50-1816-0